

Émile Zola

Rougonék szerencséje

FORDÍTOTTA ANTAL LÁSZLÓ

A SZERZŐ ELŐSZAVA

Meg akarom mutatni, hogyan viselkedik valamely társadalomban egy család, élőlényeknek ez a kis csoportja; mint bontakozik ki, hogy életre keltsen tíz-húsz egyedet, akik első pillantásra gyökeresen különbözőnek látszanak, de az elemzés kimutatja, hogy igen szoros kapcsolat van köztük. Az átöröklésnek, akár a nehézkedésnek, megvannak a törvényei.

Azt a fonalat, mely mennyiségtani pontossággal vezet egyik embertől a másikig, úgy igyekszem majd megtalálni és nyomon követni, hogy egyúttal megoldjam az alkat és a környezeti adottságok kettős problémáját is. S az összes szál birtokában, egész társadalmi csoporttal a kezemben, működése közben mutatom be ezt a csoportot, egy történelmi korszak szereplőjeként; megalkotom bonyolult törekvéseivel, elemeire bontom külön-külön minden egyes tagjának akaratát s az egésznek együttes hatóerejét.

A vizsgálódásaim tárgyául választott csoport a Rougon-Macquart család. Jellemzője a vágyak féktelensége, gyönyört hajhászó korunk vad tobzódása. Élettani szempontból tekintve e család tagjai a vér- és idegrendszer olyan elváltozásainak lassú egymásutánban kibontakozó sorozatát alkotják, amelyek egy törzsben valamilyen elsődleges szervi sérülésre vallanak, és a környezet szerint megszabják e törzs minden egyedében az érzelmeket, a vágyakat, a szenvedélyeket, mindenfajta természetes és ösztönös emberi megnyilvánulást, amelyek termékeit hagyományosan erényeknek és bűnöknek nevezik. Történelmi szempontból tekintve a népből származnak, szerteágaznak korunk egész társadalmába, felkapaszkodnak minden rendű és rangú helyre, annak a gyökeresen modern ösztönzésnek a hatása alatt, amely a társadalom testét keresztül-kasul járó alsóbb néposztályokat mozgatja; elbeszéli egyéni drámájukban a második császárság teljes történetét, az államcsíny kelepcéjétől a sedani árulásig.

Már három éve gyűjtöttem a nagy munka anyagát, sőt a jelen kötet készen is volt, amikor a Bonaparték bukása adta meg művem rettentő és szükségszerű megoldását; művészi szempontból szükségem volt erre a bukásra, melyet - bár végzetszerűen mindig ott láttam a dráma végén - ilyen közelinek mégsem reméltem. Mától fogva teljes a mű; a kör bezárult; egy kipisztult rendszernek, egy furcsa, örült és szégyenletes korszaknak lesz a rajza.

Ez a több részre tagolódó munka, elgondolásom szerint, egy család természet- és társadalomrajza a második császárság¹ idején. S az első rész címe: *Rougonék szerencséje*, vagy tudományosan: *Az eredet*.

Párizs, 1871. július 1-én.

ÉMILE ZOLA

¹ A második császárság III. Napóleon kora (1852-1870).

Amint Plassans városát a déli részén álló Római-kapun át elhagyjuk, a Nizzába vivő úttól jobbra, nem messze a külváros első házaitól, üres telket találunk. A környéken Saint-Mittre telkének nevezik.

Saint-Mittre telke jókora, téglalap alakú földdarab, mely a gyalogjáróval egy magasságban húzódik, s attól csak a letaposott gyepterület csíkja választja el. Jobbról egy zsákutcában végződő sikátor határolja dűledező viskóiival, baloldalt és hátul pedig két mohos fal; fölöttük kilátásnak a Jas-Meiffren major eperfáinak magasra nyúló ágai. A major kapuja lejjebb a külvárosra nyílik. Ez a három oldalról is körülzárt telek olyan, mint valami tér, mely sehová sem vezet, és csupán a sétálók látogatják.

Egykor temető volt itt, Saint-Mittre oltalmába ajánlva; ez a provence-i szent nagy tiszteletben áll a vidéken. 1851-ben Plassans vénei még emlékeztek, hogy valamikor a falait is látták ennek a temetőnek, mely akkor már évek óta zárva volt. Földjéből, melyet több mint egy évszázadon át tömtek holttestekkel, már gőzölgött a halál, s új sírkertet kellett nyitni a város túlsó végén. Az őtemető, hogy magára hagyták, minden tavasszal tisztult: buja, sötét növényzet lepte el. A zsíros talaj, melyből az ásó minduntalan emberi csontokat vetett felszínre, elképesztően termékeny lett. A májusi esők s a meleg júniusi napok után már az útról lehetett látni a temető falán is átsapó füveket; odabent pedig, a sötétzöld, mély tengeren, széles kelyhű, különös fényű virágok nyíltak. Érzett, hogy lent, a száraz sűrű erdeje alatt, a nyirkos televény forralja, szívja az éltető nedveket.

A temető különösségei közé tartoztak akkoriban azok a csavarodott ágú, göcsörtös körtefák is, melyeknek súlyos gyümölcsét le nem szakította volna egyetlen plassans-i háziasszony sem. A városban undorodó fintorral emlegették ezeket a gyümölcsöket, a külvárosi utcagyerekek azonban nem voltak ilyen finnyások, és az esti szürkületben csapatostul lepték el a falat, hogy a még éretlen körtét megdézsmálják.

Saint-Mittre egykori temetőjében a füvek s a fák mohó élete hamarosan felfalta a halált. A rothadó emberi tetemeket éhesen szívták fel a virágok, míg végül e fertő mentén csupán a vadon nőtt violák átható illata érződött. Néhány nyár megtette a magáét.

Ez idő tájt ötlött eszébe a városnak, hogy hasznosítja ezt a parlagon heverő községi tulajdont. Lebontották az út és a sikátor felé eső falakat, a gyomot kiirtották, a körtefákat kidöntötték. Ezután átköltöztették a temetőt. Több méter mélységben feltúrták a talajt, s a csontokat, melyeket a föld még visszaadott, a temető egy zugában halomba rakták. Az utcagyerekek, siratván körtéiket, majd egy hónapon át gurigáztak a koponyákkal. Egyik éjjel faragatlan tréfacsinálók comb- és sípcsontokat aggattak a város minden csengőzsinórjára. A botrány, amelynek emléke ma is él Plassans-ban, csak akkor ült el, amikor úgy határoztak, hogy a csontokat az új temetőnek erre a célra kiásott gödrébe szórják. Ám vidéken a közmunkát megfontolt lassúsággal végzik, s így a lakosság egy álló hétig nézte azt az árva taligát, amely fel-feltűnt az embertörmelékkal, mintha csak hullott vakolatot hordana. A legundorítóbb az volt a dologban, hogy a taligának végig kellett dőcögnie az egész városban, s az ócska kövezeten minden zökkenésre csontdarabok és zsíros rögök hullottak ki belőle. Egyházi szertartásnak se híre, se hamva: így folyt ez a lassú és irgalmatlan taligázás. Fölfordult az egész város gyomra.

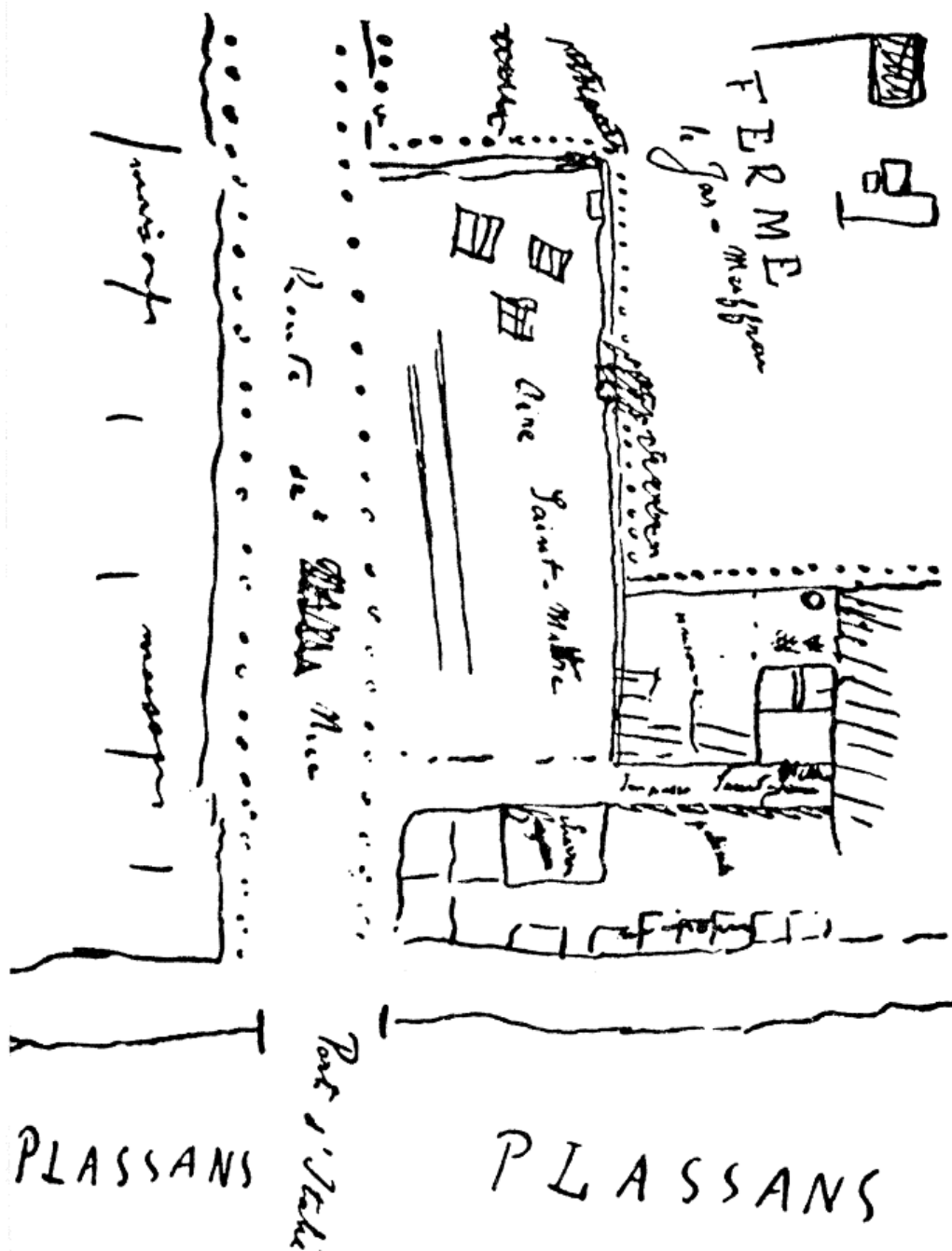
Az öreg Saint-Mittre temető földjét még évek múlva is borzongva emlegették. A forgalmas útvonal mentén tárva-nyitva a világnak, elhagyottan állt ott, s újra felverte a gyom. A város alighanem házhelynek akarta eladni, de vevőre nem akadt. Talán a csonthalmaz emléke

riasztotta el az embereket, vagy a taligáé, mely a lidércnyomás konokságával róttá oda s vissza az utcák sorát; de lehet, hogy a vidékiek tunyasága a dolog nyitja: irtózásuk a rombolástól s az újraépítéstől. Annyi bizonyos, hogy a város megtartotta a földet, s a végén már el is felejtette, hogy valamikor el akarta adni. Még csak be sem kerítették: szabadon járt ott akárki. És az évek múltán lassan-lassan megszokták az emberek ezt az üres zugot. Letelepdedtek a szélén a gyepre, járkáltak a mezőn, látogatni kezdték. Amikor a sétálók lába nyomán lekopott a fű, s a letaposott föld szürke és szilárd lett, az egykori temető úgy festett, mint valami hepehupás köztér. Hogy az undorító emlékek nyoma se maradjon, lassanként, észrevétlenül, kezdték más néven emlegetni ezt a területet. Csak a nevét őrizték meg a szentnek, róla keresztelvé el a mező sarkában megbújó zsákutcát is. Így jött létre Saint-Mittre telke és a Saint-Mittre köz.

Mindez régen történt. Mintegy harminc esztendeje Saint-Mittre telkének sajátságos arculata van. A város ahhoz nemtörődöm és tunya volt, hogy hasznát húzzon belőle, s pottom pénzért bérbe adta a külvárosi bognároknak, ezek pedig fatelepeknek használták. Még ma is tíz-tizenöt méteres vaskos rönkök hevernek ott szanaszét, halomban, mint földre döntött óriási oszlop-kötegek. Ezek a rönkök, sorba fektetett, hatalmas árbocokként, végigérnek az egész mezőn, az utcagyerekek állandó örömére. Itt-ott megcsúsztak a farakások, s a földet hengeres padlóval borították be: ezen járni az egyensúlyozó művészet csodája. Naphosszat szórakozik rajta a gyerekhad. Átugrálnak a vastag rönkökön, egymás után végigbillegnek a deszkák keskeny élén, lovagló ülésben csúszkálnak, s e mulatságnak rendszerint lökdösődés és sírás a vége. Majd ráül egy tucatnyi gyerek, szorosan összefogózva, egy néhány lábnyira felnyúló gerenda hajlékony végére, hogy órák hosszat hintázzék rajta. Játsszótér lett Saint-Mittre telke, utcagyerekek nadrágkoptatója, több mint negyedszázada már.

Legsajátosabb jellegét az adta meg végül e félreeső zugnak, hogy vándorcigányok megszokott tanyája lett. Alighogy felbukkan Plassans-ban egy-egy guruló ház, egész cigánypereputtyal a belsejében, máris hajt Saint-Mittre telkére, hogy ott lerakodjék. Nem is áll soha üresen ez a tér: állandóan tanyázik ott valami furcsa szerzet, vad férfiak, csonttá aszott nők, s köröttük a földön hempergő formás porontyaik. Szégyentelenül él ez a népség a szabad ég alatt, mindenki szeme láttára főzi és eszi felismerhetetlen kotyvalékát, teregeti szedett-vedett rongyait, s alszik, civakodik, ölelkezik a piszok és nyomor bűzében.

A kihalt és elhagyatott mező, amelynek napverte, zsibbasztó csöndjében egykor csak lódarazsak zümmögtek a dús virágok körül, most zajtól hangos: betölti a cigányok perlekedése s a kültelki csibészek rikoltozása. Az egyik zugban fűrésztelep darabolja a faraktár gerendáit, szakadatlan csikorgása tompa basszussal kíséri az éles hangokat. Ez a telep roppant kezdetleges: a rönköket két magas bakra helyezik, két deszkafűrészrelő munkás pedig - egyik fenn a gerendán, a másik alul, a szemét vakító fűrészporhullásban - húzza-vonja szüntelenül a széles, erős fűrészlapot. Órák hosszat hajladoznak ezek az emberek bókoló bábok módjára, szabályosan és szögletesen, akár a gép. A felfűrészelt fa a hátsó fal mentén sorakozik, deszkánként módszeresen felrakott, két-három méter magas, szabályos kockákban. Ezek a gyakran több évszakra át ott álló szögletes deszkarakások, amelyeknek tövét a gyom is korhasztja, adják Saint-Mittre telkének egyik sajátos varázsát. Keskeny és eldugott, titokzatos ösvények bujkálnak közöttük, s ezek a fal- és a farakások között szabadon hagyott szélesebb utcába vezetnek. Elhagyatott hely ez, zöld szalag, ahonnan az égnek csak a csücske látszik. Ebben az utcában moha lepi a falat, a földet mintha süppedő szőnyeg borítaná; itt még az egykori temető buja növényzete és borzongató csöndje az úr. Megcsapja az embert a halál gyönyörének langyos, kóbor fuvalma, amely a nap tűzében átmelegedett régi sírokból száll fel. Nincs Plassans környékén ennél izgatóbb hely, langyos kéjre, magányra, szerelemre ingerlőbb. Fölséges itt a szerelem. Amikor kiürítették a temetőt, ebben a zugban gyűjthették össze a csontokat, mert még ma is megcsig, hogy a nedves fűben turkáló láb egy-egy koponyadarabba botlik.

ZOLA SAJÁT KEZŰ RAJZA PLASSANS VÁROSÁRÓL

Egyébként ma már senki sem gondol többé azokkal a halottakkal, akik egykor e fű alatt nyugodtak. Nappal csak a gyerekek járnak a farakások mögé bújócskázni. A zöld utcácska szűz és ismeretlen marad. Csupán a gerendákkal rakott, szürke por földte telepet lehet látni. A reggeli s a délutáni langyos napsütésben zibong az egész térség. A zsvajgó sokaság fölött, a gerendák közt játszó utcagyerekek s a fazekuk alatt tüzet szító cigányok feje fölé kirajzolódik a szabad égre a gerendáján álló fűrészelő munkás szikár alakja; órainga pontosságával billeg oda s vissza, mintha csak szabályozni akarná ezt a pezsgő, új életet, amely az örök béke egykori honából fakadt. Csak az öregek, akik a gerendákon üldögélve a lenyugvó nap sugaraiban

sütkéreznek, csak ők emlegetik néhanapján azokat a csontokat, amelyeket Plassans utcáin szállított valaha szemük láttára az a legendás taliga.

Ha leszáll az est, Saint-Mittre telke megürül, nagy, sötét üreggő mélyül. Csak a cigánytanya elhamvadó tüze pislákol benne. Időnként hallgatag árnyak suhannak a sűrű homályban. Félelmetes hely, különösen télidőben.

Egy vasárnap este hét óra tájban egy fiatalember jött ki óvatosan a Saint-Mittre közből, és szorosan a falhoz simulva a telep gerendái közé osont. 1851 decemberének első napjait írták. Száraz hideg volt. A telihold erős téli fényével ragyogott. Ezen az éjszakán a fatelep sem tátongott olyan baljóslatúan, mint borús éjeken; széles kékben hullott rá a fehér fény, szelíd mélabú borult fölé a mozdulatlan, hideg csendben.

A fiatalember megállt néhány pillanatra a mező szélén, s bizalmatlanul kémlelt előre. Zubbonya alatt hosszú puská tusát szorongatta, a földre irányított cső megcsillant a hold fényében. Melléhez szorítva fegyverét, figyelmes tekintettel fürkészte a deszkarakások földre vetett szögletes árnyékát. Fehér fény váltakozott fekete árnyékkal, éles négyszögekben, akár a sakktábla mezői. A telek közepén, a csupasz föld szürke foltjára kirajzolódtak a fűrészbakok, hosszúra nyúlt, keskeny, különös alakban, mint tollal papírra vetett, roppant mértani ábrák. A fatelep többi részén terjedelmes gerendaágyán aludt a fény, a vaskos deszkák mentén húzódó árnyék alig-alig csíkozta vékony, fekete sávokkal. A mozdulatlanul heverő árbocoknak álomba és hidegbe meredt tömege az ótemető halottait idézte a téli hold fagyos csöndjében. A fiatalember csak futó pillantást vetett a kihalt térre; sehol egy teremtet lélek, sehol egy hang, nem kell félnie, hogy meglátják vagy meghallják. A háttérben rejtőző sötét foltok jobban nyugtalanították. De rövid vizsgálódás után elszántan átvágott a fatelepen.

Mihelyt rejtve érezte magát, meglassította lépteit. Ekkor a deszkák mögött volt, a fal mellett húzódó zöld utcácskában. Itt már saját léptét sem hallotta, a fagyos fű alig roppant meg lába alatt. Mintha jóleső érzés kerítette volna hatalmába. Kedvére való lehetett ez a hely, ahol nem tartott többé veszélytől, csak édes nyugalmat remélt. A puskáját sem dugdosta már. Az utcácska sötét árokként húzódott előtte, helyenként becsusszant a holdfény a farakások közén, és fénycsíkokat hasított a fűből. Szunnyadt minden, árnyak és fények mélyen aludták szelíd és szomorú álmukat. Mérföldes béke honolt ebben a zugban. A fiatalember végigment az ösvényen. A végén, ahol a Jas-Meiffren fala szöveget alkot, megállt, hallgatózott, nem jön-e zaj a szomszéd birtokról, majd nem hallván semmit, lehajolt, félretolt egy deszkát, és puskáját egy farakásba rejtette.

Vén sírkő volt a sarokban, még az ótemető átköltözésekor felejtették ott, kissé rézsútosan az élére dőlve magas padhoz hasonlított. Az eső már kikezdte a szélén, lassanként ellepte a moha. De a holdvilágnál még ki lehetett betűzni a földbe süppedő homloklapra vésett sírfelirat töredékét: *Itt nyugszik... Marie... megholt...* A többi elmosta az idő.

A fiatalember, miután elrejtette puskáját, újból hallgatózott, s mivel most sem hallott semmit, elszánta magát, hogy felmászik a kőre. Könyökével az alacsony fal párkányára támaszkodott. De a fal mellett levő eperfák során túl csak fényes síkságot látott; a Jas-Meiffren lapos, fátlan földjei óriási nyersvászon lepedőként terültek el a holdfényben; mintegy száz méterrel távolabb a bérlő házának és a gazdasági épületeknek világosabb fehérje fénylett. A fiatalember nyugtalanul tekingetett arrafelé, amikor a város egyik toronyórája ütni kezdte a hetet, súlyos és lassú kongással. Számlálta az ütéseket, majd szinte meglepetten és megkönnyebbülve szállt le a kőről.

Leült a padra, hosszú várakozásra készen. A hideget mintha föl sem vette volna. Meg sem mozdult vagy fél óra hosszat, tekintete álmódzón nyugodott egy terjedelmes árnyékon. Amikor leült, a sarok még sötét volt, de az emelkedő hold fénye lassan elérte és élesen megvilágította a fejét.

Erőtéljes külsejű fiú volt, finom vonalú szája és sima bőre mutatta fiatal korát. Tizenhét éves lehetett. Szép volt; jellegzetesen szép.

Sovány és hosszúkás arcát mintha hatalmas szobrász hüvelykje formálta volna; meredek homloka, kidudorodó szemöldöksontja, sasorra, széles, lapos álla, hátrafutó síkaktól határolt arca, mely még jobban kiemelte a pofacsontokat - fejének mindez rendkívül erőteljes kifejezést adott. Idővel ez a fej túlságosan csontos lesz és sovány, mint valami kóbor lovagé. De most, még serdülőkorban, amikor az arcát s az állát alig fedte némi pelyhes szőrzet, darabosságát megkapóan lágy vonalak, helyenként gyermekesen határozatlan vonások enyhítették. Két, fiatalos fényben úszó, lágy fekete szem is szelídítette ezt az energikus arcot. Aligha szeretett volna bele minden nő ebbe az ifjúba, aki éppenséggel nem volt szép fiúnak mondható, de vonásai oly tüzesen életteliak és vonzóak voltak, annyira áradt belőlük a lelkesedés és az erő szépsége, hogy a környékbeli lányok, Dél-Franciaország napégette lányai bizonyára róla álmodtak, ha forró júliusi estéken a házuk tájára vetődött.

Álmódzva ült a sírkövön, s nem vette észre a hold sugarát, amely most a mellén és a lábán kúszott végig. Termete közepes, kissé zömök volt. Túlságosan fejlett karjához szilárd csukló kapcsolt elkérgesedett munkáskezet; ormóttan fűzős cipőbe bújtatott lába erősnek, szélesnek látszott. Csuklója és végtagjai, nehézkes testtartása egyszerű emberre vallott, de feje tartásában, szemének okos csillogásában volt valami néma lázadás az eldurvító testi munka ellen, amely már-már meggörnyesztette. Nyílt eszű ember lehetett, akire fojtogatóan nehezedik a család és az osztály terhe; egyike azoknak a durva testbe zárt érzékeny és finom lelkeknek, akik szenvednek, mert nem tudnak fényt sugárzón kiszabadulni vaskos bőrtönből. Valóban, ereje ellenére is félénknek és nyugtalannak látszott, mint aki öntudatlanul szégyelli tökéletlenségét, de nemigen tudja, hogyan segítsen rajta. Jóravaló fiú, tudatlanságában lelkesedő, férfiszívét gyermekész szolgálja, hol asszony módra csüggedő, hol hőiesen bátor. Ezen az estén zöldes, keskenybordás bársonyból készült pantallót és zubbonyt hordott. Kissé hátratolt puha nemezkalapja árnyékcşikot vetett homlokára.

Amikor a közeli óra a felet ütötte, felriadt merengéséből. Észrevette, hogy fehér fény hull rá, s nyugtalanul tekintett maga elé. Hirtelen mozdulattal visszahúzódott a sötétbe, de nem lelte már álmódzása megszakadt fonálát. Érezte, hogy keze és lába kezd megdermedni, s újra elfogta a türelmetlenség. Fölmászott ismét, hogy bepillantson a Jas-Meiffrenbe, de az még mindig csendes és elhagyott volt. Majd nem tudván, mivel töltse az időt, újból lejött, előszedte puskáját a deszkarakásból, ahová elrejtette, s a csappantyúját kezdte csattintgatni. A hosszú, súlyos mordály egykor valami csempészé lehetett; a vaskos puskatusa s az ormóttan závarzat ósdi kovás puskára vallott, amelyet egy vidéki fegyverkovács csappantyússá alakított. Tanyákon lógnak efféle szerszámok a tűzhely fölött. A fiatalember szeretettel simogatta fegyverét, vagy hússzor egymás után felhúzta a kakast, kisujját beledugta a csőbe, figyelmesen nézegette a tusát. Lassanként fiatalos lelkesedés lett úrrá rajta, amibe némi gyerekesség is vegyült. Végül arcához emelte a puskát, s a levegőbe célzott, mint egy gyakorlatozó újonc.

Majdnem nyolc óra lehetett. Már vagy egy perce tartotta arcánál a fegyvert, amikor a Jas-Meiffren felől lihegő, halk hang hallatszott, könnyű, mint a lehelet.

- Itt vagy, Silvère? - kérdezte a hang.

Silvère ledobta fegyverét, s egy ugrással a sírkövön termett.

- Itt, itt - felelt ő is fojtott hangon. - Várj, mindjárt segíték.

Még fel sem emelte a karját, amikor fiatal lány feje bukkant elő a fal mögül. A lányka egy eperfa törzsét használta támaszul, s úgy mászott fel, hihetetlen fürgén, akár egy macskakölyök. Biztos és könnyed mozdulatai elárulták, hogy jól ismeri ezt a különös utat. Egy szempillantás alatt már a fal tetején ült. Ekkor Silvère átkarolta, s letette a padra. De a lány ellenkezett.

- Eressz - mondta évodve, pajkos csitrinevetéssel -, eressz, no... Leszálok magam is.

Mikor már a kövön volt, folytatta:

- Régóta vársz?... Futottam, egészen kifulladtam.

Silvère nem válaszolt. Nemigen volt tréfálkozni kedve, szomorúan nézte a lányt, majd mellé ült:

- Látni akartalak, Miette. Vártam volna rád akár egész éjszaka... Holnap indulok, hajnalban.

Miette ekkor vette észre a fűben heverő puskát. Elkomolyodva suttogetta:

- Ó, ...hát meg kell lennie... itt a puskád...

Hallgattak.

- Igen - válaszolt Silvère még bizonytalanabb hangon -, itt a puskám... Inkább ma este hoztam el hazulról, holnap reggel Dide anyó megláthatná, amikor előveszem, s még nyugtalankodnék miatta... Eldugom, s majd érte jövök, ha indulunk.

S minthogy Miette nem tudta levenni szemét a fegyverről, amelyet ő oly ostobán otffelejtett a fűben, felállt, s újra a deszkarakásba rejtette.

- Megtudtuk ma reggel - mondta, miközben visszaült -, hogy a paludi és saint-martin-de-vaulx-i felkelők már úton vannak, és a múlt éjszakát Alboise-ban töltötték. Úgy döntöttünk, hogy csatlakozunk hozzájuk. Ma délután a plassans-i munkások egy része már elhagyta a várost, akik itthon maradtak, holnap mennek testvéreik után.

A „testvéreik” szót fiatalos hévvel ejtette ki. Aztán fellelkesülve, csengő hangon folytatta:

- A harc elkerülhetetlen; de az igazság a mi oldalunkon van, diadalmaskodni fogunk.

Miette hallgatta, mereven nézett maga elé, anélkül, hogy látott volna valamit. Mikor a fiú elhallgatott, csupán ennyit mondott:

- Jó.

S kisvártatva hozzátette:

- Megmondtad előre... én mégis azt reméltem... Végül is, meg kell lennie.

Nem találtak több szót. A fatelep sivár zuga s a zöld utcácska viassasüllyedt mélabús csendjébe; csak az eleven hold siklatta tovább a földön a farakások árnyékát. A fiatal emberpár némán és mozdulatlanul ült a sírkövön, a sápadt fényben. Silvère átölelve tartotta Miette derekát, ő pedig a fiú vállának dőlt. Nem csókolóztak, csak ölelték egymást, és szerelmükben a testvéri gyöngédség megható ártatlansága volt.

Miette-en barna, bő, csuklyás köpeny volt, amely a lába hegyéig beburkolta. Csak a feje és a keze látszott ki. Az egyszerű asszonyok, parasztasszonyok és munkásnők még ma is viselik Provence-ban ezeket a bő köpenyeket, amelyeket bundának neveznek azon a vidéken; divatjuk hosszú múltra tekinthet vissza. Miette még megjöttékor hátravetette a csuklyát. A

szabadban élő, tüzesvérű lány soha nem hordott sapkát. Födetlen feje élesen vált ki a holdfényes fal háttéréből. Gyermek volt még, de már kezdett nővé érni. Most volt abban a bizonytalan és bájos korban, amikor a csitriben a nagylány van születőben. A serdülő lányokban van ilyenkor valami a feslő bimbó finomságából, a születő formák ígésző varázsából; a gyermekkor ártatlan soványságában már feltűnnek a serdülőkor telt, gyönyört ígérő vonalai; az első szemérmes zavarokban jelentkezik a nő, félig még megőrzi ugyan kislányos testét, de öntudatlanul már minden mozdulata elárulja nemét. Rossz korszak ez sok lány életében, aki ilyenkor hirtelen megnő, megcsúnyul, sápadt és vézna lesz, mint a felnyúlt növény. Miette-nek s a hozzá hasonló, szabadban élő, bővérű lányoknak elragadó bájt kölcsönöz ez a kor, amely nem tér vissza többé. Miette tizenhárom éves volt. Fejlett volta ellenére sem mondták volna idősebbnek, olyan tiszta és ártatlan derű sugárzott időnként az arcáról. Egyébként már eladósorban lehetett, az éghajlat s a munkás élet korán megérlelte benne a nőt. Csaknem olyan magas volt, mint Silvère, telt és élettől duzzadó. Akárcsak barátja, ő sem volt szép a szó köznapi értelmében. Nem mintha csúnya lett volna, de sok csinos fiatalember legalábbis különösnek találhatta. Pompás haja tömötten, egyenesen állt homloka fölött, majd felcsapó hullámokban hullott hátra, hogy végül fodrozódó, éjfekete tengerként, szeszélyes gyűrűkben folyjék le koponyáján és tarkóján. Terhére volt ez a sűrű haj, nem tudta, mihez kezdjen vele. Gyermekökölnyi fonatokba tekerte, amilyen szorosan csak tudta, hogy minél kevesebb helyet foglaljanak, s ezeket hátul egybetűzte. Nem ért rá sokat bajlódni a hajával, s ez a tükör híján, csak futtában összetűzött roppant konty ujjai nyomán mégis valami erőteljes bájt kapott. Aki látta ezt az eleven sisakot, ezt a göndör hajtömeget, amely prémként borult halántékára és nyakára, az nem csodálkozott, hogy a lány esőben, fagyban hajadonfővel jár. Haja sötét vonala alatt igen szűk homloka olyan volt, mint aranyfényű, keskeny holdsarló. Nagy szeme, széles cimpájú, rövid és kissé fitos orra, túlságosan vaskos, nagyon piros ajka külön-külön csúnyának tűnhetett. De ezek a részletek bájosan gömbölyödő arcával, kicsattanó életkedvével különös és megkapó szépséggé olvadtak össze. Ha Miette kacagott, fejét hátravetve s lágyan jobb vállára hajtva, antik bacchánsnőre emlékeztetett csengő vidámságtól duzzadó keblével, pufók gyermekarcával, nagy fehér fogaival, göndör hajfonataival, amelyeket széles jókedve a tarkóján reptetett, mint szőlőlevélből font koszorút. S hogy felfedezze benne az ember a szüzet, a tizenhárom esztendő kislányt, hallani kellett, mennyi ártatlanság rejlik asszonyosan behízsgáló, lágy nevetésében, látni kellett állának még gyermekien finom vonalát, halántékának lágy tisztaságát. Napbarnította arca bizonyos megvilágításban a borostyánkő színeiben játszott. Felső ajka fölé már finom, sötét pihely vetett könnyed árnyat. A munka kezdte elformátlanítani kicsi, rövid kezét; henye kényelemben ez a kéz imádni való, párnás úri kacsóvá vált volna.

Miette és Silvère sokáig hallgatott. Nyugtalan gondolataikat fürkészték mindketten. S amint egyre mélyebbre merültek az ismeretlen és félelmetes holnapba, mind szorosabbá vált az ölelésük. Szívük mélyéig megértették egymást, érezték, hogy fölösleges és kegyetlen volna most minden hangos panaszkodás. De a lány nem tudta tovább türtőztetni magát; sírás fojtogatta, végül kimondta két szóban kettőjük közös aggodalmát:

- Visszajössz, ugye? - rebegte, miközben Silvère nyakába borult.

Silvère nem válaszolt. Elszorult torokkal, félve, hogy ő is elsírja magát, arcon csókolta Miette-et, mint fitestvér, aki nem talál egyéb vigasztalást. Elengedték egymást, visszasüllyedtek a némaságba.

Miette hirtelen megborzongott. Már nem pihent Silvère vállán, érezte, hogy teste lassan megdermed. Egy nappal előbb még nem borzongott volna így e kihalt síkátor mélyén, ezen a sírkövön, ahol annyi időt töltöttek már együtt gyöngéd boldogságban, a hajdani halottak békés honában.

- Nagyon fázom - mondta, és fejére húzta a csuklyát.

- Akarod, hogy sétáljunk? - kérdezte a fiú. - Még kilenc óra sincs, járhatunk egyet az országúton.

Miette arra gondolt, hogy talán sokáig nem lesz majd része a találkák s az esti beszélgetések örömeiben, pedig napközben ezek tartották benne a lelket.

- Igen, menjünk - válaszolta élénken -, sétáljunk el a malomig... Ha akarod, fenn maradok egész éjjel.

Otthagyták a padot, s egy farakás árnyékába bújtak. Itt Miette szétnyitotta kis négyszögekkel díszített, vérvörös pamutszöveggel bélelt köpenyét, s a meleg lebernyeg egyik szárnyát Silvère vállára vetve beburkolta vele a fiút, és szorosan hozzábújt a közös öltözékben. Átkarolták egymás derekát, hogy egészen eggyé váljanak. Amint így egyetlen lénné olvadtak össze, s a köpeny redői közé bújva szinte elvesztették emberi formájukat, megindultak apró lépésekkel az országút felé, s félelem nélkül vágtak át a fehér holdfényben fürdő kopár fatelepen. Miette úgy burkolta be Silvère-t, s a fiú olyan magától értetődően hagyta, hogy beburkolják, mintha a köpeny minden este megtette volna ezt a szolgálatot.

A délvidéki városok szerelmespárjai számára megszokott dolog az efféle sétálgatás. A nép fiai és leányai, a jövőendő házások, akik persze szívesen ölelgetik egymást kissé korábban is, nem tudják, hová bújjanak, ahol - a megszólás veszélye nélkül - kedvükre csókolózhatnak. Szüleik teljesen szabadjára hagyják ugyan őket, de ha a városban bérelnének szobát, hogy kettesben legyenek, már másnap róluk beszélnének az egész környéken; arra meg nincs idejük, hogy estéről estére felkeressék az elhagyatott földeket. Középutat választották hát: a külvárost bújják, az üres telkeket, a fasorokat, ahol kevés a járókelő, és sok a homályos zug. És mint-hogy a lakosok mind ismerősök, óvatosan gondoskodnak arról is, hogy fel ne ismerjék őket: elrejtőznek egy-egy bő köpeny mélyén, amely akár egész családot eltakarna. A szülők szemet hunynak az éjszakai séták fölött, a szigorú vidéki erkölcs, úgy látszik, nem ütközik meg rajtuk; feltételezik, hogy a szerelmesek soha nem állnak meg a zugokban, nem ülnek le a telkek mélyén, s ez már meg is nyugtatja a gyanakvó szemérmet. Séta közben legföljebb csak csókolózni lehet. Néha mégis rossz útra tér a lány: a szeretők leültek.

Mi lehet bájosabb e szerelmi sétánál? A délvidék cirógató és leleményes képzelete nyilatkozik meg benne. Valóságos álarcos felvonulás ez, amely apró örömöket tartogat, s a szegények előtt is nyitva áll. A szerelmes leány csak széttárja köpenyét, s már kész is a bűvőhely szíve párjának, akit keblére von, ruhájának langyos melegébe, mint a kis úrinők, akik ágy alá vagy szekrénybe bújtatják a szeretőjüket. Ám itt még zamatosabb a tiltott gyümölcs íze: kinn a szabadban ízlelik, az út mentén, közömbös környezetben. És az a pompás benne, az ad szédítő gyönyört az így váltott csókoknak, hogy bizton és büntetlenül ölelkezhetnek a világ szeme láttára, nyíltan egymás karjában tölthetnek egész estéket, és nem kell félniük, hogy felismerik őket, és ujjal mutogatnak rájuk. Minden szerelmespár barna tömeg csak, egyik olyan, mint a másik. A megkésett sétáló csupán a szerelmet látja imbolyogni az elmosódott alakban: a névtelen, megsejtett és mégis ismeretlen szerelmet. Biztos rejtekükben halkan beszélgetnek a szerelmesek, otthonukban vannak; legtöbbször nem is szólnak, csak barangolnak órák hosszat, és boldogan tapadnak össze a közös burokokban. Gyönyörrel terhes mindez, és mégis szűzies. Az éghajlat a nagy kerítő, csak ő kínálhatta valamikor a szeretőknek bűvőhelyül a

külváros rejtett zugait. Ha szép nyári éjszakán körüljár az ember Plassans-ban, a falak árnyékában lépten-nyomon csuklyás párokra bukkan. Bizonyos helyeken, például Saint-Mittre telkén is, csak úgy nyüzsögnek ezek a sötét dominók, amint lassan, zajtalanul elsuhanak egymás mellett a derült, enyhe éjben; azt gondolná az ember, a csillagok rendeztek itt titkos bált a szegények szerelmének. Ha nagy a meleg, s a lányokon nincs köpeny, egyszerűen fejükre borítják felső szoknyájukat. A legtüzesebbek fittyet hánynak a téli fagynak is. Silvère és Miette, a nizzai úton sétálva lefelé, nem is érezte a decemberi este hidegét.

A fiatalok szótlanul mentek végig az alvó külvároson. Néma gyönyörrel fedezték fel újra az ölelés édes melegét. Szívük szomorú volt; szoros ölelésük boldogságába a búcsú fájdalma vegyült; úgy érezték, soha nem merítik ki a lépteiket ringató csönd keserű-édes ízét. A házak hamarosan ritkulni kezdtek, kiértek a külváros szélére. Ide nyílik a Jas-Meiffren kapuja, a két vaskos oszlopot összekötő vasrács rúdjai között hosszú eperfasor látszik. Séta közben ösztönösen bepillantottak a majorba.

A Jas-Meiffrenen túl az országút enyhe lejtőn ereszkedik le a völgybe, amelyben a Viorne folyik. Ez a folyócska nyáron pataknyi, télen megduzzad. A két szilfasor akkoriban még tovább folytatódott, s az utat pompás sétánnyá változtatta, amelynek faóriásokkal szegett széles szalagja kettészelte a búzával bevetett és csenevész szőlővel beültetett domboldalt. Ezen a decemberi estén, a derült, hideg holdfényben úgy terült el az út mentén a frissen szántott föld, mint valami terjedelmes, szürke vattaréteg, amely elnyeli a környék minden zaját. Csupán a Viorne tompa zúgása borzolta meg távolból a vidék végtelen nyugalma.

Amikor a fiatalok lefelé indultak a fason, Miette gondolata visszakanyarodott az imént elhagyott Jas-Meiffrenhez.

- Ma este csak nagy nehezen szabadultam - mondta. - A nagybátyám sehogyan sem akart elengedni. Egy borospincébe zárkózott, azt hiszem, a pénzét ásta el ott, mert ma reggel nagyon ijedtnék látszott a készülődő események miatt.

Silvère gyöngéd szorítást érzett.

- No, csak bátorság - válaszolta. - Majd eljön az idő, amikor naphosszat kedvünkre láthatjuk egymást... Nem kell szomorkodni.

- Ó - viszonzta a lányka, a fejét csóválva -, te még bizakodol... Vannak napok, amikor sokat búsulok. Nem a kemény munka keserít, sőt, gyakran örülök, hogy a nagybátyám olyan szigorú, és annyi terhet rak rám. Jól tette, hogy parasztnak nevelt; talán még rossz útra tértem volna; tudod, Silvère, néha azt hiszem, átok ül rajtam... Szeretnék meghalni ilyenkor... Órák gondolok, tudod, kire...

Az utolsó szavak közben a lányka hangja zokogásba fűlt. Silvère szinte durván szakította félbe:

- Hallgass! Már megígérted, hogy nem gondolsz annyit rá. Nem te tehetsz róla.

Aztán szelídebb hangon tette hozzá:

- Ugye, nagyon szeretjük egymást? Ha házasság leszünk, nem lesz több rossz napod.

- Tudom - suttogta Miette -, te jó vagy, te segítsz rajtam. De tudod, néha félelem fog el, lázadozom. Úgy érzem, méltatlanul bántak el velem, ilyenkor szeretnék gonosz lenni. Előtted kitárom a szívem. Valahányszor arcomba vágják az apám nevét, lángba borul az egész testem. Amikor az utcán járok, s a kölykök utánam kiabálnak: „Né, a Chantegreil lány!” - ilyenkor előnt a düh, legszívesebben megragadnám és elraknám őket.

Komor hallgatás után folytatta:

- Te férfi vagy, puskával harcolhatsz... De jó neked!

Silvère csak hagyta, hogy beszéljen, majd néhány lépés után búsan megszólalt:

- Nincs igazad, Miette; oktan a haragod. A törvény ellen nem szabad lázadni. Én mindnyájunk igazáért küzdök, de nem akarok senkin bosszút állni.

- Nem bánom - viszonzta a lány -, mégis szeretnék férfi lenni, és puskával löni. Az megvigasztalna, úgy érzem.

S minthogy Silvère nem felelt rá semmit, a lány megérezte, hogy elégedetlen vele. Egyszeriben lecsillapodott. Esdeklőn dadogta:

- Nem haragszol? Az szomorít, hogy elmegy, az sugallja ezeket a gondolatokat. Tudom én, hogy igazad van, alázasnak kellennem.

Sírva fakadt. Silvère meghatottan fogta meg a kezét, és megcsókolta.

- No nézd csak - szólt gyöngéden -, hol mérgeskedel, hol meg pityeregsz, mint a gyermek. Legyen hát eszed. Nem korhollak... Csak szeretnék boldogabbnak látni, s ez nagyrészt tőled függ.

A szomorú esemény emléke, amelyet Miette oly fájdalmasan idézett az imént, a szerelmeseket elszomorította néhány percre. Tovább sétáltak, lecsüggesztett fejükben kavargó gondolataikkal. Egy pillanat múlva Silvère megszólalt:

- Azt hiszed, én sokkal boldogabb vagyok, mint te? - kérdezte, akaratlanul is visszatérve a beszélgetésükre. - Ha nagyanyám magához nem vesz és föl nem nevel, ugyan mivé lettem volna? Antoine bácsit kivéve, aki munkás, akárcsak jómagam, s aki megtanított a köztársaság szeretetére, a többi rokonaim úgy viselkednek, mintha félnének, hogy bepiszkítom őket, ha csak elmegyek is mellettük.

Belemelegedett a beszédbe; megállt az út közepén, s Miette-et is visszatartotta: - Isten a tanúm - folytatta -, hogy nem irigyelek és nem gyűlölök senkit. De ha diadalmaskodunk, a díszes uraknak a fejére olvasom, hogyan bántak velem. Antoine bácsi beszélhetne erről. Majd meglátod, csak jöjjünk vissza. Szabadon és boldogan élünk mindannyian.

Miette szelíden magával vonta. Tovább sétáltak.

A lányka tréfálkozni próbált:

- Te ugyancsak szereted a köztársaságodat - mondta. - Vajon szeretsz-e engem is annyira?

Nevetett, de leheletnyi keserűség volt a hangjában. Talán arra gondolt, milyen könnyű szívvel hagyja ott Silvère, hogy világgá szaladjon. A fiatalember komoly hangon válaszolt:

- Te az asszonyom vagy. Tied a szívem egészen. Azért szeretem a köztársaságot, mert téged szeretlek, érted-e? Ha házasok leszünk, azt akarom, hogy nagyon boldogok legyünk, s ennek a boldogságnak egy darabjért hagylak el holnap reggel... Vagy azt tanácsolod, maradjak itthon?

- Ó, dehogy! - kiáltott élénken a lány. - A férfi legyen erős. De szép az, ha valaki bátor!... Bocsáss meg, ha féltékenykedtem. Bárcsak én is olyan erős lehetnék, mint te. Ugye, akkor még jobban szeretnél?

Egy darabig hallgatott, aztán bájos nyíltsággal, élénken tette hozzá:

- Ó, de szívből megcsókollak, ha majd visszajössz!

Ez a szerető és bátor szívből fakadó kiáltás mélyen megindította Silvère-t. Karjába kapta Miette-et, és csókolgatta az arcát. A lányka nevetve védekezett egy kicsit. Szemében meghatott könnyek csillogtak.

A szerelmesek körül a mező tovább aludt végtelen, fagyott nyugalomban. A lejtő közepére értek. Balkézt tőlük magasabb dombocska emelkedett, tetején a holdfény szélmalom romjait vontá be ezüsstel; csak a tornya állt, de fél oldala annak is összedőlt már. A fiatalok odáig tervezték a sétát. Mióta elhagyták a külvárost, csak mentek, mentek, s egy pillantást sem vetettek a környező vidékre. Mikor Silvère megcsókolta Miette arcát, föltekintett, és megpillantotta a malmot.

- Mennyit jöttünk! - kiáltott fel. - Már itt a malom. Fél tíz körül járhat, vissza kell fordulnunk.

Miette elkedvetlenedett.

- Menjünk még egy kicsit - könyörgött -, csak néhány lépést, csak a kis keresztútig... Igazán, csak addig.

Silvère mosolygott, és megint átfogta a derekát. Újra megindultak lefelé a domboldalon. Már nem tartottak kíváncsi tekintetektől; mióta az utolsó házakat elhagyták, nem találkoztak egy teremtet lélekkel sem. De a köpeny mélyéből mégsem bújtak elő. Szerelmük természetes fészke volt a meleg köpönyeg, ez a közös öltözk. Annyi boldog estén bújtatta már őket! Ha egymás mellett sétálnak, külön-külön, bizonyára parányinak és árvának érzik magukat a tágas mezőn. Megnyugtatta, szinte megnövelte őket az, hogy ketten egy lénné egyesültek. A köpeny redői közül kinézegettek az út két oldalán elterülő földekre, de a tágas, részvétlen tér most nem nehezedett rájuk az érzékeny lelkeket nyomasztó súlyával. Mintha csak magukkal hozták volna házukat; ablakukból örvendeztek a vidéknek, élvezték a csendes magányt, az alvó fényszőnyeget, a téli éj szemfedőjébe burkolt sejtelmes határt, ezt az egész völgyet, amely elvarázsolta őket, de ahhoz már nem volt elég erős, hogy szorosan összebújó szívükhöz férközzék.

Különben most már alig-alig szóltak; nem beszéltek másokról, sőt saját magukról sem; csupán a pillanat létezett számukra: néha megszorították egymás kezét, fel-felkiáltottak a táj egy-egy újabb részleténél, csak elvétele ejtettek néhány szót, nem is nagyon értették egymást; szinte elkábultak testük melegében. Silvère megfélekezett republikánus buzgalmáról; Miette már nem gondolt rá, hogy kedvese egy óra múlva elhagyja, hosszú időre, talán örökre. Mámorosan ringatóztak gyengéd vonzalmukban, mint más napokon, amikor búcsú nem zavarta együttlétük nyugalmát.

Mentek, mentek. Hamarosan odaérkeztek a Miette említette kis keresztúthoz. Mezőbe vesző kis utcavég volt ez, egy Viorne menti faluba vezetett. De ők nem álltak meg, csak mentek lefelé, mintha nem is látnák az ösvényt, sétájuk megígért határát. Csak néhány perc múlva suttogta Silvère:

- Későre járhat, elfáradsz.

- Nem, esküszöm, nem vagyok fáradt - felelt a lány. - Elsétálnék így akár mérföldszámra is.

S hízelegve tette hozzá:

- Tudod, mit? Lemegyünk egészen a Szent Klára rétjéig... De ott igazán végét vetjük, és visszafordulunk.

Silvère, akit a lányka ütemes lépése elringatott, nyitott szemmel, szelíden szendergett; nem ellenkezett. Szívük újra megtelt gyönyörrel. Lassabban lépkedtek tovább, félve a pillanattól, amelyben vissza kell térniük a domboldalon; míg előrementek, úgy érezték, örökkévalóságig

sétálhatnak a kettejüket egybefűző ölelésben; a visszatérés a válást jelentette, a könyörtelen búcsút.

Az út lejtése lassanként enyhébb lett. A völgy mélyén rétek húzódnak egészen a Viorne-ig, amely túloldalt folyik alacsony dombok tövében. Ezek a Szent Klára rétjei; az úttól élő sövény választja el őket.

- Üsse kő! - kiáltott most Silvère, amikor megpillantotta a rét szélét. - A hídig most már csak elmegyünk.

Miette csilingelően föl kacagott. Nyakába ugrott a fiúnak, és csattanós csókot nyomott az arcára.

Ott, ahol a sövény kezdődik, a hosszú fasort akkoriban két vén szilfa zárta be, hatalmasabb még a többinél is. Az út mentén a kopár földek széles, zöld gypjuszalagja a folyó partján álló fűz- és nyírfákig húzódott. A híd egyébként alig háromszáz méterre volt az utolsó szilfáktól. A szerelmesek jó negyedóra alatt tették meg az utat odáig. Végül bármilyen lassan mentek is, a hídra értek. Megálltak.

Előttük vitt föl a nizzai út a völgy túlsó oldalán, de csak rövid szakaszát láthatták, mert a híd-tól fél kilométernyire hirtelen bekanyarodik, s eltűnik az erdős dombok között. Hátratekintve meglátták az út másik részét is, amelyiken az imént jöttek végig, Plassans-ból egyenesen a Viorne-ig. Hosszú ezüstszalagnak tűnt a szép téli holdfényben: szilfasorok szegték két sötét zsinórral. A dombon jobbra és balra, a felszántott földek sejtelmes, nagy, szürke tengere terült el, amelyet a fagyos, fehér út fémesen csillogó szalagja szelt ketté. Magasan fönt, a látóhatár peremén, reszkető szikráit csillogtatta a külvárosnak még egy-két kivilágított ablaka. Miette és Silvère lassacskán jó mérföldnyire jutott. Visszapillantottak a megtett útra, és néma csodálattal adóztak ennek az ég pereméig emelkedő roppant amfiteátrumnak, amelyen, mint óriási vízesés lépcsőin, kékes fényzőn zuhogott lefelé. E különös díszlet, mint maga a megdicsőült nagyság, mozdulatlan, halotti csöndbe dermedt. Fensége lenyűgöző volt. A fiatalok, akik a híd karfájára támaszkodtak, most a lábuk elé néztek. Az esőzéstől megduzzadt Viorne hömpölygött alattuk szakadatlan, tompa zúgással. A hídtól fölfelé és lefelé, a mélyedésekben megülő homályban a partra sodort fák fekete körvonala látszott; imitt-amott lesiklott egy-egy holdsugár, s a víz színére olvasztott óncsöppek sorát vetette, amely úgy villódzott, mint az eleven hal pikkelyein játszadozó napsugár. Valami titokzatos, varázsos szépséggel futottak e fények a folyó szürke árján, az ágak imbolygó árnyképei között. Elvarázsolt völgy volt ez, bűvös rejtekhely, ahol árnyak és fények népe éli különös életét.

A szerelmesek jól ismerték a folyónak ezt a zugát; forró júliusi éjszakákon gyakran jártak ide hűsölni; hosszú órákat töltöttek a parti fűzesben, a jobb parton, ahol a Szent Klára rétjei a vízig terítik szőnyegüket. Emlékeztek a part minden kis hajlására; a kövekre, amelyeken át lehetett ugrálni az akkoriban érnéi kis folyót; a füves mélyedésekre, amelyekben szerelmükről ábrándoztak. Miette vágakozó szemmel tekintett a hídról a folyó jobb partjára.

- Ha melegebb volna - sóhajtotta -, lemehetnénk pihenni egy kicsit, mielőtt visszamegyünk a dombon.

Majd kis hallgatás után újra megszólalt, tekintetét még mindig a Viorne partjára szegezve:

- Nézd csak, Silvère, azt a feketeséget, ott lenn a zsilip előtt... Emlékszel?... Az a bozót az, amelyben az elmúlt Űrnapján ültünk.

- Csakugyan, a bozót - válaszolta mély hangon Silvère.

Ott merték először megcsókolni egymás arcát. Az emlék, amelyet a lányka most felidézett, mindkettőjüket édes gyönyörrel töltötte el, meghatottságukba a tegnapi öröme vegyült a holnap reményével. Mint villámfényben, úgy tűntek föl előttük az együtt töltött szép esték, kivált az az úrnapi est, amelynek legapróbb részletére is emlékeztek: a nagy langyos égboltra, a hűs parti füzekre, beszélgetésük simogató szavaira. S míg a múlt emlékei édes ízükkel újraéledtek bennük, azt hitték, az ismeretlen jövőbe látnak; látták magukat egymás karján, álmuk megvalósult: együtt sétáltak az életben, mint imént az országúton, a kettejüket melegen borító köpenyben. Elragadtatva, önfeledt mosollyal tekintettek ismét egymás szemébe a hallgatag fények között.

Egyszerre csak Silvère felkapta a fejét. Kibontakozott a köpeny redőiből, és feszülten figyelt. Miette meglepetésében szintén így tett, bár nemigen értette, miért vált el tőle a fiú oly hirtelen mozdulattal.

Egy kis ideje zavaros hangok szálltak a dombok mögül, amelyek között eltűnik a nizzai út. Mintha szekérsor távoli zörgése lett volna. A Viorne zúgása is tompította még a bizonytalan zajt. De az egyre erősödött, s most már menetelő hadsereg dobogására hasonlított. Majd a folytonosan növekvő dübörgésben embertömeg moraja hallatszott, mint valami orkán ütemesen meg-megújuló, ijesztő előszele; sebesen közelgő, váratlan vihar mennydörgéseinek hangzott, amelynek már pusztá közeledte is felkavarja a szunnyadó levegőt. Silvère hallgatósított, de a közbeeső dombok miatt nem tudta tisztán felfogni a viharos hangokat. S ekkor hirtelen sötét tömeg tűnt fel az útkanyarban: bosszúvágó dühvel, vadul feldübörgött a Marseillaise.

- Ők azok! - kiáltott fel Silvère kitörő lelkesedéssel.

Futásnak eredt a dombon fölfelé, s magával húzta Miette-et is. Az úttól balra örökzöld tölgyekkel borított lejtős domboldal emelkedett, erre kapaszkodott föl a lánnyal együtt, nehogy elsodorja őket a tömeg harsogó áradata.

A domboldal sűrűjéből a lányka kissé sápadtan, búsan nézte ezeket az embereket, akiknek már távoli éneke is kiragadta karjából Silvère-t. Úgy érezte, az egész csapat kettőjük közé állt. Milyen boldogok voltak még néhány perccel előbb, mennyire egyek a szoros ölelésben, mily egyedül voltak, szinte elveszve a mély csendben s a titokzatos holdfényben! És most Silvère elfordítja a fejét, talán azt se tudja, hogy ő a világon van, ezeket az idegeneket bámulja egyre, akiket testvéreinek nevezett.

A csapat büszkén, ellenállhatatlan lendülettel jött lefelé. Félelmetes és fenséges volt e néhány ezer ember betörése a látóhatár halotti, fagyos csendjébe. A zúgó áradattá változott országút kiapadni nem akaró, élő hullámokat hömpölygetett; a kanyarban újabb és újabb fekete tömegek tűntek elő, énekük tovább dagasztotta az emberorkán süvöltését. Amikor feltűntek az utolsó zászlóaljok is, fülsiketítő lett a hangorkán. A Marseillaise az égig csapott fel, mintha óriás szájak fújnák szörnyű trombitákból, amelyeknek rezes recsegése szétviszi a hangot a völgy minden zugába. Felriadt a szendergő táj; megrezdült, mint dobverő alatt a dob; harsogott a föld mélye is, visszamennydörögte a nemzeti dal gyújtó dallamát. Most már nemcsak a csapat énekelt: az ég aljáról, a távoli sziklákról, a felszántott földekről, a mezőkről, a ligetekből, a legkisebb bokorból is mintha emberi hang szállt volna; a folyótól Plassans-ig emelkedő tágas amfiteátrumot, a gigászi vízesést, amelyen a kékes holdfény zuhogott lefelé, mintha megszámlálhatatlan sokaság lepte volna el láthatatlanul, hogy ujjongva köszöntse a felkelőket; s mintha a Viorne üregei mélyén, az olvasztott ón rejtélyes visszfényében játszó víz mentén, a homályos gödrökben elrejtőzött emberek ismételték volna minden sort, még lángolóbb haraggal. Megrendült az ég, és megrendült a föld, szabadságért és bosszúért kiáltott a táj. Míg

a kis sereg lefelé jött a domboldalon, a nép harsogása fel-felcsapó, zúgó áradatban görgött tovább, megrázva még az országút köveit is.

Silvère, az izgalomtól sápadtan, némán figyelt. Az élen haladó felkelők már gyors léptekkel közeledtek a hídhöz, magukkal vonva a sötétben ezt az iszonyatosan homályos körvonalú, bömbölő, tajtékzó, hosszú áradatot.

- Azt hittem - suttogta Miette -, hogy nem vonultok keresztül Plassans-on.

- Módosíthatták a haditervet - felelte Silvère -, tulajdonképpen a touloni országúton a megyeszékhely felé kellett volna vonulnunk, balra hagyva Plassans-t és Orchère-t. Ők valószínűleg ma délután indultak Alboise-ból, és este haladtak át Tulettes-en.

Az oszlop éle a fiatalok elé ért. A kis hadseregben nagyobb rend uralkodott, semmint fegyelmezetlen emberek csoportjától várni lehetett volna. Az egy városban, egy faluban toborzottak külön zászlóaljkat alkottak, amelyek egymástól néhány lépésnyire meneteltek. Úgy látszott, a zászlóaljok parancsnokoknak engedelmeskednek. Egyébként a lendület, amely e pillanatban a domb lejtőjén sodorta őket lefelé, tömör, szilárd, elsőprő erejű tömeggé kovácsolta az embereket. Lehetek vagy háromezren, egyetlen tömbben ragadta őket magával a harag vihara. A magas domboldalak árnyékot vetettek az egész útra, s így alig lehetett kivenni e színjáték különös részleteit. De öt-hat lépésnyire a sűrűtől, amelyben Miette és Silvère rejtőzködött, a bal oldali domb vonala lesüllyedt, hogy helyet adjon egy utacskáknak, amely a Viorne folyását követi; ezen a nyíláson besiklott a holdsugár, és széles fényszalagot terített az útra. Amikor az élen haladó felkelők ebbe a sávba értek, a hirtelen rájuk eső éles fehér fény rendkívüli pontossággal rajzolta ki arcuk s öltözkük legparányibb redőjét is. A fiatalok úgy pillantottak meg a rendre elvonuló osztagokat, amint szilajon, szakadatlan újraszületésben, hirtelen kibukkantak előttük a sötétből.

A fénybe lépő első emberek láttán Miette ösztönös mozdulattal odasimult Silvère-hez, bár biztonságban tudta magát: még szemmel sem férhettek hozzá. Átölelte a fiú nyakát, fejét vállára hajtotta. Csuklya keretezte arccal, sápadtan állt, és szemét arra a szögletes fényfoltra szegezte, amelyen lelkesedéstől átszellemült, furcsa arcok rohantak át, kitátott szájuk fekete öblében a Marseillaise bosszúkiáltásával.

A lány érezte, hogy Silvère reszket. A fiú a füléhez hajolt, és sorra megnevezte az egymás után elvonuló osztagokat.

Az oszlop nyolcas sorokban menetelt. Szögletes fejű, öles legények lépkedtek az élen; herkulesi erejük, úgy tűnt, óriások jámbor bizalmával párosul. A köztársaság bizonyára vak és rettenthetetlen védelmezőkre talál bennük. A vállukra vetett hatalmas fejszék frissen köszörült éle villogott a holdfényben.

- A Seille vidéki erdők favágói - mondta Silvère. - Utászegység lett belőlük... Ezek az emberek vezéreik pusztá intésére akár Párizsig is elmennének, hogy fejszecsapásokkal döntsék be a városok kapuját, mint ahogy a hegyekben az öreg tölgyeket döntögetik...

A fiú büszkélkedett testvérei hatalmas öklével. S amikor a favágók mögött munkások és bozontos szakállú, napégette arcú emberek csoportját pillantotta meg, így folytatta:

- A paludi osztag. Ez a község kelt fel először. A zubbonyosok paratölgy-feldolgozó munkások, a bársonykezesek pedig valószínűleg a Seille szakadékaiban élő vadászok és szénégetők... A vadászok ismerték apádat, Miette. Jó fegyverük van, és ügyesen bánnak vele. Hej, ha mindnek ilyen fegyvere volna! Kevés a puska. Nézd, a munkásoknak csak fűtykösük van.

Miette csak nézett és hallgatott. Amikor Silvère az apját említette, arcába szökött a vér. Égő arccal, haragos tekintetében valami furcsa rokonszenvvel figyelte a vadászokat. Úgy látszott, lassanként őt is fellelkesíti az a lázas borzongás, amely a felkelők énekéből szállt felé.

A hadoszlop éppen újrakezdte a Marseillaise-t, s még egyre jött lefelé, mintha a misztrál zord fuvallata hajtáná. A paludiak után újabb munkáscsoport következett, szép számmal voltak felöltös polgárok is köztük.

- Ezek Saint-Martin-de-Vaulx-ból valók - folytatta Silvère. - Ez a község szinte egyidőben kelt föl Paluddal... a főnökök is csatlakoztak a munkásokhoz. Vannak itt gazdag emberek is, Miette, gazdagok, nyugodtan élhetnének otthonukban, s most életüket kockáztatják a szabadság védelmében. Szeretni kell ezeket a gazdagokat... De itt is kevés a fegyver, alig akad néhány vadászpuska... Miette, látod azokat az embereket a bal karjukon vörös szalaggal? Ők a parancsnokok.

De Silvère elkésett. Az osztagok a szavainál gyorsabban vonultak lefelé a domboldalon. Még a saint-martiniekről beszélt, amikor már két zászlóalj is keresztülhaladt az úton fehérítő fénysávon.

- Láttad? - kérdezte. - Most mentek el az alboise-i és tulettes-i felkelők. Megismertem Burgat-t, a kovácsot... Biztosan csak ma csatlakoztak... Hogy rohannak!

Miette előrehajolt, hogy minél tovább tarthassa szemmel a kis csoportokat, amelyeket a fiú megnevezett. A borzongás, amely az előbb elfogta, felkúszott a mellébe, és a torkát fojtogatta. Ebben a pillanatban a többenél nagyobb létszámú és fegyvermezettebb zászlóalj tűnt fel. Itt csaknem minden felkelő kék zubbonyt viselt, s a derekát piros öv szorította; szinte egyenruhának hatott. Közöttük léptetett egy lovas is, karddal az oldalán. Ez újdonsült katonák leg többje puskával, karabéllyal vagy ócska nemzetőri muskétával volt felfegyverezve.

- Ezeket nem ismerem - mondta Silvère. - A lovas alighanem a vezérük, róla már hallottam. Magával hozta a Faverolles-ban s a szomszédos falvakban toborzott zászlóaljakat. Bár így volna felszerelve az egész oszlop!

Még ki sem fújta magát, máris felkiáltott:

- Ni, jönnek a falvak!

A faverolles-iak mögött alig tíz-husz főnyi kis csoportok jöttek. Minden ember a délvidéki parasztok kurta zekéjét hordta. Éneklés közben villákkal, kaszákkal hadonásztak, sőt némelyikük kezében csak széles földhányó lapát volt. A tanyák elküldtek minden épkézláb férfit.

Silvère, aki parancsnokukról ismerte fel a csoportokat, lázasan sorolta:

- A chavanosi osztag. Csak nyolc ember, de legény a talpán; Antoine bácsi ismeri őket. Itt jön Nazères! Itt meg Poujols! Mind itt van, mind eljött a hívó szóra... Valqueyras! Nézd csak, a plébános úr is velük van; már hallottam róla, derék republikánus.

Megittasodott. Most, hogy egy-egy zászlóalj alig néhány felkelőből állt, sietnie kellett a nevekkal, s ettől a kapkodástól szinte eszelősnek tűnt.

- Ó, Miette - folytatta -, de szép ez a felvonulás! Rozan! Vernoux! Corbière! S vannak még, majd meglátod... Ezeknek itt csak kaszájuk van, de úgy levágyák majd a katonaságot, mint a füvet az otthoni réjükön. Saint-Eutrope! Mazet! Gardes! Marsanne! A Seille egész északi lejtője!... Mienk a győzelem! Velünk az egész ország. Nézd a férfiak karját, kemény és fekete, mint a vas... Még nincs vége. Itt van Pruinas! Roches-Noires! Ezek csempészek itt a végén,

karabélyuk van... Megint kasza és vasvilla, jönnek a falvak tovább. Castelle-Vieux! Sainte-Anne! Graille! Estourmel! Murdaran!

Izgalomtól elfúló hangon hagyta abba a felsorolást. Mintha a felkelőket forgósél kapta volna fel és sodorta volna magával, amint mutogatta őket. Megnyúlva, égő arccal, görcsösen mutatott az osztagokra. Miette követte a mozdulatát. Szédítő szakadékként vonzotta az országút mélye. Nyakába kapaszkodott a fiúnak, nehogy lecsússzék a lejtőn. Furcsa mámor szállt föl a zajtól, bátorságtól, hittől megittasult tömegből. Ezek a holdsugárban tovatűnő lények, e furcsa fegyverekkel hadonászó ifjak, férfiak és öregek, különféle öltözékben, munkászubonytól fekete polgárkabátig; a véget nem érő sorban özönlő fejek, amelyekre az óra és a helyzet szülte elszántság és fanatikus lángolás vésett felejthetetlen vonásokat: mindez végül szédítően rohanó árrá változott a fiatal lány szeme előtt. Néha úgy tűnt neki, hogy már nem is menetnek: maga a Marseillaise görgeti őket elképesztően harsogó, érces hangjain. Már nem tudta megkülönböztetni a szavakat, csak szakadatlan morajt hallott, amely fel-felcsapott a mélyből, fájón, mint a bőr alá bökődött tű szúrása. A lázadás harsogása, a csatába és halálba hívó szó, kitörő düh és lángoló szabadságvágy, gyilkos indulat és magasztos lelkesedés e bámulatos keveréke szüntelenül dörömbölt a szíven, s a nekivaduló ritmus a lelke mélyén a mártírszűzek kéjes iszonyatát ébresztette, akik mosolyogva állják a korbácsolást. És zengő áradatban szüntelenül hömpölygött a tömeg. Az alig néhány percig tartó felvonulás a fiatalok előtt végtelennek tetszett.

Bizonyos, hogy Miette gyermek volt még. Megrettent a csapat közeledtére, megsiratta az elröppent szerelmet; de bátor gyermek volt, tüzes természetét könnyen elragadta a lelkesedés. Az izgalom, amely lassanként úrrá lett rajta, most egész lelkében megrázta. Fiúvá változott. Szívesen ragadott volna fegyvert, hogy kövesse a felkelőket. Amint egyre jöttek a puskák és a kaszák, úgy nyúltak ki piros ajkai közül egyre hegyesebben harapni vágyó fehér farkasfogai. S amikor hallotta, hogy Silvère mind sebesebben sorolja a vidék osztagait, úgy érezte, mintha az oszlop lendülete fokozódnék a fiú minden szavára. Egyszerre csak vadul sodródó, vihar söpörte emberporrá váltak. Minden kavargott körülötte. Lehunyta a szemét. Nagy, forró könnycseppek gördültek le az arcán.

Silvère szempillája is átnedvesedett.

- Nem látom azokat az embereket, akik ma délután hagyták el Plassans-t - mormolta.

Megpróbálta kivenni az oszlop végét, amely még a homályba vészett. Majd diadalmas örömmel kiáltott fel:

- Itt vannak!... Ők viszik a zászlót, rájuk bízta a zászlót!

Le akart ugrani a magaslatról, hogy csatlakozzék társaihoz, de ebben a pillanatban a felkelők megálltak. Parancsok futottak végig az oszlopon. Végző morajban halkult el a Marseillaise, s már csak a tömeg zavaros zúgása hallatszott, még mindig izgatottan. A hallgatózó Silvère megértette a csoportról csoportra továbbított parancsokat, amelyek a plassans-iatat szólították az élre. Mivel minden zászlóalj az út szélén sorakozott, hogy helyet engedjen a zászlónak, a fiatalember, magával vonva Miette-et, újra megindult a magaslaton fölfelé.

- Gyere - mondta -, előbb leszünk a híd túlsó oldalán, mint ők.

S amikor fölértek a szántásba, a malomig futottak, amelynek a zsilipje elzárja a folyót. Ott egy pallón, amelyet a molnárok vetettek keresztül, átkeltek a Viorne-on. Majd részsütösen átvágtak a Szent Klára rétjén, folyvást futva, kéz a kézben, szótlanul. Az országúton sötétlett a hadoszlop vonala, azt kísérték a sövények mentén. A galagonyabokrok között nyílások voltak. Silvère és Miette az egyik nyíláson át kiugrott az országútra.

Iménti kerülő útjuk ellenére is a plassans-iakkal egyidőben érkeztek oda. Silvère kezét fogott itt is, ott is; azt hihették, értesült a felkelők új menetvonaláról, és elébük jött. Miette-et, akinek az arcát félig elfödte a csuklya, kíváncsi tekintetek vizsgálgatták.

- Hisz ez a Chantegreil lány - mondta egy külvárosi ember. - Rébufat-nak, a Jas-Meiffren bérlőjének unokahúga.

- Hogy kerülsz ide, te kis cafka? - kiáltott egy másik hang.

A lelkesedéstől mámoros Silvère nem gondolt rá, hogy szerelmese céltáblája lesz majd a munkások elmaradhatatlan tréfálkozásainak. Miette zavartan nézett rá, mintha oltalmáért esdekelné. De a fiú még ki sem nyithatta a száját, máris durva hang szólalt meg újra a csoportban:

- Az apja a fegyházban ül. Rablógyilkos lánya nem való közénk.

Miette halálsápadt lett.

- Hazudtok - suttogta -, apám ha ölt is, nem rabolt.

Silvère ökölbe szorította a kezét; sápadtabb volt és jobban reszketett, mint Miette.

- Hagyd - szólalt meg újra a lány -, ez rám tartozik...

Majd a csoport felé fordult, és fennhangon ismételte:

- Hazudtok, hazudtok! Egy souval sem károsított meg senkit, jól tudjátok ti is. Miért rágal-mazzátok, amikor nem lehet itt?

Kiegyenesedett, büszke haraggal. Tüzes, félig vad természete a gyilkosság vádját még úgy-ahogy elviselte, de a rablás vádja már felháborította. Tudták ezt róla, s a tömeg, ostoba rosszindulattal, ezért vágta annyiszor arcába a vádat.

Egyébként az a férfi, aki az előbb rablónak nevezte az apját, csak azt ismételte, amit évek óta maga is hallott. A lányka heves fellépésén a munkások gúnyosan vigyorogtak. Silvère még mindig ökölbe szorított kézzel állt. A dolog már-már rosszra fordult, amikor a lánynak pártját fogta egy Seille vidéki vadász, aki addig az út szélén egy kőrakáson ülve várta, hogy továbbinduljon a menet.

- Igaza van a kicsinek - mondta. - Chantegreil közülünk való volt. Ismerem. Soha nem láttunk tisztán az ügyében. Én magam mindig szentül hittem a bírák előtt tett vallomásában. A csendőr, akit egy puskalövessel leterített a vadászaton, nyilván maga is puskvégre vette őt. Talán csak védi magát az ember, vagy nem? De Chantegreil tisztességes ember volt, Chantegreil nem rabolt.

Mint gyakran megesik hasonló helyzetben, a vadorzó pusztá tanúskodása nyomán Miette pártfogókra akadt. Több munkás is erősködött, hogy Chantegreilt maguk is ismerték.

- Úgy, úgy - mondták -, igaz. Nem volt tolvaj. Van Plassans-ban elég alja népség, akit fegyházba csukhatnának helyette... Chantegreil a testvérünk volt... No, nyugodj meg, kicsi!

Miette még soha nem hallott jó szót az apjáról. Rendszerint gazfickónak, fegyháztölteléknek becsmérelték a füle hallatára, s íme, ezek a derék lelkek megbocsátóan beszélnek róla, és tisztességes embernek mondják. Ekkor könnyekre fakadt, újra elfogta az az izgalom, amely a Marseillaise hallatára fojtogatta a torkát; szeretne volna valamiképpen meghálálni ezeknek az embereknek, hogy olyan jóságosak a szerencsétlenekhez. Hirtelen az az ötlete támadt, hogy fiúsan megszorítja mindannyiuk kezét. De a szíve jobbat sugalmazott. Mellette állt a zászlót vivő felkelő. A lány megérintette a zászló rúdját, s minden köszönet helyett esdekelnéni kezdett:

- Adjátok nekem, hadd vigyem én.

A munkások, ezek az egyszerű lelkek, megértették e köszönet keresetlenségét nemes voltát.

- Helyes! - kiáltották. - Vigye a zászlót a Chantegreil lánya.

Egy favágó megjegyezte, hogy a lány hamar kifárad, nem tud majd messze menni.

- Ó, erős vagyok én - mondta erre büszkén, s föltúrva ruhája ujját, megmutatta asszonyosan izmos, gömbölyű karját.

S amikor neki adták a zászlót, újra megszólalt:

- Várjatok.

Hirtelen levetette köpönyegét, majd magára vette újra, de a vörös bélésével kifelé. S ekkor, a fehér holdfényben, sarkáig omló, bő bíborköpenyben tűnt elő. A kontyán megakadt csuklya úgy állt a fején, mint a frígiai sapka². Megragadta a zászlót, melléhez szorította a rúdját, s egyenesen állt a mögötte csapkodó, vérvörös lobogó redői közt. Ég felé emelt lelkes gyermekfeje, göndör haja, nagy, nedves szeme, félig nyílt, mosolygó ajka büszkeséget és erőt sugárzott. E pillanatban maga volt a szűz Szabadság.

Kitört a felkelők lelkesedése. Ezeket az élénk képzeletű délieket megragadta és fellelkesítette ez a hirtelen ott termett, talpig vörösbe burkolt magas lány, aki oly görcsösen szorította keblére a zászlójukat.

Kiáltások szálltak a csoportból:

- Bravó, kislány! Éljen a Chantegreil lánya! Velünk marad, szerencsét hoz!

Éltették volna még sokáig, ha meg nem jön a parancs a továbbindulásra. S míg az oszlop rendeződött, Miette megszorította a mellé álló Silvère kezét, s a fülébe súgta:

- Hallottad? Veled maradok. Akarod?

Silvère, felelet helyett, viszonzta a szorítást. Beleegyezett. Mély megindultságában nem is lett volna képes ellenállni társai lelkesedésének. Miette olyan szép, olyan nagy, olyan szent lett a szemében! A dombon felfelé menet végig maga előtt látta, sugárzón, bíbor glóriában. Most összeolvadt benne másik imádott szerelmével, a köztársasággal. Szerette volna, ha már megérkeznének, és vállára veheti puskáját. De a felkelők lassan kapaszkodtak. Az volt a parancs, hogy minél kisebb zajt verjenek. Az oszlop a két szilfasor között haladt, mint különös gyűrűkben tekerő, gigantikus kígyó. A decemberi fagyos éj újra csöndbe merült, csak a Viorne mormogása tűnt hangosabbnak.

A külváros első házainál Silvère előrefutott, hogy elhozza a fegyverét Saint-Mitre telkéről, amely most is szendergett a holdfényben. Amikor utolérte a felkelőket, azok már a Római-kapu elé értek.

Miette hozzáhajolt gyermeki mosolyával:

- Úgy érzem, az úrnapi körmeneten vagyok, és én viszem a Szent Szűz lobogóját.

² A frígiai sapka a köztársaság jelképe Franciaországban.

Plassans városa mintegy tízezer lelket számláló alprefektusi székhely. A Viorne fölött emelkedő fennsíkra épült város északon az Alpok szélső nyúlványainak, a Garrigues-domboknak támaszkodik, mintha zsákutca végén állna. 1851-ben a szomszédos vidékkel csak két országút kötötte össze: keleten ereszkedik le a nizzai út, nyugaton a lyoni visz fölfelé, egyik a másiknak csaknem párhuzamos folytatása. Azóta már vasútvonal is épült, amely a várost délen érinti, az egykori bástyáktól a folyó partjáig meredeken lejtő domb aljában. Ma, ahogy kilép az ember a folyócska jobb partján épült vasútállomásra s felemeli a fejét, Plassans szélső házait látja teraszos kertekkel. Jó negyedórát kell kapaszkodni odáig.

Mintegy húsz évvel ezelőtt nemigen akadt más város, amely jobban megőrizte volna - nyilván a gyér közlekedés miatt - az ódon provence-i városok ájtatos és arisztokratikus jellegét. Egész városnegyede volt - s van még ma is - XIV. és XV. Lajos korában épült tágas palotákból, van egy tucatnyi temploma, jezsuita és kapucinus rendháza, számos kolostora. A társadalmi osztályok hosszú időn keresztül városrészek szerint különültek el. Plassans-nak három városnegyede volt, önálló városka magában is mindegyik, saját templomaival és sétaútjaival, külön szokásaival és világnézetével.

A nemesi városnegyed, amely egyik plébániájáról a Szent Márk nevet kapta, délen terül el, a fennsík szélén. Valóságos kis Versailles, egyenes utcákkal, melyeket felfer a fű; tágas, négyszögű házai nagy kerteket bújtatnak. Néhány palotája magán a lejtő szélén épült. Kettős terasz-sorokról belátni a Viorne egész völgyét, a környéken csodálattal emlegetik a gyönyörű kilátást. Az óváros, a régi városnegyed lépcsősen emelkedik északnyugaton, tekervényes, szűk utcácskáiban a düledező viskók sorával. Itt van a városháza, a törvényszék, a piac, a csendőrség. Plassans-nak ezt a részét, amely a legnépesebb, munkások, kereskedők, szegény sorban élő dolgozó kisemberek lakják. Végül északkeleten az újváros nyúlik el téglalap alakban. Itt laknak a polgárok, azok, akik garasonként kuporgatták össze vagyonukat, s a szabad foglalkozásúak, szépen egymás mellett álló, világossárgára festett házaikban. Ez a negyed, amelynek fő ékessége az alprefektúra gipszrózsákkal díszített csúnya épülete, 1851-ben alig öt-hat utcából állott. Főként a vasútvonal megépítése óta már csak ez az újonnan létesített városrész terjeszkedik.

Plassans még ma is három különböző, független városrészből áll, mert a negyedeket széles utak választják el egymástól. A Sauvaire sétány és a Római utca, amely az előbbinek mintegy szűkebb folytatása, nyugat-keleti irányban szeli át a várost, a Nagykaputól a Római-kapuig, s így elkülöníti a nemesi negyedet a másik kettőtől. Ezeket pedig elválasztja egymástól a Banne utca, a környék legszebb utcája, amely a Sauvaire sétány végéből indul és emelkedik észak felé, elhagyva balról az óváros sötét tömegét, jobbról az újváros világossárga házait. Ennek az utcának a közepe táján emelkedik, csenevész fákkal beültetett kis téren, az alprefektúra épülete. A plassans-i polgárok szerfelett büszkék az építészetnek erre a remekére.

Talán hogy még inkább elzárkózzék és magába vonuljon, a várost régi várfalak övezik, ezek azonban ma már inkább sötétítik, és szűkebbé teszik. Akár puskával is szét lehetne lőni ezt a repkénnyel borított és vadviolával koszorúzott, nevetséges erődítményt, amely aligha magasabb és vastagabb egy kolostor falánál. Több nyílás szakítja meg a falat, legjelentősebb közülük a Római-kapu és a Nagykapu; az előbbi a nizzai országútra, a másik pedig a város túlsó végén a lyonira nyílik. 1853-ig ezeket az átjárókat kétszárnyú, bolthajtásos, vaspántokkal erősített, roppant fakapuk védték. Nyáron tizenegy órákor, télen tízkor zárták őket, kétszer is megforgatva a kulcsot a zárban. A város, miután félénk leányként jól bezárkózott, nyugodtan

aludni tért. A kapualjak egyik belső szögletében, kis fülkében tartózkodott a kapuőr; az ő feladata volt, hogy bebocsássa a későn jövőket. Ezt azonban huzamos alkudozás előzte meg. Az őr senkit sem engedett be addig, amíg egy kémlelőnyíláson ki nem világított a lámpásával, és alaposan szemügyre nem vette az embert. Aki nem nyerte meg a tetszését, kívül alhatott. A külvilágtól irtózó s a kolostori élet magányába vallásosan vágyódó város gyávaságból, önzésből és maradiságból egybeszőtt szelleme nyilatkozott meg ezekben az elmaradhatatlan esti kapuzárásokban. „No, itthon vagyok” - mondta a gondosan bezárkózott város az olyan jámbor polgár elégedett hangján, aki nem félti pénzes zacskóját, s mivel biztos benne, hogy zaj nem háborítja éjjeli nyugodalmát, esti imáját készül elmondani, hogy utána kéjesen nyújtózkodjék ki ágyában. Azt hiszem, nincs más város, amely ennyi ideig és ilyen konokul kitartott volna amellett, hogy apáca módra bezárkózzék.

Plassans lakossága három csoportra oszlik: minden negyed külön kis világ. Kivételt képeznek a tisztviselők: az alprefektus, az adófelügyelő, a telekkönyvvezető, a postamester, akik nem a városból valók. Nem nagyon szeretik, inkább irigylik őket független életmódjukért. Az igazi plassans-iak, akik itt születtek, és eltökélték, hogy itt is halnak meg, sokkal jobban tisztelik a hagyományos szokásokat, semhogy önként be ne zárkózzanak valamelyik városi társaságba.

A nemesek megközelíthetetlenül elzárkóznak. X. Károly bukása óta alig mutatkoznak, akkor is igyekeznek vissza csendes, nagy palotáikba. Lopva mennek az utcán, mint valami ellenséges földön. Senkihez nem járnak, még egymást sem látogatják. Szalonjaikban néhány papon kívül nincs állandó vendég. A nyarat környékbeli kastélyaikban töltik, télen nem mozdulnak a családi tűzhely mellől. Halottak ők, akik unják az életet. Városrészüket is megüli a temető nyomasztó csöndje. Aggodalmas gonddal, szorosan zárt ajtók és ablakok: a külvilág zajától elzárt kolostorok sora. Időnként feltűnik egy-egy pap, óvatos járása a csukott házak mentén még jobban mélyíti a csendet; majd árnyként oson be egy félig nyíló házkapun.

A polgárság, visszavonult kereskedők, ügyvédek és közjegyzők, az újjvárosban lakó, becs-vágyó gazdagoknak ez a kis világa azon fáradozik, hogy elevenné tegye Plassans életét. Ők látogatják az alprefektus úr estélyeit, miközben arról ábrándoznak, hogy maguk is hasonló ünnepséget rendeznek. Szívesen játsszák a népszerűt, a munkást „öregem”-nek szólítják, a paraszttal terméséről beszélgetnek, olvassák a lapokat, és vasárnaponként hölgyeikkel sétálnak. Ők a helység haladó szellemei, csak ők merészkednek nevetve beszélni a várfalakról, sőt többször sürgették az „illetékeseket”, hogy bontassák már le ezeket az ócska falakat, egy „letűnt kor maradványait”. De még a legszkeptikusabbja is megremeg örömeiben, valahányszor egy márkí vagy egy gróf hanyag üdvözlésre méltatja. Az újjváros minden polgárának leghőbb vágya, hogy egyszer bebocsátást nyerjen a Szent Márk negyed valamelyik szalonjába. Tudják jól, hogy vágyuk nem teljesülhet, ezért fennhangon hirdetik, hogy ők szabadgondolkodók. Szabadgondolkodók - a szájukkal, a hatalom hívei ők, akik tárt karokkal fogadnák akármelyik jöttment szabadítót, ha csak megmoccanna is ellenük a nép.

Az a tömeg már nem ilyen egységes, amely az óvárosban dolgozik, és tengeti életét. Többségben van a munkásnép, de él közöttük kis szatócs, sőt néhány nagykereskedő is. Persze, Plassans nem valami kereskedelmi gócpont; éppen csak akkora forgalmat bonyolít le, hogy eladja a vidék termékeit: olajat, bort, mandulát. Az ipart is csak az óváros egyik utcájában bűzlő három vagy négy cserzőműhely képviseli, meg néhány kalapkészítő és egy szappanfőző a külváros egyik eldugott zugában. Ezek a kereskedelemmel és iparral foglalkozó kisemberek, ha ellátogatnak is ünnepnapokon az újjváros polgáraihoz, túlnyomórészt az óváros munkásai között élnek; kereskedőt, szatócsot, munkást közös érdek egyesít egy családba. Csupán vasárnap öltözködnek ki a főnökök, hogy külön szórakozzanak. Egyébként a dolgozó lakosság alig egyötöde az egész népességnek, és szinte elvész a vidék dologtalanjai között.

Szép időben hetenként egyszer szemtől szembe látja egymást a három városrész népe. Vasárnapi vecsernye után az egész város a Sauvaire sétányra tódul; odamerészkednek még a nemesek is. De ezen a kettős platánsorral szegélyezett sétaúton élesen három részre különül az emberáradat. Az újvárosi polgárok éppen csak végigmennek rajta, majd kivonulnak a Nagykapun, és jobbkézt befordulnak a Fasorba; azon sétálgatnak, míg le nem száll az este. Közben a Sauvaire sétányon a nép osztozik a nemességgel. Több mint egy százada már, hogy a nemesség a déli oldalt választotta, amelyet nagy paloták sora szegélyez; ezt hagyja el előbb a nap is. A nép kénytelen beérni az északi oldallal, ahol a kávéházak, fogadók és dohányos-boltok vannak. Egész délután föl s alá sétálgat a nép és a nemesség, anélkül, hogy bármelyik munkásnak vagy nemesnek eszébe jutna utat változtatni. Hat-nyolc méterre egymástól és mégis ezer mérföldnyi messzeségben, kínos gonddal róják párhuzamos útjukat, mintha nem volna szabad találkozniuk a földi életben. Még a forradalmi időkben is a maga útján haladt mindegyikük. Ezek az előírással vasárnapi séták és azok az esténként kulcsra zárt kapuk egy töről sarjadnak; meg lehet belőlük ítélni a városnak mind a tízezer lelkét.

Ebben a sajátságos környezetben tengődött 1848-ig egy alig ismert és kevésre becsült család, amelynek a feje, Pierre Rougon később, bizonyos körülmények folytán, fontos szerepet játszott.

Pierre Rougon paraszti sorból származott. Anyja családjának, a Fouque famíliának, a múlt század vége felé, a külvárosban, a Saint-Mitre öreg temetője mögött, jókora földbirtoka volt. Ezt a birtokot később a Jas-Meiffrenhez csatolták. Fouque-ék voltak a környék legmódosabb zöldségtermesztői, ők látták el zöldséggel Plassans-nak egy teljes városnegyedét. Néhány évvel a forradalom előtt a családnak magva szakadt. Egyetlen leány maradt csak életben, az 1768-ban született Adelaïde, aki tizennyolc éves korában árvaságra jutott. A lány, akinek az apja tébolyodottan halt meg, hirtelen nőtt, vézna, sápadt, riadt tekintetű gyermek volt. Különös viselkedését kicsi korában még gyermekes vadócságnak is lehetett volna tartani, de ahogy növekedett, egyre furcsább lett. Olyan dolgokat művelt, amiket a külváros legokosabb emberei sem tudtak mire vélni. Ettől kezdve szélteben-hosszában beszéltek, hogy bolond, akár az apja. Még egy fél éve sem volt, hogy egyedül állt a világban, kíváncsi vagy örökösésként, amikor híre futott, hogy házasságra lépett egy Rougon nevezetű kertészlegénnyel, ezzel a Basses-Alpes megyéből jött faragatlan paraszttal. Ez a Rougon az utolsó Fouque halála után, aki őt egy évre felfogadta, továbbra is az elhunyt lányának szolgálatában maradt. Fizetett cselédből váratlanul irigyelt férjjé lépett elő. Ez a házasság döbbszerűen meg először a közvéleményt. Senki sem érte föl ésszel, hogy Adelaïde éppen ezt a szegény ördögöt, ezt az otromba és közönséges fickót részesítette előnyben, aki még franciául³ sem tudott tisztességesen, mikor pedig annyi fiatalember - mind jómódú gazdafiú - legyeskedett már régóta körülötte. S mivel vidéken semmi sem maradhat magyarázatlanul, erőnek erejével titkot véltek felfedezni az ügy hátterében, sőt azt állították, hogy a fiatalok nem tehettek mást, mint hogy egybekeltek. A tények azonban rácáfoltak a rágalmakra. Adelaïde-nak jó tizenkét hónap elteltével született a fia. A külváros felfortyant; nem volt hajlandó beismerni, hogy tévedett, feltett szándéka volt, hogy végére jár az állítólagos titoknak. Neki is lódult valamennyi hírharang, hogy Rougonék titkát kifürkéssze. Hamarosan akadt is bőven pletykálkodnivaló. Rougon, házassága után tizenöt hónappal, szinte egyik napról a másikra meghalt. Napszúrást kapott egy délután, répakapálás közben. Alig telt el egy esztendő, amikor a fiatal özvegy hallatlan megbotránkozást keltett. Kétségbevonhatatlanul megtudták róla, hogy szeretője van; nem is igen titkolta; többen határozottan hallották, amint a nyilvánosság előtt tegezte szegény Rougon utódját. Alig

³ Dél-Franciaországban, tehát Basses-Alpes-ban is, a provanszál nyelvet beszélik.

egy éve özvegy, s már szeretője van! Az illendőség ilyen semmibevevése szörnyű volt, ezt nem lehetett ép ésszel fölni. Adelaïde különös választása pedig még dagasztotta is a botrányt. Lakott akkoriban a Saint-Mittre köz végén egy viskóban, amely a hátát a Fouque-ék birtoka felé fordította, egy rossz hírű ember, akit rendszerint így emlegettek: „Az a gaz Macquart.” Néha hétszámra nem látták, majd újra feltűnt valamelyik este minden cókók nélkül, zsebre dugott kézzel lődörgött füttyörészve, mintha éppen sétájáról térne haza. A küszöbükön üldögélő asszonyok így szóltak, amikor meglátták: „Nézd csak a gaz Macquart-t! A batyuját meg a puskáját biztosan eldugta a Viorne valamelyik gödrébe.” Annyi bizonyos, hogy Macquart-nak jövedelme nem volt, de a városban tett rövid kirándulásai alatt boldog ingyenélő módjára evett-ivott. Főként ivott, komor csökönyösséggel; ottragadt az asztalnál minden este valamelyik kocsmá sarkában, bambán bámulta a poharát, nem látott és nem hallott semmit abból, ami körülötte történik. S amikor a gazda bezárta a kocsmát, ő szilárd léptekkel, magasra emelt fejjel távozott, szinte kiegyenesítette az ittasság. „Macquart nagyon egyenesen jár, megint tökrészeg” - mondták róla, akik látták hazafelé menni. Egyébként, ha nem ivott, kissé görnyedten járt, a vadember félénkségével kerülte a kíváncsi tekinteteket. Mióta meghalt az apja, aki cserzőmunkás volt, és mindössze a Saint-Mittre közben levő viskót hagyta rá örökölni, se rokonát, se barátját nem ismerték. Ebből a lusta, furcsa fickóból a közeli határ s a szomszédos Seille vidéki erdőségek vadorzóval párosult csempészt neveltek, afféle gyanús képű alakot, akire azt mondják a járókelők: „Ezzel se szeretnék éjfélkor találkozni egy elhagyott erdőben.” A magas, torzonborz, sovány képű Macquart a külváros jámbor asszony-ságainak réme volt; avval vádolták, hogy kisgyerekek húsát eszi nyersen. Alig volt harmincéves, de ötvennek látszott. Bozontos szakállából és hajcsomóiból, amelyek úgy elborították az arcát, mint az uszkárkutyát a csimbókos szőre, csak barna szeme villogása látszott, egy csavargó ösztönű ember gyanakvó és szomorú tekintete, akit gonosszá tett az ital és a számkivetett élet. Bár egyetlen büntetést sem bizonyították rá, ha lopás vagy gyilkosság történt a környéken, legelőször őt vették gyanúba. És ezt a gyerekláló gonosztevőt, ezt a gaz Macquart-t választotta Adelaïde! Húsz hónap alatt két gyermeke lett tőle: egy fiú meg egy lány. Házasságról szó sem esett köztük. Ehhez fogható merészséget a kicsapongásban még nem látott a külváros. Olyan nagy lett a megrökönyödés, az a gondolat, hogy Macquart fiatal és gazdag szeretőre akadt, annyira felborította a pletykafészek minden elképzelését, hogy szinte kedvesek voltak Adelaïde-hoz. „Tökéletesen megháborodott szegény - mondogatták -, ha családja volna, már rég be volna zárva.” S mivel még nem ismerték e furcsa viszony történetét, megint azt az elvetemült Macquart-t vádolták, hogy visszaélt Adelaïde gyenge elméjével, csak hogy a pénzét megkaparinthassa.

A kis Pierre Rougon, a törvényes fiú, együtt nőtt fel anyja törvénytelen gyermekeivel. Adelaïde maga mellett tartotta ezeket is, Antoine-t és Ursule-t, a farkaskölyköket, amint a negyedben hívták őket, és nem bánt velük sem jobban, sem rosszabbul, mint törvényes házasságából született gyermekével. Láthatólag fogalma sem volt róla, hogy mi vár az életben a két szerencsétlen teremtésre. Ő ugyanúgy saját gyermekeinek tekintette őket, mint elsőszülöttjét. Úgy sétált ki néha, hogy egyik kezével Antoine-t, másikkal Pierre-t fogta, s észre sem vette, mennyire különböző módon tekintenek az emberek a kedves kicsikékre.

Különös család volt ez.

Majd húsz évig mindegyikük a saját kényére-kedvére élt, a gyerekek csakúgy, mint az anyjuk. Szabadon burjánzott ott minden. Adelaïde asszony korában is az a furcsa nagylány maradt, akit tizenöt éves létére vadócként emlegettek, nem mintha bolond lett volna, ahogy a külvárosiak állították, de hiányzott belőle a vér és az idegek egyensúlya, valami zavar volt az agyában és a szívében, s ez kirekesztette őt a megszokott élet kereteiből; másként élt, mint az emberek. Bizonyára nagyon természetes és nagyon következetes volt önmagához, csak éppen

a szomszédai szemében tűnt az eszejárása merő örültségnek. Úgy látszott, fel akarja hívni magára a figyelmet, és szinte szántsándékkal törekszik arra, hogy nála minden a visszájára forduljon, pedig csak a természete ösztönzésének engedett jámborul.

Első terhessége óta görcsös rángatózással járó, szörnyű idegrohamai voltak. Ezek minden két-három hónapban rendszeresen megismétlődtek. Az orvosok, akiktől tanácsot kért, azt válaszolták, hogy nincs mit tenni, s a kor majd csillapítja ezeket a rohamokat. Mindössze félig sült húsból és kínaborból álló diétát rendeltek neki. Ezek az ismétlődő megrázkódtatások végképp tönkretették. Úgy élt napról napra, mint a gyermek, mint egy ösztöneit követő, törleszkedő állat. Amíg Macquart úton volt, tétlenül merengve töltötte a napokat, s gyermekeivel is csak addig törődött, míg megcsókolgatta őket, s játszadozott velük. Mihelyt a szeretője megérkezett, eltűnt hazulról.

Macquart viskója mögött volt egy kis udvar, amelyet egy fal választott el Fouque-ék földjétől. Egyik reggel a szomszédok nagy meglepetéssel fedeztek föl ezen a falon egy ajtót, amely előző este még nem volt ott. Egy órán belül a külváros egész népe a szomszédos ablakokhoz tódult. A szeretőknek egész éjjel dolgozniuk kellett, hogy a nyílást kivágják, és beillesszék az ajtót. Most már szabadon járhattak át egymáshoz. Újra megvolt a botrány; az emberek már nem bántak olyan szelíden Adelaïde-dal, aki kétségen kívül a külváros szégyene lett. Az ajtó, együttélésüknek ez a nyílt és közönséges bevallása, még súlyosabban esett a latba, mint két gyermeke. „Legalább a látszatot igyekszik az ember megőrizni” - mondták a legelnézőbb asszonyok. Adelaïde-nak sejtelve sem volt, mit jelent „a látszatot megőrizni”, ő nagyon boldog volt, és láthatóan büszke az ajtajára. Segített Macquart-nak kiszedni a köveket a falból, sőt még maltert is kevert neki, hogy gyorsabban haladjon a munka. El is jött másnap gyermekes örömmel, hogy fényes nappal vegye szemügyre a művét. Ez aztán a szemérmertlenség netovábbja volt a három pletykafészek szemében, akik észrevették, hogy nézegeti a még friss falazást. Ettől fogva, valahányszor Macquart megjelent, a fiatalasszonyt pedig nem látták többet, az emberek azt gondolták, hogy a szeretője viskójában van a Saint-Mitre közben.

A csempész rendszertelenül és legtöbbször váratlanul vetődött haza. Azt soha senki nem tudta meg, hogy voltaképpen hogyan élnek a szeretők az alatt a két-három nap alatt, amit Macquart időnként a városban tölt. Bezárkóztak, a házikó lakatlannak látszott. A külvárosban már eldöntött tény volt, hogy Macquart csupán azért csavarta el Adelaïde fejét, hogy a pénzét elherdálja, de az emberek végül is csodálkozva látták, hogy ugyanúgy él, mint régebben, toprongyosan csatangol hegyen-völgyön, akár azelőtt. Talán a fiatalasszony - hogy csak hébe-hóba látta - annál jobban szerette; de meglehet, hogy a férfi ellenállt a könyörgéseinek, mert a csavargóéletnek parancsoló szükségét érezte. Ezer meg ezer mesét agyaltak ki, de egy sem tudta ésszerű magyarázatát adni ennek a viszonynak, amely a szokásoktól annyira eltérően szövődött és folytatódott. A Saint-Mitre köz kunyhója szorosan zárva maradt, és őrizte titkát. Azt is csak sejtették, hogy Macquart veri Adelaïde-ot, jóllehet veszekedés zaja soha nem szűrődött ki a házból. Az asszonyt több ízben is látták felsebzett arccal, megtépázott hajjal. Különben szenvedésnek vagy éppen szomorúságnak a leghalványabb jelét sem mutatta, s kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy sérüléseit rejtegesse. Mosolygott, boldognak látszott. Bizonyára zokszó nélkül eltűri, hogy félholtra verjék. Több mint tizenöt esztendeig éltek így.

Valahányszor Adelaïde hazalátogatott, a házát fenekestül felfordítva találta, de őt ez egyáltalában nem nyugtalanította. A gyakorlati élet iránt teljesen érzéketlen volt. A dolgok valódi értékéről, a szükségyszerű rendről fogalma sem volt.

Gyermekei úgy nőttek fel mellette, mint az országutak mentén az eső és a nap kényérekedvére hagyott szilvafák. Úgy hozták ők is természet adta gyümölcsüket, mint a kertészollót

soha nem látott vadhajítások. Soha nem korlátozták még kevésbé a természetet, kártékony kis élőlények soha nem nőttek fel ennyire szabadon, pusztá ösztöneikre hagyva. Hemperegtek a zöldséges táblákban, szabad ég alatt töltötték az életüket, játszottak és verekedtek, mint afféle vásott kölykök. Elcsenték a házból az élelmet, lekopasztották azt a néhány gyümölcsfát a telken, ők voltak a csendes örültség e furcsa hajlékának kártevő és üvöltöző ördögfiókái. Amikor az anyjuk napokra eltűnt, akkora ricsajt csaptak, olyan ördögi csínyeket eszeltek ki mások bosszantására, hogy a szomszédok végül már ostorral fenyegették őket. Különben Adelaïde-től sem féltek. Ha ő velük volt, csak azért lettek kevésbé tűrhetetlenek a szomszédok számára, mert anyjukat szemelték ki áldozatul; az iskolát hetenként ötször-hatszor rendszeresen elkerülték, minden elképzelhetőt elkövettek, hogy büntetést vonjanak magukra, s utána torkuk szakadtából böghessenek. Anyjuk azonban soha nem ütötte őket, meg sem haragudott rájuk; bágyadt nyugalomban, eszelősen élt ebben a zajban. Sőt végül már szüksége volt a haszontalan kölykök rémes ricsajára, hogy kitöltse az agyában levő űrt. Szelíden mosolygott, ha ilyesmi ütötte meg a fülét: „Majd megverik a gyermekei, de úgy kell neki.” Mintha közönye mindenre csak evvel felelt volna: „Nem számít.” A birtokával még annyira sem törődött, mint a gyerekeivel. A Fouque-birtok már régen pusztává változott volna az évekig tartó, különös életmód miatt, ha a fiatalasszony - jó szerencséjére - a zöldséges táblák művelését egy ügyes konyhakertészre nem bízta. Ez az ember, akinek a jövedelmet meg kellett osztania vele, szemérmetlenül meglopta, de ő ezt észre sem vette soha. Volt azonban a dolognak jó oldala is: a kertész, hogy minél jobban meglophassa, a lehető legtöbbet sajtolta ki a földből, amelynek az értéke majdnem megkétszereződött.

Pierre, a törvényes gyermek, akár rejtett ösztön sugallatára, akár mivel tudatossá vált előtte, hogy a kívülállók másképp bánnak vele, már kicsi korától kezdve basáskodott fivérén és húgán. Verekedés közben úgy elpáholta Antoine-t, mint úr a szolgáját, pedig jóval gyengébb volt nála. Ursule-t pedig, ezt a vézna és sápadt, szegény kis teremtet a fivérek egyaránt durván verték. Különben a három testvér tizenöt-tizenhat éves koráig csak amúgy családiasan verte agyba-föbe egymást; maguk sem értették homályos gyűlöletüket, nem látták világosan, mennyire idegenek egymástól. Csak ebben a korukban kerültek szembe egymással, tudatosan és határozottan.

Antoine tizenhat éves korára jól megtermett kamasz volt, akiben Macquart és Adelaïde hibái már együtt jelentkeztek. Mégis inkább Macquart élt benne a csavargás szeretetével, iszákos hajlamával, vadállati dühkitöréseivel. De Adelaïde idegrendszerére is hatott, s így ezek a bűnök, amelyek az apában bizonyos vérmes hevességgel jelentkeztek, a fiúban képmutató és gyáva alattomosággal párosultak. Antoine az anyjára ütött abban, hogy nemes törekvésnek még a szikrája sem volt meg benne, de buja, asszonyos önzéssel képes volt belefeküdni akármilyen meggyalázott ágyba, ha ott kedvére hempereghetett, és melegben alhatott. Ezt mondogatták róla az emberek: „Az aljas! Még betyárbátorság sincs benne, mint Macquart-ban; ha ez valaha gyilkolni fog, azt is gombostűvel teszi.” Külsejében csak húsos ajkát örökölte Adelaïde-től, arca egyébként a csempészre vallott, de vonásai lágyabbak voltak, szétfolyók és mozgékonyak.

Viszont Ursule már külsejében és lelki tulajdonságaiban is jobban hasonlított a fiatalasszonyra, bár a tulajdonságok itt is keveredtek. Csakhogy a szegény kicsi, aki akkor született második gyermekként, amikor Adelaïde tüzesebb érzelmei már erőteljesebbek voltak, mint Macquart kihűlő szerelme, úgy látszik, nemével együtt anyja alkatát is mélyebben örökölte. Egyébként őbenne a két természet nem olvadt egybe, inkább egymás mellett állott rendkívül szorosan összetapadva. Ursule szeszélyes teremtés volt, időközönként vad, el-elszomorodó, pária módra fellobbanó; aztán a legtöbbször ideges kacagásban tört ki, ernyedten álmodozott,

bolondos szívű, hóbortos nők módjára. Szeme, amelyben át-átsuhant Adelaïde ijedt pillantása, kristálytisztá volt, mint a sorvadásos fiatal macskáé.

A két fattyú mellett Pierre idegennek látszott. Aki nem hatolt természete mélyére, gyökeresen különbözőnek gondolhatta a másik kettőtől. Soha még gyermek nem állott ennyire kiegyensúlyozottan a két lény között, akiktől származott. Éppen középen állt Rougon és Adelaïde, a paraszt és az ideges lány között. Az anyja megfinomította benne az apját. Az alkatoknak az a hangtalan munkája, amely végül is megszabja valamely faj nemesedését vagy elkorcsosodását, mintha Pierre-ben érte volna el első eredményét. Paraszt volt még ugyan, de bőre kevésbé durva, vonásai nem annyira vaskosak, értelme pedig nyíltabb és fogékonyabb. Apa és anya kölcsönösen nemesedtek benne. Ha Adelaïde természete, amelyet az idegek lázongása szépen kifinomított, összezapott a vérmes Rougon nehéz természetével és enyhített is rajta, emennek földhözragadt nehézsége nem engedte, hogy a fiatalasszony szervezetének működési zavarai károsan hassanak a gyermekre. Pierre nem ismerte Macquart farkaskölykeinek fellobbanásait és beteges álmodozását. Bár nagyon rosszul nevelt és rakoncátlan volt, mint minden szabadjára hagyott gyermek, mégis volt annyi magához való józan esze, hogy haszontalan bolondságot sohase kövessen el. Rossz hajlamaiból, restségéből és élvezetvágyából hiányzott Antoine hibáinak ösztönös lendülete. Arra törekedett, hogy szenvedélyeinek nyíltan hódolhasson, hogy nyíltan, tisztességtől övezve vétkezhessék. Köpcös, közepes termetű, hosszúkás, fakó arcán, amelyen az apja vonásait finomította némiképp az anyja arca, már árulkodott az alattomos és sunyi törtető, a telhetetlen élvezetvágyó, a rideg szívű, gyűlölködő és irigy parasztfiú, akit az anyja vagyona és idegbaja polgársorba emelt.

Amikor tizenhét éves korában Pierre megtudta és megértette Adelaïde feslett életmódját s Antoine és Ursule különös helyzetét, nem bántódott és nem botránkozott meg, csupán azt fontolgatta, hogyan védelmezze a saját érdekeit. A három gyermek közül csak ő járt némi szorgalommal iskolába. Ha a paraszt érezni kezdi a művelődés szükségét, legtöbbször ridegen számító lesz. Akkor támadt fel benne az első gyanú, amikor az iskolatársai sértegették és gúnyolták a fivérét. Később már sok szót és pillantást megértett. Végül tisztán látta, hogy a családi vagyont fosztogatják. Ettől kezdve Antoine és Ursule szégyentelen élősködők voltak a szemében, rácsálók, akik a vagyonát pusztítják. Anyját pedig ugyanolyan szemmel nézte, mint a külváros; lecsukni való nőszemélynek tartotta, aki - hacsak ő maga rendet nem teremt a háza táján - végül felfalja a vagyonát. De legjobban a kertész lopásai gyötörték. A rakoncátlan kölyök egyik napról a másikra önző és fukar fickóvá vedlett. Korán megérlelte ösztöneit a furcsa, tékozló élet, amelyet most már nem szenvedhetett maga körül szívszorongás nélkül. Hiszen az övé volt a zöldség, melynek eladásából a kertésznek volt a legzsirosabb haszna, övé volt a bor, övé a kenyér, amelyet felfaltak az anyja fattyai. Övé volt az egész ház, övé az egész vagyon. Paraszti eszejárása szerint csak ő, a törvényes utód lehetett az egyetlen örökös. S mivel veszélyben forgott a vagyon, és mindenki mohón marcangolta az ő jövőjé javait, azon tanakodott, hogyan hajíthatná ki az egész népséget, anyát, fivért, húgot, cselédet, és hogyan ülhetne bele nyomban az örökségbe.

Könyörtelen küzdelem kezdődött. A fiú tudta, hogy elsősorban anyját kell megtörnie. Szívós türelemmel, lépésről lépésre hajtott végre egy tervet, amelynek részleteit már régóta érlelte magában. Haditerve az volt, hogy úgy álljon Adelaïde előtt, mint az eleven szemrehányás; nem ragadtatta el magát, még csak keserű szót sem ejtett előtte romlott élete miatt; de úgy tudott ránézni, szótlanság, hogy az megdermedt a rémülettől. Ha rövid ideig Macquart-nál tartózkodott s azután újra megjelent, csak borzongva tudott a fiára nézni; érezte hideg, éles tekintetét, amely irgalmatlanul fűrődött a szívébe, mint hosszú acéltőr. Pierre-nek ez a komor és hallgatag magatartása különösképpen megzavarta szegény beteg agyát. A fiú az oly gyorsan elfeledett férfi volt; úgy érezte, Rougon támadt fel, hogy megbüntesse őt feslett életmódja

miatt. Most már minden héten rájött egy-egy idegroham, amely meggyötörte. Hagyták, hadd fetrengjen. Amikor magához tért, rendbe szedte a ruháját, s még erőtlenebbül vonszolta magát. Gyakran éjjel kezdett el zokogni; fejét keze közé szorította, és úgy érezte ilyenkor, hogy Pierre sértéseivel valamely bosszúálló isten sújt le rá. Máskor megtagadta a fiát, nem akarta elismerni, hogy a teste vére folyik ebben a durva fickóban, akinek a nyugalma olyan fájdalmasan dermesztette jéggé az ő forró szenvedélyét. Százszor inkább tűrte volna, hogy verjék, csak ne nézzenek így az arcába. Ez a könyörtelen tekintet, amely mindenütt üldözte, végül olyan kibírhatatlanul meggyötörte, hogy több ízben is szakítani akart a kedvesével, de mihelyt hazaérkezett Macquart, ő fogadalmát feledve futott hozzá. És hazatérése után újból kezdődött a küzdelem, némán, rettenetesen. Néhány hónap elteltével tehetetlen rabja lett a fiának. Úgy viselkedett, mint egy kislány, aki nem tudja, mikor tesz rosszat, és állandóan veréstől retteg. Pierre ügyes fiú volt: megkötözte kezét-lábát, alázatos szolgálójává tette, egyetlen hang nélkül, elkerülve a nehéz és kínos magyarázkodást.

Amikor a fiatalember érezte, hogy markában tartja az anyját, s úgy bánhatik vele, mint a rabszolgájával, hozzálátott, hogy saját javára aknázza ki hibbant agyát és azt az eszeveszett rémületet, amelyet egyetlen pillantása ébresztett benne. Amint ő lett az úr a házban, első gondja az volt, hogy kiadja a kertész útját, s a maga emberét ültesse a helyébe. Kezébe vette a család kormányzását, adott, vett, kezelte a pénzt. Egyébként nem igyekezett, hogy jobb útra térítse Adelaïde-ot, vagy kigyógyítsa lustaságából Antoine-t és Ursule-t. Ügyet sem vetett erre, mert úgy tervezte, hogy mihelyt alkalma nyílik, megszabadul az egész népségtől. Beérte azzal, hogy kiszabta számukra a kenyeret és a vizet. Amikor már az egész vagyon a kezében volt, csak az alkalmat várta, hogy kénye-kedve szerint rendelkezessék is vele.

A körülmények különösképpen kedveztek neki. Mint özvegyasszony elsőszülött fia, megszabadult a katonaságtól. De két évre rá Antoine bennmaradt. Balszerencséje nem aggasztotta; arra számított, hogy anyja majd egy helyettessel megváltja. Adelaïde valóban meg akarta őt szabadítani a szolgálattól, Pierre-nél azonban, aki a pénzt kezelte, süket fülre talált. Öccsének kényszerű távozása öröndes esemény volt, amely pompásan beleillett a terveibe. Ha az anyja előhozakodott vele, olyan tekintetet vetett rá, hogy annak torkára forrt a szó. Pierre tekintete ezt mondta: „Tönkretenne a fattyáért?” Adelaïde pedig önzően cserbenhagyta Antoine-t, mert mindenekfölött nyugalomra és szabadságra volt szüksége. Pierre, aki nem volt híve az erőszakos eszközöknek, és örült, hogy veszekedés nélkül kitehette az öccse szűrét, most a kesergő ember szerepét kezdte játszani: rossz volt az esztendő, kevés a pénz a háznál, el kellene adni egy darabka földet, ez pedig már a csőd kezdete volna. Majd szavát adta Antoine-nak, hogy kiváltja a következő évben, de magában eltökélte, hogy egy szalmaszálat sem tesz érte keresztbe. A bolonddá tett Antoine félig-meddig megnyugodva távozott.

Ursule-t még váratlanabban rázta le a nyakáról. Egy Mouret nevezetű külvárosi kalaposlegény szépen beleszeretett a lányba, akit olyan törekenynek és halványnak látott, mint a Szent Márk negyed valamelyik úrikisasszonyát. Feleségül is vette. A férfi részéről ez szerelmi házasság volt, minden számítást nélkülöző, meggondolatlan lépés. Ursule csupán azért ment bele a házasságba, hogy elmeneküljön a háztól, ahol a bátyja tűrhetetlenné tette számára az életet. Élvezeteibe merült anyja energiája foszlányaival saját magát védte, különben teljes közönybe süllyedt; még örült is a lánya távozásának, abban reménykedve, hogy Pierre, ha nem lesz miért elégedetlenkednie, végre békében hagyja majd, hadd éljen, ahogy akar. Mihelyt a házasságot megkötötték, Mouret belátta, hogy okosabban teszi, ha elmegy Plassans-ból, hacsak nem akar feleségéről és anyósáról naponta kellemetlen megjegyzéseket hallani. Felkerekedett, és Ursule-lel együtt Marseille-be költözött, ahol a mesterségét folytatta. Különben nem kért egy garas hozományt sem. Pierre meglepődött ezen az önzetlenségen, és dadogva kezdett magya-

rázkodni, de ő azzal hallgattatta el, hogy inkább maga keresi meg a felesége kenyerét. A paraszt Rougon fia meghökkent; az effajta viselkedésben kelepcét szimatolt.

Hátravolt még Adelaïde. Pierre a világ minden kincséért sem akart tovább együtt élni vele. Gyalázatot hozott rá ez az asszony. Legszívesebben rajta kezdte volna a sort. Csakhogy két, fölöttébb kellemetlen megoldás között kellett választania: vagy megtűri továbbra is, és vállalja gyalázata szennyét, koloncot kötve a saját lábára, amely fékezi becsvágya lendületét; vagy elkergeti, de akkor ujjal mutogatnak majd rá, a szívtelen fiúra, ez pedig megghiúsítaná azt a számítását, hogy jó emberként álljon a világ színe előtt. Érezte, hogy hamarosan szüksége lesz mindenkire, s ezért óhajtotta, hogy becsüljék a nevét egész Plassans-ban. Egyetlen megoldás maradt csak: rábírní Adelaïde-ot, hogy önként távozzék. Pierre mindent elkövetett, hogy ezt a célt elérje. Úgy vélekedett, hogy durvaságát tökéletesen menti anyja züllöttsége. Büntette az anyját, mint a gyermeket szokták. Szerepet cseréltek. A szerencsétlen asszony meggörnyedt a mindig ütni kész pálca alatt. Még alig volt negyvenkét esztendő, de reszketve dadogott, s olyan gyámoltalanul és alázatosan viselkedett, mint valami gyermek öregasszony. Fia tovább gyilkolta könnyörtelen pillantásaival, remélve, hogy egyszer csak megszökik, ha ereje végképp kimerül. A szerencsétlent kegyetlenül kínoztta a szégyen, a visszafojtott vágyakozás, az elszennvedett sok méltatlanság, de némán tűrt, és újra visszatért Macquart-hoz: inkább szörnyethalt volna, semhogy elhagyja. Voltak éjszakái, amikor futott volna a Viorne-hoz, hogy belevesse magát, ha idegbeteg, gyöngé asszonytестe nem irtózik annyira a haláltól. Többször arról ábrándozott, hogy elmenekül, és megkeresi szeretőjét a határon. Csak az tartotta vissza a házból, fia néma megvetése és alattomos durvaságai között, hogy nem tudta, hová szökjék. Pierre sejtette, hogy az anyja már régen otthagytá volna, ha van hol meghúznia magát. Csak az alkalomra várt, hogy valahol egy kis szállást béreljen számára, amikor egy véletlen eset, amiről álmodni sem mert volna, egyszeriben megvalósította álmait. Híre futott a külvárosban, hogy Macquart-t egy finác lelőtte a határon, amint egy rakomány genfi órával éppen Franciaországba igyekezett. A hír igaz volt. A csempész holttestét még csak haza sem szállították, egy kis hegyi falu temetőjében hantolták el. Adelaïde-ot letaglózta a fájdalom. Fia kíváncsian leste, azonban egyetlen könnycseppet sem látott. Macquart mindenét az asszonyra hagyta. Örökölte a Saint-Mittre közben levő viskót s az elhunyt fegyverét: ezt hűségesen átadta neki egy csempész, aki elkerülte a finácok golyóit. Adelaïde másnap visszahúzódott a házikóba; a kandalló fölő akasztotta a puskát, és élte számkivetett, magányos, néma életét.

Pierre Rougon végre egyedüli ura lett a háznak. Övé a Fouque-birtok, ha nem is jog szerint. Soha nem szándékozott ott megtelepedni. Túlságosan is szűk tér volt ez a becsvágya számára. Földet túrni, zöldséget gondozni: durva munka, méltatlan az ő képességeihez. Sietett otthagyni a paraszti sort. Természete, amelyet anyja ideges alkata is megfinomított, ellenállhatatlanul vonzotta a polgári élvezetekhez. A Fouque-birtok eladása éppen ezért úgy szerepelt számításában, mint a legjobb megoldás. Az eladás révén csinos summa üti a markát, feleségül veheti valamelyik nagykereskedő lányát, és betársulhat az apa üzletébe. Akkoriban a császárság háborúi ugyancsak megritkították a házasulandó fiatalemberek sorait. A szülők nem sokat teketóriáztak a vő kiválasztásával. Pierre azt gondolta, hogy a pénz mindent megold, s az emberek könnyen napirendre térnek majd a külvárosi pletykák fölött. Ügyesen áldozatnak tüntette fel magát, derék, jó léleknek, aki szenved családjá szégyenétől, fájlalja is, de maga nem részes benne, és nem hajlandó mentegetni sem. Már néhány hónappal előbb szemet vetett Félicité Puechre, egy olajkereskedő lányára. A Puech és Lacamp cég, amelynek lerakatai az óváros legsötétebb sikátorában voltak, korántsem virágzott. Hitele megingott a piacon, már csődöt is emlegettek. Éppen ezek a baljós hírek késztették Rougont arra, hogy megindítsa az ostromot. Jómódú kereskedő soha nem adta volna hozzá a lányát. Úgy tervezte, hogy akkor jelenik meg a színen, amikor az öreg Puech már nem talál más kivezető utat, megvásárolja

tőle Félicité kezét, s eszével és tetterejével újra talpra állítja az üzletet. Ügyes fogás volt ez, hogy egyet lépjen előre, s egy fokkal társadalmi osztálya fölé emelkedjék. Szabadulni akart minél előbb a förtelmes külvárosból, ahol annyit szapulták a családját. El akarta feledtetni a piszkos históriákat, el még a Fouque-birtok nevét is. Még az óváros büzlő utcáira is úgy tekintett, mint a paradicsomra. Ott vedlik majd át végképp.

A várva várt pillanat csakhamar elérkezett. A Puech és Lacamp cég végső óráit élte. Ekkor a fiatalember, jól kieszelt csellel, házassági ajánlatot tett. Ha nem üdvözölték is benne a megváltót, de legalább szükséges és elfogadható segítségnek tekintették. Mihelyt a házasság dolgában létrejött az egyezés, serényen nekilátott, hogy eladja a birtokot. A Jas-Meiffren tulajdonosa, aki bővíteni akarta a birtokát, már több ízben is tett ajánlatot neki; a két birtokot csupán alacsony és vékony fal választotta el egymástól. Pierre a maga hasznára fordította dúsgazdag szomszédjának a kívánságát, aki - csak hogy a saját szeszélyét kielégítse - hajlandó volt ötvenezer frankot is megadni a birtokért. Ez éppen kétszerese volt az értékének. Különben Pierre, igazi paraszti furfanggal, csak kérte magát, s hallani sem akart semmiféle eladásról: azt állította, hogy az anyja amúgy sem lenne hajlandó megválni ettől a jószágtól, amelyen a Fouque-ok, közel két évszázadon át, nemzedékről nemzedékre éltek. De míg habozást színlelt, már az eladásra készült. Kétségei támadtak. Kíméletlen okoskodása szerint a birtok az övé volt, kényére-kedvére rendelkezhetett vele, de a meggyőződése mélyén ott lapangott valami homályos sejtetem, hogy a törvénnyel még meggyűlhetik a baja. Elhatározta, hogy kerülő úton felvilágosítást kér egy külvárosi végrehajtótól.

Szép dolgokat kellett megtudnia! A végrehajtó véleménye szerint teljesen meg van kötve a keze. A telket kizárólag az anyja adhatja el, mint Pierre sejtette is. De arról nem tudott - és ez úgy érte, mint a főbe csapás -, hogy Ursule-nek és Antoine-nak, a farkaskölyköknek, még nekik is van jussuk a birtokhoz. Hogyan? Hát ez a szemét népség fosztja ki és rabolja meg őt, a törvényes gyermeket! De a végrehajtó világosan és szabatosan megmagyarázta a dolgot: igaz ugyan, hogy Adelaïde vagyonszövetség alapján ment feleségül Rougonhoz, minthogy azonban az egész vagyon ingatlanban fekszik, a tulajdonjoga a törvény értelmében a férj halálával visszazállt a fiatalasszonyra; másrészt Macquart és Adelaïde elismerték gyermekeiket, s így ezek anyjuk után örökségre tarthatnak igényt. Sovány vigasz volt, hogy a törvény csökkenti a fattyúk részét a törvényes gyermekek javára. Ez bizony nem vigasztalta meg Pierre-t. Ő mindent magának akart. Meg nem osztott volna egy garast sem Ursule-lel és Antoine-nal. Ez a futó bepillantás a törvény útvesztőibe új távlatokat nyitott meg előtte, s ezeket most aggodalmas gonddal fürkészte. Azt rögtön megértette, hogy ügyes ember mindig a maga javára forgatja a törvényt. Ki is eszelte a módját, de nem kérte ki senkinek a tanácsát, még a végrehajtóét sem, mert attól tartott, hogy felkeltené a gyanúját. Tudta, hogy az anyjában engedelmes eszközt talál. Egyik reggel elvitte a közjegyzőhöz, s ott aláíratott vele egy adásvételi szerződést. Adelaïde eladta volna akár egész Plassans-t is, csak hagyják meg neki odúját a Saint-Mittre közben. Különben Pierre évi hatszáz frankos járadékot biztosított neki, és égre-földre esküdözött, hogy gondját viseli fivérének és húgának is. A jóasszonyt megnyugtatta ez a fogadkozás. A közjegyző előtt elfújta a mondókáját a fia szája íze szerint. Másnap a fiatalember aláíratott vele egy nyugtát, amelyben elismeri, hogy a telek eladási ára fejében ötvenezer frankot felvett. Ez a csalás volt a mesterműve. Anyjának, aki csodálkozott azon, hogy ilyen nyugtát kell aláírnia, holott egy árva vasat sem látott az ötvenezer frankból, csak annyit mondott, hogy pusztá formáság az egész, nincs semmi jelentősége. Miközben zsebébe csúsztatta a papírt, így gondolkozott: „Most aztán kereshetik rajtam a számadást a farkaskölykök. Azt mondom majd nekik, hogy a vénasszony mindent felélt. Pert indítani úgysem mernek.”

Egy hét múlva már csak hült helye volt a közfalnak; a zöldségtáblák földjét megforgatta az eke; a Fouque-birtok - az ifjú Rougon óhajta szerint - kezdett legendás emlékké válni. Néhány hónapra rá a Jas-Meiffren tulajdonosa a düledező, régi kertészlakást is lebontatta.

Pierre, ötvenezer frankkal a kezében, feleségül vette Félicité Puechet, mihelyt a legszükségesebb formások engedték. Félicité kicsi, fekete nő volt, amilyeneket Provence-ban látni; olyan, mint azok a barna, szikkadt, éles hangú tücskök, amelyek gyors szökkenéssel fejjel ütődnek a mandulafáknak. Sovány volt, melle lapos, válla hegyes, nyestábrázatán sajátságosan éles és határozott vonások, korát nem lehetett megállapítani; tarhatták volna tizenöt évesnek, de akár harmincnak is, bár a valóságban tizenkilenc esztendő volt, a férjénél négy évvel fiatalabb. Szúrós tekintetű, apró fekete szeme mélyén macska-alattomoság rejtőzött. Alacsony, domború homloka volt, orra töve enyhén nyomott, finoman remegő, kiszélesedő orrcimpái mintha folyton szimatoltak volna; ajka vékony, piros vonal, előreugró állát furcsa gödrök választották el orcáitól; furfangos törpeábrázata maga volt a megtestesült fondorkodás, a nyughatatlan, irigy nagyravágyás. Félicitében csúnyasága ellenére is volt valami egyéni báj, amely szinte hódítótá tette. Azt mondogatták róla, hogy akkor csinos vagy csúnya, amikor neki tetszik. Talán attól függött ez, hogyan csavarja fel a gyönyörű haját; de még inkább függött attól a diadalmas mosolytól, amely beragyogta aranyfényű arcát, valahányszor úgy érezte, hogy fölébe kerekedett valakinek. Mint aki szerencsétlen csillagzat alatt született, és úgy véli, hogy a sors mostohán bánt vele, többnyire ő is beletörődött csúnyaságába. Egyébként azonban nem adta fel a küzdelmet: feltett szándéka volt, hogy egy szép napon megpukkasztja az egész várost szerencséjének és fényűző életmódjának szemtelen fitogtatásával. S ha tágasabb színpadon játszhatta volna életét, ahol fürge szelleme szabadon kibontakozhatik, bizonyára hamarosan valóra is váltja álmát. Értelme jóval felülmúlta az osztályabeli, hasonló képzettségű lányokét. Rossz nyelvek azt beszélték, hogy anyját, aki lánya születése után néhány évvel meghalt, házassága első éveiben gyengéd szálak fűzték Carnavant márkához, a Szent Márk negyed egyik ifjú nemeséhez. Annyi bizonyos, hogy Félicité hercegnői keze és lába semmiképp sem vallott arra a munkáscsaládra, amelyből származott.

Az óváros elképedése egy álló hónapig tartott, amikor Félicité hozzámert Pierre Rougonhoz, ehhez az alig kikupálódott paraszthoz, ehhez a külvárosihoz, akinek a családja sem örvendett valami nagy megbecsülésnek. Félicité hagyta, hadd fecsegenek, s különös mosollyal fogadta barátnői kényszeredett jókívánságait. Terve készen volt: Rougonban férjét és leendő cinkosát választotta. Apja beletörődött a fiatalember személyébe, mert csak az ötvenezer frank lebegett előtte, amely majd megmenti a csődtől. Félicitének azonban élesebb szeme volt, ő a távoli jövőbe tekintett, és érezte, hogy életerős emberre van szüksége, nem baj, ha kissé darabos is, csak ő megbúj hasson mögötte, s kedve szerint rángathassa kezét-lábát. Jól megalapozott gyűlöletet táplált a vidéki uracsok, a közjegyzői írnokok és ügyvédbojtárok nyeszlett népsége iránt, akik reszketve lesik az ügyfeleket. Minthogy semmi hozománya sem volt, arról nem is ábrándozott, hogy nagykereskedő fia veszi feleségül; százszor inkább választott parasztot, akiben engedelmes eszközt remélt, semhogy valami vézna, tanult emberhez menjen, aki csak terhére lenne tudálékos fölényével, s egész életében hiú ábrándok hajszolásával nyomorgatná. Azt vallotta, hogy az asszony egyengeti a férfi útját. Ő elég erősnek érezte magát, hogy minisztert faragjon akár egy tehénpásztorból is. Rougonban éppen a domború mellkas, az izmos felsőtest ejtette meg, amelyben volt némi elegancia. Ez a jól megtermett legény bizonyára játszi könnyedséggel hordja majd az ő cselszövő világának terhét, amelyet - így szövögette ábrándjait - egészen az ő vállára rak majd. Méltányolta benne az erőt és az egészséget, de hamar felfedezte azt is, hogy a férje nem valami fajankó; megszimatoalta a vaskos testben a fürge és fortélyos szellemet, noha korántsem ismerte még az emberét: jóval ostobábbnak gondolta, mint volt. Esküvőjük után néhány nappal, amint éppen az íróasztal fiókjában

kotorászott, megtalálta az ötvenezer frankról szóló nyugtát Adelaïde aláírásával. Megértette a dolgot és megdöbbsent: átlagos tisztességérzete visszariadt az efféle eszközöktől. De megdöbbenésébe csodálat vegyült: Rougon erős férfi lett a szemében.

A fiatal pár bátran nekilátott, hogy meghódítsa a szerencsét. A Puech és Lacamp cég szilárdabban állt, mint Pierre képzelte. Az adósságok összege jelentéktelen volt, csak éppen pénz nem állt rendelkezésre. A vidéki üzletember óvatosan kereskedik, s ez megóvja a nagyobb mérvű katasztrófáktól. A Puech és Lacamp még az óvatosak közül is kitűnt józanságával: ezer tallért is csak remegve kockáztatott. Egy szűk lyukban húzta meg magát, és alig bonyolított le valami forgalmat. Pierre ötvenezer frankja elég volt az adósságok kiegyenlítésére, s még az üzletet is lehetett bővíteni. Az indulás kedvező volt. Az olajtermés három esztendőben egymás után bőségesen fizetett. Ekkor Félicité, hallatlan vakmerőséggel, amely ugyancsak megrémítette Pierre-t és az öreg Puechet, tetemes mennyiségű olajat vásároltatott velük, s ezt raktáraikban felhalmozták. A rákövetkező két esztendő, amint a fiatalasszony sejtette, gyöngé termést hozott, az árak jelentősen emelkedtek, s ők jókora nyereséggel dobták piacra készletüket.

Kevéssel e jó fogás után Puech és Lacamp úr visszavonult a társas cégtől. Beérték azzal a néhány souval, amit az üzleten nyertek. Emésztette őket a vágy, hogy járadékosként haljanak meg. A fiatal pár, amely most már egyedüli ura volt a háznak, azt hitte, hogy végre biztosan ül a Fortuna szekerén.

- Felülkerekedtlél a balszerencsém - mondogatta Félicité az urának.

Ennek az erélyes természetű asszonynak kevés gyöngesége közül az egyik az volt, hogy azt hitte magáról, üldözi a balsors. Mind ez ideig - erősködött - semmi sem sikerült, sem neki, sem az apjának, bárhog is törekedtek. A délvidéki babona csak megerősítette ebben a hiedelmében: úgy készülődött megküzdeni a végzettel, mint ahogy egy hús-vér emberrel küzdünk, aki fojtogat bennünket.

Nem sokkal utóbb az események sajátságosan igazolták aggodalmát. A balszerencse kérlelhetetlenül visszatért. Minden évben újabb csapás ingatta meg a Rougon-céget. Egy kereskedő csődjé több ezer frankját vitte el, a bő termésre alapozott előzetes számítások sorra meghíúsultak, hihetetlen körülmények között; nyomorultul megbuktak a legbiztosabb spekulációk is. Szakadatlan, irgalmatlan küzdelem volt ez.

- Most te is látod, hogy rossz csillagzat alatt születtem - mondta keserűen Félicité.

De dühödten küzdött tovább is. Nem fért a fejébe, hogy ő, akinek az első spekulációban olyan remek szimatja volt, most siralmasnál siralmasabb tanácsokkal szolgál a férjének.

Pierre, aki kevésbé volt szívós, belefásult; már húszszor is felszámolta volna az üzletet, ha a felesége nem ragaszkodik olyan görcsösen hozzá. Az asszony gazdag akart lenni. Tisztán látta, hogy becsvágyát csak vagyónra alapozhatja. Ha lesz néhány százezer frankjuk, ők lesznek a város urai; kinevezteti a férjét valami magas állásba, ő meg tartja a gyeplőt. A tisztségek megszerzése nem nyugtalanította; érezte, hogy erre a harcra kitűnően fel van fegyverkezve. Csak akkor hagyta el az ereje, amikor az első zacskókat kellett volna tallérral megtölteni. Az emberekkel elfogultság nélkül tudott bánni, de tehetetlen düh fogta el ezekkel a mozdulatlan, sápadt és hideg ötfrankosokkal szemben, amelyekben fortélyos szellemének nem volt hatalma, s amelyek ostobán ellene szegültek.

Harminc esztendőnél tovább folyt a harc. Puech halála újabb csapás volt. Félicité, aki negyvenezer franknyi örökségre számított, megtudta, hogy az önző vénember életjáradékba fektette vagyonkáját, csak hogy minél kényelmesebben tölthesse öreg napjait. Ebbe a hírbe bele-

betegedett. Lassanként egészen elsavanyodott, még jobban kiszáradt, a hangja még élesebb lett. Aki látta, hogyan sürgölődik napestig az olajoskannák körül, mint valami szakadatlanul röpködő, felzavart légy, azt hihette volna, hogy az eladást akarja siettetni. Férje viszont egyre lomhább lett; meghízott, eltompult és elpuhult a balsorsban. Ez a harmincéves küzdelem mindamellett nem döntötte végső romlásba őket. Az évi mérleg alkalmával mindig megmutatkozott, hogy valamiképpen csak elvergődnek a következő évig; ha az egyik évszakban veszteségük volt, behozták a másikban. Félicitét éppen ez a napról napra való élet keserítette. Inkább elviselte volna a teljes szabályos csődöt. Akkor talán újrakezdhetnék az életüket, ahelyett, hogy belebolonduljanak az örökös kicsinyeskedésbe, s a mindennapi betevő falatjukért véres verejtéket hullassanak. Egy évszázad harmadrésze alatt ötvenezer frankot sem tudtak összekuporgatni.

Igaz, hogy házasságuk első éveitől kezdve gyorsan szaporodott a család, ami aztán súlyos teherként nehezedett rájuk. Félicité, mint egyes kis természetű nők, olyan termékenységgel örvendett, amilyent a hitvány kis testéből ki nem nézett volna senki. Öt esztendő alatt, 1811-től 1815-ig, három fia született; minden második évben egy. A rákövetkező négy évben két leánygyermeknek adott életet. Semmi nem szaporítja úgy a gyereket, mint a vidék nyugalmas, állati élete. A két utolsó jövevényt a házaspár nem nagy örömmel fogadta; ha nincs hozomány, a lány csak akadályt jelent. Rougon fünek-fának elmondta, hogy most már elég; ha még egy hatodik is érkezik, az már csak az ördög műve lehet. Félicité valóban beérte öttel. Nem lehet tudni, különben hányadiknál hagyta volna abba.

Egyébként a fiatalasszony nem a gyermekhadat tartotta a romlás okának. Sőt, most a fiai vállán építette újjá azt a szerencsepalotát, amely összeomlott a saját keze között. Még tízévesek sem voltak, amikor már boldog jövőjükről ábrándozott. Nem hitte, hogy magától valaha is boldogulni tudjon, s reménykedni kezdett, hogy ők majd legyűrik a kíméletlen sorsot. Ők majd valóra váltják megghiúsult álmait, megteremtik számára azt a gazdag és irigyelt helyzetet, amelyre maga hiába törekedett.

Ekkor, bár tovább is lankadatlanul vívta harcát a cég érdekében, kieszelt egy másik haditervet, hogy kielégíthesse majd uralkodni vágyó ösztöneit. Lehetetlennek tartotta, hogy a három fia között ne legyen egy felsőbbrendű ember, aki gazdaggá teszi mindnyájukat. Érti, hogy van, mondogatta. Gondozta is csemetéit olyan odaadással, amelyben anyai szigor vegyült uzsorás gyöngédséggel. Szeretettel hizlalgatta őket, mint valami tőkét, amely később busás kamatot hoz.

- Hagyd el - kiabált Pierre -, minden gyerek hálátlan! Őket elkapatod, bennünket tönkretesz.

Dühbe gurult, ha Félicité arról beszélt, hogy a gyerekeket kollégiumba kell adni. Szerinte a latin haszontalan fényűzés, elég az is, ha a közeli kis intézetbe járnak. De a fiatalasszony nem tárgított: magasabbra törő ösztönei arra sarkallták, hogy iskolázott gyermekekkel kérkedjék. Érezte egyébként azt is, hogy fiai nem maradhatnak olyan műveletlenek, mint az apjuk, ha azt akarja, hogy felsőbbrendű emberekké váljanak. Arról álmodozott, hogy mind a három Párizsba kerül majd, magas állásba, amelyről azonban magának sem volt pontos fogalma. Amikor Rougon engedett, és a három kamasz bekerült a kollégiumba, Félicité a hiúság olyan gyönyörében úszott, amilyent eddig még soha nem élvezhetett. Elragadtatottan hallgatta őket, amint tanáraikról és tanulmányaikról beszélgettek. Amikor pedig a legidősebb előtte deklináltatta el egyik öccsével a *rosa* - *rózsa* főnevet, mintha mennyei muzsika ütötte volna meg a fülét. Dicséretére legyen mondván, ez az öröme mentes volt minden számítástól. Még Rougon is eltöltötte a tanulatlan ember elégedettsége, aki látja, hogy a fiai többet tudnak az apjuknál. Az a pajtáság pedig, amely természetyszerűen szövődött a fiaik s a helybeli nagyságok gyermekei között, végképp elkábította a házaspárt. A kicsik tegezték a polgármester és az

alprefektus fiát, sőt néhány nemesúrfit is, akiket a Szent Márk negyed nagy kegyesen a plassans-i kollégiumba engedett. Félicité szerint ezért a megtiszteltetésért semmilyen ár nem volt magas. Pedig a három fiú taníttatása alaposan megterhelte a Rougon-cég költségvetését.

Míg a fiúk le nem tették az érettségét, a szülők - akik hallatlan áldozatok árán neveltették őket a kollégiumban - eljövendő sikerük reményével táplálták magukat. Amikor pedig kezükben volt a bizonyítvány, Félicité koronát akart tenni a művére: rávette férjét, hogy küldje mind a hármat Párizsba. Kettő jogot tanult, a harmadik meg az orvosi karra iratkozott be. És amikor végzett emberek lettek, amikor a Rougon ház utolsó erőforrásait is kimerítették, és rászánták magukat, hogy hazatérve vidéken telepedjenek meg, akkor ütött szegény szülők számára a kiábrándulás órája. Mintha a vidék visszakövetelte volna zsákmányát. A három fiatalember eltompult, elterpeszkedett. Szerencsétlen sorsának minden keserősége újból fojtogatni kezdte Félicité torkát. A fiai csődbe juttatták, tönkretették, még a kamatait sem hozták meg a beléjük fektetett tőkének. A sorsnak ez a végső csapása azért is sújtotta olyan fájdalmasan, mert egyszerre sértette női becsvágyát és anyai hiúságát. Rougon napestig hajtogatta: „Én előre megmondtam!” Az asszony ezen még jobban kétségbeesett.

Mikor egy alkalommal keserűen fölhánytorgatta legidősebb fiának, hogy mennyi pénzébe került az iskoláztatása, az nem kevésbé keserűen válaszolta:

- Majd megadom később, ha tudom. S különben is, ha nem volt vagyonunk, munkást kellett volna faragni belőlünk. Most lecsúszott emberek vagyunk, jobban szenvedünk, mint maguk.

Félicité megértette, mi rejlik e szavak mélyén. Ettől fogva nem vádolta többé a gyermekeit, haragjában a sors ellen fordult, amely szüntelenül zúdította rá csapásait. Újrakezdte sirámain, még keservesebben sopánkodott, hogy vagyon híján épp a révben kell megfenekleniük. Amikor Rougon odaszólt: „A fiaid naplopók, kiesznek mindenünkből”, Félicité keserűen felelt: „Bár adná Isten, hogy elláthatnám őket most is pénzzel. Szegény fiúk, csak tengődnek, mert nincs egy garasuk sem.”

1848 elején, a februári forradalom küszöbén, a három Rougon fiú nagyon bizonytalan helyzetben élt Plassans-ban. Érdekes típus volt mind a három, egymástól gyökeresen különböző, jóllehet egy töről sarjadtak, s egymás mellett növekedtek. Mindent egybevetve, többet értek el a szüleiknél. A Rougonok fajtáját asszonyoknak kellett megneemesíteni. Adelaïde közepes értelmet, alacsonyan járó becsvágyat adott Pierre-nek; Félicité már fejlettebb szellemet hagyott fiaira, amely nagy erényekre és nagy bűnökre képesíti őket.

Eugène, a legidősebb fiú, ekkor már közel járt a negyvenhez. Közepes termetű, enyhén kopaszodó, hízásnak indult agglegény volt. Hosszúkás arcát, széles vonásait apjától örökölte; bőre alatt a zsír ellágyította a gömbölyű vonásokat, és arcának sápadtas, viaszsárga színt kölcsönzött. Ha a fej tömör és szögletes alkatán még érzett is a paraszt, az arc kifejezése meg-nemesedett, belső fénytől sugárzott, mihelyt a szemét kinyitotta, fölemelve súlyos szemhéját. Az apa vaskossága a fiúban komolysággá változott. Ez a kövér legény rendszerint úgy mozgott, mintha roppant álmos volna; némely széles, fáradt mozdulatával óriásra emlékeztetett, aki nagyot nyújtózkodik, mielőtt munkához látna. A természet állítólagos szeszélye, amelynek a törvényeit sorra felfedezi a tudomány, úgy hozta magával, hogy Eugène, aki külsejében teljesen az apjára ütött, gondolkodó lényét inkább Félicitének köszönhetette. Eugène-ben érdekesen nyilvánultak meg, az apa vaskos húsába ágyazva, anyjának bizonyos erkölcsi és szellemi tulajdonságai. Nagyratörő vágyai voltak, zsarnoki ösztönei; sajátos megvetés élt benne a kicsinyes eszközök és az apró sikerek iránt. Szinte bizonyította, hogy Plassans talán nem minden ok nélkül gyanúsította Félicitét avval, hogy ereiben néhány csepp nemesi vér is csörgedez. A Rougonokban eszeveszetten lobogó élvezetvágy, amely úgyszólván fő jellem-

vonása ennek a családnak, őbenne öltötte legnemesebb alakját; élvezni akart ő is, de szellemi gyönyöröket, azáltal, hogy kielégíti uralomvágyát. Ez az ember nem arra született, hogy vidéken érvényesüljön. Tizenöt esztendeig tengette ott az életét, de szemét Párizsra vetette, és leste az alkalmas pillanatot. Amikor kis szülővárosába hazatért, fölvetette magát az ügyvédek névsorába, hogy ne szoruljon a szülei kenyerére. Pöre is akadt hébe-hóba, amiből szűkösen eléldégt, de a tisztas közepszerűsége nemigen emelkedett fölül. Plassans-ban azt tartották róla, hogy gombóc van a szájában, s a mozgása lomha. Csak nagy ritkán sikerült megnyernie egy-egy ügyfele pörét; rendszerint eltért a tárgytól, vagy - ahogy a helybeli okosok mondták - elkalandozott. Sőt egy alkalommal, valami kártérítési ügy során, megfedkezett magáról, és politikai fejtegetésekbe bocsátkozott; végül az elnök megvonta tőle a szót. Tüstént leült, de különös mosoly játszadozott az ajkán. Ügyfelét jókora summa fizetésére ítélték, őt azonban láthatólag egyáltalán nem bántotta, hogy eltért a tárgytól. Mintha pörbeszédeit csak afféle gyakorlatozásnak tekintette volna, amely később még hasznára válik. Félicité ezt nem értette, s csak kesergett miatta; ő azt szerette volna, ha a plassans-i törvényszéken a fia szabja meg a törvényeket. Végül is nagyon rossz vélemény alakult ki benne elsőszülöttjéről; úgy érezte, hogy ez az álomszuszek aligha lesz a család dicsősége. Pierre, éppen ellenkezőleg, vakon bízott benne, nem mintha mélyebbre látott volna a feleségénél, hanem mert csupán a felszínen mozgott, és saját hiúságát is legyezgette, amikor lángelmének hitte azt a fiát, aki szakasztott mása az apjának. Egy hónappal a februári események előtt Eugène nyugtalankodni kezdett: sajátos módon megszimatozta a válságot. Ettől fogva égett a föld a talpa alatt Plassans-ban. Róttá az utcákat, mint valami elkárhozott lélek. Majd hirtelen elhatározással Párizsba utazott. Ötszáz frank sem volt a zsebében.

Aristide, a legifjabb Rougon, úgyszólván szöges ellentéte volt Eugène-nek. Arcát anyjától örökölte, kapzsiságában közönséges cselszövésekre kész, alattomos természetében pedig apai ösztönök kerekedtek felül. A természet gyakran törekszik szimmetriára. Ez a sunyi képű apró ember, sétatálcák faragott bohócfejeire emlékeztető különös képével, ott szaglászott-szimatozott mindenütt szemérmetlen mohósággal. Szerette a pénzt, ahogy a bátyja a hatalmat. Míg Eugène arról álmodozott, hogy egész népet hajt hatalmába, és megittasult jövőndő mindenhatóságától, Aristide tízszeres milliomosnak képzelte magát, aki fejedelmi lakosztályban lakik, kedvére eszik-iszik, és testének minden érzékével, minden porcikájával habzsolja az életet. Mindenekfölött gyors meggazdagodásra vágyott. Légvárai boszorkányosan növekedtek képzeletében; estétől reggelre kelve ládászám állt az aranya; lustasága kedvét lelte ebben, annál is inkább, mert az eszközökben nem volt válogatós, és a legrövidebb utat tartotta a legjobbnak. A Rougonok fajtája, ez a vaskos, mohó és állatian falánk paraszti fajta, túlságosan hamar megérett. Aristide-ben a testi gyönyörök vágya, amelyet csak fokozott az elhamarkodott nevelés, még olthatatlanabbul és veszedelmesebben lobogott, amióta tudatossá vált. Félicité, finom asszonyi megérzései ellenére is, ezt a fiát szerette jobban; nem érezte meg, hogy Eugène sokkal inkább az ő vére; legkisebb fia ostobaságait és lustaságát avval mentegette, hogy ő lesz a család büszkesége, s mint felsőbbrendű ember, joggal él rendezetlen életet, míg csak meg nem nyilvánul hatalmas tehetsége. Aristide alaposan próbára tette a türelmét. Párizsban mocskos, léha életet élt; azok közé a diákok közé tartozott, akik egyetemi tanulmányaikat a Diáknegyed csapszékeiben folytatják. Különben csak két évet töltött ott. Apja, amikor megremülve látta, hogy nem tett le egyetlen vizsgát sem, otthon tartotta Plassans-ban, s asszonyt keresett számára, mert azt remélte, hogy a családi élet gondjai majd rendes embert faragnak belőle. Aristide hagyta, hogy megházasítsák. Ez idő tájt maga sem látta világosan vágyait. A vidéki élet nem volt kedve ellen való; pompásan élt szülővárosában: evett, aludt, ténfergett. Félicité buzgón védte a fia érdekeit, s Pierre végül is beleegyezett, hogy ellátást és hajlékot ad a házaspárnak, azzal a feltétellel, hogy a fia tevékenyen részt vesz az üzleti munkában. Evvel beköszöntött Aristide életében a semmittevés édes korszaka; napjait és éjszakái java részét a

kaszinóban töltötte. Úgy szökött meg az apja irodájából, mint valami kollégista, és sietett eljátszani azt a néhány aranyat, amelyet az anyja lopva a markába nyomott. Csak az értheti meg igazán, hogy milyen eltompultságban töltötte el a fiú az ezután következő négy esztendő, aki maga is élt már valamelyik megye egyik eldugott zugában. Akad minden kisvárosban jó néhány ember, aki a szülei nyakán élősködik, hébe-hóba munkát mímél, de valójában szinte vallásos áhítattal dédelgeti a saját lustaságát. Aristide jellegzetes alakja lett azoknak a javíthatatlan semmittevőknek, akik kéjesen ténferegnek a sivár vidéki életben. Négy éven át kártyázott. Míg ő a kaszinóban élte életét, felesége, ez az elpuhult és szelíd szöke nő, segített tönkretenni a Rougon házat: előszeretettel hordott rikító ruhákat, és elképesztő étvággal evett, ami ilyen törékeny teremtestől ugyancsak különös. Angèle imádta az égszínkék szalagokat és a vesepecsenyét. Egy nyugalmazott kapitány lánya volt. Apját csak Sicardot őrnagy néven emlegették; ez a jóember hozományul tízezer frankot adott a lányával: egész megtakarított vagyonát. Pierre azt is hitte, amikor Angèle-t választotta fia számára, hogy nem remélt jó üzletet kötött, olyan kevésre tartotta a fiát. Csakhogy ez a tízezer frankos hozomány, amely elhatározásra bírta, később valóságos nyűg lett a nyakán. Fia, aki ekkor már minden hájjal megkent csirkefogó volt, átadta apjának a tízezer frankot, s evvel társult hozzá, majd nagy alázatosan kinyilvánította azt a szándékát, hogy nem tart meg magának egy garast sem.

- Nincs szükségünk semmire - mondotta. - Apám eltart minket, a feleségemet meg engem, s egyszer majd elszámolunk.

Pierre szorult helyzetben volt, beleegyezett hát, de kissé aggasztotta ez a nagy önzetlenség. Aristide meg úgy gondolkozott, hogy apjának bizonyára jó sokáig nem lesz annyi pénze, amiből a tízezer frankot megadhatná, s ő meg a felesége vígan élhetnek a nyakán, míg csak a társas viszony fel nem bomlik. Ragyogóbban nem lehetett volna gyümölcsöztetni ezt a néhány bankjegyet. Mire az olajkereskedő megértette, hogy túljártak az eszén, már késő volt: nem tudta Aristide-et lerázni a nyakáról. Angèle hozománya aközben balsikerű spekulációkon úszott el. Kénytelen-kelletlen magánál tartotta a házaspárt, szíve mélyéig elkeseredve menyefalánsága és fia tunyasága miatt. Ha módjában lett volna fizetni, már hússzor is kihajította volna ezeket a „vérét szívó férgeket”, ahogy indulatosan hívta őket. Félicité titokban támogatta a fiatalokat; a fia, aki belelátott anyja nagyravágyó álmaiba, estéről estére mesés meggazdagodási lehetőségekkel hozakodott elő, amelyeket hamarosan valóra vált majd. Félicité a lehető legjobb viszonyban élt a menyével, ami elég ritka dolog; igaz ugyan, hogy Angèle-nek nem volt önálló akarata, úgy bánhattak vele, mint egy bútordarabbal. Pierre-t elfutotta a méreg, valahányszor a felesége a legkisebbik fiuk eljövendő sikereit emlegette; ő inkább azt hozta fel ellene, hogy egyszer majd éppen a fiuk dönti romlásba a házat. A négy esztendő alatt, míg a házaspár nála lakott, folyton dühöngött, s veszekedésekben öntötte ki tehetetlen mérgét, mindez azonban legkevésbé sem ingatta meg Aristide-et és Angèle-t mosolygó nyugalmaiban: ők ott megtelepedtek, ők ott is maradnak, elmozdíthatatlanul. Végre rámosolygott Pierre-re a szerencse: megadhatta fiának a tízezer frankját. Amikor el akart vele számolni, Aristide annyi kibúvót talált, hogy ő végül is kénytelen volt elengedni anélkül, hogy egy sout is levont volna az ellátásért és a lakásért. A házaspár néhány lépéssel odább telepedett meg a Szent Lajos téren, az óváros egyik kis terén. A tízezer frankot gyorsan felélték. Be kellett rendezkedniük. Különben Aristide mit sem változtatott az életmódján, amíg futotta a pénzből. Amikor az utolsó százásra került sor, ideges lett. Sötét képpel kóborolt a városban; a kaszinóban sem itta már a feketéjét, csak nézte a játékot dideregve, de kártyához nem nyúlt. A nyomor még gonoszabbá tette, mint amilyen volt. Jó darabig állta a sarat: makacsul a fejébe vette, hogy nem dolgozik. Volt egy fia, az 1840-ben született kis Maxime, akit a nagyanyja, Félicité, szerencsére bejuttatott a kollégiumba, s titokban fizette érte az ellátási díjat. Legalább egy szájjal kevesebb evett Aristide asztalánál. Szegény Angèle

azonban majd éhen vészett, s a férje végül is rákényszerült, hogy állást keressen. Sikertelen bejutnia az alprefektúrára. Majdnem tíz évig maradt ott, de csak ezernyolcszáz frankos fizetésig sikerült felvinnie. Ettől kezdve csak halmozódott benne a gyűlölködő harag, és szakadatlanul olyan élvezetek után sóvárgott, amelyekhez nem juthatott hozzá. Nyomorúságos állása elkésértette: a sors iróniájának érezte azt a rongyos százötven frankot, amit havonta a kezébe nyomtak. Testi vágyak embert még nem égettek ennyire. Félicité, akinek elpanaszolta gyötrelmeit, nem indult meg azon, hogy a fia koplal; azt gondolta, hogy a nyomorúság majd fölserkenti tunyaságából. Aristide fülelt, lesben állt, kémlelt maga körül, mint valami tolvaj, aki a kedvező alkalomra les. 1848 elején, amikor a bátyja Párizsba utazott, átvillant a fején, hogy követi. Csakhogy Eugène agglegény; ő meg nagyobb összeg nélkül nem cipelheti magával az asszonyt ilyen messzire. Várakozott, katasztrófát szimatolva, készen rá, hogy torkon ragadja az első áldozatot.

Pascal, a harmadik Rougon fiú, aki Eugène és Aristide között született, mintha nem is tartozott volna a családhoz: egyike volt azoknak a nem ritka eseteknek, amelyek meghazudtolják az átöröklés törvényeit. A természet gyakran hoz létre egy fajtan belül ilyen egyedeket, akiknek minden alkotóelemét a saját teremtő erejéből meríti. Pascal erkölcsi és fizikai tulajdonságaiban semmi sem vallott a Rougonokra. Magas termetű, szelíd, komoly arcú ember volt; becsületes jelleme, tudmányszeretete, vele született szerénysége különös ellentéte volt családjá lázas nagyravágyásának és lelkiismeretlen mesterkedéseinek. Párizsban kitűnően végezte orvosi tanulmányait, majd professzorai kedvező ajánlatai ellenére, pusztán kedvtelésből visszatért Plassans-ba. Szerette a nyugodt vidéki életet; azt vallotta, hogy tudósnek inkább ez való, mint Párizs forgataga. Plassans-ban sem igyekezett növelni páciensei számát. Mértékletes természetű lévén, megvetette a vagyont, s megelégedett azzal a néhány beteggel, aki véletlenül vetődött be hozzá. Egész fényűzése az a világos, újvárosi házacskas volt, ahol szerzetesi elvonultságban élt, és szenvedélyesen foglalkozott a természettudományokkal. Különösen a fiziológiának volt valóságos szerelmese. Megtudták róla a városban, hogy gyakran vásárol hullákat a menhely sírásójától, ezért a kényes dámák s a nyúl szívű polgárok irtózással emlegették. Jó szerencséje, hogy boszorkánysággal nem gyanúsították, a betegek száma azonban megcsappant. Afféle csodabogárnak tekintették, akire jó társaságban ember nem bízta rá még a kisujja hegyét sem, hacsak nem akarja hírbe hozni magát. A polgármester felesége egy alkalommal így nyilatkozott róla:

- Inkább meghalnék, semhogy azzal az úrral kezeltessen magam. Hullaszaga van.

Kimondták rá a szentenciát. De mintha még örült volna is, hogy titokban rettegnek tőle. Minél kevesebb volt a betegek, annál több időt szentelhetett kedves tudományának. De minthogy látogatásaiért igen mérsékelt díjat állapított meg, a nép mégis hű maradt hozzá. Megkeresett annyit, amennyi szűkösen elég volt, és ezer mérföldnyire a vidéki emberektől, nyugodtan élt kutatásai és felfedezései tisztult örömei között. Időnként beküldött egy-egy értekezést a párizsi Tudományos Akadémiának. Plassans-ban még csak nem is sejtették, hogy a csodabogár, a hullaszagú úr neves és elismert tekintély a tudományos világban. Ha meglátták az emberek, amint vasárnaponként kirándulni ment a Garrigues-dombok közé, nyakában a növénygyűjtő ládikájával és geológus-kalapáccsal a kezében, csak vonogatták a vállukat, és összehasonlították a város egyik-másik orvosával, aki elegáns nyakkendőket hord, finoman kezeli a hölgyeket, s a ruhája mindig bódító ibolyaillatot áraszt. De Pascalt a szülei sem értették meg jobban. Félicité, amikor látta, hogy milyen furcsán és szegényesen rendezkedik be, elképedt, és szemére hányta, hogy csalódást okoz neki. Ez az asszony, aki a később megérő gyümölcs reményében eltűrte Aristide tunyaságát, nem nézhette felindulás nélkül, hogy Pascal olyan egyszerűen él, homályba burkolózik, megveti a vagyont, és olyan eltökélten félrevonul. Az bizonyos, hogy ez a gyermeke soha nem fogja valóra váltani az ő ábrándjait!

- De hát mifajta is vagy te? - kérdezte tőle olykor. - Nem vagy közülünk való. Nézd csak a fivéreidet: milyen törekvők, hogyan igyekeznek hasznot húzni abból, hogy taníttattuk őket. Te meg csupa számárságot művelsz. Ugyancsak szépen hálálod meg a szüleidnek, hogy tönkretették magukat érted. Nem, nem is vagy te a mi vérünk!

Pascal, aki inkább nevetett, valahányszor bosszankodnia kellett volna, finom gúnnnyal, derűsen felelte:

- No, ne búsuljon, nem akarom, hogy egészen tönkremenjenek: ha betegek lesznek, mindnyájukat ingyen kezelem majd.

Családját egyébként ritkán látta; nem mintha lenézte volna őket, csak éppen akaratlanul is a maga sajátos ösztöneinek engedelmeskedett. Aristide-et, míg az be nem jutott az alprefektúrára, több ízben is kisegítette. Agglegény maradt. Még csak nem is sejtette, hogy milyen súlyos események vannak készülóban. Két vagy három év óta az átöröklés nagy problémájával foglalkozott: az állati fajokat hasonlította össze az emberi fajjal, s figyelmét teljesen lekötötték azok a meglepő eredmények, amelyekre jutott. Azok a megfigyelések, amelyeket magán és családján végzett, mintegy kiindulópontját alkották tanulmányainak. A nép ösztönösen érezte, hogy milyen nagy a különbség közte és a többi Rougon között, ezért csak Pascal úrnak szólították, anélkül, hogy a családi nevét egyszer is hozzátették volna.

Három évvel az 1848-as forradalom előtt Pierre és Félicité felhagyott az üzlettel. Eljárt fölöttük az idő: mindkettő régen túl volt már az ötvenen, belefáradtak a küszködésbe. Attól féltek, hogy - amilyen sovány a szerencsájuk - még koldusbotra jutnak, ha tovább is erőlködnek. Fiaikban csalódtak, s ez megadta nekik a kegyelemdőfést. Mivel már nemigen hitték, hogy a fiúk révén még vagyonna tehetnek szert, legalább egy darabka kenyeret akartak megmenteni öreg napjaikra. Amikor visszavonultak, legfeljebb negyvenezer frankjuk lehetett. Ez az összeg kétezer frankos évjáradékot biztosított nekik, amiből éppen hogy futotta a szűkös vidéki életre. Szerencsére egyedül maradtak, minthogy leányaikat, Marthe-ot és Sidonie-t, sikerült férjhez adniuk: az egyik Marseille-ben, a másik Párizsban lakott.

Amikor felhagytak az üzlettel, szerettek volna az újjá városba költözni, a visszavonult kereskedők negyedébe, de nem volt merszük hozzá. A járadékuk túlon túl szerény volt; féltek, hogy kirínának a környezetükből. Mintegy megalkuvásképpen a Banne utcában béreltek lakást. Ez az utca választja el az óvárost az újtól. Mivel lakásuk az óváros szélső házsorában volt, még mindig a söpredék negyedében laktak ugyan, de ablakukból már látták a gazdagok városát, alig néhány lépésnyire: az ígéret földjének határán éltek.

Lakásuk a második emeleten volt, és három nagy szobából állott; ezeket ebédlőnek, szalonnak és hálónak rendezték be. Az első emeleten lakott a háziúr, egy bot-és esernyőkereskedő, akinek az üzlete a földszintet foglalta el. A székében is, hosszában is meglehetősen keskeny ház mindössze kétemeletes volt. Mikor odaköltöztek, Félicitének keservesen elszorult a szíve. Másnál lakni: vidéken a szegénység bizonyítéka. Plassans-ban minden jobb módú család a sajátjában lakik, mert az ingatlan ott potom pénzbe kerül. Pierre szűkmarkúan bánt a pénzzel, csinosítgatásról hallani sem akart. Meghagyták a régi, ütött-kopott, rozzant bútort, meg sem javították. Félicité, aki különben mélyen átérezte e garaszkodás szükséges voltát, azon töprengett, hogyan tehetné fényesebbé ezt a sok ócskaságot. Maga szögezgetett össze egyes erősebben sérült bútordarabokat, és megfoltozgatta a fotelok foszladozó bársonyát.

Az ebédlő, amely a konyhával együtt hátul volt, majdnem üres maradt: az asztal s a tizenkét szék szinte elveszett ebben a tágas, homályos szobában, amelynek az ablaka a szomszéd ház szürke falára nyílt. Minthogy a hálósobába soha senki nem tette be a lábát, Félicité oda rejtette el a használatból kikopott bútorokat. Az ágyon, a szekrényen, az író- és a toalett-

asztalon kívül volt ott két bölcso egymásra rakva, egy pohárszek, amelynek nem volt ajtaja, és egy teljesen üres könyvszekrény: az öregasszony nem tudta rászánni magát, hogy kidobja ezeket a tiszteletre méltó limlomokat. Legfőbb gondja a szalon volt. Sikerült is majdnem lakályossá tennie. Selyemvirágokkal díszített, sárga bársonygarnitúra volt benne. Középen márványlapos, kerek asztalka állt, a szoba két végén tükrös konzolok támaszkodtak a falhoz. Volt ott még szőnyeg is, amely csak a szoba közepét takarta, meg egy függőlámpa, amelynek fehér muszlinhuzatán fekete légyöpöttök éktelenkedtek. A falakon hat litográfia lógott, valamennyi Napóleon nagy csatáit ábrázolta. A bútorzat a császárság első éveiből származott. A szépítés érdekében Félicité mindössze annyit ért el, hogy kitapétázták a szobát nagylombmintás, narancssárga papírral. Végül a szalon sajátos sárga színt öltött, amely szemet kápráztató, hamis világítással töltötte meg a termet. Sárga volt a bútorzat, a tapéta, a függönyök, sárgás színben játszott a szőnyeg, sőt még az asztalka és a konzolok márványlapja is. Ha azonban a függönyöket összevonták, a színek eléggé kellemesen hatottak, s ilyenkor a szalon szinte csinosnak tetszett. De Félicité nem ilyen pompáról álmodozott. Néma kétségbeeséssel nézte ezt a rosszul leplezett nyomort. Rendszerint a szalonban tartózkodott, a lakás legszebb szobájában. Egyik legkedvesebb s egyben legkeserűbb szórakozása az volt, hogy kinézegetett a szoba valamelyik ablakán. Az ablakok a Banne utcára nyíltak, s rézsútosan odalátott az alprefektúra terére. Ott volt a megálmodott mennyország. Ezt a csupasz, takaros terecskét világossárga házaival valóságos édenkertnek látta. Tíz évet odaadott volna az életéből, ha valamelyik lakást a magáénak mondhatja. Különösen a bal sarkon álló ház, amelyben az adófelügyelő lakott, ébresztett örült vágyakozást benne. Olyan kívánczón nézegette, mint egy állapotos asszony. Néha megpillantotta ennek a lakosztálynak kitárt ablakain át a pompás berendezés egyik-másik részletét, a fényűző élet megvillanó jeleit, s ilyenkor minden felkavarodott a belsejében.

Ez idő tájt Rougonék életében a hiúság és a kielégítetlen vágyak különös válságot okoztak. Még az a kevés jó szándék is megkeseredett bennük. Tetszelegtek a balsors áldozatainak szerepében, de nem mondtak le semmiről, s még kapzsibb vággyal eltökélték, hogy nem halnak meg kielégítetlenül. Nem adták fel reményeiket, hajlott koruk ellenére sem. Félicité egyre hangoztatta azt a sejtését, hogy gazdagon fog meghalni. De minden nyomorban töltött nap egyre nyomasztóbb súllyal nehezedett rájuk. Ha végiggondolták hasztalan erőfeszítéseiket, ha visszaemlékeztek a harminc küzdelmes esztendőre, fiaik elpártolására, s ha látták, hogy álompalotáikból végül ebbe a sárga szalonba jutottak, amelynek be kell húzni a függönyeit, hogy elrejtsek a sivárságát, akkor vak düh lett úrrá rajtuk. Ilyenkor, vigaszul, roppant vagyron terveit kovácsolgatták, számítgatásokba bonyolódtak. Félicité arról ábrándozott, hogy megüti a lutrin a százezer frankos főnyereményt, Pierre elképzelte, hogy mesés spekulációkat eszel majd ki. Egyetlen gondolatnak éltek: vagyont szerezni, azonnal, néhány óra alatt, gazdagnak lenni, élvezni az életet, ha csak egy évig is. Ezért remegett minden porcikájuk, kegyetlenül, szüntelenül. És homályosan még mindig számítottak a fiaikra, azoknak a szülőknek sajátos önzésével, akik nem tudnak beletörödni abba a gondolatba, hogy gyermekeiket iskoláztatták, de maguk nem nyertek vele semmit.

Félicitén nem látszott a kor: most is az a fekete asszonyka volt, aki szüntelenül izgett-mozgott, és cirpelt, mint egy tücsök. Ha egy járókelő hátulról pillantja meg az utcán, tizenöt éves lánykának gondolhatta volna szapora lépteit, csontos válla, sovány termete láttán. Még az arca sem változott, csak beesettebb lett, hasonlóbb a nyestpofához; mintha egy fiatal lány fején pergamenszerűvé száradna a bőr, az arcvonások változása nélkül.

Pierre Rougon pedig pocakot eresztett. Tisztos polgáremberré változott, és csupán zsíros évjáradék kellett volna hozzá, hogy méltóságteljesnek lássék. Sápadt, elhízott arca, lomhasága, álmos mozgása csak úgy árasztotta a pénz szagát. Meghallotta egyszer, hogy egy

paraszt, aki nem ismerte őt, ezt a megjegyzést teszi rá: „Nézd ezt a pénzeszsákot, ennek sem fő a feje az ebédje miatt!” Szíven ütötte ez az észrevétel, mert kegyetlen tréfának érezte, hogy elégedett és tekintélyes, kövér milliomos-külsejével szegény ördög maradt. Mikor vasárnaponként az ablakilincsre akasztott ötgarasos kis tükrében borotválkozott, úgy érezte, hogy frakkban és fehér nyakkendővel jobban festene az alprefektus úr szalonjában, mint egyik másik városi hivatalnok. Ennek az üzleti gondoktól megsápadt és az ülő életmódban elhízott parasztivadéknak, aki gyűlölködő vágyait vonásai természetes nyugalmával palástolta, valóban megvolt az a semmitmondó és ünnepélyes ábrázata, az a buta, vaskos testalkata, amely olyan remekül hat egy hivatalos fogadáson. Azt beszélték róla, hogy a felesége rövid pórázon tartja, pedig ez nem volt igaz. Állati csökönyösség lakott benne: ha idegen akarat nyíltan szembeszáll vele, még durva tettlegességre is ragadtatta volna magát. De Félicité sokkal rugalmasabb volt, semhogy ellene szegüljön. Ennek az élénk természetű, csapongó, apró asszonykának nem az volt a harcmodora, hogy fejjel menjen a falnak. Ha el akart érni valamit az uránál, vagy olyan útra akarta terelni, amelyet ő jobbnak vélt, akkor megkörnyékezte fürge tücsökröptével, csipkedte mindenfelől, százszor is új rohamra indult, míg az végül engedett, maga sem tudta, hogyan. Különben Pierre érezte, hogy az asszony eszesebb nála, s eléggé türelmesen fogadta tanácsait. Félicité több hasznot hajtott, mint a mesebeli okvetetlenkedő légy,⁴ mert néha el is intézte a dolgot, amíg zümmögött róla Pierre fülébe. Ritka dolog, de a házasság soha nem okolták egymást kudarcaikért. Csak a gyermekek iskoláztatása miatt tört ki néha a vihar közöttük.

Az 1848-as forradalom tehát résen találta az egész Rougon családot. Balsorsukon elkeseredve hajlandók voltak akár erőszakkal is üstökön ragadni a szerencsét, ha felbukkan előttük valamelyik útkanyarban. Lesben álló banditák családja volt ez, az események kifosztására kész. Eugène Párizsban őrködött, Aristide Plassans torkát kívánta megszorongatni; a legkapzsibbak pedig - az apa és az anya - úgy számítottak, hogy a saját szakállukra dolgoznak, de azért hasznot húznak fiaik munkájából is. Csak Pascal, a tudomány csöndes szerelmese, élte derűs, újbárosi házacskájában a szerelmesek háborítatlan életét.

⁴ ... okvetetlenkedő légy - utalás La Fontaine *A kocsis és a légy* című meséjére.

Plassans-ban, ebben az elzárkózott városban, ahol a társadalmi osztályok még 1848-ban is élesen elkülönültek egymástól, elenyésző volt a politikai események visszhangja. A nép még ma sem igen jut ott szóhoz: gondoskodik erről a polgárság megfontoltságával, a nemesség csöndes reménytelenségével, a papság pedig finom ravaszkodásaival. Királyok rabolják egymás trónját, köztársaságok alakulnak, de a várost ez alig érdekli. Plassans szundikál, míg Párizsban harc folyik. Ám ha a felszín nyugodtnak és közömbösnek tűnik is, annál érdekesebb tanulmányozni a mélyben folyó elrejtett tevékenységet. Puska ritkán dörren az utcán, de az újváros és a Szent Márk negyed szalonjaiban dül az intrika. 1830-ig a népet figyelmen kívül hagyták. Úgy cselekesznek még ma is, mintha nem is léteznék. A papság, a nemesség és a polgárság mindent egymás között intéz. A szép számban levő papok a helyi politika irányítói. Módszerük: föld alatti aknák, döfések a sötétség leple alatt, kiszámított és óvakodó taktika, amely alig enged egy-egy lépést előre vagy hátra minden tíz esztendőben. Olyan emberek vívják e titkos küzdelmeket, akik kínosan kerülnek minden föltűnést. Ez különösen finom ravaszkodást kíván, hajlamot az apró cselszövésekre és szenvedélytelen emberek türelmét. Ezért a vidéki lomhaság, amelyet Párizsban szeretnek csúfolni, bővelkedik árulásban és alattomos törvetésben, leplezett kudarcokban és győzelmekben. Ezek a derék emberek, főképpen ha érdekük forog kockán, otthon ölik egymást fricskáikkal, mint ahogy mi az utcán gyilkolunk ágyúval.

Plassans-nak, mint minden provence-i kisvárosnak, érdekes és sajátos a politikai múltja. 1830-ig a lakosság megmaradt hithű katolikusnak és lelkes királypártinak; még a nép is csak Istenére és törvényes királyára esküdött. Később azonban különös fordulat állt be: a hitet mintha elfűjták volna, a munkásság és a polgárság elpártolt a legitimizmus ügyétől, és lassanként csatlakozott a kor nagy demokratikus mozgalmához. Amikor az 1848-as forradalom kitört, már csupán a magára maradt nemesség és papság fáradozott V. Henrik⁵ trónra juttatásán, ők az Orléans-ok hatalmi törekvéseit hosszú ideig csak nevetséges próbálkozásnak tartották, amely előbb-utóbb úgyis visszahozza a Bourbonokat. S bár reményükben alaposan megrendültek, mégis bátran harcba szálltak. Megbotránkozva egykori híveik elpártolásán, igyekeztek újra megnyerni őket. Az összes plébániák támogatásával a Szent Márk negyed munkához látott. A februári napok után magasra csapott a lelkesedés a polgárság, de különösen a nép körében. Ezek az újsütetű republikánusok lázasan tékoztak forradalmi mámorukat. Ez a nagy hév azonban az újvárosi tőkepénzeseknél csak fellobbanó szalmaláng volt. A kisbirtokosokat, a visszavonult kereskedőket, akik a monarchia alatt a hasukat süttették a nappal, vagy a pénzes zacskójukat hizlalgatták, csakhamar elfogta a pánik. Féltették vagyosukat és önző kis létüket a köztársaság zökkenőkkel teli életétől. S így 1849-ben, amikor jelentkezett a klerikális reakció, a plassans-i polgárság csaknem teljes egészében a konzervatív párthoz csatlakozott. Tárt karokkal fogadták őket. Az újváros nem volt még soha ilyen szoros kapcsolatban a Szent Márk negyeddal. Néhány nemesúr még azt is megtette, hogy ügyvédekkel és egykori olajkereskedőkkel fogott kezét. Az újvárost lázba hozta ez a nem remélt bizalmasság. Ettől kezdve ádáz küzdelmet folytatott a köztársasági kormány ellen. A papságnak minden ügyességét és türelmét latba kellett vetnie, hogy ezt a közeledést megteremtse. A plassans-i nemesség már orvosolhatatlan, halálos gyengeségbe hanyatlott; hitét ápolta még, de már erőt vett rajta a temető álma; inkább semmit sem tett, s mindent az égre hagyott. Legszívesebben pusztá hallgatásával tiltakozott volna, mintegy érezve, hogy istenei már

⁵ V. Henrik a Bourbon-család sarja, a legitimisták őt tekintették törvényes uralkodójuknak.

halottak, s magának sem marad más hátra, mint megtérni hozzájuk. Még abban a zűrzavaros időszakban is, amikor az 1848-as katasztrófa egy pillanatra felcsillanthatta előtte a Bourbonok visszatérésének reményét, a nemesség még ekkor is megmaradt fásult közönyében, s míg azt hangoztatta, hogy beleveti magát a harc sűrűjébe, csak kelletlenül hagyta el családi tűzhelyét. A papság szakadatlanul hadakozott ezzel a tehetetlen, beletörődő hangulattal. Bizonyos szenvedéllyel küzdött ellene. Egy pap, ha kétségbeesik, csak annál elkeseredettebben viaskodik. Ebben áll az egyház egész politikája: halad egyenesen a maga útján, csak azért is; terveinek diadalra juttatását, ha szükséges, századokkal is elhalasztja, de nem veszteget el egyetlen órát sem, és szakadatlan erőfeszítéssel nyomakodik előre. Plassans-ban is a papság vezette a reakciót. A nemesség csupán a nevét adta hozzá, semmi többet. A papság megbújt mögötte, korholta, irányította, sőt némi látszatéletet is lehelt beléje. Amikor arra is rávette, hogy ellenszenvét legyőzve közösködjék a polgársággal, a papság biztosra vette a győzelmet. A talajt mesterien készítették elő: ez a régi királyhű város, ezek a békés polgárok és puhány kereskedők előbb vagy utóbb elkerülhetetlenül a rend oldalára állnak. Okos taktikájával a papság siettetta a megtérést. Miután már megnyerte az újjvárosi gazdagokat, sikeresen meggyőzte az óváros szatócsait is. Ettől kezdve a reakció úrrá lett a városon. Mindenféle nézet képviselve volt ebben a reakcióban. Senki sem látott még ilyen vegyes társaságot, ahol besavanyodott liberálisok keveredtek legitimistákkal, orléanisták és bonapartisták klerikálisokkal. De akkor ez nem számított: csak az volt a fontos, hogy elpusztítsák a köztársaságot. A köztársaság pedig végső óráit élte. A népnek csak egy töredéke - a város tízezer lakosából legföljebb ezer munkás - hajtott még fejet a szabadság fája előtt, amely ott állt az alprefektúra terének közepén.

Plassans legravaszabb politikusai is, akik a reakciós mozgalmat irányították, csak elkésve szimatolták meg a császárságot. Napóleon Lajos herceg népszerűségét múltó tömeghangulatnak vették, amelyet könnyűszerrel leküzdének majd, s a herceg személyének sem adóztak valami nagy bámulattal; jelentéktelen figurának ítélték, afféle álmodozónak, aki képtelen volna kezébe ragadni Franciaországot, s főképpen meg is tartani a hatalmat. Az ő szemükben csak eszköz volt, akit arra használhatnak, hogy megtisztítsa a terepet, akinek azonban tüstént ajtót mutatnak, mihelyt üt az óra, és megjelenik az igazi trónkövetelő. De teltek-múltak a hónapok, s ők nyugtalankodni kezdtek. Felderengett bennük, hogy rászedik őket. Még idejük sem volt állást foglalni, amikor az államcsíny máris kirobbant fölöttük, s ők kénytelenek voltak éljenezni. Megölték a nagy paráznát, a köztársaságot. Győzelem volt ez is. A papság és a nemesség belenyugodott a tényekbe, és reményei valóra váltását későbbre halasztotta; csalódását azzal bosszulta meg, hogy szövetkezett a bonapartistákkal a megmaradt republikánusok szétzúzására.

Ezek az események alapozták meg Rougonék szerencsését. Részt vettek a válság különböző szakaszaiban, és nagyra nőttek a szabadság romjain. A köztársaságot rabolták meg ezek a leselkedő banditák. Mikor már megfojtva hevert, ők segítettek kifosztani.

Félicité - neki volt a legfinomabb szimatja a családban - a februári események után tüstént felfogta, hogy végre nyomon vannak. Forgolódni kezdett az ura körül, szurkálta, döfkölte, hogy mozduljon. Pierre-t megrémítették a forradalom első hírei, amikor azonban a felesége megértette vele, hogy nem sokat veszhetnek, sőt inkább nyerhetnek a fölforduláson, ő is jobb belátásra jutott.

- Nem tudom, mit tehetnél - ismételte Félicité -, de érzem, hogy valamit tenni kell. Nem mondta-e Carnavant úr is a minap, hogy gazdag lenne, ha V. Henrik valaha is visszatérne, s hogy a király bőségesen kárpótolná azokat, akik a hazatérésén fáradoztak? Talán ez hozná meg a mi szerencsénket is. Ideje már, hogy ránk mosolyogjon a szerencse.

Carnavant márki, ez a nemesúr, akit a város botránykrónikája szerint valamikor gyengéd szálak fűztek Félicité anyjához, időnként valóban megjelent a házaspárnál. Rossz nyelvek azt mondogatták, hogy Rougonné hasonlít rá. Ez a szikár és tevékeny kis ember akkoriban hetvenöt éves volt, s Rougonné, amint öregedett, mintha fölvette volna a vonásait és a mozgását. A márkiról azt mesélték, hogy asszonyok falták fel maradék vagyonát, amelyet különben már az apja is jócskán kikezdett az emigráció éveiben. Szegénységét különben elbájoló könnyedséggel emlegette. Egyik rokona, Valqueyras gróf vette pártfogásába. Ennek a nyakán élösködött, az asztalánál evett s a palotájában lakott, a tető alatt egy szűk helyiségben.

- Kicsikém - mondogatta gyakran, miközben megveregette Félicité orcáit -, ha V. Henrik valamikor gazdaggá tesz, te leszel az örökösöm.

Félicité már ötvenéves volt, de ő még akkor is „kicsikém”-nek szólította. Ezek a bizalmaskodó arcveregetések s az állandó örökségi ígéretek jártak Rougonné eszébe, amikor a férjét a politika felé terelgette. Carnavant márki gyakran keserűen fájalta, hogy nem segíthet Félicitén. Nem fért hozzá kétség, hogy mihelyt hatalomra jut, atyailag gondoskodik róla. Pierre, akit a felesége célzásokkal felvilágosított, kijelentette, hogy kész arra haladni, amerre mondják.

Sajátságos helyzeténél fogva, a márki a köztársaság első napjától kezdve a reakció tevékeny ügynöke lett Plassans-ban. Ez a mozgékony emberke törvényes uralkodója visszatérésétől remélt mindent, s lázasan buzgólkodott az ügy diadalán. S míg a Szent Márk negyed vagyonos nemesei néma kétségbeesésbe merültek, s talán féltek is, hogy valamibe belekeverednek és újból száműzetésre jutnak, a márki azalatt mindenütt jelen volt, terjesztette a mozgalom eszméit, s a híveket toborozta. Fegyverré vált, amelynek láthatatlan kéz tartotta a markolatát. Ettől kezdve mindennapos vendég volt Rougonéknál. Hadműveleti központra volt szüksége. Mivel rokona, Valqueyras úr megtiltotta, hogy párthíveit a palotájába vigye, Félicité sárga szalonjára esett a választása. Egyébként Pierre-ben csakhamar értékes segítőtársra talált. Ő maga nem mehetett el az óváros szatócsai és munkásai közé legitimizmusról szónokolni. Kifütyülték volna. Ellenben Pierre, aki már régóta közöttük élt, értett a nyelvükön, ismerte kívánságaikat, és szép lassacskán megtérítette őket. Pierre nélkülözhetetlenné vált. Két hét sem telt bele, és Rougonék buzgóbb királyhívek lettek, mint maga a király. A márki, látva Pierre buzgalmát, ravaszul mögéje rejtőzködött. Minek legyen az ember szem előtt, amikor akad más, aki széles vállára veszi egy párt összes ostobaságait? Pierre csak hadd feszítsen, hadd pöffeszkedjék, és játssza az urat, ő maga beérte azzal, hogy visszatartja vagy előtérbe tolja, aszerint, hogy mit kíván az ügy. A hajdani olajkereskedő csakhamar jelentős személy lett. Esténként, ha magukra maradtak, Félicité gyakran mondta neki:

- Csak előre, ne tarts semmitől! Jó úton járunk. Ha így folytatódik, meggazdagszunk. Olyan szalonunk lesz, mint az adófelügyelőnek, és estélyeket rendezünk majd.

Rougonék körül a konzervatívoknak zárt csoportja alakult ki. A sárga szalonban jöttek össze esténként, hogy szidják a köztársaságot. Volt ott három vagy négy visszavonult nagykereskedő, aki vagyonáért reszketett, és leghőbb vágya egy bölcs és erőskezű kormányzat volt. Isidore Granoux úr, egykori mandulakereskedő, a városi tanács tagja, mintegy a feje volt ennek a csoportnak. Az orrától öt-hat centiméterre levő hasadt nyúlszájával, kerek szemével, elégedett és mégis riadt ábrázatával kövér lúdhhoz hasonlított, amelyet emésztés közben a szakácstól való üdvös félelem tölt el. Keveset beszélt, mert nem talált szavakat. Csak akkor figyelt fel, ha azzal vádolták a republikánusokat, hogy ki akarják fosztani a gazdagok házait. Ilyenkor csak elvörösödött, mint akit a gutaütés kerülget, és elfojtott szitkokat mormolt, amelyek között sűrűn fordultak elő az efféle szavak: naplópók, gonosztevők, rablók, gyilkosok.

Persze a sárga szalonnak nem minden törzsvendége volt olyan tökfes, mint ez a hízlalt lúd. Roudier úr, ez a kövérkés, megnyerő arcú, gazdag birtokos órák hosszat szónokolt mint buzgó orléanista, akinek Lajos Fülöp bukása megzavarta a számításait. Párizsi kötöttáru kereskedő volt, aki Plassans-ban vonult nyugalomba. Mint régi udvari szállító, közhivatali pályára adta a fiát, mert arra számított, hogy az Orléans-ok majd bejuttatják a fiát a legmagasabb állásokba is. S mivel a forradalom szétfoszlatta reményeit, ész nélkül vetette magát a reakció karjaiba. Vagyona, régi üzleti kapcsolata a Tuilériákkal - ezt szerette jó baráti viszonyának feltüntetni -, továbbá az a tisztelet, amely mindenkit övez a vidéken, aki Párizsban szerezte a vagyonát és kegyeskedik vidéken elköltetni, mindez a környéken nagyon befolyásos emberré tette. Egyesek úgy hallgatták, mint valami orákulumot.

De a sárga szalon legkeményebb feje kétségkívül Aristide apósa, Sicardot őrnagy volt. Herkulesi természetével, szürke szőrpamacsokkal borított, forradásos, téglavörös arcával a Nagy Ármádia⁶ legdicsőségesebb vén csatalovai közé tartozott. A februári napokban csak az utcai harcok keserítették. Ki nem fogyott a szóból. Morogva hangoztatta, hogy szegény így hadakozni, és kevélyen emlegette Napóleon dicső uralmát.

Járt Rougonékhoz egy nyirkos kezű, sanda képű személy is: Vuillet úr, a könyvkereskedő. Ő látta el szentképekkel és olvasókkal a város ájtatos lelkű asszonyait. Vuillet klasszikus műveket és vallásos tárgyú könyveket tartott. Hívő katolikus lévén, a sok kolostor és plébánia mind nála vásárolt. Üzleti tevékenységét - kitűnő ötlettel - egybekapcsolta egy kéthetenként megjelenő lapnak, a *Gazette de Plassans*-nak a kiadásával; ebben kizárólag a papok érdekét szolgálta. Az újság minden évben elvitte vagy ezer frankját, ám ugyanakkor az egyház bajnokává üttette őt, és kezére játszott abban, hogy túladjon üzletének szentelt limlomjain. Ez a műveletlen ember, bár bizonytalan volt a helyesírása, maga szerkesztette a *Gazette* cikkeit, olyan alázatosan és olyan epésen, hogy az pótolta a tehetséget is. A márkinak, amikor megindította hadjáratát, rögtön átcikázott az agyán, hogy ez a lapos képű egyházi még nagy szolgálatot tehet neki durva és haszonleső írsaival. Februártól kezdve a *Gazette* cikkeiben kevesebb volt a hiba: a márki átnézte őket.

Most már el lehet képzelni, milyen különös látványt nyújtott esténként Rougonék sárga szalonja. Összetalálkoztak a különféle vélemények, és mind együtt csaholtak a köztársaságra. A gyűlésben egymásra találtak. Egyébként a márki, aki nem mulasztott el egyetlen összejövetelt sem, jelenlétével csillapította azokat az apró torzalkodásokat, amelyek felfellobbantak az őrnagy és a többi párthívek között. Ezeknek a polgároknak titokban nagyon hízelgett az a néhány kézszorítás, amelyet érkezésekor és távozásakor nagy kegyesen kiosztott közöttük. Csak Roudier, a Saint-Honoré utcai szabadgondolkodó hangoztatta, hogy a márkinak nincs egy vasa sem, és ő fütyül a márkira. A márki azonban megőrizte szeretetre méltó, nemesúri mosolyát. Elvegyült ezek közé az alantas polgárok közé, anélkül, hogy akár egyszer is elfintorította volna megvetőleg az arcát, amit a helyében a Szent Márk negyed minden más lakosa kötelességének tartott volna. Élősdí élete alkalmazkodóvá tette. Ő volt a csoport lelke. Ismeretlen személyek megbízásából rendelkezett, akiknek soha nem árulta el a nevét. „Ők így akarják, ők nem így akarják” - mondogatta. Ezek a titkos istenek, akik felhőik homályából örködték Plassans sorsán, és látszólag soha nem avatkoztak bele közvetlenül a közügyekbe, csak bizonyos papok lehettek, a vidék jeles politikusai. Ha a márki kiejtette ajkán ezt a rejtélyes „ők” szócskát, amely csodálattal vegyes megilletődést keltett a gyülekezetben, Vuillet megdicsőült arckifejezése azt sejtette, hogy ő tökéletesen ismeri „őket”.

⁶ A Nagy Ármádia - La Grande Armée - I. Napóleon nevezetes hadserege

De Félicité volt a legboldogabb. Végre látogatni kezdte a társaság a szalonját. Kissé szégyenkezett ugyan a sárga bársonyhuzatú ócska bútor miatt, de vigasztalásképpen arra a pazar berendezésre gondolt, amelyet akkor vesz majd, ha az igaz ügy diadalra jut. Rougonék végül is komolyan vették királypárti mivoltukat. Amikor Roudier nem volt jelen, Félicité nem áttallotta kijelenteni, hogy abban is a júliusi monarchia⁷ a hibás, hogy ők az olajkereskedéssel nem tudtak meggazdagodni. Így legalább politikai színezetet adott szegénységüknek. Mindenkinek volt egy-két kedves szava, még Granoux-t is egyre újabb figyelmeztetésekkel ébresztette fel esténként, ha elérkezett a távozás ideje.

A szalon pedig, a minden pártbeli konzervatívoknak ez a fészke, napról napra népesebb lett, és hamarosan nagy befolyásra tett szert. Tagjainak különfélesége, de mindenekelőtt azok a titkos ösztönzések, amelyeket a papságtól kapott mindegyikük, a reakció központjává avatták, amely a befolyását szétsugározta egész Plassans-ba. A háttérben meghúzódó márki taktikája Rougont tüntette föl a banda vezérének. Hiszen nála tartották az összejöveteleket, és az avatatlant tömegnek ez elég volt ahhoz, hogy őt tartsa a csoport fejének és ráirányítsa a közvélemény figyelmét. Neki tulajdonították az egészet. Azt hitték, hogy ő a fő irányítója ennek a mozgalomnak, amely fokozatosan a konzervatív párthoz térítette a tegnapi lelkes republikánusokat. Vannak helyzetek, amelyeknek csupán züllött emberek látják a hasznát. Ott vetik meg a vagyonuk alapját, ahol tehetősebb és befolyásosabb emberek kockáztatni sem merték volna a sajátjukat. Nem kétséges, hogy Roudier, Granoux és a többiek, mint tekintélyes és gazdag emberek, százszor alkalmasabbnak látszottak Pierre-nél, hogy a konzervatív pártot ténylegesen vezessék. Csakhogy egyikük sem lett volna hajlandó a szalonjából politikai központot csinálni. A meggyőződésük nem volt annyira szilárd, hogy nyíltan színt valljanak. Egyszerűen csak szájhősök voltak, afféle vidéki szószátyárok, akik szívesen papoltak a köztársaság ellen a szomszédjuknál akkor, ha a szomszéd vállalta papolásukért a felelősséget. A játszma nagyon kockázatos volt. Nem is akadt senki a plassans-i polgárságban, aki megjátszotta volna, kivéve Rougonékat, akik a végsőkre is el voltak szánva telhetetlen falánkságukban.

Bár letett minden személyes reményről, mégis ott maradt Plassans-ban a hó végéig, és serényen látogatta a sárga szalon gyűléseit. Mikor csengetett az első vendég, ő már ott ült az ablakmélyedésben, jó messze a lámpától. Ott is maradt egész este, és jobb tenyerére támasztva állt, vallásos áhítattal figyelt. A legvadabb sületlenségekre egy arcizma sem rándult. Helyeslően bólogatott mindenre, még Granoux riadt morgásaira is. Ha a véleményét kérdezték, udvariasan ismételte a többségét. Semmi sem lankasztotta el a figyelmét, sem a márki hiú ábrándozásai, aki úgy emlegette a Bourbonokat, mintha csak tegnap írtak volna 1815-öt, sem Roudier polgári ömlengései, aki ellágyulva sorolta fel, hogy hány pár harisnyát szállított valamikor a polgárkirálynak. Sőt, látszólag remekül érezte magát ebben a bábeli zűrzavarban. Olykor, ha ezek a furcsa alakok versenyt ócsárolták a köztársaságot, a szemében mosoly csillant fel, de ajka ilyenkor is komoly maradt. Azzal az áhítatos figyelemmel, mellyel mások szavait hallgatta, megrendíthetetlen előzékenységével megnyerte mindannyiuk rokonszenvét. Jelentéktelen figurának, de jó fiúnak tartották. Ha valamelyik hajdani olaj- vagy mandulakereskedő a nagy zajgásban nem tudta szétkiabálni, hogy miképpen mentené meg Franciaországot, ha ő volna az úr, Eugène-nél keresett menedéket, s ennek a fülébe harsogta csodálatos terveit. Eugène csak ingatta a fejét szelíden, mint akit elbűvölnek az előadott magasztos dolgok. Csupán Vuillet nézett rá görbén. Ez a könyvűrs, ez a sekrestyével párosult újságíró kevesebbet beszélt, de közben jobban figyelt, mint a többiek. Észrevette, hogy az ügyvéd olykor félrevonul valamelyik sarokba Sicardot őrnaggyal. Föltette magában, hogy

⁷ A júliusi monarchia Lajos Fülöp uralkodásának korszaka (1830-1848).

szemmel tartja őket, azonban soha nem tudta elkapni egyetlen szavukat sem. Ha csak közeledett is hozzájuk, Eugène egy szemhunyorítással elhallgattatta az őrnagyot. Ettől kezdve Sicardot csak titokzatos mosollyal emlegette a Napóleonokat.

Két nappal Párizsba való visszatérése előtt Eugène a Sauvaire sétányon összetalálkozott öccsével, Aristide-del, aki elkísérte egy darabon, s közben úgy viselkedett, mint akinek sürgős tanácsra van szüksége. Aristide nagy zavarban volt. A köztársaság kikiáltása óta a legbuzgóbb lelkesedéssel tüntetett az új kormányzat mellett. Intelligenciájával, amelyet a kétévi párizsi tartózkodás kicsiszolt, messzebb látott, mint a plassans-i begyöpösödött fejűek. Megsejtette a legitimisták és orléanisták tehetetlenségét, csak azt nem látta tisztán, melyik lesz majd a harmadik rabló, a köztársaság kifosztója. Mindenesetre a győztesek oldalára állt. Megszakított az apjával minden kapcsolatot, és nyilvánosan vén bolondnak, vén hülyének nevezte, akit megszédítettek a nemesek.

- Pedig az anyám okos asszony - tette hozzá. - Soha nem gondoltam volna, hogy olyan pártba hajszolja az urát, amely csak hiú reményekből él. Így majd végképp koldusbotra jutnak. De hát az asszonyok még csak nem is konyítanak a politikához.

Ő a lehető legdrágábban akarta eladni magát. Most már legfőbb gondja az volt, hogy kiszimatolja, mit tegyen, s hogy mindig azoknak az oldalán álljon, akik a győzelem idején majd bőségesen meg is jutalmazzák. Szerencsétlenségére csak vaktában tapogatózott. Elvesztetnek érezte magát ebben az eldugott vidéki városban, irányítás és útmutatás nélkül. Addig is, míg az események folyása nem tereli biztosabb útra, megőrizte azt a lelkes republikánus magatartását, amelyet már az első napon magára vett. Ennek köszönhetette, hogy megmaradt az alprefektúrán, sőt a fizetését is emelték. Égett a szereplés vágyától, és ezért rábeszélte egy könyvárust, Vuillet egyik versenytársát, hogy indítson egy demokratikus újságot. Ennek ő lett az egyik lehegyesebb tollú munkatársa. Az *Indépendant* - az ő ösztönzésére - könyörtelen hadjáratot indított a reakciók ellen. De az ár lassanként, akarata ellenére, messzebbre ragadta, mint ameddig menni szándékozott. A végén olyan gyújtó hangú cikkeket írt, hogy még magának is beleborsódzott a háta, amikor újra elolvasta őket. Városszerte óriási föltűnést keltett egy támadó cikksorozata, amelyben a fiú kirohant azok ellen a személyek ellen, akiket az apa fogadott esténként a nevezetes sárga szalonban. A Roudier-k és Granoux-k gazdagsága annyira elkésértette Aristide-et, hogy elvesztette minden józan eszét. Éhség és irigy keserűség sarkallta támadásai a polgárságot már engesztelhetetlen ellenségévé tették, amikor Eugène megérkezése és plassans-i magatartása valósággal elképesztette. Elismerte, hogy a bátyja nagyon ügyes ember. Az volt a véleménye, hogy ez az álmos képű, kövér legény csak fél szemmel szunyókál, mint az egérlyuk szájánál leselkedő macska. És tessék, most Eugène egész estéket tölt a sárga szalonban, vallásos áhítattal hallgatja ezeket az alakokat, akiket ő, Aristide, olyan irgalmatlanul kicsúfolt. Amikor a városban szállongó mendemondákból megtudta, hogy a bátyja kezet adott Granoux-nak, és elfogadta a márki jobbját, aggódva tanakodott, hogy most mitévő legyen. Hát ennyire csalódott volna? A legitimistáknak és az orléanistáknak mégis volna reményük a győzelemre? Ez a gondolat megdermesztette. Teljesen elvesztette a fejét, és - amint gyakran megtörténik - csak annál dühödtebben támadt a konzervatívokra, hogy megbosszulja a saját elvakultságát.

Az előtte való napon, hogy Eugène-t megállította a Sauvaire sétányon, rettenetes cikket tett közzé az *Indépendant*-ban a papság üzelmeiről, válaszul Vuillet cikkekcskéjére, amelyben ez a republikánusokat azzal vádolta meg, hogy le akarják rombolni a templomokat. Vuillet vörös posztó volt Aristide szemében. Nem múlt el hét anélkül, hogy a két újságíró a legdurvább szitkokat ne vagdosta volna egymás fejéhez. Vidéken, ahol még a körülírás járja, a polémia a

Kofakatekizmust⁸ ülteti át választékos nyelvezetre: Aristide „Júdás testvér”-nek vagy „Szent Antal cselédjé”-nek nevezte ellenfelét, Vuillet pedig hízelgő fordulattal „vérszopó szörnyeteg”-et tisztelt a republikánusban, akinek „ocsmány kerítője a nyaktiló”.

Aristide nem merte kimutatni nyugtalanságát. Hogy a bátyja felfogását mégis kipuhatolja, csak ezt kérdezte tőle:

- Olvastad a tegnapi cikkemet? Mi a véleményed?

Eugène könnyedén vállat vont.

- Nagy számár vagy, öcsém - mondta egyszerűen.

- Akkor hát - tört ki az újságíró elsápadva -, te igazat adsz Vuillet-nek, te hiszel Vuillet győzelmében!

- Én!... Vuillet...

Nyilván hozzá akarta tenni: „Vuillet éppen akkora számár, mint te.” De amikor meglátta öccse eltorzuló arcát, amint aggódva rámered, hirtelen gyanút fogott.

- Vuillet-nek is vannak erényei - mondta nyugodtan.

Miután elvált a bátyjától, Aristide még tanácstalanabbnak érezte magát, mint előtte. Eugène talán csak csúfolódott vele, hiszen Vuillet a legpiszkosabb alak a világon. Föltette magában, hogy óvatos lesz, nem köti meg jobban magát, hogy majd szabad keze legyen, ha valamikor segítenie kell egy pártnak a köztársaság megfojtásában.

Elutazása reggelén, egy órával azelőtt, hogy felszállt a postakocsira, Eugène félrevonta apját a hálósobában, és sokáig tanácskozott vele. Félicité a szalonban maradt, és hiába igyekezett hallgatózni. A két férfi halkan beszélt; mintha nem merték volna kockáztatni, hogy odakint egyetlen szavukat is meghallják. Mikor végre kijöttek a szobából, nagyon felindultnak látszottak. Eugène, aki rendszerint vontatottan beszélt, miután megölelte apját-anyját, izgatott élénkséggel mondta:

- Jól megértett, apám? Ettől függ a szerencsénk. Minden erőnkkel ebben az értelemben kell munkálkodnunk. Bízék bennem.

- Hűségesen követni fogom utasításaidat - felelte Rougon. - Csak el ne felejtse, mit kértem fáradozásom jutalmául.

- Ha sikerünk lesz, kívánságai teljesülnek, erre esküszöm. Különböző írok majd, és az események alakulása szerint mutatom az utat. Nem kell sem megijedni, sem lelkesedni. Csak vakon engedelmeskedjék nekem.

- Miféle összeesküvést szőttetek? - kérdezte Félicité.

- Kedves anyám - válaszolta mosolyogva Eugène -, maga túlságosan is kételkedett bennem, hogysem most magára bízam reményeim titkát, amelyek egyelőre még csupán valószínűség-számításokon nyugszanak. Hit kellene hozzá, hogy megértsem. Különböző apám majd elmond mindent a maga idején.

S amikor Félicité asszonyi hiúságában megsértve állt ott, újra megölelte, és a fülébe súgta:

- A te fiad vagyok, ha megtagadtál is. A túl nagy okosság csak ártana most. Ha út a válságos óra, te fogod irányítani az ügyet.

⁸ A Kofakatekizmus - Cathéchisme poissard - szitkok és durva szólások gyűjteménye (1758).

Ezzel elment. Majd újra kinyitotta az ajtót, és parancsoló hangon még ezt mondta:

- Főleg Aristide-ben ne bízzanak. Az a hebehurgya fickó mindent elrontana. Kitanulmányoztam eléggé: biztos vagyok benne, hogy mindig a talpára esik. Nem kell szánakozni rajta; ha kezünkben a vagyon, ő úgyis ellopja tőlünk a maga részét.

Eugène elutazása után Félicité megpróbálta kifürkészni a titkot, amelyet rejtegettek előtte. Sokkal jobban ismerte a férjét, hogysem nyílt kérdésekkel ostromolja; úgyis csak azt felelte volna nagy dühösen, hogy nem tartozik rá az ügy. De kiszámított hadmozdulatai ellenére sem tudott meg semmit. Ebben a zavaros időpontban, amikor a legnagyobb titoktartásra volt szükség, Eugène jól megválasztotta a bizalmasát, Pierre, akinek hízelgett a fia bizalma, még túlozta is azt a lomha közömbösséget, amely súlyos és áthatolhatatlan tömeget csinált belőle. Mikor Félicité belátta, hogy semmit sem tud meg tőle, abbahagyta a körülötte való forgolódást. Csak egy dologra volt még kíváncsi, de az rettentően fúrta az oldalát. A két férfi valami díjat emlegetett, amit maga Pierre kötött ki. Mi lehetett ez a díj? Ez furdalta Félicitét, aki egyébként füttyült a politikára. Azt tudta, hogy a férje drágán adhatta el magát, de égett a kíváncsiságtól, hogy megtudja a megállapodás feltételeit. Egyik este, amikor már ágyban voltak, és látta, hogy Pierre jókedvében van, a beszélgetést szegénységük gondjaira terelte.

- Ideje volna már, hogy véget vessünk ennek - mondta -, tönkremegyünk a fán meg a lámpaolajon, mióta ezek az urak idejárnak. Ki fizeti ezt meg nekünk? Talán senki.

A férje lépre ment. Elnéző fölénnyel mosolygott.

- Türelem - mondta.

Majd a felesége szemébe nézve, ravaszka mosollyal tette hozzá:

- Beérnéd azzal, ha adófelügyelőné lennél?

Félicité arca kigyúlt a forró örömtől. Föülte az ágyában, és tapsolni kezdett száraz, öreges kis kezeivel.

- Igaz ez?... - hebegte. - Plassans-ban?...

Pierre nem válaszolt, csak hosszan, helyeslően bólogatott. Gyönyörködött felesége felindulásában. Az asszony szinte fuldokolt az izgalomtól.

- De hiszen - szólalt meg aztán újra - ahhoz roppant nagy óvadék kell. Azt mondták nekem, hogy szomszédunknak, Peirotte úrnak is nyolcvanezer frankot kellett letétbe helyeznie.

- Ugyan! - mondta az egykori olajkereskedő. - Mi közöm hozzá! Eugène elintézte mindent. Majd előlegezteti számomra az óvadékot valamelyik párizsi bankárral... Tudod, olyan állást választottam, amely zsirosan jövedelmez. Eugène fíntorgatta az orrát. Azt mondta, tömérdek pénz kell az effajta állásokhoz, és rendszerint befolyásos embereket választanak ki. De én nem tárgytottam, s végül ő engedett. Az adószedéshez nem kell tudni sem latinul, sem görögül. Lesz nekem is, mint Peirotte úrnak, egy meghatalmazottam, aki mindent elintézte.

Félicité elragadtatottan hallgatta.

- Mindjárt gyanítottam én - folytatta az ura -, hogy mi aggasztja a mi kedves fiunkat. Minket itt nem nagyon kedvelnek. Tudják, hogy vagyontalanok vagyunk, s majd rajtunk köszörülnek a nyelvüket. Csak rajta! Válságos időkben minden megesik. Eugène más városba akart kineveztetni. Én elutasítottam. Plassans-ban akarok maradni.

- Igen, igen, itt kell maradnunk - válaszolt élénken az öregasszony. - Itt szenvedtünk, itt kell diadalmaskodnunk. Ó, hogy megtaposom majd azokat a szépséges dámákat, akik a sétatéren illegetik magukat, és fitymálgatják a gyapjúruháimat!... Álmomban sem jutott eszembe az adófelügyelői állás. Azt gondoltam, polgármester akarsz lenni.

- Polgármester? Hová gondolsz?... Az nem fizetett állás!... Eugène is emlegette a polgármesterséget, de én ezt feleltem: „Elfogadom, ha biztosítasz évi tizenötezer frankot.”

Ez a beszélgetés, amelynek során csak úgy röpködtek a nagyobb-nál nagyobb számok, fel-tüzelt Félicitét. Nem lelte a helyét, mintha égette volna valami belülről. Végre erőt vett magán, és ájtatos képpel megszólalt:

- Számoljunk csak. Mennyit is keresel majd?

- Ha nem tévedek - válaszolta Pierre -, a megállapított fizetés háromezer frank.

- Az háromezer - számolt Félicité.

- Azután a beszedett adókból járó százalék. Plassans-ban ez kitehet tizenkétezer frankot.

- Az tizenötezer.

- Igen, tizenötezer frank körül. Ennyit keres Peirotte is. Ez azonban még nem minden. Peirotte banküzleteket is bonyolít le a saját számlájára. Ez megengedett dolog. Talán én is megkockáztatom, ha alkalom nyílik rá.

- Mondjuk tehát, húszezer... Húszezer frank jövedelem! - ismételte Félicité, akit elképesztett ez a szám.

- Az előleget is vissza kell fizetni - jegyezte meg Pierre.

- Nem számít - viszonzta Félicité -, gazdagabbak leszünk, mint ezek közül az urak közül sokan... A márki és a többiek is osztoznak veled a hasznon?

- Dehogya. Miénk az egész.

S minthogy az asszony még többet is akart tudni, Pierre azt hitte, hogy ki akarja szedni a titkát. Összeráncolta a szemöldökét.

- Eleget locsogtunk - mondta nyersen. - Késő van, aludjunk. Még majd rosszul járunk, hogy előre számígtattunk. Még nem kaptam meg az állást. S főleg: egy árva szót se!

A lámpa már kialudt, Félicité azonban nem tudott elaludni. Szemét lehunyta, és építgette csodálatosnál csodálatosabb álompalotáit. Az évi húszezer frank sátáni tánca ott keringett körülötte a sötétben. Már az újjvárosban lakott pompás lakásban, fényűzően, mint Peirotte úr, estélyeket adott, és az egész város előtt hivalkodott a gazdagságával. De leginkább az a remek állás csiklandozta a hiúságát, amelyet az ura fog majd betölteni. Ő fizetné ki a járadékát Granoux-nak, Roudier-nak s ennek a sok polgárnak, aki ma úgy jár csak hozzájuk, mint valami kávéházba, ahol nagy hangon fecseghet, és értesülhet a legfrissebb hírekről. Tökéletesen fölfogta annak a fölényes modornak az értelmét, amellyel ezek az emberek a szalonjába léptek, és megorrolt rájuk. Már a márki sem tetszett neki annyira gunyoros udvariasságával. Egyedül győzni, amint mondani szokta, maguknak sütni az egész pecsenyét: olyan bosszú volt ez, amelyet szeretettel dédelgetett magában. Majd később, ha ezek a nagyszájúak kalaplevéve járulnak Rougon adófelügyelő úr színe elé, ő is jól megtapossa őket. Egész éjjel efféle gondolatokkal viaskodott. Másnap, míg nyitotta a zsálogátert, első tekintete ösztönösen az utca túlsó oldalára siklott, Peirotte úr ablakaira. Mosolyogva legeltette szemét a széles damasztfüggönyökön, amelyek az üveg mögött lógtak.

Félicité reményei, amint irányt változtattak, csak még mohóbbak lettek. Mint minden asszony, ő is szívesen vett egy kis titkolózást. Az a rejtett cél, amelyre az ura tört, sokkal szenvedélyesebben izgatta, mint Carnavant márki legitimista mesterkedései. Abban a pillanatban, mielőtt az ura kijelentette, hogy más úton maguknak tarthatják meg a zsíros nyereséget, a legkisebb sajnálkozás nélkül hagyott fel a márki győzelmére alapozott számításaival. Különben bámulatosan titoktartó és elővigyázatos volt.

A lelke mélyén továbbra is gyötörte a nyugtalan kíváncsiság. Figyelte Pierre legkisebb rezdüléseit is, igyekezett átlátni az urán. Hátha rossz úton jár? Hátha Eugène belerántja valami nyaktörő vállalkozásba, ahonnan még kiéhezettebben, még nyomorultabban evickélnek majd ki? De lassan megszilárdult a hite. Eugène olyan határozott utasításokat adott, hogy hinni kezdett benne. Közrejátszott ebben a nem ismert dolgok ereje is. Pierre titokzatos arccal magas személyiségeket emlegetett, akikhez a fiuk eljár. Félicitének sejtelve sem volt, mit művelhet Eugène Párizsban, de másfelől lehetetlen volt észre nem vennie Aristide baklövéseit Plassansban. Már a saját szalonjában is, minden kertelés nélkül, a legridegebben emlegették a demokrata újságíró. Granoux a foga között csirkefogónak nevezte, Roudier pedig kétszer-háromszor is elmondta Félicitének minden héten:

- Szépeket ír a fia. Éppen tegnap intézett Vuillet barátunk ellen felháborítóan cinikus támadást.

Kórusban szidták. Sicardot őrnagy kijelentette, hogy majd ő a fejére üt vőmuramnak. Pierre egyszerűen megtagadta a fiát. Szegény anya csak nyelte a könnyeit lehorgasztott fejjel. Olykor szeretett volna kitörni, és odavágni Roudier-nak, hogy a kedves gyermek még hibáival egyetemben is többet ér, mint ő és a többiek együttvéve. De gúzsba volt kötve, nem akarta veszélyeztetni fáradságosan kiépített állásaikat. Láta, hogy az egész város Aristide-et csépele, és kétségbeesve érezte, hogy a szerencsétlen a veszébe rohan. Két ízben is beszélt vele titokban, és kérte mindenre, ami szent, hogy térjen vissza hozzájuk, ne ingerelje még jobban a sárga szalont. Aristide azt válaszolta, hogy nem ért az anyja ehhez, és éppen ő követett el nagy hibát, amikor a férjét a márki szolgálatába szegődttette. Sorsára kellett hát hagyni a fiát, de eltökélte magában, hogy Eugène-t - ha szerencséivel jár - rákényszeríti majd, hogy osztozzék a zsákmányon evvel a szegény fiúval, aki mégiscsak a legkedvesebb gyermeke.

Legidősebb fia távozása után Pierre Rougon továbbra is a reakció középpontjában állt. Úgy látszott, a nevezetes sárga szalon nézetei mit sem változtak. Minden este ugyanazok az emberek gyűltek össze, hogy ugyanúgy tapsoljanak a monarchiának, és a házigazda ugyanolyan buzgalommal helyeselt nekik és biztatta őket, mint azelőtt. Eugène még május elsején hagyta el Plassans-t. Néhány napra rá nagy volt a lelkesedés a sárga szalonban. A köztársasági elnöknek Oudinot tábornokhoz írt levelét magyarázgatták, amelyben intézkedés történt Róma ostromáról. A levelet fényes győzelemnek tekintették, amelyet a reakciós párt következetes magatartása vívott ki. A római kérdést már 1848 óta vitatták a képviselőházban és a szenátusban. Egy Bonapartéra várt a feladat, hogy bölcsőjében fojtson meg egy köztársaságot, olyan intervencióval, melyben a szabad Franciaország soha nem vállalt volna bűnrészességet. A márki kijelentette, hogy többet már nem lehetne tenni a legitimizmus javára. Vuillet elbizakodott hangú cikket írt. Egy hónappal ezután pedig, amikor Sicardot őrnagy egyik este Rougonék szalonjába lépve közölte a társasággal, hogy a francia hadsereg Róma falai alatt küzd, a lelkesedés nem ismert határt. S amíg a többiek ujjongtak, az őrnagy jelentőségteljesen szorította meg Rougon kezét. Majd alighogy leült, a köztársasági elnököt kezdte el dicsőíteni, mert - amint mondotta - egyedül ő mentheti meg Franciaországot az anarchiától.

- Csak mentse is minél előbb - vágott közbe a márki -, aztán lássa be kötelességét, és adja vissza az országot törvényes urainak.

Úgy látszott, Pierre élénken helyesli a kitűnő választ. Miután ily módon tanújelét adta lángoló királyhűségének, megkockáztatta azt a megjegyzést is, hogy ebben az ügyben nem tagadhatja meg a rokonszenvét Bonaparte Lajos hercegtől sem. Majd Pierre és az őrnagy között rövid párbeszéd hangzott el, amelynek során mindketten az elnök kitűnő elgondolásait magasztalták. Mindez úgy hatott, mintha jó előre megbeszélték és betanulták volna. Ez volt az első eset, hogy a bonapartizmus nyíltan színre lépett a sárga szalonban. A december 10-i választás óta amúgy is elnéző jóindulattal emlegették ott a herceget. Százszor inkább ő, mint Cavaignac:⁹ így hát az egész reakciós banda rászavazott. De inkább cinkosnak tekintették, mint jó barátoknak. Csakhogy nem bíztak még a cinkosban sem, mert avval kezdték vádolni, hogy maga akarja megenni a tűzből kikapart gesztenyét. Ezen az estén azonban, a római hadjárat hatására, kedvezően fogadták Pierre és az őrnagy dicsőítő szavait.

Granoux és Roudier csoportja már-már azt követelte, hogy az elnök lövesse főbe azokat a csirkefogó republikánusokat. A márki, a kandallónak támaszkodva, elmélázó arccal nézegette a szőnyeg egyik kifakult rózsáját. Mikor fölemelte a fejét, Pierre - aki titkon a szavai hatását kémlelte az arcán - hirtelen elhallgatott. Carnavant úr csak mosolygott, és hamiskásan nézett Félicité-re. Az ott levő polgárok figyelmét elkerülte ez a villanásnyi játék, mindössze Vuillet szólalt meg kesernyésen:

- Szívesebben tudnám az önök Bonapartéját Londonban, mint Párizsban. Mindjárt gyorsabban haladnánk.

Az egykori olajkereskedő egy árnyalattal sápadtabb lett: megijedt, hogy elhamarkodott valamit.

- Nem ragaszkodom az „én” Bonapartémhoz - mondta nyomatékosan. - Ön is tudja, hová kívánnám, ha én volnék az úr. Csupán annyit mondok, hogy a római hadjárat helyénvaló.

Félicité csodálkozással vegyes kíváncsisággal figyelte ezt a jelenetet. Nem szólt róla később sem a férjének, annak bizonyosságául, hogy lelke mélyén erre a jelenetre alapozta megsejtéseit. Gondolkodóba ejtette az a mosoly a márki arcán, amelynek nem fejtette meg a pontos értelmét.

Ettől a naptól fogva Rougon minden kínálkozó alkalommal elejtett egy-egy szót a köztársasági elnök javára, Sicardot őrnagy pedig ilyenkor cinkos módra a kezére játszott. A sárga szalonban egyébként még mindig fölényesen uralkodott a klerikális meggyőződés. Főként a következő évben tett szert döntő befolyásra a városban a reakciósoknak ez a csoportja, amikor Párizsban erőre kapott a haladásellenes irányzat. Az antiliberális intézkedések sorozata, amelyet „belső római hadjárat” néven emlegettek, biztosította Plassans-ban a Rougon-párt végleges diadalát. Az utolsó lelkesedők is ráébredtek, hogy a köztársaság a végét járja, és sietve csatlakoztak a konzervatívokhoz. Ütött Rougonék órája. Valósággal ünnepelte őket az újjá város azon a napon, amikor kivágták a szabadság fáját, amely az alprefektúra terén állott. Ez a Viorne partjáról átültetett fiatal jegenye lassanként egészen kiszáradt, nagy fájdalmára a republikánus munkásoknak, akik csak a baj továbbterjedését állapíthatták meg minden vasárnap, és elképzelni sem tudták, hogy mi okozza a lassú pusztulást. Végül egy kalaposinas azt állította, hogy ő látta, amint Rougonék házából kijött egy asszony, és egy vödör mérgezett vizet öntött a fa tövére. Ettől kezdve történelmi ténynek tekintették, hogy maga Félicité kel föl minden éjjel vitriollal locsolni a jegenyét. Mikor a fa teljesen kiszáradt, a városi tanács úgy nyilatkozott, hogy a köztársaság méltósága nem tűri el további jelenlétét. De mivel tartottak

⁹ Francia tábornok a III. Napóleont megelőző korszakban, kegyetlenül vérbe fojtotta az 1848. júniusi felkelést; ő is pályázott a köztársasági elnöki tisztségre.

tőle, hogy a munkásság zúgolódni fog, késő estére tüzték ki az eltávolítást. Az újváros konzervatív tőkéseinek fülébe jutott a kis ünnepség híre. Összecsődültek valamennyien az alprefektúra terére, hadd lássák, hogyan dől ki egy „szabadság fája”. A sárga szalon vendégei az ablakokba álltak. Amikor a jegenye tompán megreccsent, és a halálra sújtott hős tragikus merevségével eldőlt a sötétben, Félicité kötelességének tartotta, hogy fehér zsebkendőt lobogtasson. Erre kitört az éljenzés a tömegben, és üdvözlésképpen a nézők is meglengették zsebkendőiket. Egy csoport még oda is tódult az ablak alá, és ezt kiabálta:

- Eltemetjük! Eltemetjük!

Nyilván a köztársaságra értették. Félicité szinte idegrohamot kapott izgalmában. A sárga szalonnak pompás estéje volt.

A márki ajkát azonban egy pillanatra sem hagyta el a titokzatos mosoly, ha Félicitére nézett. A kis öreg vénebb róka volt, hogy ne látta volna, merre tart Franciaország. Az elsők között szimatolta meg a császárságot. Később, amikor a törvényhozó gyűlés meddő vitákban örlődött, s hallgatólagosan már maguk az orléanisták és a legitimisták is elfogadták az államcsíny gondolatát, a márki beismerte, hogy a játszma végérvényesen elveszett. Ezt különben csak ő látta világosan. Vuillet is érezte ugyan, hogy V. Henrik ügye, amelyet az újságjával támogat, kátyúba jutott, de nem sokat törődött az egésszel. Beérte azzal, hogy a papság engedelmes kiszolgálója lehet. Egész politikája arra irányult, hogy minél több olvasón és szentképen adjon túl. A rémülettől elvakított Roudier-nak és Granoux-nak pedig talán nem is volt véleménye. Szerettek volna békésen enni és aludni: erre szorítkoztak politikai célkitűzéseik. A márki, jóllehet már istenhozódot mondott reményeinek, továbbra is éppoly rendszeresen eljár Rougonékhoz. Jól szórakozott náluk. Az egymást keresztező törekvések, a kitergetett nyárs-polgári ostobaságok minden este kitűnően mulattatták. Borsódzott a háta attól a gondolattól, hogy bezárkózzék a csöppnyi lakásba, amelyet Valqueyras gróf jótékony szívének köszönhetett. Kaján örömmel titkolta azt a meggyőződését, hogy a Bourbonok ideje még nem érkezett el. Tettetett elvakultsággal továbbra is a legitimizmus győzelméért buzgólkodott, szigorúan követve a papság és a nemesség utasításait. Az első perctől fogva átlátott Pierre új taktikáján, Félicitét pedig cinkosának hitte.

Egyik este elsőnek érkezett, és az öregasszonyt egyedül találta a szalonban.

- Nos, kicsi - kérdezte tőle bizalmas mosolyával -, jól halad az ügyetek?... De mi az ördögnek titkolózol előttem?

- Nem titkolózom én - válaszolta Félicité zavart kíváncsisággal.

- No nézd csak, még azt hiszi, hogy rászédhet egy magamfajta vén rókát! Nos, kedves gyermekem, bennem megbízatsz. Nagyon szívesen segítek nektek titokban... Csak őszintén!

Félicitének világosság gyúlt az agyában. Mondanivalója ugyan nem volt, de talán mindent megtudhat most, ha okosan hallgat.

- Mosolyogsz? - folytatta Carnavant úr. - Ez a vallomás kezdete. Jól gyanítottam én, hogy te rejtőzködöl a férjed mögött. Pierre sokkal nehezebb fejű, semhogy ilyen remek kis árulást eszeljen ki, amit ti szövögettek... Szavamra, tiszta szívből kívánom, hogy megkapjátok mindazt a Bonapartéktól, amit a Bourbonoktól eszközöltem volna ki a számodra.

Ezek az egyszerű szavak megerősítették az öregasszonyban azt a gyanút, amelyet egy idő óta táplált.

- Lajos hercegnek minden reménye megvan, ugye? - kérdezte élénken.

- Nem árulsz el, ha bevallom, hogy magam is azt hiszem? - viszonozta nevetve a márki. - Én már beletörődtem, kicsim. Magányos és kiszáradt vén bolond vagyok én már. Különben is csak éretted dolgoztam. De mivel nélkülem is rátaláltál a jó útra, legalább az vigasztal, hogy a vereségem a te diadalod... De ne titkolózz tovább. Gyere hozzám, ha bajban vagy.

S az elzüllött nemesúr szkeptikus mosolyával tette hozzá:

- Az áruláshoz én is értek valamicskét, a mindenit! Ebben a pillanatban érkezett meg az egykori olaj- és mandulakereskedők nemes céhe.

- Ó, ezek a drága reakciók! - folytatta halk hangon Carnavant úr. - Látod, kicsim, az az igazi művészet a politikában, hogy míg mások vakok, nekünk két jó szemünk legyen. Ebben a játszmában minden nyerő lap a kezeden van.

Félicitét feltüzeltette ez a beszélgetés: másnap végére akart járni a dolognak. 1851 első napjait írták ekkor. Több mint másfél éve már Rougon minden két hétben rendszeresen megkapta Eugène levelét. Ilyenkor bezárkózott a hálószobába, hogy a levelet elolvassa, majd mindegyiket egy öreg íróasztal mélyére rejtette. A fiók kulcsát féltve őrizgette a mellénye zsebében. Ha a felesége faggatta, csak ennyit felelt kurtán: „Eugène azt írja, hogy jól van.” Félicité már régóta tűnődött azon, hogy megkaparintja a fia leveleit. Másnap reggel, amikor Pierre még aludt, fölkelt, és lábujjhegyen odasettenkedett, hogy a mellényzsebben kicserélje az íróasztal kulcsát a fiókos szekrényével, amely ugyanakkora volt. Később, miután a férje elment hazulról, ő is bezárkózott, kiürítette a fiókot, és lázas kíváncsisággal olvasta a leveleket.

Carnavant úr valóban nem csalódott, saját gyanúja pedig beigazolódott. Volt ott vagy negyven levél, és ő nyomon követhette belőlük a kiterjedt bonapartista mozgalmat, amely a császárságot volt hivatva előkészíteni. Afféle szűkszavú napló volt ez, amely történésük sorrendjében, rendre előadta a tényeket, s mindegyikből reménységeket merített, és tanácsokat fűzött hozzájuk. Eugène szilárdan hitt. Úgy festette le apjának Bonaparte Lajos herceget, mint a sorstól rendelt, nélkülözhetetlen férfit, az egyetlen, aki megoldhatja a helyzetet. Ő hitt benne már Franciaországba való hazatérése előtt is, amikor a bonapartizmust még nevetséges agyrémnek tekintették. Félicité rájött, hogy a fia már 1848 óta igen tevékeny titkos ügynökként működik. Bár nem bocsátkozott részletes magyarázatokba párizsi helyzetéről, nyilvánvaló volt, hogy a császárság javára működik, olyan személyiségek parancsai szerint, akiket szinte bizalmaskodva emleget. Minden levelében megállapította, mennyit haladt az ügy, és a közeli jövőbe helyezte a kibontakozást. A levelek végül rendszerint kifejtették, hogy Pierre milyen magatartást tanúsítson Plassans-ban. Csak most értette meg Félicité férjének egyes szavait és tetteit, amelyekről akkoriban nem sejtette, hogy mi célt szolgálnak. Pierre csupán a fiának engedelmeskedett, az ő utasításait követte vakon.

Mire az öregasszony végzett az olvasással, a tények meggyőzték. Világosan látta Eugène egész elgondolását. A fiú arra számított, hogy a zűrzavarban megalapozza politikai jövőjét, és ugyanakkor visszafizeti szüleinek is taníttatása költségeit, ha az osztozkodás napján odaveti nekik is a koncot. Ha pedig az apja még segít is, és hasznosítja magát az ügy érdekében, könnyen kinevezheti majd adófelügyelőnek. Bizonyára nem tagadnak meg semmit éppen tőle, akinek a kezén a szigorúan titkos ügyek is megfordultak. Leveleit merő jóindulatból írta, nehogy Rougonék mindenféle ostobaságot kövessenek el. Félicité hálás is volt ezért nagyon. Újra átolvasott a levelekből egyes szakaszokat, ahol a fia homályosan célozgatott a végső összeomlásra. Nem is sejtette, hogy miben áll majd és milyen súlyos lesz ez az összeomlás. Afféle világvégének képzelte, amikor az Isten a jobbára állítja az üdvözülteket, baljára pedig az elkárhozottakat. Ő az üdvözültek seregébe sorolta magát.

Másnap éjjel, amikor sikeresen visszalopta a kulcsot a mellényzsebbe, eltökélte magában, hogy ugyanígy fog hozzájutni az újonnan érkező levelekhez is. Azt is elhatározta, hogy úgy tesz, mintha semmiről sem tudna. Taktikája kitűnően bevált. Ettől a naptól fogva még eredményesebben támogatta a férjét, mert látszólag mit sem sejtve tette. Igen gyakran - amikor Pierre azt képzelte, hogy egyedül működik - éppen ő terelte a beszélgetést a kívánt tárgyra, ő toborozott híveket a döntő pillanatra. Szenvedett Eugène bizalmatlanságától. Szerette volna, ha a diadal után így szólhat hozzá: „Tudtam mindenről, és nemhogy elrontottam volna bármit is, hanem sikerre vittem az ügyet.” Cinkos nem dolgozott még zajtalanabban és serényebben. A márkit beavatta titkaiba; az csak bámulta.

Csupán szeretett Aristide-jének a sorsa aggasztotta még egyre. Mióta maga is részese lett legidősebb fia hitének, az *Indépendant* tájékozó cikkei még inkább rémítették. Leghőbb vágya volt, hogy a szerencsétlen republikánust megnyerje a napóleoni eszméknek, azt azonban nem tudta, hogyan fogjon hozzá feltűnés nélkül. Emlékezett, hogy Eugène milyen nyomatékosan hangsúlyozta: ne bízzanak Aristide-ben. Carnavant úr elé terjesztette az ügyet, de ugyanígy vélekedett ő is.

- Kicsim - mondta neki -, a politikában meg kell tanulni önzőnek lenni. Ha jobb belátásra bírná a fiát, és az *Indépendant* elkezdené a bonapartizmust védeni, ezzel súlyos csapást mérne a pártra. Az *Indépendant*-ról megvan az emberek véleménye. A plassans-i polgárok dühbe gurulnak a címe hallatára is. Hadd tévelyegjen drága Aristide-je. Így nevelődnek az ifjú emberek. Amint látom, nem olyan fából van ő faragva, hogy sokáig játssza a vértanú szerepét.

Dühödött buzgalmában, hogy az övéinek jelezze a helyes utat - most, hogy az igazság birtokában hitte magát -, Félicité még Pascal fiát is ki akarta oktatni. Az orvos - a kutatásaiba mélyedő tudós önzésével - a politikával nagyon keveset törődött. Birodalmak omolhattak össze, míg ő kísérletezett, még a fejét sem fordította volna arra. Végül is engedett anyja noszogatásainak, aki - szigorúbban, mint bármikor - a szemére vetette medve-életét.

- Ha jó társaságba járnál - mondta neki -, szerezhetnél magadnak előkelő pácienseket. Legalább az estéket töltsd a szalonunkban. Megismerkedsz majd Roudier, Granoux, Sicardot urakkal; mind jómódú emberek, négy-öt frankot is megadnak a vizitjeidért. A szegényekből nem fogsz meggazdagodni.

A siker gondolata és az az elképzelése, hogy egész családját boldogulni lássa, valósággal rögeszméjévé vált Félicitének. Pascal, hogy ne szomorítsa anyját, eltöltött néhány estét a sárga szalonban. Kevésbé unatkozott itt, mint tartott tőle. Az első alkalommal megdöbbenve észlelte, hogy egészséges ember milyen mélyre süllyedhet a bárgyúságba. Az egykori olaj- és mandulakereskedőket, sőt a márkit és az őrnagyot is érdekes állatoknak tekintette, amilyeneket mind ez ideig nem volt alkalma tanulmányozni. A természettudós kíváncsiságával figyelte egyetlen fintoiba merevedett maszkjukat: erről felismerte gondjaikat és törekvéseiket. Úgy hallgatta üres fecsegésüket, mint ahogy egy macska nyávogásának vagy egy kutya ugatásának az értelmét igyekezett volna megtalálni. Akkoriban sokat foglalkozott összehasonlító természetrajzzal, és az emberi fajra alkalmazta az állati átöröklés megnyilvánulási módjairól gyűjtött megfigyeléseit. A sárga szalonban úgy szórakozott, mint aki egy állatsereglet kellős közepébe pottyan. Hasonlóságokat állapított meg a jelenlevő figurák mindegyike és egy-egy általa ismert állat között. A márki keszeg természetével és furfangos, sovány arcával nagy zöld sáskára emlékeztette. Vuillet fakó és tapadós varangy benyomását tette rá. Elnézőbb volt Roudier-val és az őrnaggal szemben: amazt elhízott birkának, ezt fogatlan, vén szelindeknek látta. A csodálatos Granoux-t pedig szakadatlanul bámulta. Egész estét töltött azzal, hogy az arcszögét méregette. Valahányszor meghallotta, hogy a vérszopó republikánusok ellen elfojtott szitkokat hebeg, mindig arra várt, hogy egyszerre csak elbődül, mint egy borjú.

Valahányszor pedig Granoux felállt, Pascal képzeletében úgy látta, hogy mindjárt földre ereszkedik, és négykézláb mászik ki a szalonból.

- Beszéljess már velük egy kicsit - súgta oda az anyja -, igyekezz pácienseket szerezni az urak közül.

- Nem vagyok én állatorvos - fortyant fel végül is a fia.

Egyik este Félicité félrevonta Pascalt egy sarokba, és megpróbált a lelkére beszélni. Boldogan látta, hogy elég szorgalmasan látogatja őket. Azt hitte, meghódította a világ számára, s egy pillanatig sem tételezte fel, hogy a fia különös mulatságát leli ezeknek a gazdagoknak a kifigurázásában. Azt a titkos tervet ápolgatta magában, hogy divatos orvost farag belőle Plassans-ban. Elég volna, ha olyan emberek, mint Granoux és Roudier, hajlandók lennének lendíteni rajta. Mindenekelőtt a család politikai nézeteit akarta beléoltani, mert jól tudta, hogy egy orvos mindent elérhet, ha lelkes hívéül szegődik annak a rendszernek, amely a köztársaság után jön.

- Fiacskám - mondta neki -, minthogy végre jobb belátásra jutottál, gondoldj a jövődre is... Azzal vádolnak, hogy republikánus vagy, mert - elég ostobán - ingyen kezeled a város összes koldusait. Valld meg őszintén, mik az igazi nézeteid?

Pascal jámbor csodálkozással nézett az anyjára. Majd mosolyogva így válaszolt:

- Az igazi nézeteim? Nem is igen tudom... Azzal vádolnak, hogy republikánus vagyok, ezt mondja, anyám? Nos hát, egy csöppet sem érzem magam sértve emiatt. Az is vagyok kétségtelenül, ha olyan valakit értenek ezen, aki minden ember javát akarja.

- De nem viszed semmire sem! - szakította félbe hevesen Félicité. - Kifosztanak lassan. Nézd a fivéreidet, ők már egyengetik a maguk útját.

Pascal belátta, hogy nem tudósi önzései miatt kell védekeznie. Anyja pusztán azt veti a szemére, hogy nem aknázza ki a politikai helyzetet. Elnevette magát, kesernyésen, és másról kezdett beszélni. Félicité soha nem tudta rávenni, hogy a pártok esélyeit latolgassa, vagy hogy beálljon abba a pártba, amely a győzelemre esélyesnek látszott. Hébe-hóba azonban továbbra is el-eljárt a sárga szalonba. Granoux úgy érdekelte, mint egy vízözön előtti állat.

Közben az események nem álltak meg. Az 1851-es esztendő a plassans-i politikusok számára aggodalmakat és ijedelmeket tartogatott, s ezek hasznára váltak Rougonék titkos ügyének. Párizsból a legképtelenebb hírek érkeztek: hol a republikánusok kerekedtek fölül, hol a konzervatív párt tiporta el a köztársaságot. A törvényhozó gyűlésben dülő viszályok híre egyik nap felfűjva, másnap letompítva érkezett a távoli vidékre, annyira elferdítve, hogy még a legélesebb szeműek is vaksötétben botorkáltak. Azt azonban mindenki érezte, hogy a kibontakozás küszöbön áll. Éppen ennek a kibontakozásnak az ismeretlen volta nyugtalanította a nyúlászú polgárok riadt népségét. Valamennyien azt kívánták, bárcsak vége lenne már. Belebetegedtek a bizonytalanságba, tárt karokkal fogadták volna még a török császárt is, csak kegyeskedjék megmenteni Franciaországot a felfordulástól.

A márki mosolya egyre csípősebb lett. Egy este, amikor a rémület tagolatlan morgásokat csalt Granoux ajkára a sárga szalonban, a márki odament Félicitéhez, és a fülébe súgta:

- No, kicsim, megérett a gyümölcs... Most aztán tegyetek ki magatokért.

Félicité továbbra is elolvasta Eugène leveleit, és tudta, hogy a döntő fordulat egyik napról a másikra beállhat. Nemegyszer érezte már, hogy ki kell majd tenniük magukért, és tanakodott magában, hogyan hasznosíthatnák magukat a Rougonok. Végül a márkihoz fordult tanácsért.

- Minden a körülményektől függ - válaszolta a kis öreg. - Ha a megye nyugodt marad, és felkelés nem riasztja meg Plassans-t, akkor bajosan léphetek előtérbe, hogy szolgálatot tegyetek az új kormánynak. Ez esetben, azt tanácsolom, maradjatok itthon, és várjátok meg nyugodtan Eugène fiatok jótéteményeit. Ha azonban felkel a nép, és a mi derék polgáraink fenyegetve érzik magukat, akkor finom kis szerep kínálkozik... A férjed kissé nehézkes...

- Ó - viszonzta Félicité -, majd lesz rá gondom, hogy megmozgassam... Gondolja, hogy a megye fellázad?

- Szerintem ez egészen bizonyos. Plassans talán nem mozdul meg; a reakció itt túlságosan mélyre hatott. De a szomszédos városok, a mezővárosok és főképp a falvak, amelyeket titkos társaságok jó ideje gyúrnak már, a szélsőséges republikánusokkal tartanak. Robbanjon csak ki az államcsíny, s máris megkondulnak a vészharangok a seille-i erdőktől a sainte-roure-i fennsíkiig.

Félicité elgondolkozott.

- Így hát - folytatta - azt gondolja, hogy egy felkelés alapozná meg a szerencsénket?

- Úgy vélem, igen - felelte Carnavant úr, majd gunyoros mosollyal tette hozzá:

- Új dinasztíát csak zűrzavarban lehet alapítani. A vér jó trágya. Szép lesz, ha a Rougonok is, mint bizonyos előkelő családok, egy vérengzéstől származtatják magukat.

A gúnyos kacagással kísért szavak hallatára hideg borzongás futott végig Félicité hátán. De józan eszű asszony volt, és Peirotte úr szép függőnyeinek a látványa - reggelenként vallásos áhítattal szemlélte őket - táplálta a bátorságát. Ha érezte, hogy ereje fogytán van, kiállt az ablakba, és nézegette az adófelügyelő házát. Ez a ház volt az ő Tuilériája. El volt szánva a legvégsőkre is, csak hogy bevonulhasson az újvárosba, erre az ígértföldre, melynek a határán annyi éven keresztül gyötrődött a sóvárgástól.

A márkival folytatott beszélgetés egészen világosan feltárta előtte a helyzetet. Néhány napra rá olvashatta Eugène levelét: az államcsínynek ez az ügynöke mintha maga is felkelésre számított volna, hogy ott apjának valami szerepet szánjon. Eugène ismerte a megyéjét. Tanácsai mind azt célozták, hogy a sárga szalon reakciói a lehető legnagyobb befolyásra tegyenek szert, és így Rougonék markukban tarthassák a várost a döntő pillanatban. Kívánsága szerint 1851 novemberében már a sárga szalon volt a helyzet ura Plassans-ban. Roudier képviselte ott a jómódú polgárságot. Nem fért hozzá kétség, hogy viselkedése döntően befolyásolja az egész újváros magatartását. Granoux még értékesebb volt: mögötte állt a városi tanács, amelynek ő volt a legbefolyásosabb tagja; ebből elképzelhető, milyenek lehettek a többiek. Végül Sicardot őrnagy révén - a márkinak sikerült kineveztetnie őt a nemzetőrség parancsnokává - a sárga szalon a fegyveres erőt is megkaparintotta. Rougonéknak, e rossz hírben álló szegény ördögöknek sikerült tehát maguk köré gyűjteniük boldogulásuk eszközeit. Gyávaságból vagy ostobaságból nekik fogadott szót mindenki, és vakon munkálkodott az ő fölemelkedésükön. Csupán azoktól az egyéb befolyásoktól tarthattak, amelyek a sajátjukkal azonos irányban hatva, részben megfoszthatják erőfeszítéseiket a győzelem érdemétől. Ettől nagyon féltek, mert ők csak maguknak szánták a megmentő szerepét. Azt előre tudták, hogy a papság és a nemesség inkább segíti, mint gáncsolja őket. Ha azonban az alprefektus, a polgármester és a többi hivatalnok az élre áll, és csírájában elfojtja a felkelést, akkor az ő hőstettük parányivá zsugorodik, ha ugyan szét nem foszlik egészen; sem idejük, sem alkalmuk nem lesz rá, hogy kitegyenek magukért. Arról ábrándoztak, hogy a hivatalnokok valamennyien elvesztik a fejüket, és nem avatkoznak bele semmibe. Ha a szervezett közigazgatás fölmondja a szolgálatot, s ha csak egyetlen napig is ők lehetnek Plassans sorsának urai, szerencsájuk szilárdan meg van alapozva. Szerencsájukra a közigazgatásban nem volt

egyetlen eléggé meggyőződéses vagy eléggé szegény sorsú ember sem, aki kockáztatta volna a játszmát. Az alprefektus liberális felfogású ember volt; a végrehajtó hatalom Plassans-ban felejtette, alighanem a város jó hírneve miatt. Ez a félénk jellemű, bármiféle hatalmi túlkapásra képtelen ember bizonyára nagy zavarban lesz a felkelés hírére. Rougonék tudták róla, hogy a demokrácia ügyéhez húz, s nem is féltek a buzgalmától, csupán kíváncsian találgatták, milyen magatartást tanúsít majd. A városi hatóságok sem keltettek különösebb félelmet bennük. Garçonnet úr, a polgármester, legitimista volt, akit 1849-ben a Szent Márk negyednek sikerült kinevezetnie. Utálta a republikánusokat, és lekicsinylően bánt velük. Néhány paphoz azonban szorosabb barátság fűzte, semhogy bonapartista államcsínyhez nyújtson segédkezet. A többi hivatalnokkal hasonlóan állt a dolog. A békebírák, a postamester, az adószedő, valamint Peirotte adófelügyelő úr, mivel állásukat mindannyian a klerikális reakciónak köszönhetnék, nem fogadhatták valami kitörő lelkesedéssel a császárságot. Rougonék nem látták tisztán, hogyan fognak megszabadulni ezektől az emberektől, és hogyan tisztítják majd meg a terepet, hogy egyedül lépjenek előtérbe. Ennek ellenére nagy reményeket tápláltak, mivel úgy látták, hogy senki sem akad, aki elvitathatná tőlük a megváltó szerepét.

A kibontakozás küszöbön állt. November utolsó napjaiban államcsíny híre terjedt el, s a herceg-elnököt azzal vádolták, hogy császárrá akarja megválasztatni magát. Granoux ekkor így kiáltott fel:

- Nos, megválasztjuk, aminek akarja, csak lövesse agyon ezeket a gaz republikánusokat!

Granoux-ról azt hitték, hogy alszik. Ez a felkiáltása nagy izgalmat keltett. A márki úgy tett, mintha meg sem hallotta volna, a polgárok azonban valamennyien helyeslően bólogattak az egykori mandulakereskedőnek. Gazdag létére Roudier attól sem riadt vissza, hogy hangosan tapsoljon, s még azt is kijelentette, miközben Carnavant úrra sandított, hogy ez az állapot már tarthatatlan, és Franciaországban a legrövidebb időn belül rendet kell teremteni, bárki legyen is az, aki megteszi.

A márki még tovább is hallgatott, s ezt beleegyezésnek vették. Ezen felbátorodva, a konzervatív csoport cserbenhagyta a legitimizmus ügyét, és nagy bátran váltig fogadkozott, hogy kitart a császárság mellett.

- Barátaim - emelkedett szólásra Sicardot őrnagy -, ma már csak egy Napóleon oltalmazhatja meg a veszélyben forgó személyi és vagyoni biztonságot... Ne aggódjanak, megtettem a szükséges óvintézkedéseket, hogy Plassans-ban rend legyen.

Az őrnagy, Rougonnal egyetértve, a várfalak közelében egy istállófélébe csakugyan nagyobb mennyiségű puskát és töltenyészletet rejtett el. Ugyanakkor azt is biztosította, hogy helyükön legyenek azok a nemzetőrök, akikre számíthat. Szavai nagyon kedvező benyomást keltettek. Ezen az estén a sárga szalon békés polgárai azzal búcsúztak egymástól, hogy kiirtják a „vörösöket”, ha csak moccanni is mernek.

December elsején Pierre Rougon levelet kapott Eugène-től. Szokott óvatosságával a hálószobában olvasta el. Félicité észrevette, hogy nagyon izgatottan jön ki a szobából. Az asszony egész nap az íróasztal körül settenkedett. Éjjel már nem bírta tovább türtőztetni magát. Még úgyszólván el sem aludt a férje, s ő csendesén fölkel, kivette az íróasztal kulcsát a mellényzsebből, és a lehető legkisebb zajt keltve megkaparintotta a levelet. Eugène tíz sorban értesítette apját, hogy a válság rövidesen bekövetkezik, és azt tanácsolta neki, hogy tájékoztassa Félicitét is a helyzetről. Itt az ideje, hogy őt is kioktassa. Szüksége lehet a tanácsaira.

Másnap Félicité hiába várta a bizalmas közlést, az nem hangzott el. Nem merte bevallani a kíváncsiságát, továbbra is játszott a mit sem sejtőt, és közben ette a méreg férje ostoba bizalmatlansága miatt: bizonyára fecsegőnek és gyöngének tartja őt is, mint minden asszonyt.

Azzal a férj gőggel, amely elhiteti a férfival, hogy ő a felsőbbrendű fél a házasságban, Pierre végül a feleségének tulajdonította elmúlt életük minden balsikerét. Mióta azt képzelte magáról, hogy egyedül ő viszi az ügyeket, úgy ment minden, mint a karikacsapás. El is határozta, hogy végleg lemond hitvese tanácsairól, és fia figyelmeztetése ellenére sem avatja be semmibe.

Félicité annyira megsértődött, hogy kedve lett volna elgáncsolni az egész ügyet, ha nem vágyakozott volna ő is ugyanolyan mohón a győzelemre, mint Pierre. Tovább buzgólkodott a siker érdekében, de bosszúra áhítozott.

- Ó, bárcsak inába szállna a bátorsága - fohászkodott magában -, bárcsak elkövetne valami éktelen ostobaságot!... Majd jönne akkor nagy alázatosan tanácsért, majd parancsolnék én is neki.

Legjobban az nyugtalanította, hogy Pierre, ha az ő segítsége nélkül diadalmaskodik, egészen biztosan a mindenható urat fogja játszani. Pedig amikor ő valamelyik törvényszéki írnok helyett ezt a parasztfiút választotta, arra számított, hogy kénye-kedve szerint rángathatja majd, mint valami keményfából faragott bábót. És tessék! A döntő órában a báb maga akar járni, botorkálva, vakon! Ezt nem tűrhette a kis öregasszony fortélyos esze és lázasan tevékeny természete. Tudta, hogy Pierre erőszakos lépéstől sem riad vissza, mint ahogy anyjával is aláíratta az ötvenezer frankról szóló nyugtát. Eszköznek tehát megfelel, mert nincsenek aggályai. Félicité azonban érezte, hogy az adott körülmények között, amelyek nagy rugalmasságot igényelnek, mindenképpen szükséges, hogy irányítsa a férjét.

Az államcsíny híre hivatalosan csak december harmadikán, egy csütörtöki nap délutánján érkezett meg Plassans-ba. Már este hét órakor hiánytalanul együtt volt a gyülekezet a sárga szalonban. Bár a fordulatot mindenki erősen kívánta, a legtöbb arcon mégis bizonytalan nyugtalanság tükröződött. Véget nem érő fecsegések közben tárgyalták az eseményeket. Pierre, mint a többiek, maga is sápadt volt egy kissé. Úgy érezte, mintegy fölösleges óvatosságból, hogy a jelenlevő legitimisták és orléanisták előtt kötelessége mentetetni Lajos herceg döntését.

- Valami kiáltványt emlegetnek - mondotta -, amely a néphez szól. A nemzet szabadon megválaszthatja majd a neki tetsző kormányt. Olyan férfi az elnök, aki visszavonul törvényes uraink elől.

Ezeket a szavakat egyedül a márkai nyugtázta mosollyal. Ő megőrizte nemesi hidegvérét. Törődtek is a többiek azzal ebben az izgalmas pillanatban, hogy mi lesz azután! Az elvek egyszerűen feledésbe merültek. Roudier megfélemedezett az Orléans-ok iránt táplált hajdani boltoshúségéről, és hevesen félbeszakította Pierre-t. Valamennyien kiabáltak:

- Ne okoskodjunk! Törődjünk a rend fenntartásával!

A derék emberek iszonyatosan rettegtek a republikánusoktól. Pedig a városban csak enyhe izgalmat keltett a párizsi események híre. Az emberek összecsoportosultak az alprefektúra kapujára kifüggesztett hirdetmények előtt. Azt is híresztelték, hogy néhány száz munkás abbahagyta a munkát, és ellenállásra szervezkedik. Ez volt minden. Úgy látszott, semmiféle komolyabb zavargás nem fog kitörni. A szomszédos városok és falvak magatartása már jóval több nyugtalanságra adhatott okot. Egyelőre azonban nem lehetett tudni, hogyan fogadták ott az államcsíny hírére.

Kilenc óra tájban Granoux rontott be lélekszakadva. A városi tanács sürgősen egybehívott üléséről jött. Izgalomtól elfúló hangon közölte, hogy Garçonnet úr, a polgármester, bizonyos fenntartásokkal élt ugyan, de abban hajthatatlannak mutatkozott, hogy a rendet a legkemé-

nyebb eszközökkel is fenntartja. De a legnagyobb riadalmat a sárga szalonban az alprefektus lemondásának a híre keltette. Ez a köztisztviselő kereken megtagadta a belügyminiszteri táviratok közhírré tételét Plassans-ban. Éppen most hagyta el a várost - amint Granoux állította -, és a polgármesternek volt köszönhető, hogy a táviratokat kifüggesztették. Ez volt talán az egyetlen alprefektus Franciaországban, akinek lelkiereje is volt demokratikus meggyőződéséhez.

Ha Garçonnet úr szilárd magatartása titokban nyugtalanította is Rougonékat, annál hangsúlyosabban gúnyolódtak az alprefektus menekülésén, aki ilyen módon utat nyitott nekik. Ezen az emlékeztető estén határozat született: a sárga szalon csoportja elismerte az államcsínyt, és nyíltan állást foglalt a történetek mellett. Vuillet-t megbízták, hogy nyomban fogalmazzon egy ilyen értelmű cikket, s ezt másnap a *Gazette* közli majd. Sem ő, sem a márki nem tett ellenvetést. Kétségtelen, hogy már előbb megkapták az utasításokat azoktól a titokzatos személyektől, akikre néha olyan tiszteletteljesen célozgatnak. A papság és a nemesség már elszánta magát, hogy teljes erővel támogatja a győzteseket a közös ellenség, a köztársaság eltiprásában.

Aznap este, míg a sárga szalonban folyt a tanácskozás, Aristide-et aggodalmában kiverte a hideg verejték. Kártyás sem érzett még ekkora szorongást, amint utolsó aranyát tette fel egy lapra. Főnöke lemondásán aznap volt mit töprengenie. Nemegyszer hallotta tőle, hogy az államcsínynek kudarcba kell fulladnia. Ez a becsületes, de korlátozott hivatalnok hitt a demokrácia végső győzelmében, ahhoz azonban már nem volt elég lelkiereje, hogy ellenállásával közre is működjen ebben a győzelemben. Aristide, hogy pontos értesüléseket nyerjen, rendszerint az alprefektúra ajtajánál hallgatózott. Érezte, hogy vaktában botorkál, és görcsösen kapaszkodott a hatóságtól elorzott hírekbe. Az alprefektus véleménye meglepte; mindamellett teljesen tanácstalan volt. „Miért megy el - gondolta -, ha biztosra veszi a hercegelnök bukását?” Minthogy azonban színt kellett vallania, elhatározta, hogy folytatja az ellenzéki magatartást. Írt egy nagyon éles hangú cikket az államcsíny ellen, és még aznap este elvitte az *Indépendant*-nak, hogy megjelenjen a másnap reggeli számban. Kijavította a cikk kefelevonatát, és szinte megnyugodva tartott hazafelé, amikor a Banne utcába érve gépiesen fölpillantott, és észrevette Rougonék ablakait. Az ablakokból áradt a fény.

„Mit forralhatnak ezek odafönt?” - tűnődött az újságíró nyugtalan kíváncsisággal.

Ekkor örült vágy támadt benne, hogy megtudja, hogyan vélekedik a sárga szalon a legfrissebb eseményekről. Nem volt valami nagy véleménye a reakciós csoport hozzáértéséről, de újra megrohanták a kétségek, s olyan állapotban volt, amikor az ember tanácsot kérne még egy négyesztendő gyermekétől is. Arra nem is gondolhatott, hogy a Granoux és társai ellen vezetett hadjárata után most betegye a lábát az apja házába. És mégis fölment. Közben egyre az járt a fejében, hogy milyen furcsa képet vágna, ha meglepnék a lépcsőházban. Rougonék ajtaja elé ért. Csak kivehetetlen hangzavar ütötte meg a fülét.

- Gyerek vagyok - mondta. - A félelem elvette az eszem.

Már indult lefelé, amikor meghallotta, hogy az anyja kikísér valakit. Éppen csak annyi ideje maradt, hogy beugorjék abba a sötét zugba, amelyet a padlásra vezető kis lépcső alkotott. Az ajtó kinyílt, megjelent a márki, Félicité követte. Carnavant úr rendszerint előbb távozott, mint az újvárosi tőkések. Nyilván el akarta kerülni, hogy az utcán kelljen kezelnie velük.

- Ej, kicsim - szólalt meg fojtott hangon a lépcső tetején -, ezek az emberek még gyávábbak, mint hittem volna. Ilyen férfiakkal Franciaország mindig azé lesz, aki ráteszi a kezét.

Majd keserűen tette hozzá, mint aki magában beszél:

- Bizony, a monarchia túlságosan tisztességes a mai időkhez. Lejárt az ideje.

- Eugène már jelezte apjának a fordulatot - mondta Félicité. - Lajos herceg győzelmét bizonyosra veszi.

- Ó, ti csak vágjatok neki bátran - felelte a márki, miközben megindult lefelé. - Két vagy három napon belül az egész ország szépen gúzsba kötve hever. Viszontlátásra holnap, kicsim.

Félicité újra becsukta az ajtót. Aristide szinte elkábult a sötét sarokban. Addig sem várt, míg a márki leér az utcára: négyesével ugrált lefelé a lépcsőfokokon, és mint az örült kivágatott a kapun. Futott egyenesen az *Indépendant* nyomdájába. Agyában rajzoltak a gondolatok. Tajtékozott, vádolta a családját, hogy bolonddá tették. Hát hogyne! Eugène állandóan tájékoztatta szüleit a helyzetről, és az anyja egyszer sem mutatta meg neki a bátyja leveleit. Pedig az ő tanácsait vakon követte volna. És most, ebben az órában kell véletlenül megtudnia, hogy a bátyja biztosra veszi az államcsíny sikerét! Ez különben igazolta bizonyos sejtelmét is, amelyekre a miatt a hülye alprefektus miatt nem hallgatott. Mindenekelőtt az apja keserítette: elég ostobának hitte ahhoz, hogy legitimista legyen, s most, a következő pillanatban mint bonapartista áll elő!

- És elköveztették velem azt a sok ostobaságot - dörmögte futás közben. - Most aztán szép kis alak vagyok. Jaj! Micsoda lecke! Granoux-nak több esze van, mint nekem.

Úgy rontott be az *Indépendant* helyiségeibe, mint a szélvész. Elfúló hangon a cikkét követelte. Az már be volt tördelve. Szétbontatta a formát, és nem nyugodott addig, míg saját maga szét nem szedte a cikket, a betűket dominók módjára dühösen összevissza dobálva. A könyvkereskedő, aki az újságot szerkesztette, elképedve nézte, hogy mit művel. Alapjában véve örült az esetnek, mert a cikket veszélyesnek tartotta. Anyagra azonban okvetlenül szüksége volt, ha azt akarta, hogy az *Indépendant* megjelenjék.

- Ad valamit helyette? - kérdezte.

- Természetesen - válaszolta Aristide.

Asztalhoz ült, és forró dicshimnuszban kezdte magasztalni az államcsínyt. Már az első sorban esküdözött, hogy Lajos herceg megmentette a köztársaságot. Még egy oldalt sem írt meg, amikor abbahagyta az írást, és láthatólag a folytatásán töprengett. Nyestképe nyugtalanságot árult el.

- Haza kell mennem - mondta végül. - A cikket rögtön elküldöm. Legfőlőbb késik valamit a lappal.

Gondolataiba mélyedve lassan ballagott hazafelé. Újra elfogta a határozatlanság. Miért csatlakozzék máris? Eugène okos fiú, de hátha az anyja csak kiszínezte levelének egyik szürke mondatát. Mindenképpen jobb várni és hallgatni.

Egy órára rá, nagy izgalmat színelve, Angèle toppant be a könyvkereskedőhöz: - A férjem csúnyán megsebesült - közölte. - Mikor hazajött, négy ujját odacsípte az ajtó. A legnagyobb kínok közt diktálta ezt a rövid közleményt, és kéri önt, hogy jelentesse meg holnap.

Másnap az *Indépendant* jóformán csak napihírekből állt. Az első hasáb élén a következő néhány sor volt olvasható:

„Egy sajnálatos baleset, amely kitűnő munkatársunkat, Aristide Rougon urat érte, egy időre megfoszt bennünket cikkeitől. Kegyetlen csapás számára, hogy éppen a jelenlegi súlyos körülmények között kell hallgatnia. Olvasóink közül azonban bizonyára senki sem kételkedik abban, hogy hazafiúi érzelmei hön óhajtják Franciaország üdvét.”

Ezt a homályos közleményt érett megfontolás szülte. Utolsó mondatát valamennyi párt bátran magára vehette. Aristide ilyen módon biztosította, hogy a harc eldőlte után ünnepélyesen visszatérhessen a győztesek felmagasztalásával. Másnap felkötött karral mutatkozott az egész városban. Anyja az újsághírtől megrémülve szaladt át hozzá. Ő nem akarta megmutatni a kezét, és olyan elkeseredetten beszélt, hogy Félicitének világosság gyúlt az agyában.

- Nem lesz semmi bajod - mondta megnyugodva és enyhe gúnnyal, amikor távozott. - Csupán nyugalomra van szükséged.

Nyilván ennek az állítólagos balesetnek és az alprefektus távozásának köszönhető az *Indépendant*, hogy nem zaklatták úgy, mint a vidéki demokratikus lapok többségét.

December negyedike viszonylagos nyugalomban telt el Plassans-ban. Este tüntetett ugyan a nép, de a csendőrök pusztja megjelenése szétoszlatta a tömeget. Egy munkáscsoport a párizsi táviratok közlését követelte Garçonnet úrtól, de ő ezt dölyfösen megtagadta. A csoport „Éljen a köztársaság!”, „Éljen az alkotmány!” kiáltások közben vonult vissza. Utána helyreállt a rend. A sárga szalon jó ideig tárgyalta ezt az ártatlan sétálgatást, majd kijelentette, hogy minden a legjobb úton halad.

Ötödikén és hatodikán azonban nyugtalanítóbb jelek mutatkoztak. Egyre-másra érkeztek a hírek a környező kisvárosok felkeléséről; a megye egész déli része fegyvert fogott. Először Palud és Saint-Martin-de-Vaulx kelt fel, magával ragadva Chavanoz, Nazères, Poujols, Valqueyras, Vernoux falvakat. A sárga szalonban most már komolyan megrémültek. Főleg azért nyugtalankodtak, mert érezték, hogy Plassans magára hagyatva áll a lázadás fészkeiben. Állítólag felkelő bandák kóboroltak a környéken, és elvágtak minden összeköttetést. Granoux ijedt arccal mondogatta, hogy a polgármester úr nem kap híreket. Az emberek azt rebesgették, hogy Marseille-ben vér folyik, és szörnyű forradalom tört ki Párizsban. Sicardot örnagyot dühítette a polgárok gyávasága. Azt hangoztatta, hogy emberei élén hal meg.

Hetedikén, vasárnap, a rémület tetőpontra hágott. A sárga szalonban valami reakciós bizottságféle tartott állandó ügyeletet. Hat órától kezdve sápadt és reszkető emberek lepték el csapatostul. Halk hangon beszélgettek, mint egy halottas szobában. Napközben megtudták, hogy egy körülbelül háromezer főnyi felkelőt számláló hadoszlop gyűlt össze Alboise faluban, alig három mérföldnyire Plassans-tól. Azt beszéltek ugyan, hogy a hadoszlopnak, Plassans-t jobbra elkerülve, a megyeszékhely felé kell vonulnia. Csakhogy a haditerv meg is változhatott; a gyáva tőkéseknek amúgy is elég volt az, hogy a felkelőket néhány kilométerre érezzék maguktól, és máris azt képzelték, hogy durva munkáskezek ragadják torkon őket. Reggel már kaptak ízelítőt a lázadásból: Plassans néhány szál republikánusa, látva, hogy a városban komolyabb akcióra nincs mód, elhatározta, hogy csatlakozik paludi és saint-martini testvéreihez. Az első csoport a Marseillaise éneklése közben már ki is vonult tizenegy órakor a Római-kapun, és bevért néhány ablakot. Kárt tettek Granoux egyik ablakában is, aki rémült hebegéssel adta elő az esetet.

Ezalatt a sárga szalonban nagy volt az aggodalom. Az örnagy kiküldte a szolgáját, hogy pontos értesülést szerezzen a felkelők menetirányáról. Most ennek az embernek a visszajöttét várták, s közben a legképtelenebb feltevésekbe bocsátkoztak. A gyülekezet teljes volt. Roudier és Granoux, karosszékekbe roskadva, kétségbeesett pillantásokat váltottak, mögöttük pedig ott nyögdécselt a visszavonult kereskedők megrémült hada. Vuillet nem látszott különösebben ijedtnak. Azon tűnődött, mitévő legyen, hogy megóvja boltját és saját magát. Azt fontolgatta, hogy a csűrjében vagy a pincéjében rejtőzzék-e el. Inkább a pincét választotta volna. Pierre és az örnagy fel s alá járkáltak, időnként egy-egy szót váltva. Az egykori olajkereskedő Sicardot barátjába kapaszkodott, hogy egy kis bátorságot vegyen kölcsön tőle.

Ő, aki oly régóta várta a fordulatot, most igyekezett, hogy a torkát fojtogató izgalom ellenére is szilárd magatartást tanúsítson. A márkí viszont még a szokottnál is választékosabb és mosolygóbb volt. Egy sarokban beszélgetett Félicitével. Az öregasszony nagyon derűsnek látszott.

Végre megszólalt a csengő. A jó urak úgy rezzentek össze, mintha puska dörrent volna. Míg Félicité ajtót nyitott, a szalonban síri csönd honolt; az arcok sápadtan és aggódva meredtek az ajtóra. Az őrnagy szolgálja tűnt fel a küszöbön, lélegzetéből kifogyva, és tüstént jelentette a gazdájának:

- Uram, a felkelők egy órán belül itt vannak.

Mintha mennykő csapott volna le! Kiáltozva ugráltak föl valamennyien. Kezek emelkedtek az ég felé. Percekig semmit sem lehetett érteni. Körülfogták a hírhözöt, kérdésekkel ostromolták.

- Mennydörgős mennykő! - kiáltott végül az őrnagy. - Ne ordítozzanak már. Csend legyen, vagy nem állok jót semmiért!

Visszahullottak mind a székökre, nagyot sóhajtva. Végül részleteket is hallhattak. A hírnök Tulettes-ben találkozott az oszloppal, és igyekezett vissza.

- Legalább háromezren vannak - jelentette ki. - Zászlóaljanként vonulnak, mint a katonák. Foglyokat is láttam köztük.

- Foglyokat! - szörnyedtek el a polgárok.

- Kétségtelenül - szólt közbe a márkí lágyan. - Azt hallottam, hogy a felkelők letartóztatják a konzervatív nézeteikről ismert személyeket.

Ez a hír végképp lesújtotta a sárga szalont. Néhány polgár fölkel, és kilopakodott az ajtón, arra gondolva, hogy sok ideje már nem lesz biztos búvóhelyet keresni.

A republikánusok által foganatosított letartóztatások híre mintha Félicitét is meglepte volna. Félrevonta a márkít, és megkérdezte tőle:

- Mit csinálnak ezek az emberek a letartóztatottakkal?

- Hát magukkal viszik őket - felelt Carnavant úr. - Valószínűleg kitűnő túszoznak tekintik őket.

- Úgy! - mondta az öregasszony különös hangon.

Aztán elgondolkozó arccal figyelte tovább azt a különös riadalmat, amely a szalonban hullámozott. A polgárok apránként eltűnedeztek, nemsokára már csak Vuillet és Roudier maradt ott: a veszély közeledte újra némi bátorságot öntött beléjük. Granoux szintén ott maradt a sarokban: a lába felmondta a szolgálatot.

- Szavamra! Jobb így - szólalt meg Sicardot, mikor észrevette a többi párthívek szökését. - Ezek a gyáva alakok már csaknem kétségbe ejtettek. Több mint két éve mondogatják, hogy agyonlövik a környék minden republikánusát, most meg egy petárdával sem mernének odapörkölni nekik.

Fogta a kalapját, s az ajtó felé indult.

- Nos - folytatta -, az idő sürget... Jöjjön, Rougon.

Félicité mintha csak erre a pillanatra lesett volna. Odaugrott az ajtó és a férje közé, aki egyébként sem sietett követni a rettenetes Sicardot-t.

- Nem akarom, hogy elmenj! - kiáltotta hirtelen, tettetett kétségbeeséssel. - Soha nem engedem meg, hogy elhagyj. Megölnék az aljasok.

Az őrnagy elképedve állt meg.

- Teringettét! - tört ki. - Ha most még az asszonyok is rákezdik... Gyerünk már, Rougon.

- Nem és nem - kezdte újra az öregasszony, egyre növekvő rémületet színlelve -, nem fog önnel menni; ha kell, belekapaszkodom a ruhájába.

A márkit ugyancsak meglepte ez a jelenet. Kíváncsian figyelte Félicitét. Ez az asszony csevegett olyan vidáman az imént? Miféle komédiát játszik vajon? Pierre azonban, mióta a felesége tartóztatta, úgy tett, mintha erőnek erejével menni akarna.

- Nem mégy el, ha mondom - ismételte az öregasszony, és görcsösen kapaszkodott a férje karjába.

Majd az őrnagyhoz fordult:

- Hogyan is képzeled, hogy ellenállhat? Azok háromezren vannak, ön meg száz bátor embert sem szed össze. Csak fölöslegesen legyilkoltatja magát.

- Ej! - mondta Sicardot türelmetlenül. - Ez a kötelességünk.

Félicité zokogásban tört ki.

- Ha nem ölik meg, akkor is foglyul ejtik - folytatta, miközben merően nézett a férjére. - Istenem! Mivé leszek egyedül egy elhagyott városban!

- Hát azt hiszi - kiáltott fel az őrnagy -, hogy akkor majd kevésbé fognak el bennünket, ha megengedjük a felkelőknek, hogy szépen besétáljanak? Esküdni mernék, hogy a polgármester és valamennyi tisztviselő egy órán belül fogoly, nem is szólva a férjéről és a szalon vendégeiről.

A márkinak úgy tűnt, mintha halvány mosoly suhant volna át Félicité ajkán, míg rémült arccal kérdezte:

- Azt hiszi?

- De még mennyire! - vizionozta Sicardot. - A republikánusok sem olyan ostobák, hogy ellenséget hagyjanak a hátukban. Holnapra nem lesz Plassans-ban egyetlen tisztviselő, egyetlen jóérzésű polgár sem.

Ezekre az ügyesen kicsalt szavakra Félicité elengedte a férje karját. Pierre már nem mutatta, hogy menni akar. Felesége okos taktikája különben elkerülte a figyelmét, s nem is gyanította benne a titkos segítőtársat, pedig neki köszönhetette, hogy valóságos haditerv körvonalai bontakoztak ki a szeme előtt.

- Jó volna megfontolni a dolgot, mielőtt bármit is döntenénk - szólt az őrnagyhoz. - Feleségem talán nem is jár messze az igazságtól, amikor azt veti a szemünkre, hogy megfélemezünk családjaink igazi érdekeiről.

- Bizony, igaza van önagyságának! - kiáltott Granoux, aki a gyáva ember elragadtatásával hallgatta végig Félicité rémült kitörését.

Az őrnagy erélyes mozdulattal fejébe nyomta a kalapját, és kertelés nélkül kijelentette:

- Igaz vagy nem igaz, engem nem érdekel. Én a nemzetőrség parancsnoka vagyok, s máris a városházán kellene lennem. Vallják be, hogy félnek, és magamra hagynak... Nos hát, jó éjszakát.

Már lenyomta a kilincset, amikor Rougon hevesen visszatartotta.

- Hallgasson meg, Sicardot - mondta neki.

Az egyik sarokba vonta, mert észrevette, hogy Vuillet nagyon hegyezi a fülét. Itt halk hangon megmagyarázta neki, hogy semmi kivetnivaló nincs benne, ha itt hagynak a felkelők hátában néhány keménykötésű embert. Ezek helyreállíthatnák a városban a rendet. S amikor a megvadult őrnagy makacsul kitartott amellett, hogy ő nem hagyja el a szolgálati helyét, Pierre felajánlotta, hogy maga áll a tartalék élére.

- Adj ide a pajta kulcsát - mondta -, amelyben a lőszer és a fegyverek vannak, és üzenje meg mintegy ötven emberünknek, hogy ne mozduljanak addig, amíg nem szólítom őket.

Sicardot végül beleegyezett ezekbe az előrelátó intézkedésekbe. Átadta a pajta kulcsát. Maga is belátta, hogy ebben a helyzetben hasztalan az ellenállás, azonban mégis szívesen kockáztatta volna az életét.

Míg ez a megbeszélés tartott, a márki furfangos arkifejezéssel néhány szót súgott Félicité fülébe. Bizonyára gratulált a nagyjelenetéhez. Az öregasszony nem tudott elfojtani egy könnyed mosolyt. S mivel Sicardot éppen kezet adott Rougonnak, és menni készült, Félicité újra felöltötte megdőbbent ábrázatát, és úgy kérdezte tőle:

- Hát csakugyan elhagy bennünket?

- Napóleon vén katonája nem hagyja magát megfélemlíteni a csőcseléktől - hangzott a válasz.

Már a lépcsőn volt, amikor Granoux felugrott, és utánakiáltotta:

- Ha a városházára megy, tájékoztassa a polgármestert a helyzetről. Én szaladok a feleségemet megnyugtatni.

Most Félicité hajolt a márkihoz, és csendes örömmel súgta a fülébe:

- Hát csak fogassa el magát ez az ördögadta őrnagy. Nem fér a bőrébe.

Közben Rougon újra bevezette Granoux-t a szalonba. Roudier a sarokból csendesen figyelte a jelenetet, s közben erélyes fejmozdulatokkal támogatta az óvintézkedésekre tett javaslatokat. Most odament hozzájuk. A márki és Vuillet is fölkelt a helyéről. Pierre megszólalt:

- Most, hogy magunkra maradtunk, békeszerető emberek, azt javaslom, rejtőzzünk el. Kerüljük el a biztos letartóztatást, hogy szabadok legyünk akkor, ha újból mi leszünk az erősebbek.

Granoux kis híján a nyakába borult. Roudier és Vuillet fellélegzett.

- Rövidesen szükségem lesz önökre, uraim - folytatta az olajkereskedő fontoskodva. - Megtisztelő feladat vár ránk: nekünk kell a rendet helyreállítanunk Plassans-ban.

- Számíthat ránk! - kiáltotta Vuillet akkora lelkesedéssel, hogy Félicité meghökkent.

Nem volt vesztegetni való idejük. Plassans-nak ezek a különös védői, akik elrejtőztek, hogy jobban védhessék a várost, most siettek bebújni odvaik mélyére. Mikor magukra maradtak, Pierre intette a feleségét, nehogy meggondolatlanul eltorlaszolja magát. Ha vállatóra fogják, mondja azt, hogy a férje elutazott egy kis időre. Az asszony az együgyűt játszotta, és színlelt rémülettel faggatta a férjét, hogy mi lesz mindennek a vége. Pierre nyersen visszavágott:

- Semmi közöd hozzá! Hagyd, hogy magam intézzem a dolgainkat, így legalább jól haladnak.

Néhány perccel később a Banne utcán sietett végig. Mikor a Sauvaire sétányra ért, az óvárosból egy csoport felfegyverzett munkást látott kijönni. A Marseillaise-t énekelték.

„A kutya-fáját! - gondolta. - Éppen ideje volt. Föllázad már a város is.”

Szaporábban lépkedett a Római-kapu felé. Kiverte a hideg verejték is, míg az őr lomha lassúsággal kitárta előtte a kaput. Alig tett egynéhány lépést az országúton, amikor a holdfényben megpillantotta a külváros túlsó végén a felkelők hadoszlopát. Puskáik apró fehér lángokat vetettek. Befutott a Saint-Mittre közbe, futva érkezett meg az anyjához is. Hosszú évek óta nem járt már nála.

Antoine Macquart Napóleon bukása után tért haza Plassans-ba. Hihetetlen szerencséje volt: a császárság végső, gyilkos hadjáratai közül egyikben sem vett részt. Hol ehhez, hol ahhoz a tartalékhoz került, de semmi sem húzta ki a butító katonaéletből. Ez az életmód kifejlesztette természet adta bűnös hajlamait. Lustasága szándékossá vált; iszákosságából, amelyért pedig számtalanszor büntették, valóságos kultuszt űzött már. De mindenekelőtt az tette mihaszna naplopóvá, hogy fitymálva lenézte azokat a szegény ördögöket, akik munkával keresik meg a mindennapi kenyerüket.

- Van pénzem odahaza - mondta gyakran a bajtársainak. - Ha letelik az időm, megélek urasan.

Ez a hiedelme és vaskos tudatlansága volt az oka, hogy még káplár sem lett belőle.

Mióta elment hazulról, egyetlen szabadnapot sem töltött Plassans-ban, mivel a fivére száz ürügyet eszelt ki, hogy távol tartsa onnét. Nem is álmodta, hogy Pierre milyen furfangos módon kaparintotta meg az anyjuk vagyonát. Adelaïde tökéletes közönyben élt, s háromszor ha írt a fiának, akkor sem többet, mint hogy jól érzi magát. Nem keltette fel a gyanúját az a hallgatás sem, amellyel gyakori pénzkéréseit rendszerint fogadták; Pierre szűkmarkúságával magyarázta, hogy csak olykor-olykor sikerült nagy nehezen egy-egy nyomorult húszfrankost kicsikarnia. Különben ez még növelte bátyja iránti gyűlöletét, aki csak hagyta, hadd sínylődjék a szolgálatban, bár határozottan megígérte, hogy kiváltja. Hazatérőben esküdözött, hogy nem engedelmeskedik többé kisfiú módjára, hanem kereken követeli a jussát, hogy kedvére élhessen. Míg a postakocsi vitte hazafelé, fölséges, lustálkodó életmódról álmódzott. Álompalotái összeomlása rettenetes volt. Amikor megérkezett a külvárosba, és nem ismerte föl a Fouque-ék birtokát, egészen elképedt. Kérdezősködni kellett az anyja új címe felől. Ott borzalmas jelenet játszódott le. Adelaïde nyugodtan beszámolt neki a birtok eladásáról. Antoine dühbe gurult, még kezét is emelt az anyjára.

Szegény asszony egyre ismételte:

- A fivéred mindent elvitt. Úgy egyeztünk meg, hogy gondja lesz rád.

Végül eljött az anyjától, és rohant Pierre-hez, akit már értesített a hazatéréséről. A bátyja felkészült rá, hogy az első goromba szóra egyszer s mindenkorra végez vele.

- Ide hallgasson - mondta az olajkereskedő, hangsúlyozva, hogy már nem tegezi -, ne hozzon ki a sodromból, mert kipenderítem. Alapjában véve nem is ismerem magát. A nevünk sem egy. Elég baj az rám nézve, hogy az anyám rossz életet élt, nemhogy még a fattyai is engem sértegessenek. Jóindulattal voltam maga iránt, de mert pimaszkodik, nem mozdítom magáért még a kisujjamat sem.

Antoine fuldokolt dühében.

- Hát a pénzem?! - üvöltötte. - Adod vissza a pénzem, te tolvaj, vagy a törvény elé hurcoljalak?

Pierre a vállát vonogatta.

- Magának nincs pénze nálam - felelte mind nyugodtabb hangon. - Anyám úgy rendelkezett a vagyonával, ahogy akart. Én nem ütöm az orrom a dolgába. Én könnyen lemondtam az örökségnek még a reményéről is. Hozzám sem férnek a maga mocskos vádjai.

És amikor a fivére, ezen a hidegvéren kétségbeesve, maga sem tudta már, hányadán áll és dadogni kezdett, Pierre az orra alá dugta a nyugtát, amelyet Adelaïde aláírt. Ennek az okmányoknak a megpillantása végképp lesújtotta Antoine-t.

- Rendben van - mondta csaknem nyugodt hangon -, most már tudom, mit kell tennem.

Az igazság az volt, hogy nem tudta, mihez kezdjen. Tehetetlenül keresgélte az eszközt, amellyel rögtön hozzájuthat a részéhez, és meg is bosszulhatja magát, s ez a tehetetlenség egyre szította lázas dühét. Visszament az anyjához, és gyalázatos módon vallatni kezdte. A szerencsétlen asszony nem tehetett mást, mint hogy újra Pierre-hez utasította.

- Hát azt hiszitek - kiabált szemtelenül a fia -, hogy futóbolondot csináltok belőlem? Majd megtudom én, melyikötök ül azon a pénzen. Talán már a nyakára is hágtál, mi?

És régi életmódjára célozva, megkérdezte tőle, nem tart-e megint valami mocskos alakot, és nem abba tömi-e az utolsó garasát is. Apját sem kímélte, azt a részeges Macquart-t - ahogy mondta -, aki, míg meg nem halt, az anyjukat szipolyozta, a gyerekeit meg nyomorúságban hagyta. A szegény asszony bárgyú képpel hallgatta. Az arcán kövér könnycseppek gördültek végig. Gyerekes rémülettel védekezett: úgy válaszolt a fia kérdéseire, mintha bíró előtt állna; esküdözött, hogy ő jól viselte magát, és egyre csak azt hajtogatta, hogy nem látott egy sout sem, mindent Pierre vett el. Antoine már-már hitt neki.

- Ó, micsoda gazember! - dörögte. - Hát ezért nem váltott ki.

Anyjánál kellett aludnia a sarokba vetett szalmazsákon. Teljesen üres zsebbel jött haza, s most az keserítette mindenekelőtt, hogy míg neki se pénze, se hajléka, és olyan, mint egy kiverő kutya, addig a fivére - amint hitte - zsíros üzleteket köt, s eszik és alszik kedvére. Nem lévén pénze ruhára, másnap szolgálati nadrágjában és sapkájában ment el hazulról. Szerencséjére talált a szekrény fenekén egy toldott-foldott, elnyűtt, sárgás bársonyzubbonyt. Macquart-é volt valamikor. Ebben a fura maskarában járta be a várost, mesélte, hogyan járt, és igazságot követelt.

Akiktől tanácsot kért, olyan megvetéssel fogadták, hogy dühében könny szökött a szemébe. A vidéki emberek nem ismernek irgalmat a lecsúszott családokkal szemben. Az általános vélemény szerint a Rougon-Macquart-oknak már a vérében volt, hogy marják egymást, a nézők pedig nemhogy csendesítették volna, hanem még inkább egymásra uszították őket. Pierre-en különben már kezdett megkopni az eredendő folt. Mulattak az arcátlanságán; egyesek még azt is mondták, hogy jól tette, ha valóban megkaparintotta a pénzt, s ez jó tanulság lesz a város züllött alakjainak.

Antoine leverten tért haza. Egy ügyvéd, miután ügyesen kiszedte belőle, hogy van-e elegendő pénze a per lefolytatásához, undorodó arccal azt tanácsolta neki, hogy intézzék el egymást közt a piszkos ügyeiket. Nézete szerint az egész ügy nagyon zavarosnak látszik, a tárgyalások elhúzódnának, az eredmény pedig kétes. Különben is pénz, sok pénz kellene hozzá.

Aznapi este Antoine még durvább volt az anyjához. Nem tudta, kin töltse ki a mérget, s újra elővette előző napi vádjait. Éjfélig kínozták a szégyenében és rémületében reszkető, szerencsétlen asszonyt. Mikor megtudta, hogy Adelaïde tartásdíjat kap Pierre-től, bizonyosra vette, hogy a bátyja bezsebelte az ötvétezer frankot. Azonban továbbra is kételkedést színlelt, s ezzel a kiszámított gonosszággal csillapította ingerültségét. Egyre faggatta gyanakvó arccal, mintha még most is azt hinné, hogy ő élte fel a vagyont a szeretőivel.

- Ugyan, hiszen nem az apám volt az egyedüli - mondta végül durván.

Az anyja, erre az utolsó sértésre, szédülten rogyott egy öreg ládára, s ott zokogott egész éjszaka.

Antoine csakhamar belátta, hogy magában és pénztelenül nem folytathat eredményes harcot a fivére ellen. Először Adelaïde-ot próbálta megnyerni az ügynek; ha ő emelne vádat, annak súlyos következményei lennének. De ez a magatehetetlen és közönybe süllyedt szegény asszony Antoine első szavára erélyesen megtagadta, hogy idősebb fiát zaklatásnak tegye ki.

- Én nyomorult teremtség vagyok - dadogta. - Joggal haragszol. De látod, azt már nem venném a lelkemre, hogy valamelyik fiamat börtönbe juttassam. Nem, inkább verj meg.

Antoine érezte, hogy legfőljebb könnyeket csalhat ki az anyjából, s beérte azzal a megjegyzéssel, hogy egy cseppet sem szánja, mert csak azt kapta, amit megérdemelt. Aznap este Adelaïde, akit megráztak a fia folytonos veszekedései, megkapta szokott idegrohamát; teste megmerevedett, szeme nyitva maradt, mintha meghalt volna. A fiatalember az ágyára dobta, még a ruháját sem fűzte ki, majd keresgélni kezdett a házban; azt kutatta, nincs-e a szerencsétlennek valahol eldugott pénze. Mintegy negyven frankot talált, azt zsebre vágta, s otthagya félholtan heverő anyját, nyugodt lélekkel fölszállt a marseille-i postakocsira.

Úgy vélekedett, hogy Mouret - az a kalaposlegény, aki elvette Ursule hűgát - bizonyára felháborodik majd Pierre arcátlanságán, és kétségtelenül védelmére kel felesége érdekeinek. Mouret azonban nem az az ember volt, akire Antoine számított. Kereken kijelentette, hogy Ursule-t mindig is árvának tekintette, s a családjával semmi szín alatt nem hajlandó összeveszni. A házaspár jómódban élt. Antoine, akit nagyon hidegen fogadtak, igyekezett minél előbb újból postakocsira ülni. Előbb azonban még bosszút akart állni azért a titkos megvetésért, amelyet kiolvasott a munkás szeméből: minthogy hűgát sápadtnak és elgyötörtnek látta, elmenőben így szólt a férjhez alattomos kegyetlenséggel:

- Jól vigyázzon, a hűgom mindig is beteges volt, de most valahogy nagyon elváltozott. Még elveszítheti.

Könny szökött Mouret szemébe. Antoine látta, hogy a szava elevenbe vágott. Ez a munkásnépség amúgy is túlságosan fitogtatja a boldogságát.

Most már bizonyosan tudta, hogy a keze meg van kötve, s annál fenyegetőbben lépett fel, amikor hazatért Plassans-ba. Egy hónapig csak őt látták a városban. Róttá az utcákat, s fűnekfának mesélte a történetét. Ha sikerült az anyjától egy egyfrankost kicsikarnia, ment és elitta valamelyik kocsmában, s ott handabandázott, hogy a testvére utolsó csirkefogó, de majd megemlegeti őt rövidesen. Az efféle helyeken az iszákosokat egyesítő testvéri gyengédség megértő hallgatóságot kerített köréje. A város egész söpredéke a pártjára állott, kifogyhatatlanul zúdultak a szidalmak arra az alávaló Rougonra, aki éhezni hagy egy derék katonát; s a gyűlés rendszerint azzal ért véget, hogy átkot szórtak valamennyi gazdagra. Alattomosan kiszámított bosszúból Antoine továbbra is szolgálati sapkában és nadrágban, s ócska, sárga bársonyzubbonyban járkált, noha anyja felajánlotta, hogy tisztességesebb öltözetet vesz neki. Vasárnaponként, a Sauvairé sétány kellős közepén tüntetőleg mutogatta rongyait.

Különös gyönyörűségét lelte abban, hogy naponta tízszer is elsétáljon Pierre üzlete előtt. Ujjjaival tágította a zubbony szakadásait, lépteit meglassította, s olykor-olykor az ajtó előtt állt meg beszélgetni, hogy minél tovább az utcájukban maradhasson. Magával vitte ilyenkor valamelyik korhely cimboráját is cinkostársnak. Ennek mesélte el az ellopott ötvenezer frank történetét, s elbeszélését szitkokkal és fenyegetésekkel fűszerezte, jó hangosan, hadd hallja meg az egész utca, hadd jussanak el durva szavai a címzetthez a bolt legmélyére is.

- A végén még koldulni fog a házunk előtt - mondta Félicité kétségbeesve.

A hiú kis asszony rettenetesen szenvedett a botrány miatt. Ekkor már banni kezdte titokban, hogy Rougon-hoz ment feleségül: förtelmes családja volt a férjének. Minden áldozatra hajlandó lett volna, ha Antoine nem mutogatja többé a rongyait. Pierre-t azonban megvadította az öccse viselkedése, s még azt sem tűrte, hogy a nevét kiejtsék előtte. Amikor a felesége az értésére adta, hogy talán mégis jobb lenne néhány sou árán megszabadulni, ő dühösen ordította:

- Nem! Egy fityinget sem! Dögöljön meg!

A végén azonban maga is bevallotta, hogy Antoine viselkedése egyre tűrhetetlenebb. Egyik nap Félicité, minthogy véget akart vetni a dolognak, behívta „azt az embert” - így nevezte megvető ajkbiggyesztéssel. „Az az ember”, egy még toprongyosabb pajtása társaságában, éppen őt piszkolta a nyílt utcán. Mind a kettő részeg volt.

- Gyere no, hívnak befelé - szólt Antoine csúfondáros hangon a társához.

Félicité visszahőkölt, s halkán ennyit mondott:

- Csak magával van beszélőnivalónk.

- Nono! - válaszolt a fiatalember. - Jó fiú a barátom. Előtte beszélhet. Ő a tanúm.

A tanú nehézkesen zökkent le egy székre. A kalapját le sem véve bámészkodott maga körül, és bárgyún vigyorgott, mint az iszákosok és a durva emberek szoktak, amikor készakarva szemtelenkednek. Félicité szégyenkezve állt a boltajtóba, hogy kívülről meg ne lássák, milyen fura társaságot fogad. Szerencsére segítségére jött az ura. Heves vita robbant ki Pierre és az öccse között. Az utóbbi akadozó nyelvvel belezavarodott a szitkozódásokba, és hússzor is elismételte a sérelmeit. A végén még sírva is fakadt, és kis híja, hogy a cimborájára is át nem ragadt az érzékenyülése. Pierre fölényes méltósággal védekezett.

- Nos hát - mondta végül -, megesett a szívem a maga baján. Igaz, hogy durván sértegetett, de nem felejttem el, hogy egy anyától származunk. Ám ha adok is valamit, vegye tudomásul, hogy ezt jóságból és nem félelemből teszem... Akar száz frankot, hogy kimásszék a bajból?

Ez a váratlanul felkínált száz frank elkápráztatta a pajtást. Az Antoine-ra vetett elragadtatott pillantásaiból világosan ki lehetett olvasni: „Ha a polgár száz frankot kínál, akkor nem kell tovább okvetetlenkedni.” Antoine azonban ki akarta aknázni a fivére hajlandóságát. Talán csúfot akar üzni belőle - kérdezte tőle -, ő a jussát követeli, a tízezer frankját.

- Rosszul teszed, rosszul teszed - hebegte a barátja.

Végül, mivel Pierre türelme elfogyott, és mindkettőjüket ki akarta dobni, Antoine egyszerre alább adta, és már csak ezer frankot követelt. Jó negyedórát civakodtak ezen a számon is, amikor Félicité közbeszólt. A bolt előtt már gyülekeztek az emberek.

- Ide hallgasson - mondta élénken -, a férjem ad magának kétszáz frankot, én pedig elvállalom, hogy veszek egy rend ruhát, és lakást is bérelek magának egy évre.

Rougon dühbe jött. Antoine pajtása azonban lelkesen felkiáltott:

- Áll az alku, a barátom elfogadja!

Húzódozva ugyan, de Antoine is megszólalt, hogy jól van, elfogadja. Érezte, hogy többet nem érhet el. Megállapodtak, hogy másnap eljuttatják hozzá a pénzt és az öltönyt, s néhány nap múlva, ha Félicité talált már lakást a számára, be is költözhet. Távozóban a fiatalember iszákos kísérője olyan tisztelettudó lett, mint amilyen szemtelen volt előtte; több mint tízszer is köszöntötte a társaságot, csetlett-botlott alázatosan, és bizonytalan köszönő szavakat dadogott, mintha Rougonék legalábbis neki szánták volna adományait.

Egy hétre rá Antoine az óvárosban elfoglalt egy nagy szobát, ahová Félicité, ígéretén felül, még ágyat, asztalt és székeket is beállíttatott, miután a fiatalembernek szavát vette, hogy ezentúl nyugton hagyja őket. Adelaïde sajnálkozás nélkül vált meg a fiától, akinek a rövid ottléte miatt több mint negyedévig él kenyéren és vízen. Antoine hamar megette és elitta a kétszáz frankot. Arra egy pillanatig sem gondolt, hogy egy kis vállalkozásba fektesse, amivel megkönnyítené az életét. Mikor teljesen kifogyott a pénzből, és nem volt semmiféle foglalkozása sem, s mivel a rendszeres munkától amúgy is irtózott, újra a Rougonék tárcájából szeretett volna markolni. Csakhogy a körülmények azóta megváltoztak, s most már nem ijeszthetett rájuk. Sőt Pierre kihasználta az alkalmat, hogy kiutasítsa a házából, és egyszer s mindenkorra megtiltotta neki, hogy odamerészkedjék. Antoine hiába kezdte újból a vádaskodást: a városban már hallottak testvére bőkezű támogatásáról - Félicité nagydobra verte -, s ezért elmarasztalták, és úgy bántak vele, mint egy naplopóval. Az éhség azonban kínoztta. Avval fenyegetőzött, hogy felcsap ő is csempésznek, mint az apja, s elkövet valamit a családja gyalázatára. Rougonék vállat vontak: tudták, hogy sokkal gyávább, semhogy vásárra vinné a bőrét. Antoine-t vak düh borította el hozzátartozói és az egész társadalom ellen, s végül elhatározta, hogy munkát keres.

Ismert az egyik külvárosi kocsmából egy kosárfonó munkást, aki odahaza dolgozott. Felajánlotta neki a segítségét. Rövid idő alatt megtanulta a kosárfonást és a kaskészítést, a könnyen értékesíthető, olcsó és durva munkákat. Nemsokára már magának dolgozott. Kedvére való volt a könnyű mesterség. Tetszése szerint lustálkodhatott, s neki ez volt a fontos. Csak akkor látott munkához, ha már nem maradt más hátra. Ilyenkor összezapott egy tucatnyi kosarat, s vitte a piacra. Míg a pénzből futotta, csak ténfergett, kocsmáról kocsmára járt, süttette a hasát a nappal. Aztán ha egy napot már végigkoplalt, fojtott káromkodások közepette előszedte megint a fűzfavesszőit, és szidta a gazdagokat, hogy dologtalanul élnek. A kosárfonás, ilyen módon, nagyon hálátlan mesterség. Antoine munkája még a kocsmázást sem fedezte volna, ha nem úgy intézi a dolgot, hogy olcsón jusson vesszőhöz. Mivel Plassans-ban sohasem vásárolt, azt mondta, hogy egy szomszédos városban szerzi be havonta a készletét, ahol - állítása szerint - olcsóbban adják. Az igazság pedig az volt, hogy a Viorne menti fűzesekből látta el magát sötét éjszakákon. A mezőőr rajta is kapta egyszer, ő meg ültetett egypár napot a fogdában. Ettől kezdve városszerte vad republikánusnak vallotta magát. Azt bizonygatta, hogy békésen pipázott a patak partján, amikor a csősz letartóztatta. És hozzáfűzte még:

- Szeretnének megszabadulni tőlem, mert tudják, milyen elveket vallok. De nem félek én ezektől a hitvány gazdagoktól!

Tízévi semmittevés után azonban Macquart úgy vélte, hogy nagyon is sokat dolgozik. Egyre arról ábrándozott, hogy kieszél valamit, amiből dologtalanul is jól megélhet. Nem az a fajta naplopó volt ő, aki beéri kenyérrel és vízzel, mint egyik-másik hasonszőrű társa, aki azt sem bánja, ha felkopik az álla, csak a kezét ne kelljen megmozdítania. Ő jókat akart enni, és napjait édes semmittevéssel tölteni. Az is megfordult a fejében, hogy beáll inasnak a Szent Márk negyed valamelyik nemeséhez; de egyik lovász barátja azzal ijesztette el, hogy elmesélte neki a gazdái igényeit. Mivel ráunt a kosaraira, és látta, hogy előbb-utóbb pénzért veheti majd a szükséges fűzfavesszőt, Macquart már-már eladta magát helyettesnek, hogy újrakezdje a katonáskodást, amelyet százszor többre becsült a munkáséletnél. Ekkor azonban egy nővel kötött ismeretsége módosította a terveit.

Joséphine Gavaudan, akit városszerte csak Fine becenéven ismertek, harminc év körüli, jól megtermett, vaskos fehérnép volt. Szögletes, férfiasan széles arcát állán és ajka fölött ijesztően hosszú, gyér szőrszálak éktelenítették. Erélyes nőnek emlegették, aki oda is tud csapni,

ha kell. Széles válla, hatalmas karja olyan csodálkozó tiszteletet ébresztett a suhancokban, hogy még mosolyogni sem mertek a bajszán. Mindezekhez pedig egészen gyenge hang járt, vékony és magas gyermekhangocska. Akik gyakrabban találkoztak Fine-nel, azt állították, hogy rettentő külseje alatt egy bárány szelídsége rejtőzik. Mivel derekasan dolgozott, már megtakarított pénze is lehetett volna, ha nem szereti annyira az italt. Bolondult az ánizs-pálinkáért. Vasárnap esténként gyakran úgy kellett hazacipelni.

Egész héten át úgy robotolt, mint egy igavonó barom. Volt három- vagy négyféle foglalkozása is: a csarnokban gyümölcsöt vagy főtt gesztenyét árult, az évszak szerint; ellátta néhány gazdag ember háztartását; eljárt a polgári családokhoz mosogatni, ha vendégséget csaptak; szabad idejében pedig az ócska szalmaszékeket fonta újra. Főként az utóbbi mesterségéről ismerték városszerte. A délvidéken nagy keletje van a szalmaszéknek, amely ott általános használatnak örvend.

Antoine Macquart a vásárcsarnokban ismerkedett meg Fine-nel. Télen, amikor odajárt, hogy a kosarait árusítsa, ahhoz a kályhához állt melegedni, amelyiken Fine főzte a gesztenyét. A lány szorgalma bámulatba ejtette őt, aki a legcsekélyebb munkától is irtózott. A vaskos fehérnép látszólagos nyersesége alatt lassanként félénkséget és rejtett jóságot fedezett föl. Gyakran látta, mint ad oda egy-egy marék gesztenyét a kis rongyosoknak, akik szent áhítattal ácsorogtak párolgó fazeka előtt. Máskor pedig, ha a vásári felügyelő oldalba lökte, kis híján sírva fakadt, mintha mit sem tudna hatalmas ökléről. Antoine végül úgy érezte, hogy éppen ilyen asszony kell neki. Ez majd dolgozik kettő helyett is, ő meg úr lehet a házban: lesz egy igásbarma, fáradhatatlan és engedelmes állatja. Hogy az italt kedveli, azt magától értetődőnek találta. Alaposan meghányta-vetette ennek a frigynek az előnyeit, aztán nyilatkozott. Fine el volt ragadtatva. Férfi soha nem indult még rohamra ellene. Mondhatták neki, hogy Antoine megátalkodott naplopó; úgy érezte, nincs ereje visszautasítani a házasságot, amelyet már a vére is régóta követelt. A fiatalember mindjárt az esküvő napján odaköltözött felesége Civadière utcai lakásába, nem messze a csarnoktól. A három helyiségből álló lakás sokkal kényelmesebben volt berendezve, mint a sajátja. Megelégedett sóhajjal nyújtózkodott végig az ágyon, amelyben két pompás matrac volt.

Az első napokban ment minden, mint a karikacsapás. Fine, csakúgy, mint azelőtt, folytatta szerteágazó tevékenységét; Antoine pedig valami férji hiúságból, ami magát is meglepte, több kosarat font azon a héten, mint előtte bármikor egy hónap alatt. Vasárnap azonban kiütött a háború. Elég csinos összeg volt odahaza, amelyet a házastársak jócskán megcsappantottak. Éjjel, amikor részegek voltak mindketten, istenesen eldöngették egymást, de másnap már nem is emlékeztek rá, min tört ki a veszekedés. Körülbelül tíz óráig még nagyon gyöngédek voltak egymás iránt; ekkor Antoine durván ütlegetni kezdte Fine-t, az asszony pedig - elkeseredésében feledve szelídségét - minden pofonra ökölcsapással válaszolt. Másnap, mintha mi sem történt volna, derekasan folytatta a munkát. Férje azonban, alattomos bosszúból, későn kelt fel, s a nap többi részét sütkérezve és pipázgatva töltötte.

Macquart-ék ettől kezdve olyan életmódot teremtettek maguknak, amelyet később sem hagytak el. Mintha hallgatólag megegyeztek volna, hogy az asszony vért izzadva tartja el a férjét. Fine ösztönösen szerette a munkát, és nem tiltakozott. Ha nem ivott, angyali türelme volt: egészen természetesnek találta, hogy a férje lustálkodik, és igyekezett megóvni a legcsekélyebb munkától is. Dédelgetett vétke, az ánizs, nemhogy gonosszá tette volna, hanem felkel-tette az igazságérzetét: esténként, ha odafeledkezett a kedvenc italával telt palack mellé, és Antoine bele akart kötni, nekiesett teljes erejéből, és a szemére hányta, hogy hálátlan naplopó. A szomszédok már megszokták, hogy a házaspár szobájában szabályos időközönként ki-kitör a vihar. Derekasan ellátták egymás baját: az asszony úgy püfölte a férjét, mint a vásott kölykét

fenyítő anyja; az alattomos és gyűlölködő férfi azonban kiszámított ütéseivel nemegyszer szinte nyomorékká verte a szerencsétlent.

- Sokra méggy vele, ha eltöröd a kezem vagy a lábam - mondogatta a férjének. - Ki tart el akkor, te naplopó?

A heves jeleneteket leszámítva, Antoine tűrhetőnek kezdte érezni új életét. Jó ruhában járt, evett, ha éhes volt, ivott, ha szomjas volt. A kosárfonást teljesen abbahagyta. Olykor-olykor, ha már végképpen elunta magát, elhatározta, hogy készít egy tucat kosarat a legközelebbi vásárra, legtöbbször azonban az elsőt sem fejezte be. Ott tartott a kanapé alatt egy köteg fűzfavesszőt, amelyet húsz év alatt sem használt fel.

Macquart-éknak három gyermekük lett: két lány, egy fiú.

Elsőnek Lisa született, 1827-ben, egy évre az esküvőjük után. Nem sokáig maradt otthon. Kövér, szép gyermek volt, kicsattanóan egészséges és bővérű: nagyon hasonlított az anyjára. Úgy látszott azonban, hogy nem örökölte annak igavonó alázatát. Macquart-ra vallott benne erős vágyakozása a jólétre. Egy süteményért már kicsi korában is hajlandó volt egész napon át dolgozni. Alig volt hétesztendős, amikor nagyon megkedvelte a szomszéd postamesterné: kis komornát faragott belőle. 1839-ben pedig, amikor a férjét elvesztette és Párizsba vonult vissza, magával vitte Lisát. A szülők szinte neki is adták.

Gervaise, a második lány, aki a következő évben jött világra, születésétől fogva görbe lábú volt. Ennek a gyermeknek, aki részegségben fogant, alighanem valamelyik gyalázatos éjszakán, amikor a házastársak agyba-főbe verték egymást, a jobb combja görbe és satnya volt, különös, átöröklött nyomaként azoknak a kegyetlenkedéseknek, amelyeket az anyjának kellett kiállania a részeg verekedés egyik eszeveszett órájában. Gervaise csenevész maradt, Fine pedig, látva, mennyire halvány és erőtlen, ánizspálinka-kúrára fogta. Szegény teremtés még inkább elsatnyult. Hosszú, vézna lányka volt, szinte üresen lötyögött rajta a mindig bő ruha. Csontig soványodott nyomorék testéhez bájos babafej járult, finom és törékeny, halvány arcocskával. Fogyatékosága csaknem bájnak tűnt: alakja minden lépésre lágyan hajladozott, mintha ritmikusan ringana.

Macquart-ék Jean fia három évvel később született. Az izmos legénykén nyoma sem volt Gervaise soványságának. Mint idősebb néneje, anyjára ütött ő is, de külsejében nem hasonlított rá. A Rougon-Macquart családban ő volt az első, akinek szabályos vonások mutatkoztak az arcán, amelyen egyébként a komoly természetű, de szűk értelmű emberek kövér közönye honolt. Ez a fiú azzal a szívós elhatározással nőtt fel, hogy egy szép napon független helyzetet teremtsen magának. Szorgalmasan eljárt az iskolába, hogy egy kis számtant és helyesírást erőltessen a fejébe, pedig ugyancsak nehéz feje volt. Aztán beállt inasnak, és folytatta erőlködéseit: konoksága annál is dicséretesebb, minthogy egy nap alatt szedte a fejébe azt, amit mások egy óra alatt megtanultak.

Míg szegény kicsik a háztartást terheltek, Antoine egyre morgott. Az ő részét rágcsalták a mihaszna szájak. Akár a bátyja, ő is esküdözött, hogy nem kell több gyerek, nem kell több feneketlen bendő, amely koldusbotra juttatja a szülőket. Mióta öten ültek az asztalnál, csak hallani kellett, mennyit kesereg, hogy az anyjuk Jeanba, Lisába és Gervaise-ba tömi a legjobb falatokat.

- Úgy, csak tömjed őket - morogta -, tömjed pukkadásig!

Minden ruha, minden pár cipő, amit az anyjuk vásárolt, napokra mogorvává tette. Ó, ha ezt előre tudja! Dehogy kellett volna neki ez a rakás gyerek! Ezek az okai, hogy csak négy sou ára dohányt füstölhet el naponta, miattuk van annyszor krumplifőzelék ebédre, azt pedig szívből utálja.

Később, amikor Jean és Gervaise hazahordták neki az első egyfrankosokat, úgy vélekedett, hogy persze van hasznuk is. Lisa ekkor már nem volt otthon. A megmaradt kettővel gátlástalanul kitartatta magát, mint ahogy az anyjukkal is tette. Jól bevált számítás volt ez. A kis Gervaise már nyolcéves korától kezdve törte a mandulát a szomszéd kereskedőnél: félfrankos napi keresetét az apja főúri mozdulattal a zsebébe süllyesztette; maga Fine sem merészelt megkérdezni, hová tűnik az a pénz. A lányka később elszegődött egy mosodába tanoncnak, s amikor felszabadult és két frankot keresett naponta, Macquart keze között ennek az összegnek is éppen így nyoma veszett.

Jean az asztalosmesterséget tanulta ki. Macquart őt is kifosztotta a bérfizetés napján, ha el tudta csípni útközben, még mielőtt átadta volna a pénzt az anyjának. Ha kisiklott a pénz a keze közül, mert olykor ez is megesett, rettenetesen rosszkedvű volt. Egy héten keresztül vasvillaszemekkel nézett a gyerekeire és a feleségére, beléjük kötött minden semmiségért, bár szorult bele annyi szégyenérzet, hogy nem vallotta be bosszúsága okát. A következő fizetéskor már lesben állt, s amint kicsalta a gyerekek bérét, napokra nyoma veszett.

A folyton csépelte Gervaise az utcán nőtt fel a szomszéd fiúk társaságában, s tizennégy éves korában teherbe esett. A gyermek apja, egy Lantier nevű cserzőmunkás, tizennyolc éves sem volt. Macquart dühbe gurult. Majd mikor megtudta, hogy Lantier anyja, ez a derék asszony, hajlandó magához venni a gyereket, lecsillapodott. Gervaise-t azonban, aki naponta már egy és negyed frankot keresett, otthon tartotta, és házasságról nem ejtett egy szót sem. Négy évre rá, amikor a lányának megint fia született, akit Lantier anyja szintén magának követelt, Macquart úgy tett, mintha semmit sem vett volna észre. S mivel Fine félénken megjegyezte, hogy nem ártana a tímárral megegyezni és rendezni ezt az ügyet, amely pletykákra ad okot, a férje kereken kijelentette, hogy a lányát nem engedi el, s majd később odaadja a csábítójának, ha az „méltó lesz rá, és lesz miből bútort vásárolnia”.

Ez az időszak volt Antoine Macquart aranykora. Polgár módra öltözködött, finom posztókabátot és pantallót hordott. Gondosan borotválkozott, csaknem elhízott. Nem volt már az a beesett arcú, toprongyos kocsmatöltelék. Kávéházba járt, újságot olvasott, feszített a Sauvaire sétányon. Míg pénz csörgött a zsebében, játszott az urat. Ha nehéz napok jártak, otthon maradt, elkeseredve, hogy az odújában kell ülnie, és nem ihatja meg a fél csésze kávé. Ilyenkor az egész emberiséget okolta szegénységéért, belebetegedett a dühös irigységbe. Végül Fine szíve megesett rajta: odaadta neki gyakran az utolsó ezüstpénzt, amelyet otthon talált, hogy a kávéházban tölthesse az estjét. Féktelenül önző volt a drága ember. Gervaise még hatvan frankot is hazavitt havonta, és vékony pamutruhákban járt, az apja pedig Plassans egyik divatos szabójánál fekete szaténmellényeket rendelt magának. Jean, a nagyfiú, aki három-négy frankot is megkeresett naponta, talán még szemérmetlenebb kifosztás áldozata volt. A kávéház, amelyben naphosszat üldögélt az apja, éppen átellenben volt a gazdája műhelyével, s gyalulás vagy fűrészelés közben ott láthatta a tér túlsó oldalán Macquart „urat”, amint éppen cukrot tesz a fél csésze kávéjába, vagy valamelyik kistökéssel pikétezik. Az ő pénzén játszott a vén semmirekellő. Maga Jean soha nem járt kávéházba, nem lévén őt souja sem egy rumos feketére. Antoine úgy bánt vele, mint egy gyerekkel: egy centime-ot sem hagyott meg nála, és szigorúan számon kérte az idejét. Ha szerencsétlen fiút elcsalták a pajtásai, és a Viorne partján vagy a Garrigues oldalában kirándulással vesztegette egy napját, az apja dühbe gurult, fenyegetőzött, s jó darabig neheztelt rá a négy frank miatt, amennyivel

kevesebbet kapott a fél hónap végén. A fia életét alárendelte a saját érdekeinek, s olykor magáénak tekintette még a lányokat is, akikre az asztaloslegény szemet vetett. El-eljárt Macquart-ékhoz Gervaise több barátnője: tizenhat-tizenennyolc éves, merész és kacagó munkáslányok, akikben a pubertás ingerlő tűzzel ébredezett; kacagásuk esténként fiatalsággal és jókedvvel töltötte meg a szobát. Szegény Jean, megfosztva minden gyönyörűségtől, pénz híján otthon kuksolt: vágytól égő szemmel bámulta ezeket a lányokat. Csakhogy a rákényszerített kisfiús életmód legyőzhetetlen félénkséget oltott belé: úgy játszott húga barátnőivel, hogy szinte az ujja hegyével sem mert hozzájuk nyúlni. Macquart szánakozóan vonogatta a vállát.

- Ó, az ártatlan - dörmögte gúnyos fölénnel.

S ő csókolgatott bele a lányok nyakába, ha a felesége hátat fordított. Még messzebbre is ment egy kis mosónővel, akit Jean erősebben ostromolt, mint a többi. Szinte a fia karjai közül ragadta el egyik este. Tüntetően csapta a szelet a vén betyár.

Vannak férfiak, akik a szeretőjükből élnek. Antoine Macquart ugyanilyen gyalázatosan és szemérmetlenül élősködött a felesége és a gyerekei nyakán. Szégyentelenül zsarolta a családot, és mulatozott másutt, ha kiürült a ház. És a tetejébe még ő volt a felsőbbrendű ember: csak azért járt haza a kávéházból, hogy keserűen ócsárolja a nyomorúságot, amely otthon vár rá; az ebédet förtelmesnek találta; kijelentette, hogy Gervaise buta liba, Jeanból pedig sohasem lesz ember. Belemérült önző élvezeteibe: dörzsölgette a kezét, ha elhalászta a legfinomabb falatokat, s utána apró füstkarikákat eregetett a pipájából. Aközben a két szegény elcsigázott gyermek az asztalnál bóbiskolt el. Boldog semmittevésben múltak a napjai. Egészen természetesnek vette, hogy kitartsák, mint egy nőszemélyt, hogy lustán terpeszkedjék a kávéházak kanapéján, és hűvösebb órákban a Sauvaire-en vagy a sétatéren sétálgasson nagy kényelmesen. A végén már a fia előtt mesélgette szerelmi kiruccanásait. Jean kiéhezett, sóvár tekintettel hallgatta. A gyerekek nem is tiltakoztak: megszokták már, hogy anyjukban is a férfi alázas szolgáját lássák. Fine, ez a jól megtermett fehérnép, alaposan helybenhagyta, amikor mindketten felöntöttek a garatra, ha azonban eszén volt, folyvást remegett előtte, és eltűrte, hogy basáskodjék otthon. Antoine éjjelenként ellopta azt a jó néhány sout, amelyet az asszony napközben a vásáron keresett, Fine azonban legfeljebb néhány leplezett szemrehányást mert tenni. Olykor, ha előre felélte a heti keresetet, még ő okolta a szerencsétlen nőt, aki agyondolgozta magát, hogy együgyű teremtés, és nem tud zöld ágra vergődni. Cérnavékony hangján, amely olyan furcsán szivárgott ki ebből a hatalmas testből, Fine bárány-szelíden válaszolt, hogy már ő sem húszesztendő, és bizony nehéz pénzhez jutni. Úgy vigasztalódott, hogy vett egy liter ánizs-pálinkát, s míg Antoine visszament a kocsmába, ezt kortyolgatta a lánya társaságában. Így korhelykedtek. Jean lefeküdt, a két nő az asztalnál maradt, és hegyezte a fülét, hogy a legcsekélyebb neszre is eltüntethesse a palackot a pohárkákkal. Ha Macquart odamaradt, az is megesett, hogy kortyolgatva, észrevétlenül becsíptek. Elrévedező, buta mosollyal nézett egymásra anya és lánya, s akadozott már a nyelvük is. Piros rózsák gyúltak ki Gervaise orcáin: bárgyú boldogság fényében úszott ez a babaarcocska. Szívbe markoló látványt nyújtott az ittasságtól felhevült, törékeny és halvány lányka, nedves ajkain a részegek hülye vigyorával. Fine magába roskadtan, súlyosan ült a székén. Olykor megfélemedtek a hallgatózásról, vagy annyi erejük sem volt már, hogy eltüntessék a palackot és a poharakat, ha meghallották Antoine lépteit a lépcsőn. Ilyenkor aztán gyilkolták egymást Macquart-ék. Jeannak kellett fölkelnie, hogy szétválassza apját-anyját, és lefektesse a nővérét, aki ott aludt volna a földön, ha ő nem segít rajta.

Minden pártnak megvannak a különcei és a becestelenjei. Antoine Macquart-t irigység és gyűlölet emésztette, bosszútervekről álmodozott az egész társadalom ellen; a köztársaságban a

boldogság korszakát köszöntötte, ahol majd szabadon tömheti a zsebét a szomszédja pénzesládájából, sőt meg is fojthatja ezt a szomszédot, ha az a legparányibb elégedetlenséget tanúsítaná. A kocsmai élet, a megemésztetlenül olvasott újságcikkek félelmetes fecsegőt faragtak belőle: a legképtelenebb politikai elméleteket hirdette. Hogy milyen mélyre süllyedt gonosz butaságában, azt csak akkor tudja elképzelni az ember, ha maga is hallotta már szónokolni valamelyik vidéki kocsmában egyik-másik irigykedőt, akinek az olvasmányok megzavarták az esztét. Mivel sokat beszélt, s a hadseregben is szolgált, és persze erélyes embernek is számított, köréje csoportosultak az együgyű lelkek, és nagy figyelemmel hallgatták. Anélkül, hogy pártvezér lett volna, sikerült maga köré tömörítenie egy kis munkáscsoportot, amely becsületes meggyőződésből fakadó méltatlankodásnak hitte irigy kirohanásait.

Februártól kezdve Plassans-t a sajátjának tekintette. Ha az utcán járkált, csúfondárosan nézegette a boltajtókban álldogáló riadt kiskereskedőket, s a nézése ezt jelentette: „Felvirradt a napunk, báránykáim, nemsokára veszettül megtáncoltatunk benneteket!” Hihetetlenül elszemtelenedett: hódító és kényúr szerepében odáig ment, hogy a kocsmai fogyasztását sem fizette ki; az a mulya tulajdonos pedig szorongva leste vérben forgó szemét, és egyszer sem merte benyújtani a számlát. Megszámálhatatlan mennyiségben fogyasztotta ekkoriban a kávé; olykor meghívta a barátait is, és óraszám ordította, hogy a nép éhen hal, s a gazdagoknak osztoznuk kell. Ő egy sötét sem adott volna egyik szegénynek sem.

Ám mindenekelőtt az a reménysége tette dühödt republikánussá, hogy végre bosszút állhat Rougonékon, akik nyíltan odaszegődtek a reakcióhoz. Ó! Micsoda győzelem lenne, ha a markában tarthatná egy szép napon Pierre-t és Félicitét! Igaz, hogy ők is bajlódtak eleget, de mégiscsak kikupálódtak, maga pedig munkás maradt. Ez folyton gyötörte. De talán még megalázóbb volt neki, hogy amazoknak egyik fia ügyvéd, a másik orvos, a harmadik hivatalnok, míg az ő Jean fia asztalosműhelyben, Gervaise lánya pedig mosodában dolgozik. S ha összehasonlította Macquart-ékat Rougonékkal, kegyetlenül mardosta a szégyen, hogy a felesége gesztenyét árul a csarnokban, esténként pedig a városnegyed ócska, zsírfoltos székeit fonogatja újra. S mindemellett Pierre a testvére, és semmivel sincs több joga, mint neki, hogy dúskáljon a vagyonában. Különben is: a tőle lopott pénzen játssza ma az urat. Ha erről kezdett beszélni, egyszeriben tűzbe jött, órák hosszat fecsegett, untig ismételte elcsépelet vádjait, és soha nem fáradt bele:

- Ha a testvérem ott volna, ahol a helye van, akkor most én lennék a tőkés.

S ha megkérdezték tőle, hol van hát a testvére helye, rettenetes hangon válaszolt: - A fegyházban!

Gyűlölete tetőpontra hágott, amikor Rougonék maguk köré csoportosították a konzervatívokat, és némi befolyásra tettek szert Plassans-ban. Képtelen kocsmai locsogásai a hírhedt sárga szalont valami zsványtanyává avatták, gonosztevők gyülekezetévé, akik minden este a törökre esküsznek, hogy elvágják a nép nyakát. Hogy az éhenkórászokat felingerelje Pierre ellen, nem ártallotta azt híresztelni, hogy az egykori olajkereskedő nem is olyan szegény, mint mondja, csak fősvénységből és a tolvajoktól való félelmében dugdossa a kincseit. A taktikája arra irányult, hogy felláztassa a szegény embereket. Olyan meséket tált elélük, hogy leesett az álluk, s gyakran már maga is elhitte a meséit. Személyes haragját és bosszúvágyát a legnemesebb patriotizmus fátylával csak úgy-ahogy tudta takargatni; minthogy azonban egyszerre száz helyen is ott volt harsogó hangjával, senki nem merészelt volna kételkedni meggyőződése valódiságában.

Alapjában véve ennek a családnak valamennyi tagját ugyanazok a féktelen, állati vágyak töltötték el. Félicité megértette, hogy Macquart szélsőséges véleményei csupán elfojtott haragból

és elkeseredett irigységből táplálkoznak, s ezért legszívesebben pénzzel hallgattatta volna el. Csakhogy pénze, sajnos, nem volt, abba a veszélyes játszmába pedig, amelyet a férje játszott, nem merte belevonni. Antoine különösen az újvárosi tőkések előtt rontotta a hitelüket. Elég volt a rokonság pusztá ténye is. Granoux és Roudier megvetőleg dörzsölte folyton az orruk alá, hogy efféle alak van a családjukban. Tépelődött is Félicité, hogyan moshatják majd le ezt a foltot magukról.

Úgy érezte, majd később lesz igazában szörnyű és szégyenletes dolog, hogy Rougon úr testvérenek a felesége gesztenyét árul, s maga ez a testvér züllött naplopó. Végül már féltette titkos mesterkedéseik sikerét is, amelyet Antoine szinte kedve szerint dönthet romba. Ha meghallotta, milyen éles kirohanásokat rendez az az ember nyilvánosan a sárga szalon ellen, megborzongott arra a gondolatra, hogy ez, ha nekivadul, valami botrányral még halomra pusztíthatja összes reményüket.

Antoine tudta, hogy a viselkedése mennyire megdöbbeníti Rougonékat, és csak hogy minél jobban kihozza őket a sodrukból, mindennap vadabbnál vadabb nézeteket kürtölt szét. A kávéházban „a bátyám”-nak nevezte Pierre-t, olyan hangon, hogy valamennyi vendég arra fordult. Ha az utcán akadt össze a sárga szalon valamelyik reakciójával, elfojtott szitkokat morgott, a derék polgár pedig elképedve ekkora merészségen, este elismételte ezeket Rougonéknak, mintha őket tenné felelőssé a kellemetlen találkozásért.

Egy alkalommal Granoux dühösen rontott be.

- Ez már mégis tűrhetetlen! - kiabálta már a küszöbről. - Lépten-nyomon sértegetik az embert.

Azután Pierre-hez fordult:

- Uram, az olyan testvértől, mint az öné is, igyekezzék az ember megszabadítani a társadalmat. Nyugodtan jövek az alprefektúra előtti téren át, amikor elmegy mellettem az a nyomorult, és morog néhány szót, amelyből tisztán kivehettem a „vén csirkefogó” kifejezést.

Félicité elhalványodott, és igyekezett mentegetőzni Granoux előtt, csakhogy a jóember hallani sem akart semmiről, s azt emlegette, hogy megy haza. A márki sietett elsimítani a dolgot.

- Valóban elképesztő - szólt közbe -, hogy az a nyomorult vén csirkefogónak nevezte önt. Bizonyos abban, hogy önnek szólt a sértés?

Granoux meghökkent. Végül jóváhagyta, hogy Antoine valami ilyesfélét moroghatott: „Már megint ahhoz a vén csirkefogóhoz megy.”

Carnavant úr az állát simogatta, hogy elpalástolja az ajkára kívánczó mosolyt.

Ekkor megszólalt Rougon a legnagyobb lelki nyugalommal:

- Mindjárt gyanítottam, hogy én vagyok az a vén csirkefogó. Örülök, hogy tisztázódott a félreértés. Kérem önöket, uraim, kerüljék azt az embert, akiről az imént szó volt. Én határozottan megtagadok vele minden közösséget.

Félicité azonban nem fogadta ilyen higgadtan az ügyeket: belebetegedett ezekbe a Macquart-féle botrányokba, éjszakákon át gyötörte a kérdés: vajon mit gondolnak róluk az urak.

Néhány hónappal az államcsíny előtt Rougonék névtelen levelet kaptak, háromoldalnyi gyalázkodást, amelyben avval is fenyegették őket, hogy ha Rougon pártja valaha is diadalra jut, újságban teszik közzé Adelaïde hajdani szeretkezéseinek botrányos históriáját s azt a lopást is, amelyet Pierre követett el, amikor a kicsapongástól elhülyült anyjával aláíratta az ötvenezer frankos nyugtát.

Ez a levél magát Rougont is bunkócsapásként érte. Félicité nem állta meg, hogy férjének szemére ne hányja gyalázatos és mocskos famíliáját. A házastársak ugyanis egy pillanatig sem kételkedtek benne, hogy Antoine műve a levél.

- Mindenáron meg kell szabadulnunk ettől a szemét alaktól - mondta Pierre komor képpel. - Már nagyon a terhünkre van.

Macquart ezalatt elővette régi taktikáját, és a családon belül keresett cinkostársat Rougonék ellen. Eleinte Aristide-re számított, amikor elolvasta dörgedelmes cikkei az *Indépendant*-ban. Bár a fiatalembert elvakította irigy dühe, annyira ostoba mégsem volt, hogy afféle alakkal vállaljon közösséget, mint a nagybátyja. Nem is nagyon udvariaskodott vele, s lehetőleg távol tartotta magától. Antoine erre rágalmazni kezdte. A csapszékekben, ahol ő volt a hangadó, már azt is rebesgették, hogy az újságíró felbérelt provokátor. Minthogy itt vereséget szenvedett, Macquart számára már csupán egyetlen út kínálkozott: kipuhatolni húgának, Ursule-nek a gyermekeit.

Ursule 1839-ben meghalt: valóra váltotta bátyja baljóslatát. Anyja idegbaja lassú sorvadássá változott benne, s ez lassanként elemésztette. Három gyerek maradt utána: Hélène, egy tizennyolc éves lány, akit egy tisztviselő vett feleségül, és két fiú: François, a legidősebb, egy huszonhárom éves fiatalember, és Silvère, a legfiatalabb, egy alig hatesztendő szegény kis teremtes. Mouret-t letaglózta a felesége halála. Imádta az asszonyt. Egy évig még vonszolta magát, ügyeivel már nem törődött, összekuporgatott pénzét elvesztegette. Végül egyik reggel felakasztva találták egy kamrában, ahol még ott lógtak Ursule ruhái. Idősebb fia, akit alapos kereskedelmi oktatásban részesített, segédnek lépett be nagybátyjához, Rougonhoz, az éppen eltávozott Aristide helyébe.

Rougon mély gyűlöletet táplált a Macquart-okkal szemben, unokaöccsét mégis nagyon szívesen fogadta, mert tudta róla, hogy dolgozós és józan. Szükségét érezte egy odaadó fiatalembernek, aki segítene föllendíteni az üzletét. Különben is, míg jól ment Mouret-ék sorsa, nagyon megbecsülte ezt a jól kereső házaspárt, és csakhamar ki is békült húgával. Lehet az is, hogy némiképp kárpótolni akarta François-t, amikor alkalmazta: ő fosztotta ki valamikor az anyját, s most avval akarta elhallgattatni a lelkiismerete szavát, hogy munkát adott a fiának. A csirkefogók szokták így méricskélgni a becsületet. Üzletnek sem volt ez rossz. Unokaöccsében meglegelte a kívánt segítséget. Ha a Rougon-cég nem tudott ez idő tájt zöld ágra vergődni, emiatt nem lehet okolni ezt a hangyaszorgalmú, csöndes fiút, aki mintha arra született volna, hogy életét a szatócspult mögött élje le, egy olajoskanna és egy rakás szárított tőkehal társaságában. Bár külsőleg nagyon hasonlított az anyjához, egyenes és korlátolt gondolkodásmódját apjától örökölte. Ösztönösen szerette a szabályozott életet, a kiskereskedelem biztos számításait. Három hónappal azután, hogy a fiú belépett az üzletbe, Pierre, folytatva a kárpótolgatást, hozzáadta legkisebbik lányát, Marthe-t, akitől egyébként sem tudott megszabadulni. A két fiatal egy csapásra, néhány nap alatt egymásba szeretett. Gyöngéd érzelmüket bizonyára az a furcsa körülmény szülte és tette bensőségebbé, hogy csodálatosan hasonlítottak egymásra, mintha csak édestestvérek lettek volna. François - Ursule révén - nagyanyja, Adelaïde arcát örökölte. Marthe esete még érdekesebb volt: ő is szakasztott mása volt Adelaïde-nak, jóllehet Pierre Rougonban egyetlen vonás sem vallott az anyjára; itt a külső hasonlóság átugrotta Pierre-t, hogy a lányában annál erőteljesebben jelentkezzen újra. A fiatal házasságok ez a testvéri hasonlósága egyébként csupán az arcra szorítkozott: François-ban föl lehetett ismerni Mouret kalapos méltó fiát, a rendes és kissé lassú vérű embert, Marthe-ban viszont megvolt Adelaïde ijedős vadsága, belső kuszáltsága; a nagyanya, bizonyos idő elteltével, sajátos és pontosan újrászületett az unokában. Talán külső hasonlóságuk és belső különbözőségük együtt vetette őket egymás karjaiba. 1840 és 1844 között három

gyermekük lett. François a nagybátyjánál maradt mindaddig, amíg az vissza nem vonult az üzletől. Pierre rá akarta bízni az üzletét, a fiatalember azonban jól tudta, miféle meggazdagodási lehetőségeket nyújt a kereskedelem Plassans-ban, s nem fogadta el az ajánlatot, hanem megtakarított pénzecskéjével Marseille-ben telepedett meg.

Macquart csakhamar kénytelen volt lemondani róla, hogy a Rougonék ellen indított hadjáratába bevonja ezt a korlátolt, szorgalmas fiút, akit naplopó-dühében fősvénynek és alamuszinak szidalmazott. Ám úgy gondolta, mégis ráakadt a keresett cinkosra a tizenöt éves Silvère-ben, Mouret második fiában. Amikor Mouret-t fölakasztva találták a felesége szoknyái között, a kis Silvère még iskolás korban sem volt. A bátyja nem tudta, mihez kezdjen szegény teremttel, elvitte hát magával a nagybátyjához. Ez az orrát fintorgatta, mikor a gyermeket meglátta: annyira mégsem szándékozott elmenni a kárpótlásban, hogy minden haszon nélkül tömjön egy száját. Félicité is görbe szemmel nézett Silvère-re, aki sok könnyhullatás közepette nevelkedett, akárcsak egy szerencsétlen, kitett gyermek. Végül nagyanyjának, aki nagy néha ellátogatott Rougonékhoz, egyszer megesett a szíve rajta, és elkérte, hogy magával viszi. Pierre boldog volt. Hagyta, hadd menjen a gyerek, de egy szóval sem említette, hogy fölemeli az anyjának kiszabott szükös tartásdíjat, amelyből ezentúl kettőnek kellett megélnie.

Adelaïde ekkoriban a hetvenöt felé ballagott. Apácai magányban öregedett meg, nem volt már az a karcsú, tüzes teremttel, aki valamikor vadul vetette magát a vadorzó Macquart karjába. Összeaszott, kiszáradt a Saint-Mittre közti kalyibája mélyén, ebben a néma, barátságtalan odúban, ahol tökéletes magányban éldegélt; alig mozdult ki innen egyszer egy hónapban, s krumplin és száraz főzeléken tengődött. Ha valaki megpillantja az utcán bágyadt fehér színével, gépies járásával, elaggott apácának hihette volna, akiből a kolostor kiölte a világi érdeklődést. Sápadt arcát mindig szabályosan keretezte a fehér főkötő: egy haldokló arca volt ez már, kifejezéstelen, megbékélt, végtelenül közömbös maszk. A hosszú hallgatás megszokása némává tette; lakásának homálya, az örökösen egyforma tárgyak folytonos látása kioltotta tekintetét, és szemét olyan átlátszóvá tette, mint a forrás vize. A teljes lemondás, a testi-lelki, csöndes halódás a meghibbant szerelme lassan-lassan komoly matrónává alakította. Ha elrévedt gépiesen néző s mit sem látó szeme, ezen a ragyogó, mély nyíláson át nagy, benső űrbe tekinthetett az ember. Semmi sem maradt a hajdani kéjes szerelmekből, csak a petyhüdt hús és az öregesen reszkető kezek. Valamikor egy nőtény farkas vad mohóságával szeretkezett, most pedig elhasznált, halálra megérlelt, szegény lényéből már csak a fonnyadt falevél fanyar illata áradt. Sajátságos munkája volt ez az idegeknek s a mohó vágynak, amelyek önmagukat emésztették a parancsoló, kényszerű szüzességben. Miután meghalt Macquart, az a férfi, aki nélkülözhetetlen volt az életében, a szerelemvágy tovább lobogott benne, s perzselte, mint egy zárdába csukott fiatal lányt, ám ő egy pillanatig sem gondolt vágyai kielégítésére. A kicsapongó élet talán kevésbé fárasztotta volna, s nem butítja el ennyire, mint ez a kielégítetlen sóvárgás, amely végül is lassú és titkos pusztításban lelt utat, s aláásta a szervezetét.

És ezen a halálosan sápadt öregasszonyon, akiben mintha egyetlen csepp vér sem lett volna már, időnként idegrohamok cikáztak át, mint elektromos áramok, amelyek galvanizálták, s egy órára iszonyatosan heves életre gerjesztették. Meredten, nyitott szemmel feküdt ilyenkor az ágyán; majd csuklás fogta el, és kézzel-lábbal kapálózott. Elképesztő ereje volt, mint azoknak a hisztériás örülteknek, akiket meg kell kötni, nehogy a fejüket a falon verjék szét. A hajdani lángok fellobbanásai, ezek a heves rohamok, szívettépő módon szaggatták szegény, fájdalom gyötörte testét. Mintha fiatalságának minden forró szenvedélye ki akart volna törni szégyenszemre hetvenöt esztendejének jeges bilincsből. Amikor elkábult fültápászkodott és kitámaszkodott, a külvárosi pletykafészek ezt mondták rá, kuszált külseje láttán: „Ívott a vén bolond!”

A kis Silvère gyermeki mosolya volt az utolsó, halvány sugár, amely némi melegséget árasztott fagyos tagjaiba. Azért kérte magához a gyermeket, mert belefáradt a magányba, s megdermedt arra a gondolatra, hogy valamelyik rohama során egyedül kell elpusztulnia. Ha ez a fiúcska körülötte sürgölődött, már nem félt a haláltól. Nem lépett ki konok némaságából, gépies mozdulatai sem lettek puhábbak, mégis kimondhatatlan gyengédség támadt a szívében iránta. Órák hosszat nézte a játékát, mereven, némán. Elragadtatva hallgatta azt a tűrhetetlen ricsajt, amit a gyerek csapott az ócska viskóban. Lármától visszhangzott ez a sírbolt, mióta Silvère keresztül-kasul vágatott rajta seprűnyélen lovagolva, és sírt és kiabált, ha az ajtónak ütődött. Visszahozta Adelaïde-ot a földre. A nagymama elragadóan sután bánt vele: ő, aki fiatal korában elfeledkezett anyaságáról, csak hogy szerető lehessen, most átélte a fiatal anya isteni gyönyöreit, míg mosdatta, öltöztette, és szüntelenül örködött törékeny lényén. A szerelem ébredt föl benne újra, végső, szelíd szenvedéllyel; az ég ajándékozta meg vele ezt az asszonyt, akit a szerelemvágy tett tönkre. Megindító volt a haldoklása ennek a szívnek, amelyet féktelen, vad vágyak töltöttek el valaha, s most egy gyermek iránt érzett szelíd szeretetben készült a halálra.

Ahhoz már nagyon is halott volt, hogy jóságos, kövér nagymamák módjára fecsegésben öntse ki szívét. Titokban imádta az árvát, szemérmesen, mint egy fiatal lány, s nem talált hozzá kedveskedő szavakat. Olykor a térdére vette, és nézte-nézte fakó szemével. S mikor a kicsi megrémült a sápadt, néma arctól és sírva fakadt, ő láthatólag megijedt, hogy mit is csinált, s hamar letette a gyereket a földre, anélkül, hogy megcsókolta volna. Talán felrémllett előtte valami távoli hasonlóság a vadorzó Macquart-ral.

Így nőtt fel Silvère, életét állandóan Adelaïde-dal töltve. Gyermekes hízelkedéssel „Dide anyó”-nak nevezte, s a név végül is rajta ragadt az öregasszonyon. Az „anyó” megszólítást Provence-ban kedveskedésből használják. A gyermek tiszteletteljes félelembe oltott, sajátos szeretetet érzett nagynyja iránt. Amikor még egészen kicsi volt, s nagynyját elő-elővette az idegroham, sírva menekült, mert megrémítette az elváltozott arca; majd a roham után félénken visszasettenkedett, futni készen, mintha bizony szegény öregasszony megverhette volna.

Később, tizenkét éves korában már bátran mellette maradt. Örködött, nehogy a beteg kiessék az ágyból, és megsérüljön. Órák hosszat ölelte szorosan a karjába, hogy csillapítsa a heves rángásokat, amelyek kicsavarták nagynyja tagjait. Ha szünetelt a roham, mély szánakozással nézte görcs torzította arcát, lesóványodott testét, amelyre halotti lepelként borult a szoknya. Ez a havonként meg-megismétlődő titkos tragédia, a hullaszerűen merev öregasszony s a fölé hajló fiú, amint némán kémleli az élet visszatértét: a viskó homályában olyan különösen hatott, mint maga a sötét iszonyat és a szívet fájdtató jóság. Amikor Dide anyó magához tért, kínosan föltápászkodott; rendbe szedte a szoknyáját, s megint csak tett-vett a lakásban, anélkül, hogy Silvère-től bármit is kérdezett volna. Nem emlékezett semmire. A gyermek pedig, ösztönös óvatossággal, kerülte a legcsekélyebb célzást is a lejátékozott jelenetre. Különösen ezek a meg-megújuló rohamok kapcsolták az unokát bensőségesen a nagynyához. De amint a nagymama is szószátyár érzelműség nélkül bálványozta unokáját, a fiú is csak titkolt, szinte szégyenkező szeretettel csüggött rajta. Bár hálásan gondolt rá, hogy magához vette és fölnevelte, továbbra is a rendkívüli teremtetést látta benne, az ismeretlen bajok martalékát, akit szánni és tisztelni kell. Kétségtelen, hogy Adelaïde-nak már alig volt emberi formája: sokkal fehérebb és sokkal merevebb volt, semhogy Silvère csókolgatni merte volna. Így hát szomorú csöndességben éltek, amelynek mélyén végtelen gyöngédség remegését érezték.

Silvère gyermekkorától kezdve ezt a komor és bús levegőt szívtá be; ez megedzette lelkét, amelyben megsűrűsödött a lelkesedés. Már korán komoly gondolatokkal foglalkozó kis férfivá lett, s valami konok akarattal törekedett a műveltségre. A barátok iskolájában, amelyet el kellett hagynia, amikor tizenkét éves korában inasnak állt be, éppen csak egy kis helyesírást meg egy kis számtant tanult. Az alapismeretei még mindig hiányoztak. Elolvasott azonban válogatás nélkül minden össze nem illő kötetet, ami a keze ügyébe került, és így különös poggyászt hordott magával. Voltak ismeretei egy nagy halom dologról, de tökéletlen, meg nem emésztett ismeretek, amelyeket soha nem tudott világosan elrendezni a fejében. Még egészen kicsi korában eljárt játszózni egy Vian nevezetű derék bognármesterhez, akinek a műhelye a zsákutca elején állott, a Saint-Mittre telkével szemben, ahol a fáját raktározta. A fiúcska fölkapaszkodott a javításra küldött kocsik kerekeire, nagy vígan húzogatta a súlyos szerszámokat, amelyeket csöppnyi kezével alig bírt megemelni; de egyik legfőbb mulatsága abban állott, hogy a munkásoknak segédkezett: hol valami fadarabot tartott a kezében, hol a vaspántokat adogatta nekik, melyekre éppen szükségük volt. Amikor fölcseperedett, természetesen Vianhoz állt be inasnak. A bognár régen megszerette a kis kölyköt, aki folyton ott lábatlankodott körülötte, magához vette hát Adelaïde-től, de semmi tartáspénzt nem fogadott el érte. Silvère kapva kapott az ajánlaton, szinte látta már a pillanatot, amikor visszafizetheti szegény Dide anyónak mindazt, amit őrá költött. Rövidesen kitűnő munkás lett belőle. Becsvágya azonban magasabbra tört. Meglátott egyszer valamelyik plassans-i díszhintógyártónál egy szép új hintót, amelyen csak úgy ragyogott a lakkozás: ekkor feltette magában, hogy ilyen kocsikat fog készíteni ő is. Úgy vésődött a lelkébe ez a hintó, mint valami párját ritkító műremek, szinte áhított eszményképe lett munkás-becsvágyának. A szekerek, amelyeken Viannál dolgozott - féltőn gondozott, kedves szekerei -, egyszeriben méltatlanná váltak szeretetére. Rajziskolába kezdett járni, ahol ismeretséget kötött egy megugrott gimnazistával. Ez kölcsönadta neki régi mértankönyvét, s ő - vezetés nélkül - tanulmányokba merült. Hetekig törte a fejét, hogy felfogja az elképzelhető legegyszerűbb dolgokat. Ilyen módon afféle tudóskodó munkás lett belőle is, aki a nevét is alig tudja leírni, az algebrát azonban úgy emlegeti, mintha személyes ismerőse volna. Semmi sem zavarja meg annyira a szellemet, mint az effajta szedett-vedett műveltség, amely nem nyugszik szilárd alapon. Ezek a tudásmorzsák igen gyakran teljesen hamis fogalmat adnak a magasabb rendű igazságokról, s a szűkagyúakat ostoba konokságukban kiállhatatlanná teszik. Silvère-ben csak növelték a nemes felbuzdulást az összelopkodott tudástörmelékek. Tudatára ébredt, hogy mekkora látókörök maradtak zárva előtte. Magasztos eszmévé szentelte azokat a dolgokat, amelyekhez nem férhetett hozzá. Mély és tiszta vallásossággal hódolt a nagy gondolatok s a nagy szavak előtt, amelyek felé egyre szárnyalt, s nem értette őket mégsem. Ártatlan lélek volt, fenségesen ártatlan: térdre borult már a templom küszöbén a gyertyák láttán, amelyeket messziről csillagoknak hitt.

A Saint-Mittre közti viskó első helyisége egy nagy szoba volt, amelynek az ajtaja egyenest az utcára nyílt. Ez a kikövezett szoba konyhául és ebédlőül is szolgált. Bútorzata mindössze néhány szalmaszékből, egy kecskelábú asztalból és egy öreg ládából állott; a láda fedelére Adelaïde egy szakadozott gypjűszövetet terített, s így kanapévá alakította. Az egyik falmélyedésben, a testes kandallótól balra, ott állt a művirág díszítette, gipszből készült Szent Szűz, akiben a jóságos anyát tisztelik hagyományosan Provence vénasszonyai, ha mégoly kevésbé ájtatosak is egyébként. A szobából folyosó vitt a ház mögött fekvő kis udvarra, amelyen egy kút állt. A folyosón balra nyílt Dide anyó szobája; a szűk szoba bútorzata egy vaságy és egy szék volt; jobbra, egy még szűkebb szobában, ahová éppen csak hogy befért egy tábori ágy, aludt Silvère, akinek egészen a mennyezetig érő polcrendszer kellett kieszelnie, hogy maga mellett tudja szívéhez nőtt, szedett-vedett könyveit, amelyeket apránként vásárolt a közeli ócskásboltban. Éjjel, ha olvasott, lámpáját az ágy fejénél egy szögre akasztotta. Ha nagyanyjára roham jött rá, innen az első hörgés hallatára már egy ugrással nála lehetett.

A fiatalember élete tovább is úgy folyt, mint egy gyermeké. Erre az eldugott zugra szorítkozott egész léte. Mint apja, a kocsmázástól és a vasárnapi lődörgéstől ő is irtózott. Pajtásai sértették finom érzéseit durva kedvteléseikkel. Ő inkább olvasott, vagy a fejét törte valami magától értetődő geometriai problémán. Dide anyó, mióta rábízta a háztartás apró ügyes-bajos dolgait, maga ki sem mozdult többé, s a családjától is elidegenedett. A fiatalember olykor eltűnődött ezen az elhagyatottságon; elnézte a szegény öregasszonyt, aki két lépésnyire lakik a gyermekeitől, és ezek úgy igyekeznek elfelejteni őt, mintha meghalt volna: ilyenkor még jobban szerette, szerette magáért, és szerette a többiek helyett is. S ha egyszer-másszor felderengett előtte, hogy Dide anyó hajdani vétkeit vezekeli, így gondolkozott: „Azért születtem, hogy megbocsássak neki.”

Ebben az elfojtottan parázsló lélekben a republikánus eszmék természetesen lobbantak fel. Éjszakánként, odúja mélyén, Silvère újra meg újra elolvasta Rousseau egyik kötetét, amelyet régi záruk között fedezett föl a szomszéd ócskásnál. Ez az olvasmány ébren tartotta reggelig. Az egyetemes boldogságnak ebben az álmában, amely annyira kedves a szerencsétleneknek, a szabadság, egyenlőség, testvériség szavak úgy csengtek-bongtak a fülében, mint a szentelt harangzúgás, amelynek hallatára térdre hullanak a hívők.

Amikor megtudta, hogy Franciaországban kikiáltották a köztársaságot, el is hitte, hogy ezentúl mindenki mennyei boldogságban él majd. Félműveltségében messzebb látott, mint a többi munkás, vágyai nem korlátozódtak a mindennapi kenyérre; mélységes naivsága és az emberismeretnek tökéletes hiánya elméleti ábrándokba ringatták, édenkertről álmodozott, ahol örök igazság uralkodik. Paradicsoma jó ideig a gyönyörűség kertje volt, ahol magafeledten élt. Amikor sejteni kezdte, hogy nem minden megy a legjobban a köztársaságok legjobbjában, mérhetetlen fájdalom lett úrrá rajta. Ekkor új álmot szőtt arról, hogy kényszeríteni kell az embereket a boldogságra, akár erőszakkal is. Minden ténykedés, amelyről úgy látta, hogy a nép érdekeit sérti, bosszúvágyó méltatlankodást ébresztett benne. A szelíd gyermekben vad politikai gyűlölet lobogott. Nem csapott volna agyon még egy legyet sem, de minden pillanatban fegyvert emlegetett. Szenvedélye lett a szabadság: értelmetlen, féktelen szenvedély; beleöntötte vérenek minden forró cseppjét. Tudatlanabb, de egyszersmind tanultabb volt, semhogy elvakult lelkesedésében türelmes legyen; nem akart számot vetni az emberekkel; a teljes igazság és a teljes szabadság kormánya kellett neki. Ekkortájt ötlött nagybátyjának, Macquart-nak eszébe, hogy Rougonékra uszítja. Úgy okoskodott, hogy ez a bolond fiú, ha ő kellőképpen felszítja az elkeseredését, irtózatot munkát végez majd. Ez a számítás nem nélkülözött minden ravaszságot.

Antoine tehát úgy igyekezett megnyerni Silvère-t, hogy mértéktelen csodálatot színel a fiatalember eszméi iránt. Kezdetben kis híján elrontott mindent: a köztársaság győzelmében a maga haszonleső módján a boldog semmittevés, a véget nem érő evés-ivás korszakát üdvözölte, s ez sértette unokaöccsének tisztán erkölcsi törekvéseit. Észrevette, hogy hamis vágányra siklott, és erre szokatlan dagályossággal kezdte ontani az üres és hangzatos szavak áradatát, amit Silvère a hazafiúi érzélem elegendő bizonyítékának vélt. Bácsi és unokaöcs csakhamar kétszer-háromszor is találkozott hetenként. Hosszú beszélgetéseik során, miközben határozottan eldöntötték a haza sorsát, Antoine igyekezett meggyőzni a fiatalembert, hogy Franciaország boldogulásának legfőbb akadálya a Rougonék szalonja. De megint csak utat tévesztett, amikor anyját Silvère füle hallatára „vén lotyó”-nak nevezte. Sőt nem átalította elmesélni szegény öregasszony hajdani viselt dolgait sem. A fiatalember szégyentől égő arccal, szótlánul hallgatta. Ő nem kérdezte ezeket a dolgokat, és most szíven szúrta ez a vallomás, és megsebezte Dide anyó iránt érzett gyöngéd tiszteletét. Ettől a naptól fogva még több gonddal vette körül a nagyanyját, mindig volt számára jóságos mosolya és megbocsátó, nyájas tekintete. Különben Macquart is észrevette, hogy ostobaságot követett el, és igyekezett

kihasználni Silvère gyöngédségét: Rougonékat vádolta Adelaïde elhagyatottsága és szegénysége miatt. Ő maga mindig a legjobb gyermek volt - amint elmondotta -, csak a testvére járt el gyalázatos módon; kifosztotta az anyját, ma pedig, amikor annak már egy souja sincs, még szégyenkezik is miatta. Kifogyhatatlanul locsogott erről a témáról. És Antoine bácsi nagy meglepődésére Silvère felháborodott Pierre bácsi eljárásán.

A fiatalember minden látogatásakor ugyanazok a jelenetek ismétlődtek. Esténként érkezett, amikor a Macquart család vacsoránál ült. Az apa dörögve nyelt valami krumplifőzelékfelét. Kiválogatta a szalonnadarabokat, és le nem vette a szemét a tálról, míg az Jean és Gervaise keze között járt.

- Látod, Silvère - mondta, és fojtott haragját csak rosszul palástolta gunyorosan közömbös arca -, már megint krumpli és mindig csak krumpli! Egyebet sem eszünk soha. A hús a gazdagoké. Képtelenség zöld ágra vergődni, amikor az embernek ilyen pokolian falánk gyerekei vannak.

Gervaise és Jean a tányérjára sütött szemmel még kenyeret sem mert vágni magának. Silvère álmai egében járt, és sejtelve sem volt a helyzetről. Nyugodt hangon ejtette ki ezeket a vészjósló szavakat:

- De bácsikám, magának dolgoznia kellene.

- Ó, hogyne - kacagott fel Macquart, akinek az elevenjére tapintottak -, azt akarod, hogy dolgozzam, mi? Hogy ezek a nyomorult gazdagok még az én bőrömrre is spekuláljanak? Keresnék vagy egy frankot, és kidolgoznám a lelkemet. Ugyancsak megéri!

- Mindenki annyit keres, amennyit tud - válaszolt a fiatalember. - Egy frank az egy frank, az is csak jó a háznál... Különb is maga kiszolgált katona, miért nem keres hivatalt magának?

Ekkor Fine is közbeszólt, olyan meggondolatlanul, hogy meg is bánta mindjárt.

- Mindennap ezt hajtogatom neki én is - mondta. - A vásári felügyelőnek segítségre van szüksége, említettem neki a férjemet, úgy látszik, jóindulattal is van irántunk...

Macquart lesújtó tekintettel szakította félbe.

- Ugyan, hallgass már! - morogta visszafojtott dühvel. - Tudják is az asszonyok, mit beszélnek! Nem kellenék én sehova. Nagyon is jól ismerik a nézeteimet.

Mindig mélyen felháborodott, ha alkalmazást ajánlottak neki. Közben pedig szakadatlanul állást követelt, készen arra, hogy amit találnak a számára, azt a legképtelenebb ürüggyel utasítja vissza. Ha nagyon nógatták, rettentő dühös lett.

Ha Jean vacsora után újságot vett a kezébe, ráförmedt:

- Jobban tennéd, ha aludni mennél! Holnap majd későn kelsz, és megint oda egy napod... Nézze meg az ember! Ez a mihaszna a múlt héten is nyolc frankkal kevesebbet adott haza. De megmondtam a gazdájának, hogy ezentúl ne neki adja a pénzt. Magam fogom felvenni.

Jean már ment is feküdni, csak hogy ne hallja az apja szidalmait. Silvère-rel nemigen rokon-szenvezett; a politika untatta, az unokaöccséről meg úgy vélekedett, hogy egy kicsit „dilis”. Amikor már csak a nők maradtak velük, és az asztal leszedése után, szerencsétlenségükre, halkan diskuráltak, Macquart rájuk ripakodott:

- Ó, a naplopók! Hát nincs itt semmi rendbehoznivaló? Rongyokban járunk valamennyien... Ide hallgass, Gervaise, jártam az asszonyodnál, és szép dolgokat hallottam felőled. Mihaszna csavargó vagy.

Gervaise - jó húszesztendőös nagylány - elpirult, amikor így leszidták Silvère előtt. A fiút, aki szemben ült vele, rosszullét környékezte. Egyik este későn érkezett, amikor a nagybátyja nem volt otthon, s az anyát és a lányát tökrészen találta a kiürült palack mellett. Ettől kezdve, valahányszor meglátta az unokahúgát, önkéntelenül eszébe jutott a szégyenletes látvány: a buján nevető lány, szánalmat keltő halvány arcocskáján a nagy piros foltokkal. Ocsmány históriák terjedtek el a lányról, a fiút ez is félénkké tette. Szerzetesi szűziességben nőtt fel, s olykor, titokban, félénk csodálkozással nézegette, mint valami gimnazista, aki utcalánnyal kerül össze.

Mikor pedig a két nő kezébe vette a tüt, s a szemét rontotta Macquart ócska ingein, ez elfoglalta a legkényelmesebb ülőhelyet, kéjesen hátradőlt, és kortyolgatva, pőfékelve élvezte a semmittevést. Ilyenkor szokta vádolni a gazdagokat ez a vén csibész, hogy a nép verejtékén híznak. Fenséges felháborodást mutatott az újbárosi urak ellen, akik henyélnek, és a szegény-néppel tartatják el magukat. A kommunista eszmefoszlányok, amelyeket reggel az újságjából szedett össze, nevetségesen és elképesztően hangzottak a szájából. Arról a közeli korszakról beszélt, amelyben senki nem kényszerül rá, hogy dolgozzék. Rougonék iránt azonban továbbra is ádáz haragot táplált. A megevett sok krumpli megfeküdte a gyomrát.

- Láttam azt a nyomorult Félicitét - mondta -, csirkét vásárolt a csarnokban... Csirkét esznek ezek az örökségrablók!

- Dide anyó azt mondja - szólalt meg Silvère -, hogy Pierre bácsi jó volt magához, amikor visszajött a katonaságtól. Vagy nem áldozott tetemes összeget arra, hogy ruhával és lakással ellássa?

- Tetemes összeget! - üvöltött felháborodva Macquart. - Bolond a nagyanyád!... Azok a bitangok terjesztették ezt a hírt, hogy befogják a számat. Semmit sem kaptam.

Fine megint rosszkor szólt közbe, és emlékeztette a férjét, hogy kapott kétszáz frankot, továbbá egy rend ruhát és egyévi lakbért. Antoine ráförmedt, hogy hallgasson, majd növekvő dühvel folytatta:

- Kétszáz frank! Az is valami? Én a jussomat akarom, az pedig tízezer frank! No jó, beszéljünk arról az ólról, ahová belöktek, mint valami kutyát, és az ócska zakóról, amelyet Pierre csak azért adott ide, mert már annyira rongyos és piszkos volt, hogy nem merte fölvenni!

Hazudott, de haragja láttán senki nem mert ellenkezni vele. Ekkor Silvère-hez fordult:

- Te meg, te ártatlan, még véded is őket! - tette hozzá. - Kifosztották az anyádat is. A derék asszony nem halt volna meg, ha van miből ápolnia magát.

- Nem, bácsikám, maga igazságtalan - mondta a fiatalember -, anyám nem halt meg gondozatlanul, s tudom azt is, hogy apám egy sout sem fogadott volna el a felesége családjától.

- Ugyan, eredj már! Az apád éppen úgy elfogadta volna a pénzt, mint bárki más. Galádul kifosztottak bennünket, hozzá kell jutnunk jogos vagyunkhoz.

És Macquart századszor is belefogott az ötvenezer frank históriájába. Unokaöccse már betéve ismerte az egészet valamennyi kicifrázott változatában, s kissé türelmetlenül hallgatta.

- Ha férfi volnál - fejezte be Antoine -, egyszer velem jönnél, és jó nagy botrányt csapnánk Rougonéknál. El sem jönnénk, míg pénzt nem adnak.

Silvère azonban elkomorodott, és határozott hangon szólalt meg:

- Ha kifosztottak bennünket a nyomorultak, az az ő bajuk! Nekem nem kell a pénzük. Látja, bácsikám, nem a mi dolgunk, hogy lesújsunk a családunkra. Rosszat tettek, egyszer majd elnyerik rettenetes büntetésüket.

- Ó, te ártatlanság! - kiáltott a nagybátyja. - Majd ha fölülkerekedünk, csak nézd meg, hogy nem magam sütöm-e a magam pecsenyéjét. Törődik is velünk a Jóisten! De piszkos família ez a miénk! Ha éhen fordulnék föl, azok a nyomorultak akkor sem vetnének elém egy darab száraz kenyeret sem.

Ha Macquart belekezdett ebbe a témába, kifogyhatatlan volt. Csupaszon mutogatta irigykedő vágya vérző sebeit. Vérbe borult a szeme, ha csak arra gondolt, hogy a családból egyedül neki nem volt szerencséje, s hogy ő krumplit eszik, míg a többiek kedvükre tömik magukat hússal. Sorra vette ilyenkor egész atyafiságát, nem kímélve még az unokaöccse gyermekeit sem, és mindegyik ellen volt panaszkodó vagy fenyegető szava.

- Igen, igen - ismételte keserűen -, hagynának megdöglölni, mint egy kutyát.

Gervaise, miközben föl sem pillantva a munkájából buzgón öltögetett tovább, olykor megkockáztatta:

- De papa, Pascal bátyám jó volt hozzánk tavaly, amikor beteg voltál.

- A kezelésért soha nem kért egy sout sem - kapcsolódott bele Fine is, segítségére jöve a lányának -, és gyakran csúsztatott egy-egy ötfrankost a kezembe, hogy húslevest főzhessek neked.

- Éppen ő! Megdöglesztett volna, ha nincs olyan erős természetem! - hördült fel Macquart. - Hallgassatok, hülyék! Beugortok, mint az éretlen kölykök. Azok valamennyien szeretnének már kiterítve látni. Nehogy még egyszer elhívjátok az unokaöcsémet, ha megbetegszem, hiszen már attól rosszul lettem, hogy a kezébe kerültem. Hitvány egy doktor az, nincs egyetlen úri betege sem.

Macquart, ha már egyszer benne volt, nem hagyta abba.

- Akár az a törpevipera Aristide - folytatta -, az a kétszínű alak, az az áruló. Te talán bedölsz az *Indépendant*-ba írt cikkeinek, Silvère? Nagy fajankó is volnál. Még csak franciául sincsenek tisztességesen megírva azok a cikkek. Mindig mondtam, hogy ez az orvrepublikánus egy húron pendül a tisztelt apjával, hogy lóvá tegyen bennünket. Majd meglátod, hogyan forgatja a köpönyegét... Hát a bátyja, az a jeles Eugène, az a vaskos barom, akivel úgy odavannak Rougonék! És még van képük azt állítani, hogy jó állása van Párizsban! Ismerem én azt az állást. A Jeruzsálem utcában dolgozik: spicli...

- Kitől hallotta? Nem is tud róla semmit - vágott közbe Silvère, akinek egyenes lelkiületét végül is sértette nagybátyja vádaskodása.

- Úgy? Szóval nem tudok róla semmit, azt hiszed? Én mondom, hogy spicli... Téged ugyan akár meg is nyírhatnának ezzel a birkajóságoddal. Nem vagy te férfi. Nem akarok rosszat mondani François bátyádról, de a te helyedben ugyancsak rossz néven venném, hogy olyan zsugori módra viselkedik veled szemben. Annyi pénzt keres Marseille-ben, amennyi a bőrébe fér, és nem küldene neked még egy nyomorult húszfrankost sem az apró szórakozásaidra. Ha valamikor bajba kerülsz, nem tanácsolom, hogy hozzá fordulj.

- Nincs szükségem senkire - válaszolta a fiatalember büszkén és egy kissé megbántva. - Keresek én eleget a magam és Dide anyó számára. Kegyetlen ember maga, bácsikám.

- Én csak az igazat mondom, ennyi az egész... Szeretném felnyitni a szemed. Piszkos família a miénk. Szomorú ez, de így van. Még Aristide fia, Maxime is, az a kilencéves kis kölyök, még az is nyelvet ölt rám, ha meglát. Ez a gyerek egyszer még megveri az anyját, és jól is teszi. Mondhatsz, amit akarsz, ezek az alakok nem érdemlik meg a szerencsájüket; így van ez minden családban: a tisztességesek nyomorognak, a becstelenek boldogulnak.

Ez a sok szennyes, amelyet Macquart ekkora buzgalommal teregetett unokaöccse elé, mély undorral töltötte el a fiatalembert. Szeretett volna visszazánni álmai közé. Mikor már nagyon is feltűnő lett a türelmetlensége, Antoine a legerősebb eszközökhöz folyamodott, hogy felingerelje rokonai ellen.

- Védj csak őket, védjed! - mondta látszólag megnyugodva. - Hiszen ami engem illet, én már úgy rendeztem az ügyeimet, hogy nem lesz több dolgom velük. Ennyit is csak azért mondtam, mert annyira szeretem szegény anyámat, s ez a banda valóban felháborítóan bánik vele.

- A nyomorultak! - mormogta Silvère.

- Ó, te semmit sem tudsz, te semmit sem hallasz. Nincs az a sértés, amit Rougonék rá ne szórnának a derék asszonyra. Aristide megtiltotta a fiának, hogy köszönjön neki, Félicité pedig a bolondházba akarja csukatni.

A fiatalember sápadt volt, mint a fal. Hevesen szakította félbe a nagybátyját.

- Elég! - tört ki. - Nem akarok erről többet hallani. Véget kell vetni az egésznek.

- Elhallgatsz, mert nehezedre esik hallani - folytatta a vén csirkefogó, a jó embert játszva. - Vannak azonban dolgok, amelyek előtt nem hunyhatsz szemet, hacsak nem akarsz a tökkelütött szerepében tetszelegni.

Macquart, míg azon erőlködött, hogy Rougonékra uszítsa Silvère-t, különös örömét lelte abban, hogy a fájdalom könnyeit csalja a fiatalember szemébe. Talán még jobban megvetette, mint a többieket, mivel kiváló munkás volt, és soha nem ivott. Ezért válogatott kegyetlenséggel hegyezte ki gyötrő hazugságait, amelyek szíven találták szegény fiút, s örült, ha látta elsápadó arcát, reszkető kezét, fájdalmas tekintetét. Kéjes gyönyört érzett, mint a gonosz szellem, amely kiszámítja csapását, és áldozata elevenjébe vág. És amikor úgy vélte, hogy már eléggé megsebezte és elgyötörte a fiút, áttért a politikára.

- Azt hallottam - mondta lehalkított hangon -, hogy Rougonék valami gázságot készítenek elő.

- Gázságot? - figyelt fel Silvère.

- Azt. Egyik éjjel állítólag összeszedik a város valamennyi jóézésű polgárát, és börtönbe vetik őket.

A fiatalember először kételkedett. A nagybátyja azonban pontos részletekkel szolgált: összeállított listákról beszélt, megnevezte a listára fölvetett személyeket, elmondta, miképpen, mikor, milyen körülmények között hajtják végre az összeesküvést. Silvère lassan-lassan elhitte ezt a dajkamesét, és csakhamar örjöngeni kezdett a köztársaság ellenségei ellen.

- Őket kell megbénítanunk - kiabálta -, ha folytatják a hazaárulást. És mi a szándékuk az elfogott polgártársakkal?

- Hogy mi a szándékuk? - viszonzta Macquart, és szárazon fölnevetett. - Hát főbe lövik őket a börtön pincéiben.

És amikor a fiatalember rémülettől dermedten bámult rá, és képtelen volt megszólalni, így folytatta:

- Nem ők lesznek az elsők, akiket legyilkolnak. Menj csak, járkálj valamelyik este a törvénytörők háta mögött, majd hallasz ott puskaropogást és nyögéseket.

- Ó, a gazok! - mormolta Silvère.

Ekkor bácsi és unokaöcs belevetette magát a magas politikába. Látva, hogy belemelegednek, Fine és Gervaise szép csöndben lefeküdt. A két férfi észre sem vette. Éjfélig is fennmaradtak; tárgyalták a párizsi híreket, beszélgettek a közeli és elkerülhetetlen harcról. Macquart neki-keseredve szidta saját pártjának az embereit; Silvère fennhangon ábrándozott, de csak úgy magának, az eszményi szabadságról. Furcsa beszélgetések voltak ezek: a nagybácsi megszállhatatlan pohárkát hajtott fel, és az unokaöccse ittasult meg a lelkesedéstől. Antoine azonban soha nem tudta elérni, hogy az ifjú republikánus bármiféle aljas számítást vagy haditervet eszeljen ki Rougonék ellen; hiába noszogatta, nem hallott a szájából egyebet, mint hivatkozást az örök igazságra, amely előbb-utóbb megbünteti a gonoszokat.

A nemes lelkű gyermek ugyan lángolva beszélt arról, hogy fegyvert kell ragadni és le kell gyilkolni a köztársaság ellenségeit, ám mihelyt ez az ellenség kilépett az álmvilágból, hogy Pierre bácsiban vagy akármelyik ismerősében öltön testet, akkor már az éghez fohászkodott, hogy tartsa tőle távol a kiontott vér borzalmát. Feltehető, hogy nem látogatta volna Macquart-t sem, akinek irigykedő dühe valami kellemetlen érzést keltett benne, ha nem élvezi annyira, hogy ott szabadon beszélhet drága köztársaságáról. Nagybátyja mindenesetre döntően befolyásolta a sorsát; szakadatlan szóáradatával felborzolta az idegeit, annyira, hogy a fiú végül már mohón áhítozott a fegyveres harcra, az egyetemes boldogság erőszakos megszerzésére.

Mikor Silvère tizenhatodik évébe lépett, Macquart fölvetette a hegypártiak¹⁰ titkos társaságába, ebbe a kiterjedt szövetségbe, amely az egész délvidéket is behálózta. Ettől kezdve az ifjú republikánus egyre a csempész puszkáján legeltette a szemét, amelyet Adelaide a kandalló párkányára akasztott föl egykor. Egy éjjel, míg nagyanyja aludt, megtisztogatta a fegyvert, és újra használhatóvá tette. Aztán visszaakasztotta a szögre, és várakozott. Ringatózott mámoros ábrándjaiban, roppant hősköltevényeket szövögetett, eszményi tündöklésben homéroszi küzdelmeket, lovagi tornákat látott maga előtt, amelyekben a szabadság bajnokai diadalmaszkodnak az egész világ üdviváltságai közepette.

Macquart, bár erőfeszítései kudarcot vallottak, nem csüggedt. Úgy vélte, elbánik ő egyedül is Rougonékkal, ha egyszer sarokba szorítja őket. Irigy és éhenkórász naplopó-dühe csak fokozódott, amikor sorozatos balszerencse folytán kénytelen volt újból munkához látni. 1850 első napjaiban Fine váratlanul meghalt; tüdőgyulladást kapott egyik este, amikor a Viorne-ban mosta a család fehéreneműjét, és nedvesen cipelte haza a hátán; csuromvizesen és verejtékezve tért vissza, összetörte a szörnyű teher. Nem is épült fel többé. Halála megdöbbentette Macquart-t. Kicsúszott a markából a legbiztosabb jövedelem. Amikor egynéhány nap múlva eladta azt az üstöt, amelyben a felesége a gesztenyét főzte, és az állványt, amelyen újrafonta az ócska székeket, durván szidta a Jóistent, hogy elvette tőle a megboldogultat. Valamikor szégyenkezett a nagydarab fehérenép miatt, csak most érezte igazán, hogy mit ért. Még kapzsibban csapott le újra a gyerekei keresetére. Gervaise azonban belefáradt folytonos követelözéseibe, s egy hónappal ezután otthagya. Magával vitte két gyermekét és Lantier-t, akinek meghalt az anyja. A szeretők Párizsba menekültek. A teljesen lesújtott Antoine dühöngve gyalázta a lányát; azt kívánta, bár a kórházban döglőne meg, mint a hozzá hasonló nőszemélyek. Ez a szitokáradat azonban nem javított a helyzetén, amely most már csakugyan rosszra fordult.

¹⁰ A hegypártiak - montagnards - a francia forradalom alatt a konvent felső padsoraiban ültek (innen a nevük) - nagyrészt jakobinusok, elszánt plebejus demokraták voltak.

Jean hamarosan követte nővére példáját. Kivárt egy fizetési napot, és úgy intézte a dolgot, hogy maga vette fel a pénzt. Távozóban azt mondta egyik barátjának - s ez továbbmondta Antoine-nak -, hogy nincs szándékában tovább tömni azt a naplopó apját, ha pedig ez arra vetemednék, hogy csendőrökkel hozassa vissza, akkor ő sem fűrészhöz, sem gyaluhoz nem nyúl többet. Antoine másnap hasztalan kereste a fiát: egy árva garas nélkül, egyedül állt abban a lakásban, ahol húsz éven át kővére hizlaltatta magát; ekkor vad düh öntötte el, a bútorokat rugdalta, a legszörnyűbb átkokat üvöltötte. Aztán kifulladt. Nyögve vonszolta magát, mint egy lábadozó beteg. Valósággal beteggé tette a félelem, hogy magának kell megkeresnie a kenyerét. Amikor Silvère meglátogatta, könnyek közt panaszkolta gyermekei hálátlanságát. Hát nem volt ő mindig jó apa? Jean és Gervaise szörnyetegek, akik ugyancsak csúnyán viszonyozzák mindazt, amit értük tett. Most, hogy megöregedett, és többet már nem tudnak kicsikarni belőle, most elhagyják.

- De bácsikám - szólalt meg Silvère -, maga nem olyan öreg, hogy ne tudna dolgozni.

Macquart köhécselt, összegörnyedt, gyászosan csóválta a fejét, mintegy jelezve, hogy nem sokáig állná ki ő a legcsekélyebb fáradságot sem. Amikor unokaöccse már távozni készült, kölcsönkért tőle tíz frankot. Egy hónapig abból élt, hogy egyenként a zsibárushoz hordta gyermekei régi holmiját, s lassanként eladogatta az apróbb háztartási tárgyakat is mind egy szálig. Hamarosan nem maradt semmije egy asztalon, egy széken, az ágyán és a rajta levő ruhán kívül. Végül még a diófa ágyát is elcserélte egy közönséges tábori ágyra. Amikor már mindenből kifogyott, dühében sírva és halásápadtan, mint egy öngyilkosjelölt, előkotorta a vesszőnyalábot, amely egy negyedszázada már elfeledve hevert valamelyik sarokban. Úgy vette elő, mint aki hegyet mozdít ki a helyéből. S átkozva az emberi nemet saját elhagyatottságáért, újra nekikezdett a kosárfonásnak. Ekkor kezdte csak emlegetni igazán, hogy föl kellene osztani a gazdagok vagyonát. Rettenetesen viselkedett. Beszédeivel fölgyújtotta a csapszéket, ahol őrzöngő tekintete korlátlan hitelt biztosított számára. Különben is csak akkor dolgozott, ha már nem tudott egy ötfrankost kicsalni Silvère-től vagy valamelyik cimborájától. Nem volt már Macquart „úr”, a hétköznapiakon is kikent-kifent munkás, aki a polgárt majmolja. Visszavedlett azzá a mocskos fickóvá, aki egykor a rongyaira spekulált. Most, hogy csaknem minden piacnapon ott árulta a kosarait, Félicité el sem mert menni a csarnokba. Macquart egyszer csúnya jelenetet rendezett neki. Nyomorával együtt nőtt gyűlölete Rougonék ellen. Rettentő fenyegetések közepette esküdözött, hogy ő majd igazságot tesz, mert a gazdagok megegyeztek, hogy munkára kényszerítsék.

Ilyen lelkiállapotban forró és zajos örömmel fogadta az államesínyt, akár a kutya, ha koncot szimatol. Minthogy a város néhány derék liberális nem tudott megegyezni és félreállott, természetesen ő lett a felkelés egyik lehangosabb szócsöve. Bár a munkások már régóta lesújtó véleménnyel voltak erről a lusta alakról, el kellett fogadniuk, hogy adandó alkalommal a zászlója alá sereglenek. Ám a város az első napokban csendes maradt, így Antoine azt hitte, hogy terve megghiúsult. Csupán a vidéki felkelés hírére kezdett újra reménykedni. A világ minden kincséért sem hagyta volna el Plassans-t. Ki is eszelt valami ürügyet, csak hogy ne kelljen azokat a munkásokat követnie, akik vasárnap reggel csatlakoztak a paludi és saint-martin-de-valux-i felkelő csoportokhoz. Ugyanaznap este néhány hívével egy óvárosi lebuiban tanyázott, amikor odasietett egyik pajtásuk, és értesítette őket, hogy a felkelők csak néhány kilométerre vannak Plassans-tól. Éppen akkor hozta ezt a hírt egy futár, akinek sikerült behatolnia a városba, s akit avval bíztak meg, hogy nyitassa meg a kapukat a hadoszlop előtt. Kitört az örömujjongás. Főleg Macquart őrzöngött valósággal a lelkesedéstől. A felkelők váratlan megérkezésében a Gondviselés gyöngéd figyelmét látta saját személye iránt. Remegett a keze arra a gondolatra, hogy nemsokára torkon ragadja Rougonékat.

Közben Antoine és barátai sietve elhagyták a kocsmát. Csakhamar valamennyi republikánus, aki még nem ment el a városból, összegyűlt a Sauvaire sétányon. Ezt a csoportot látta meg Rougon, miközben futott az anyjához, hogy elrejtőzzék. Mikor a csoport a Banne utcához ért, a hátul maradó Macquart visszatartotta négy társát, négy jól megtermett tökfilkót, akiket kocsmái locsogásaival a markában tartott. Könnyen meggyőzte őket, hogy azon nyomban le kell tartóztatni a köztársaság ellenségeit, ha elejét akarják venni a legnagyobb katasztrófának. Valójában attól tartott, hogy Pierre kisiklik a markából abban a zűrzavarban, amelyet a felkelők megérkezése kelt majd. A négy fickó példás engedelmisséggel követte. Elkezdtek döngölni Rougonék kapuját. Félicité csodálatosan viselkedett ebben a kritikus helyzetben. Lement, hogy kinyissa az utcai kaput.

- Fel akarunk menni hozzád - mondta Macquart durván.

- Csak tessék, uraim, jöjjenek - válaszolta Félicité gúnyos előzékenységgel, úgy téve, mintha nem ismerné meg a sógorát.

Odafent Macquart ráparancsolt, hogy kerítse elő a férjét.

- Nincs itt a férjem - mondta ő egyre higgadtabban -, üzleti ügyben utazott el. Ma este hatkor szállt fel a marseille-i postakocsira.

Erre a határozott hangú bejelentésre Antoine dühös mozdulatot tett. Berontott a szalonba, onnan a hálósobába, felforgatta az ágyat, benézett a függönyök mögé és a bútorok alá. A négy fickó segített neki. Negyedóra hosszat kutattak a lakásban. Félicité nyugodtan üldögélt a kanapén a szalonban, és avval foglalatzkodott, hogy a szoknyáit igazgatta, mint akit éppen álmából vertek föl, és nem volt ideje illendően felöltözni.

- Hát mégis igaz, megszökött a gyáva! - dadogta Macquart, visszatérve a szalonba.

De még mindig gyanakvó képpel nézegetett körül. Valami azt súgta neki, hogy Pierre nem adhatta fel a játszmát a döntő pillanatban. Közelebb ment az ásító Félicitéhez.

- Mondd meg nekünk, hová bújt el a férjed - szólt hozzá -, megígérem, hogy nem lesz semmi bántódása.

- Megmondtam az igazat - válaszolta Félicité türelmetlenül. - Nem adhatom elő maguknak a férjemet, minthogy nincs itt. Benéztek mindenhová, ugye? Hagyjanak már békében.

Macquart-t kihozta a sodrából az asszony hidegvére; bizonyára megütötte volna, ha fel nem hangzik az utcáról valami tompa zaj. A felkelők hadoszlopa vonult be a Banne utcába.

Ott kellett hagynia a sárga szalont, előbb azonban megfenyegette öklével a sógornőjét, vén banyának nevezte, és ráijesztett, hogy nemsokára visszajön. A lépcső alján félreszólította egyik kísérőjét, egy Cassoute nevű földmunkást - ez volt a legdurvább négyük közül -, és meghagyta neki, hogy üljön le az első lépcsőfokra, s el ne mozduljon onnét, míg újabb parancsot nem kap.

- Jössz és szólsz nekem - mondta -, ha látod, hogy hazatért az a piszok fráter odafönt.

Az ember lezökkent a lépcsőre. Macquart, mikor már a járdán volt, fölnézett és megpillantotta Félicitét, aki a sárga szalon egyik ablakában könyökölt, és kíváncsian nézegette a felkelők menetét, mintha csupán valami katonaezred masírozott volna át a városzeneszóval. A tökéletes nyugalomnak ez az újabb bizonyítéka annyira felbőszítette, hogy kedve lett volna újra fölmenni, és kihajítani a vénasszonyt az utcára. Fojtottan morgott, míg nyomon követte a csapatot:

- Úgy, úgy, csak nézzed, hogyan megyünk. Majd meglátjuk, kiállsz-e holnap is az ablakodba.

Nem sok hiányzott az éjjel tizenegy órából, amikor a felkelők a Római-kapun át behatoltak a városba. A Plassans-ban maradt munkások nyitották ki előttük a kétszárnyú kaput, nem törődve az őr siránkozásaival. Erővel vették el tőle a kulcsot. Ez az ember, aki olyan nagyra volt hivatalával, megsemmisülten állt az emberáradat előtt; hiszen ő egyenként szokta beengedni az embereket, miután előbb alaposan a képükbe nézett. Egyre dohogott, hogy oda a becsülete.

Az oszlop élén még most is a plassans-iak haladtak: ők vezették a többieket. Miette az első sorban, Silvèrerel a balján, még hetykébben emelte a zászlót, mióta érezte, hogy a csukott zsalugáterek mögül álmukból felzavart, riadt polgárok nézik. A felkelők megfontolt lassúsággal mentek végig a Római utcán és a Banne utcán. Minden sarkon attól tartottak, hogy puskalövések fogadják őket, bár ismerték a lakosság békés természetét. A város azonban kihaltan látszott; alig hallatszott az ablakokból egy-egy elfojtott kiáltás. Csak öt-hat zsalu nyílt ki: feltűnt egy-egy öreg tőkepénzes, amint hálóingben, kezében gyertyával kihajolt, hogy jobban lásson, de alighogy megpillantotta a vörösbe öltözött nagylányt, aki mintha fekete démonok sokaságát vontatja maga után, a jóember majd kővé meredt az ördögi látomástól, és sietve csapta be az ablakát. Az alvó város csöndje megnyugtatta a felkelőket, akik beme-részkedtek az óváros utcácskáiba, elértek a Vásártérre és a Városház térre: ezeket egy rövid, széles utca köti össze. A csenevész fákkal beültetett két teret beragyogta az erős holdfény. A városháza újonnan restaurált épülete úgy emelkedett ki a derült ég háttéréből, mint egy nagy, nyers, fehér folt, amelyre az első emeleti erkély finom, fekete vonalakkal rajzolta rá kovácsoltvas arabeszkjeit. Tisztán ki lehetett venni, hogy többen állnak ezen az erkélyen: a polgármester, Sicardot őrnagy, három vagy négy városi tanácsnok és más tisztviselők. Lent a kapuk zárva voltak. A háromezer republikánus ellepte a teret, és megállapodott, fölemelt fejjel, készen arra, hogy egyetlen lökéssel bedöntse a kapukat.

A felkelő sereg érkezése, ebben az órában, váratlanul érte a hatóságot. Sicardot őrnagy, mielőtt a városházára ment volna, még időt szakított magának rá, hogy felöltse az egyenruháját. Utána még el kellett futni fölébresztetni a polgármestert. Amikor a Római-kapu őre, akit a felkelők szabadon hagytak, jött a hírral, hogy a gazfickók a városban vannak, az őrnagy még csupán mintegy húsz nemzetőrt szedett össze nagy ügyel-bajjal. A csendőröket pedig még figyelmeztetni sem tudták, pedig ott volt a laktanyájuk a szomszédban. Sietve be kellett zárni a kapukat, hogy tanácskozni tudjanak. Öt perccel később már állandó, tompa moraj jelezte a sereg közeledtét.

Garçonnet úr gyűlölte a köztársaságot, és nagyon szeretett volna szembeszállni. De megfontolt ember volt, belátta, hogy kilátástalan a harc, amikor mindössze néhány sápadt, álmottas embert lát maga körül. A tanácskozás nem tartott sokáig. Egyedül Sicardot okoskodott. Ő verekedni akart. Azt állította, hogy húsz emberrel is móresre tanítaná ezt a háromezer csirkefogót. Garçonnet úr vállat vont, és kijelentette, hogy az egyetlen lehetőség a tisztességes kapitulálás. Mivel nőttön-nőtt a tömeg zshivaja, kiment az erkélyre, ahová a jelenlevők valamennyien követték. Lassanként csönd lett. Odalent, a felkelők sötétlő, nyugtalan tömegében puszákon és kaszákon csillogott a holdfény.

- Kik önök, és mit akarnak? - kiáltotta a polgármester érces hangon.

Ekkor előlépett egy kabátos ember, valamelyik paludi birtokos.

- Nyissák ki a kaput - mondta, válasz nélkül hagyva Garçonnet úr kérdéseit. - Kerüljék el a testvérharcot.

- Felszólítom önöket, hogy távozzanak! - folytatta a polgármester. - A törvény nevében tiltakozom.

Ezek a szavak fülsiketítő zajt váltottak ki a tömegből. Amikor a zshivaj valamennyire elült, heves kiáltások szálltak fel az erkélyre. Hangok hallatszottak:

- A törvény nevében jöttünk!

- Önnek hivatalnoki kötelessége tiszteletben tartani az alkotmányt, az ország alapvető törvényét, amelyet gyalázatosan megsértettek.

- Éljen az alkotmány! Éljen a köztársaság!

S amikor Garçonnet úr igyekezett megértetni magát, és továbbra is hivatalnoki mivoltát hangoztatta, az erkély alatt álló paludi birtokos hevesen félbeszakította:

- Ön már csak egy elcsapott tisztviselőnek a hivatalnoka. Azért jöttünk, hogy önt is megfosszuk a hivatalától.

Sicardot őrnagy mindedig félelmetesen harapdálta a bajuszát, és elfojtott szitkokat morgott. Felbőszült a fütőkösök és kaszák láttán; roppant erőfeszítéssel tartotta vissza magát, nehogy érdemük szerint bánjon el ezekkel az ágrólszakadt katonákkal, akik még puskával sem voltak valamennyien felszerelve. Mikor azonban meghallotta, hogy egy közönséges kabátos ember a vállszalagos polgármester leváltását emlegeti, akkor már nem bírta tovább a hallgatást, és kitört:

- Piszkos csürhe! Volna csak négy emberem egy káplárral, majd megráncigálnám a fületeket, hogy móresre tanítsalak!

Több sem kellett, hogy fejükre zúdítsa a legsúlyosabb veszedelmet. Elnyújtott kiáltás futott végig a tömegen, amely nekilódult a városháza kapuinak. Garçonnet úr megdöbbenve igyekezett vissza az erkélyről, és könyörgött Sicardot-nak, hogy legyen meggondoltabb, ha nem akarja lemészároltatni valamennyiüket. A kapuk két perc múlva engedtek, s a tömeg előzölötte a városházát, és lefegyverezte a nemzetőröket. A polgármestert és a jelenlevő többi hivatalnokot letartóztatták. Sicardot-t, aki nem akarta átadni a kardját, a tulettes-i csoport parancsnokának, egy nagyon higgadt embernek kellett megvédelmeznie néhány elkeseredett felkelővel szemben. Amikor a városháza már a republikánusok kezén volt, a foglyokat a Vásártér egyik kis kocsmájába vitték, s ott őrizték őket.

A felkelő sereg elkerülte volna Plassans-t, ha a parancsnokok nem tartják föltétlenül szükségesnek, hogy embereik némi táplálékhoz és néhány órás pihenőhöz jussanak. A sereg nem támadt egyenesen a megyeszékhelyre, hanem - hamarjában megválasztott főparancsnokának semmivel sem menthető tapasztalatlansága és gyengesége miatt - jókora vargabetűvel balra tért el, s ez okozta a veszét. A saint-roure-i fennsík felé tartottak, amely mintegy tíz mérföldre volt tőlük, és minthogy ilyen hosszú menetelésre számíthattak még, úgy döntöttek, hogy a késői időpont ellenére is behatolnak Plassans-ba. Fél tizenkettő lehetett ekkor.

Mikor Garçonnet úr megtudta, hogy a csapat élelmet követel, ajánlkozott, hogy ő szerez. Ez a hivatalnok megmutatta, hogy a nehéz helyzetben is helyén van az esze. A háromezer éhes szájat ki kell elégíteni. Nem szabad megtörténnie, hogy a város, ha felébred, még ott találja őket a járdákon ülve; ha napfelkelte előtt távoznak, akkor egyszerűen csak átvonultak az alvó városon, mint a rossz álom, mint valami lidércnyomás, amelyet elűz a hajnal. Garçonnet, bár fogoly maradt, két ór kíséretében bezörgetett a pékekhez, és kiosztatott a felkelők között minden föllelhető készletet.

Egy óra tájban a háromezer ember, földre kuporodva, fegyverét a lába között tartva, falatozott. A Vásártér és a Városház tér hatalmas ebédlővé alakult. A csípős hideg ellenére is a vidámság hullámai fodrozódtak a nyüzsgő tömegen. A legkisebb csoportok is élesen rajzolódtak ki az

erős holdfényben. Szegény, kiéhezett emberek vidáman ették az adagjukat, s közben a körműkre leheltek; a szomszédos utcák mélyén is ki lehetett venni a házak fehér küszöbén üldögélő, bizonytalan körvonalú, fekete alakokat; fel-felcsattant a hahota a homályból, tovaszállt, majd elhalt a nagy zsibongásban. Az ablakokba kimerészkedtek a kíváncsiak: bekötött fejű jóasszonyok lesték, hogyan esznek a rettenetes felkelők, ezek a vérivó szörnyetegek, akik sorra járultak a piaci kúthoz, hogy tenyerükből vizet igyanak.

Mialatt megszállták a városházát, a nép hatalmába került a csendőrlaktanya is, amely két lépésre van onnét, a vásárcsarnokhoz vivő Canquoin utcában. A csendőrök ágyukban lepték meg, és percek alatt lefegyverezték. A tömeg ereje idesorodta Miette-et és Silvère-t is. A lánykát, miközben még egyre szorította a melléhez a zászló rúdját, a laktanya falának szorították, a fiatalembert pedig magával ragadta az emberáradat: bejutott az épületbe, és segített társainak kicsavarni a csendőrök kezéből a sebtében előkapkodott karabélyt. A nekivadult Silvère, megittasulva a csapat lendületétől, egy Rengade nevű, öles csendőrnek esett neki, és huzakodott vele néhány pillanatig. Sikerült is elvennie egy hirtelen mozdulattal a karabélyát. A fegyver csöve nagy erővel Rengade arcába csapódott, és kiütötte a jobb szemét. Eleredt a vére, és ráfröccsent Silvère kezére, aki egyszerűen kijózanodott. Ránézett a kezére, elejtette a karabélyt, aztán futott kifelé, eszeveszetten, az ujjait rázogatva.

- Megsebesültél! - kiáltott fel Miette.

- Nem, nem - válaszolta a fiú elfulladva -, egy csendőrt öltem meg.

- Meghalt?

- Nem tudom. Merő vér volt az arca. Gyere gyorsan.

Magával húzta a lányt. A csarnokba érve leültette egy kőpadra, s meghagyta neki, hogy ott várjon rá. Még egyre a kezét nézte, és dadogott. Miette végre megértette szagzatott szavaiból, hogy el akar búcsúzni a nagyanyjától, mielőtt elhagyná a várost.

- Jól van, eredj - mondta neki. - Miattam ne aggódj. Mosd meg a kezed.

A fiú elsietett, ujjait széttartva; eszébe sem jutott, hogy belemártsa a kezét valamelyik útjába eső kútba. Mióta a bőrén érezte Rengade vérének a melegét, egyetlen gondolat hajtotta csak: szaladni Dide anyóhoz, lemosni a kezét a kút vályújában, a kis udvar végén. Úgy képzelte, hogy csak ott tüntetheti el ezt a vért. Föltámadt benne egész békés és gyöngéd gyermekkor, ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy Dide anyó szoknyájába fúrja a fejét, ha csak egy percre is. Lihegve ért haza. Dide anyó még nem feküdt le, ami Silvère-t más körülmények között föltétlenül meglepte volna. Most azonban, hogy belépett, még nagybátyját, Rougont sem vette észre, aki az ócska lánán ült a sarokban. Meg sem várta, hogy szegény öregasszony faggatni kezdje.

- Nagyanyó - hadarta -, meg kell hogy bocsásson nekem... Elmegyek a többiekkel... Látja, véres vagyok... Azt hiszem, megöltem egy csendőrt.

- Megöltél egy csendőrt! - ismételte Dide anyó különös hangon.

Éles fények gyúltak ki a vörös foltokra szegezett szemében. Hirtelen a kandalló párkánya felé fordult.

- Elvitted a puskát - mondta -, hol a puska?

Silvère otthagya Miette-nél a puskát; most megesküdt, hogy a fegyver biztonságban van. És Adelaïde ekkor tette az első célzást unokája előtt a csempész Macquart-ra.

- Visszahozod a puskát, igaz? Megígéred nekem! - mondta szokatlan eréllyel. - Mindössze ez maradt meg tőle... Te megöltél egy csendőrt, őt a csendőrök ölték meg.

Merően nézte Silvère-t tovább, arcán valami kegyetlen elégtétellel, amit láthatólag nem igyekezett elfojtani. Nem kért a fiútól semmiféle magyarázatot, és nem is siránkozott, mint azok a lány szívé nagymamák, akik azt képzelik, hogy unokájuk már a legapróbb karcólástól a halálán van. Egész lénye egyetlen gondolatra irányult, amelyet végül is égő kíváncsisággal fejezett ki.

- A puskával ölted meg a csendőrt? - kérdezte.

Silvère bizonyára rosszul hallotta, vagy nem értette meg.

- Igen - válaszolta -, most megmosom a kezem.

Csak akkor vette észre a nagybátyját, amikor visszajött. Pierre sápadozva hallgatta az előbb a fiú szavait. Csakugyan igaza van Félicitének: a családja örömét leli abban, hogy rossz hírbe hozza őt. Most meg egyik unokaöccse öli a csendőroket! Sohasem lesz övé az adófelügyelőség, ha meg nem akadályozza, hogy ez a veszett bolond visszatérjen a felkelőkhöz. Odaállt az ajtóba, eltökélve, hogy nem engedi ki.

- Ide hallgasson - szólt Silvère-hez, aki nagyon meglepődött, hogy őt itt találja -, én, a család feje, megtiltom magának, hogy ezt a házat elhagyja. A maga becsülete forog most kockán, de a miénk is. Holnap majd igyekszem eljuttatni a határig.

Silvère vállat vont.

- Engedjen - mondta csöndesen. - Nem vagyok spicli; nem árulom el a búvóhelyét, nyugodjék meg.

És amikor Rougon még egyre a család méltóságát és elsőszülött mivoltának kijáró tekintélyét emlegette, a fiatalember így folytatta:

- Hát a maga családjába tartozom én? Mindig megtagadott engem... Ma idehajtotta a félelem, mert érzi, hogy eljött az igazság napja. Na, eresszen! Én nem bújok el, nekem a kötelességemet kell teljesítenem.

Rougon meg sem moccan. Dide anyó valósággal elragadtatva hallgatta Silvère kifakadását, és most a fia karjára tette kiaszott kezét.

- Állj félre, Pierre - mondta -, a gyerekek menni kell.

A fiatalember kissé megtaszította a nagybátyját, és kinn termett. Rougon, miközben gondosan bezárta az ajtót, haragos és fenyegető hangon mondta az anyjának:

- Ha baj éri a fiút, maga lesz a vétkes... Vén bolond, nem tudja, mit követett most el.

Adelaïde azonban, mintha nem is hallotta volna, venyigét vetett a kihunyó tűzre, és réveteg mosollyal dűnnyögött:

- Ismerem már ezt... Hónapokig elmaradt, aztán hazatért, jobb egészségben, mint azelőtt.

Kétségtelenül Macquart-ról beszélt.

Eközben Silvère futva ért vissza a vásárcsarnokhoz. Amikor közeledett ahhoz a helyhez, ahol elhagyta Miette-et, heves hangzavar ütötte meg a fülét, és egy csődületet pillantott meg; erre még gyorsabban futott tovább. Csúnya jelenet játszódott le éppen. Miután a felkelők nyugodtan leültek falatozni, kíváncsiak kószáltak a tömegben. Ezek között volt Rébufat bérlő Justin fia is, egy húsz év körüli legény, nyeszlett, sanda alak, aki engesztelhetetlen gyűlöletet

táplált unokahúga, Miette iránt. Odahaza szemére hányta még az elfogyasztott kenyeret is, és úgy bánt vele, mint valami nyomorulttal, akit könyörületből szedtek föl az út szélén. Valószínű, hogy a lányka nem akart a szeretője lenni. A vézna, sápadt, ferde képű, nyakigláb fickó rajta állt bosszút a saját csúnyaságáért és azért, hogy ez az életerős, szép lány megvetette. Dédelgetett álma az volt, hogy egyszer majd kidobhatja az apjával. Kémkedett is utána folyvást. Egy idő óta már tudott Silvère-rel való találkájáról, s csak a döntő pillanatra várt, hogy mindent fölfedjen Rébufat előtt. Aznap este, amikor észrevette, hogy nyolc óra tájban kisurran a házból, fölülkerekedett benne a gyűlölet: nem bírta tovább hallgatással. A fia elbeszélése hallatára Rébufat szörnyű haragra gerjedt, és kijelentette, hogy kirúgja a házából azt az utcarongyát, ha még vissza merészel jönni. Justin lefeküdt, s már előre csámcsogott a másnapi szép jeleneten. Majd mohó vágyat érzett, hogy azon nyomban belekóstoljon a bosszúba. Felöltözött és elment. Háttha találkozik Miette-tel. Föltett szándéka volt, hogy nagyon pimasz lesz. Így történt, hogy ott volt, amikor a felkelők bevonultak, és követte őket a városházáig, azzal a homályos sejtéssel, hogy erre találja a szerelmeseket. Végül valóban észrevette unokahúgát a padon, amint Silvère-t várta. Ahogy megpillantotta bő köpenyében, oldalán a vásárcsarnok egyik oszlopának támasztott vörös zászlóval, elkezdett röhögni és durván gúnyolódni. A lányka, amikor meglátta, úgy megrettent, hogy meg sem tudott szólalni. Sírva hallgatta a szidalmakat. S míg lehorgasztott fejjel és kezébe temetett arccal csak úgy rázkódott a zokogástól, Justin zsványfajzatnak szidta, s azt kiabálta, hogy az öreg Rébufat majd elhegedüli a nótáját, csak merészelje betenni a lábát a Jas-Meiffrenbe. Egy negyedóra hosszat gyötörte így a reszkető, összetört lánykát. Emberek sereglettek köréjük, és ostobán vigyorogtak a fájdalmas jeleneten. Végül néhány felkelő lépett közbe, megfenyegetve a fiatalembert, hogy ellátják a baját, ha nem hagyja békén Miette-et. Justin hátrált ugyan, de kijelentette, hogy nem fél tőlük. Ebben a pillanatban tűnt fel Silvère. A Rébufat fiú, amint észrevette, hirtelen ugrott egyet, mintha el akarna iramodni: tartott Silvère-től, mert tudta, hogy jóval erősebb nála. Nem tudott azonban ellenállni annak az égető vágnak, hogy még egyszer megsértse a lánykát szerelmese füle hallatára.

- Ahá! - kiáltott fel. - Tudtam, hogy a kerékgyártó sem lehet messze! Ezért az ütődöttért hagyjál el bennünket, mi? S még tizenhat éves sincs a nyomorultja! Mikor lesz a keresztelő?

Hátrált még egynéhány lépést, amint észrevette, hogy Silvère keze ökölbe szorul.

- De aztán haza ne gyere szülni - folytatta gyalázatos röhögéssel. - Bábára sem volna szükséged: apám egypár rúgással világra segítené a kölyködet, tudod?

Már menekült is, üvöltve, bezúzott képpel. Silvère ugyanis egy ugrással rávetette magát, és rettentő ökölcsapást mért az arcára. Nem üldözte. Mire visszajött, Miette-et állva találta, amint tenyerével lázasan törülgette a könnyeit. Amikor rátekintett, gyöngéden, hogy vigasztalja, a lányka hirtelen erélyes mozdulatot tett.

- Nem - mondta -, nem sírok már, látod... Jobb is így. Most már nem bánt a lelkiismeret, hogy eljöttem. Szabad vagyok.

Fölvette újra a lobogót, és ő vezette vissza Silvère-t a felkelők közé. Hajnali kettő felé járt az idő. A hideg annyira csípős lett, hogy a republikánusok fölkeltek, állva fejezték be az evést, és hogy fölmelegedjenek, álltó helyükben ütemesen topogtak. A parancsnokok végre elrendelték az indulást. A menetoszlop újra megalakult. A foglyokat középre vették. Garçonnet úron és Sicardot őrnagyon kívül a felkelők letartóztatták és magukkal vitték Peirotte adófelügyelőt és több más hivatalnokot is.

Ebben a pillanatban föltűnt Aristide, amint a csoportok között forgolódott. A kedves fiú e félelmetes zendülés láttán úgy vélekedett, hogy oktalanság lenne, ha nem maradna a

republikánusok barátja, másrészt viszont nem akarta nagyon kompromittálni magát velük, s így csupán búcsúzkodni jött el, felkötött karral, keservesen panaszkodva, hogy a miatt az átkozott seb miatt nem ragadhat fegyvert. A tömegben összetalálkozott bátyjával, Pascallal is, aki orvosi táskával és egy kis mentőládával volt felszerelve. Az orvos a szokott csöndes hangján közölte vele, hogy ő is megy a felkelőkkel. Aristide, egészen halkan, nagy számárnak nevezte, de végül kereket oldott, attól félve, hogy még rábízzák a város őrizetét, amit pedig különösen veszélyesnek vélt.

A felkelők nem gondolhattak arra, hogy Plassans-t megszállva tartsák. A várost sokkal reakciósabb szellem hatotta át, semhogy megpróbálkozhattak volna, mint másutt, akár csupán egy demokratikus bizottság létrehozásával. Egyszerűen elvonultak volna, ha Macquart, akit sarkallt és felbátorított a gyűlölet, fel nem ajánlja, hogy ő féken tartja a várost, csak adjanak neki vagy húsz elszánt embert. Megkapta a húsz embert, s ezek élén diadalmasan elfoglalta a városházát. Eközben a sereg végighaladt a Sauvaire sétányon, és kivonult a Nagykapun, maga mögött hagyva a csöndes és kihalt utcákat, amelyeken viharként tört át nemrég. A távolban holdsütötte-fehéren nyújtóztak az utak. Miette nem fogadta el Silvère karját: ment, elszántan, szilárdan és egyenesen, két kézre fogva a vörös zászlót, és egy zokszót sem ejtett a fagy miatt, amely kékre marta az ujjait.

A távolban holdsütötte-fehéren nyújtóztak az utak.

A felkelő csapat folytatta hősi menetét a fagyos, fényes vidéken át. Olyan volt ez, mint a lelkesedés bő áradása. A hősi ének fuvalma, amely elsodorta Miette-et és Silvère-t, ezt a szerelemre és szabadságra áhító két nagy gyermeket, szent hévvel tört keresztül a Macquart-ok és Rougonok gyalázatos komédiáin. A nép érces hangja bele-beledördült a sárga szalon locsogásaiba és Antoine bátya szónoklataiba. És a vásári bohózatból, a hitvány komédiából nagy történelmi tragédia bontakozott ki.

Plassans-ból kijövet a felkelők az orchères-i útra tértek. Délelőtt tíz óra tájban kellett ebbe a városba érkezniük. Az út a Viorne mentén visz újra fölfelé, fél magasságban követve a dombok vonulatát, amelyek tövében zúg a folyó. Balról a síkság terjedelmes zöld szőnyege terül el, imitt-amott a falvak szürke foltjai mintázzák. Jobbról a Garrigues vonulata emeli kopár ormait, kavicsos mezőit; mintha a nap heve pörkölte volna vörösre rozsdaszínű szikláit. A folyó gátját alkotó országút roppant sziklák között halad, közöttük lépten-nyomon előbukkan a völgy egy-egy darabja. Nincs vadabb és nagyszerűségében félelmetesebb látvány, mint ez a domboldalba vágott út. Ez a tájék, különösen éjjel, szent borzadályt kelt. A sápadt holdvilágnál úgy vonultak a felkelők, mint valami elpusztult város széles utcáján, amelyet kétoldalt templomromok szegélyeznek. A holdfény minden sziklából egy-egy csonka pillért, töredezett oszlopfőt, titokzatos oszlopcsarnokokkal áttört falat varázsolt. Fönt a magasban, halvány tejszínű fényben szunnyadt a Garrigues tömege, mint küklopszok roppant városa, amelynek tornyai, obeliszkjei és magas teraszos házai szinte eltakarták a fél eget. Odalent a mélyben, a síkságon, elmosódott fények mély tengere terjengett végeláthatatlanul, s fölötte fényes ködlepek lebegtek. A felkelők azt hitték, hogy valami gigantikus gáton vonulnak, egy foszforeszkáló tenger partjára épített körbefutó úton, amely ismeretlen Bábel körül kering.

Ezen az éjszakán tompa hangon morajlott a Viorne az utat szegélyező sziklák tövében. A folyó szakadatlan zúgásán át a felkelők kivették a félrevert harangok panaszos kongását. A síkságon elszórt falvak a folyó túlsó partján sorra felkeltek, riadót kongattak, tüzeket gyújtottak. A menetelő oszlop, amelyet mintha halálharang kísért volna az éjszakában végeérhetetlen zúgással, egészen reggelig látta, hogyan terjed végig a felkelés futótüze a völgy hosszában. A tüzek vérvörös pontokat csöppentettek a homályba; a távolból énekszó szállt föl elhaló foszlányokban; a holdsugaras, sápadt ködbe merült, sejtelmes térség zavarosan háborgott, borzongatta a kitörő harag. Mérföldeken át változatlan látvány tárult a szem elé.

Ezeket az embereket vakon hajtotta az a tűz, amelyet a párizsi események gyújtottak a republikánus szívekben. Föllelkesültek e lázadás szántotta, hosszú földdarab láttán. Megittasulva az általános felkelés lázas álmától, azt hitték, egész Franciaország velük van; a Viorne-on túl, az elmosódó fények roppant tengerében végeérhetetlen embersorokat véltek látni, amelyek - akárcsak ők - a köztársaság védelmére rohannak. És csiszolatlan eszük, a tömegek együgyű képzelgéseivel telve, könnyű és biztos győzelemre számított. Megragadták és árulóként agyonlőtték volna azt, aki ebben az órában megmondta volna nekik, hogy csak bennük van elég bátorság kötelességük teljesítéséhez, mert az ország többi része rémülettől dermedten, gyáván eltűri, hogy gúzsba kössék.

Újabb és újabb bátorságot merítettek abból a fogadtatásból is, amelyben az út mentén, a Garrigues lejtőjére épült néhány falu részesítette őket. A kicsiny sereg közeledtére tömegesen állt talpra a lakosság; a nők elébük futottak, és gyors győzelmet kívántak nekik; a férfiak, úgyahogy felöltözve, fölkapták a kezük ügyébe eső első fegyvert, és csatlakoztak hozzájuk. Így

ment ez minden faluban: újabb örömujjongás, üdvözlő felkiáltások, hosszan hangoztatott istenhozzádok.

Hajnaltájban a hold lebukott a Garrigues mögé. A felkelők gyorsan meneteltek tovább a téli éj sűrű sötétjében. Már nem ismerték fel sem a völgyet, sem a dombokat, csupán a homály mélyében zúgó harangok rekedt jajsavát hallották, mint elrejtett, láthatatlan dobok pergését, amelyeknek kétségbeesett riadója űzi-hajtja őket szakadatlanul.

Miette-et és Silvère-t is sodorta a csapat lelkesedése. Hajnalra a lánykát összetörte a fáradtság. Már csak apró léptekkel szaporázta, nem tudott lépést tartani a körülötte menetelő, hosszú lábú legényekkel. De összeszedte minden erejét, hogy ne panaszkodjék: semmi szín alatt be nem vallotta volna, hogy nincs annyi ereje, mint egy fiúnak. Az első mérföldek után Silvère karon fogta, majd látva, hogy lassanként kicsúszik a zászló meggémberedett kezéből, át akarta venni tőle, hogy könnyítsen rajta, a lány azonban megharagudott, s csak azt engedte meg, hogy fél kézzel tartsa a zászlót, míg ő tovább viszi a vállán. Gyermekes makacssággal ragaszkodott a hős magatartásához, és oda-odamosolygott a fiatalemberre, valahányszor az gyöngéd, aggódó pillantást vetett rá. De amikor elrejtőzött a hold, a sötétben elhagyta az ereje. Silvère érezte, hogy egyre súlyosabban nehezedik a karjára. El kellett vennie a zászlót, és átkarolni Miette-et, hogy el ne botolják. Miette még ekkor sem panaszkodott.

- Nagyon fáradt vagy, szegény Miette-em? - kérdezte a legény.

- Akarod, hogy pihenjünk?

A lány nem szólt, de a fiú érezte, hogy alig támolyog. A zászlót egy felkelőre bízta, és kilépett a sorból, a lánykát szinte a karján vitte magával. Miette ellenkezett egy kicsit, restelkedett, hogy ennyire kislány még. Silvère azonban azzal nyugtatta meg, hogy tud egy mellékutat, amely feleolyan hosszú. Pihenhetnek egy jó órányit, és odaérnek Orchères-be ugyanakkor, mint a csapat.

Hat órára járhatott. Könnyű köd szállt föl a Viorne felől, az éj sötétje valósággal megsűrűsödött. A fiatalok tapogatózva kúsztak föl a Garrigues oldalán egy szikláig, s arra leültek. Köröttük mély feketeség tátongott. Ott ültek szinte elveszve a szirten, az űr fölött. És amikor elhalt a kis sereg tompa dobogása, ebben az űrben már csupán két harang szava hallatszott: az egyik áthatóan zengett, nyilván alattuk az út mentén, valamelyik faluban, a másik tompán szólt a messzeségből, s távoli zokogással válaszolt az előzőnek lázas panaszára. Mintha a harangok egy világ gyászos végét beszéltek volna el egymásnak az üres semmiben.

Miette és Silvère, a gyors járástól kimelegedve, eleinte nem érezték a hideget. Egy hangot sem ejtettek, kimondhatatlan szomorúsággal hallgatták a vészharangok éjt borzongató kongását. Nem látták még egymást sem. Miette-et félelem fogta el: megkereste Silvère kezét, és ott tartotta a magáiban. Nemrég a lázas lendület magukon kívül, gondolattalanul sodorta őket órákon át, s most ez a hirtelen megállás, ez a magány, amelyben ott ültek ketten egymás mellett, összetörte és elképesztette őket, mintha zűrzavaros álomból riadtak volna föl. Úgy tűnt nekik, hogy egy hullám az út partjára vetette őket, s aztán visszahúzódott a tenger. A leküzdhetetlen visszahatás öntudatlan kábulatba ejtette mindkettőjüket. Lelkesedésük tovaszállt, nem gondoltak már azokkal az emberekkel, akikhez csatlakozniuk kellene, teljesen hatalmába kerültek annak a bús varázslatnak, hogy egyedül lehetnek az ijesztő sötétség kellős közepén, kéz a kézben.

- Nem haragszol rám? - szólalt meg végül a lányka. - Veled elgyalogolnék egész éjjel is, de azok úgy futottak, hogy elállt a lélegzetem.

- Miért haragudnék? - kérdezte a fiú.

- Nem is tudom. Félek, hogy már nem szeretsz. Szerettem volna akkorákat lépni, mint te, és menni, menni, megállás nélkül. Még majd azt hiszed, hogy gyerek vagyok.

Miette megsejtette, hogy Silvère elmosolyodik a sötétben. Határozott hangon folytatta:

- Ne bánj velem mindig úgy, mintha a húgod volnék. Én a feleséged akarok lenni.

És maga húzta Silvère-t a mellére. Szorosan átölelte, s közben suttogott:

- Fázni fogunk. Melegedjünk így.

Csönd lett. Eddig a zavaros óráig a két fiatal teremtés testvéri gyöngédséggel szerette egymást. Ártatlanságukban csupán jó barátságnak hitték azt a vonzalmat, amely folyvást arra csábította őket, hogy egymás karjaiba repüljenek, és hosszabban ölelkezzenek, semmint testvérek közt szokás. Ám az ártatlan szerelem mélyén napról napra hangosabban morajlott Miette és Silvère lobogó vérének közeledő vihara. A kor és a megismerés kellett hozzá, hogy ebből az idillből forrón lángoló, délszaki szenvedély szülessen. Valamennyi lány, aki fiúval ölelkezik, asszony már: asszony öntudatlanul, ám egy cirógatás is fel tudja ébreszteni. A szerelmesek egymás arcát csókolgatják: keresgélnek ilyenkor, kutatják az ajkat. Egyetlen csók szeretőkké avatja őket. Ezen a sötét és hideg decemberi éjszakán, a vészharangok szomorú jajongása közben Miette és Silvère olyan csókot váltott, amely az ajkakra szívja a szív minden csepp véré.

Némán, szorosan simultak össze. Miette azt mondta az imént: „Melegedjünk így”, s most ártatlanul várták, hogy fölmelegedjenek. Csakhamar megéreztek a ruhán keresztül testük melegét, lassanként égetni kezdte őket a szoros ölelkezés, hallották, hogy egy ütemre lélegznek. Bágyadtság lett úrrá rajtuk, lázas kábulatba merültek. Most már melegük volt, behunyt szemük előtt fények táncoltak, zavaros hangok szálltak az agyukig. Ez a fájó gyönyörűség csupán néhány percig tartott. Nekik végtelennek tűnt. És ekkor, mint valami révületben, ajkuk találkozott. Csókjuk hosszú volt és vágyakozó. Úgy érezték, soha nem csókolták még meg egymást. Fájdalom tört rájuk, szétváltak. S mikor az éj hidege lehűtötte lázukat, kissé elhúzódtak egymástól, roppant zavarban.

A két harang még ekkor is vészjóslón társalgott a fiatalok körül tátongó fekete mélységben. Miette borzongott, félt, de nem mert közelebb húzódni Silvère-hez. Azt sem tudta, ott van-e még a fiú, moccanni sem hallotta. Mindkettőjüket eltöltötte még annak a csóknak hasító érzése; túlradó gyöngédségük az ajkukra kívánczolt, hálálkodni szerettek volna egymásnak és újból összeölelkezni; ám mélyen szégyenkeztek izzó boldogságuk miatt, és inkább lemondtak volna arról, hogy valaha még megízleljék, semhogy hangosan beszéljenek róla. Ha a gyors menetelés fel nem korbácsolja a vérüket, és a sűrű éjszaka nem szegődik hozzájuk cinkosul, még jó ideig csak egymás arcát csókolgatták volna, mint a jó pajtások. Miette-ben feltámadt a szeméremérzet. Silvère tüzes csókja után szíve kitárult a jótékony sötétben, s most eszébe jutottak Justin durvaságai. Néhány órával előbb még pirulás nélkül hallgatta, hogy az a fickó romlott lánynak becsmérli, kérdezi, mikor lesz a keresztelő, s odakiáltja, hogy az apja majd rúgásokkal segíti világra a kölykét, ha még egyszer bemerészkedik a Jas-Meiffrenbe. Zokogott, bár nem értette mindezt, zokogott, mert érezte, hogy valami aljasságot hall. Most, hogy nővé érett, teljes ártatlanságában azt képzelte, hogy a bensőjét még most is perzselő csók egymaga is elboríthatja mindazzal a gyalázattal, amit az unokabátyja rászórt. Rátört a fájdalom, s felzokogott.

- Mi baj? Miért sírsz? - kérdezte Silvère nyugtalanul.

- Semmi, hagyj - dadogta -, nem tudom.

Aztán, mintegy akarata ellenére, könnyek között mondta:

- Jaj, de szerencsétlen vagyok! Tízéves voltam, s már kövekkel dobáltak. Ma meg úgy bánnak velem, mint egy utolsóval. Justin joggal mocskolt mindenki füle hallatára. Rosszat tettünk, Silvère.

A fiatalember megdöbbenve karolta át újra, és vigasztalni próbálta.

- Szeretlek - suttogta. - Testvéred vagyok. Miért mondd, hogy rosszat tettünk? Csókolóztunk, mert fáztunk. Magad is tudod, hogy minden este csókkal válunk el egymástól.

- Jaj, de nem úgy, mint az előbb - susogta a lányka. - Többet nem szabad ilyet tenni, tudod? Tiltott dolog lehet ez, mert olyan furcsán éreztem magam. Most majd kinevetnek az emberek, amerre járok. S még védekezni sem merek, mert igazuk lesz.

A fiú hallgatott. Egyetlen szót sem talált, hogy megnyugtassa ezt a riadt lelkű, tizenhárom esztendő, nagy gyermeket, aki úgy megijedt, úgy reszketett az első szerelmes csóktól. Szelíden magához szorította, tudta, hogy elcsitul, ha elárad benne újra ölelésük lankasztó melege. De Miette ellenkezett, és tovább beszélt:

- Ha akarod, elmegyünk innen. Itt hagyjuk a vidéket. Plassans-ba már nem térhetek vissza. Nagybátyám megverne, az egész város ujjal mutogatna rám...

Aztán hirtelen ingerülten tette hozzá:

- Nem! Rajtam átok ül! Megtiltom, hogy miattam elhagyd Dide anyót! Hagyj el valahol az út szélén!

- Miette, Miette - esdekelt Silvère -, ne beszélj így!

- De. Megszabadítlak magamtól. Gondold csak meg. Engem kilöktek, mint valami sehonnait, ha velem térnél vissza, mindennap verekedhetnél miattam. Ezt nem akarom.

A fiú újból megcsókolta az ajkát, és úgy suttogta:

- A feleségem leszel, senki nem mer téged bántani.

- Jaj! Könyörgök - válaszolta halk sikollyal -, ne csókolj így! Fáj.

S egy kis szünet után folytatta:

- Tudod jól, hogy nem lehetek a feleséged. Nagyon fiatalok vagyunk. Várnom kellene, s belehálnék a szegyenbe. Hiába lázadozol, mégis el kell hagynod valami eldugott helyen.

Erre már Silvère-t is elhagyta az ereje. Sírva fakadt. A zokogás, ha férfiból csuklik fel, könnytelenségében szívszaggató. Miette rémülten érezte, hogy rázkódik a szegény fiú a karjai között. Arcon csókolta, nem törődve vele, hogy megperzseli az ajkát. Saját maga a vétkes! Ostoba módon nem bírta ki egy szerelmes csók izzó gyönyörét. Maga sem tudja, miért jutottak eszébe olyan szomorú dolgok éppen akkor, amikor szerelmese úgy csókolta, mint még soha. Mellére szorította Silvère-t, hogy bocsánatot kérjen tőle a bánatért. A remegő karral ölelkező, zokogó gyermekek még reménytelenebbé tették a sötét decemberi éjt. A távolban szüntelenül panaszkodtak egymásnak a harangok, még zihálóbb hangon.

- Jobb volna meghalni - hajtogatta Silvère zokogva -, jobb volna meghalni...

- Ne sírj, bocsáss meg - hebegte Miette. - Erős leszek. Úgy teszek, ahogy akarod.

A fiú letörölte könnyeit.

- Igazad van - mondta. - Plassans-ba nem mehetünk vissza. Most azonban nem csüggedhetünk. Ha győztesen kerülünk ki a harcból, elmegyek Dide anyóért, elvisszük magunkkal messzire. Ha meg ők győznek...

Itt megakadt.

- Ha meg ők győznek?... - ismételte csöndesen Miette.

- Akkor Isten legyen irgalmas! - folytatta Silvère mélyebb hangon. - Én már aligha leszek itt, te majd megvigasztalod szegény öregasszonyt. Jobb is lenne így.

- Igen, azt mondtad az imént, hogy jobb volna meghalni - suttogta a leányka.

Ettől a halálvágytól még szorosabb lett az ölelésük. Miette azt remélte, hogy együtt hal meg Silvère-rel. A fiú csak magáról beszélt ugyan, de a lány érezte, hogy örömmel vinné őt magával a föld alá. Ott szabadabban szerethetnék egymást, mint a napvilágon. Meghalna Dide anyó is, és eljönne hozzájuk. Elsuhanó sejtelen volt ez, áhítozás valami ritka gyönyörűsége; és az ég mintha a vészharang jajszáván át közeli beteljesülést ígért volna nekik. „Halál! Halál!” - zúgták a harangok egyre ércesebben, és a szerelmesek már-már megindultak a sötétség hívó szózatára. Mintha megízlelték volna az örök álom ízét abban a bódulatban, amelybe testük melege és újból összetapadó ajkuk izzása alámerítette őket.

Miette már nem védekezett. Most ő forrasztotta az ajkát Silvère-ére, most ő kereste néma lángolással azt a gyönyört, amelynek perzselő kínját először nem tudta elviselni. A közeli halál álmképe lázba hozta. Már nem öntötte el a szégyen pírija. Kedveséhez tapadt, mintha a sír nyugalma előtt még fenéig akarná üríteni az új kéj poharát, amelyben az előbb alig nedvesítette meg az ajkát. Izgatta, hogy nem tud egyszerre alámerülni az ismeretlen, szívet tépő kéjben. Túl a csókon még sejtett valamit, ami megrémítette és vonzotta, felébredt érzékei szédületében. Átengedte magát. A szüzek mit sem sejtő szemérmertlenségével már-már kérlelte Silvère-t, hogy szakítsa szét ezt a fátylat is. Ám a fiú, tébolyultan a lány csókjaitól, csordultig telt boldogsággal. Ellankadt, többre nem vágyott már, mintha sejtelve sem volna ennél mélyebb kéjről.

Miette lélegzete elfúlt. Érezte, hogy tűnőben van az első ölelés hasító gyönyöre.

- Nem akarok meghalni, míg nem szerettél - lihegte. - Szeress még jobban, akarom...

Nem talált szavakat. Nem mintha szégyenkezett volna, hanem mert nem tudta, mire vágyakozik. Csak azt érezte, hogy felkavarja egy néma, belső lázadás, valami végtelen vágyakozás a gyönyörre.

Ártatlanságában szinte toporzékolt, mint a gyermek, akinek nem adják oda a játékát.

- Szeretlek, szeretlek - ismételte Silvère ernyedten.

Miette a fejét rázta, mintha azt mondaná, hogy nem igaz, a fiú rejteget előle még valamit. Erős és merész természetében ott rejtőzködött az élet termékenységének titkos ösztöne. Ellökte magától a halált, ha tapasztalatlanul kell meghalnia. Vérének és idegeinek e lázongásáról ártatlanul vallott tétován tapogató, égő keze, dadogó esdeklése.

Aztán megnyugodott. Fejét a fiú vállára hajtotta. Hallgatott, Silvère odahajolt hozzá, és sokáig csókolgatta. Miette lassan ízlelgette a csókjait, kutatta értelmüket, rejtett ízüket fürkészte. Vallatta őket, hallgatta, hogyan lüktetnek végig az erein, kérdezte tőlük, hogy ők-e hát a tökéletes szerelem, a beteljesült szenvedély. Bágyadság lepte meg, s elszenderedett. Álmában is tovább élvezte Silvère cirógatásait. A fiú beburkolta a nagy vörös köpenybe, s a köpeny egyik szárnyát magára terítette. Már nem érezte a hideget. Miette szabályos lélegzetvételéből

Silvère észrevette, hogy a lányka alszik. Örült ennek a pihenésnek, mert utána majd vígan folytathatják az útjukat. Elhatározta, hogy egy óra hosszat hagyja aludni. Az égbolt még ekkor is sötét volt, keleten csak egy halványan derengő csík jelezte a hajnal közeledtét. A szerelmesek mögött fenyőerdő lehetett, a fiú hallotta a hajnali fuvallatban ébredező erdő zengését. A harangok panasza is csengőbben szállt a borzongató levegőben, és elringatta Miette álmát, mint ahogy előtte lázas szerelméhez kongatott kíséretet.

A fiatalok eddig a zűrzavaros éjszakáig azoknak az ártatlan idilleknek egyikében éltek, amelyek nem ritkák a munkásosztály körében, e kitagadottak, e lelki szegények között, akiknél még ma is megtalálni az ókori görög regék természetes szerelmeit.

Miette még kilencéves sem volt, amikor apja fegyházba került, mert agyonlőtt egy csendőrt. A Chantegreil-pórt még sokáig emlegették a környéken. A vadorzó emelt fővel bevallotta a gyilkosságot, megesküdött azonban, hogy a csendőr is célba vette őt. „Én csak megelőztem - mondta -, védekeztem: ez párbaj, nem gyilkosság.” Nem engedett ebből az okoskodásból. Az esküdtszék elnöke meg sem tudta értetni vele, hogy a csendőrnek joga van rálőni a vadorzóra, a vadorzónak viszont nincs joga rálőni a csendőrré. Chantegreil következetes magatartásának és büntetlen előéletének köszönhetette, hogy elkerülte a nyaktilót. Ez a férfi gyermekként sírt, amikor Toulonba való elszállítása előtt odavitték hozzá a lányát. A kicsi még csecsemőkorában elvesztette az anyját, s nagyapjával élt Chavanozban, egy Seille-völgyi faluban. Mikor a vadorzó már nem volt otthon, az öreg és a lányka alamizsnából tengődött. Chavanoz lakosai - vadászok valamennyien - segítségére siettek a két szegény teremtésnek, akiket a fegyenc otthagytott. Az öreg azonban belepusztult a bánkódásba. Miette magára maradt. Mehetett volna az út szélére kéregetni, ha a szomszédoknak eszébe nem jut, hogy van egy nagynénje Plassans-ban. Egy irgalmas lélek el is vitte a nagynénihez. Ez kelletlenül fogadta.

Eulalie Chantegreil, Rébufat bérlő felesége, jól megtermett, fekete, akaratos nőszemély volt. Ő viselte a nadrágot a házban. Orránál fogva vezeti a férjét, mondták a külvárosban. Valójában úgy állt a dolog, hogy a fősvény, keményen dolgozó és haszonleső Rébufat bizonyos tisztelettel adózott ennek a természetes nőstény ördögnek, aki szokatlanul erős, páratlanul józan és takarékos volt.

Neki volt köszönhető, hogy szépen gyarapodtak. A bérlő morgott, amikor egy este, a munkából hazatérve, ott találta Miette-et. A felesége azonban elhallgattatta, és gorombán rámondott:

- Mi bajod? A gyerek erős, jó lesz szolgálónak; eltartjuk, s megtakarítjuk a bérét.

Ez a számítás tetszett Rébufat-nak. Meg is tapogatta a gyerek karját, és elégedetten jelentette ki, hogy jó izmos a korához képest. Miette kilencéves volt ekkor. A férfi másnap már munkára is fogta. Délvidéken sokkal könnyebb a parasztlányok munkája, mint északon. Itt csak elvétele lehet látni földet túró, terhet cipelő, férfimunkát végző asszonyokat. A nők kevésbé kötnek, olajbogyót és eperlevelet szednek. Legkeservesebb munkájuk a gyomirtás. Miette vígan munkához látott. Nagy öröme telt a szabad ég alatti egészséges életben. Míg nagynénje élt, ő is kacagva élte napjait. A derék asszony, minden gorombasága ellenére, úgy szerette, mint a saját gyermekét. Eltiltotta a durva munkáktól, amelyekkel a férje meg akarta terhelni néha. Ilyenkor ráförmedt az urára:

- Na, te világesze! Hát nem gondolkozol, te tökkelütött? Ha ma agyoncsigázod, holnap semmit sem tud dolgozni!

Ez az érv hatott. Rébufat fejet hajtott, s maga cipelte a terhet, amelyet a lányka vállára akart rakni.

Miette tökéletes boldogságban élt volna Eulalie néni titkos oltalma alatt, ha az unokabátyja nem kötekedett volna vele állandóan; ez a tizenhat éves mihaszna avval töltötte üres idejét, hogy utálatát éreztetve, alattomosan üldözze őt. Justin akkor volt igazán elemében, ha valami otromba, hazug árulkodással elérte, hogy a lányt megszidják. Röhögött, ha a lábára tiporhatott, vagy ha durván megtaszította, s közben úgy tett, mintha nem vette volna észre. Sunyi örömmel telt el ilyenkor, mint az az ember, aki boldogan vigyorog a más baján. Miette ránézett a nagy fekete gyerekszemével. Haragtól és néma büszkeségtől szikrázó tekintete belefojtotta a röhögést a gyáva fickóba. Tulajdonképpen rettenetesen félt az unokahúgától.

A lányka még nem töltötte be tizenegyedik évét, amikor Eulalie néni hirtelen meghalt. Ettől a naptól fogva minden megváltozott a házban. Rébufat lassanként már úgy bánt Miette-tel, mint egy béressel. Durva munkákkal terhelte, igásbarmának használta. A lányka egy zokszót sem ejtett, azt hitte, hálával tartozik nagybátyjának. Esténként, elcsigázva, siratta nagynénjét, csak most érezte igazán a rettenetes asszony titkolt jóságát. Különben a kemény munka nem volt kedve ellenére; szerette az erőt; büszke volt izmos karjára, erős vállára. Csak az gyötörte, hogy a nagybátyja gyanakodva folyton szemmel tartja, örökké szidja, s úgy bánik vele, mint egy dühös gazda. Most már idegen lett a házban. De még egy idegennel sem bántak volna olyan mostohán, mint vele. Rébufat lelkiismeretlenül kihasználta a szegény kis rokont, akit jól kiszámított irgalmasságból tartott maga mellett. A munkájával Miette tízszeresen is megfizette ezt a kegyetlen vendégszeretetet. Nem múlt el nap, hogy a nagybátyja a szemére ne vetette volna az elfogyasztott kenyeret. Kivált Justin sértegette. Az anyja meghalt, s ő látta, hogy a lánykát nem védi senki. Azóta minden gonoszságával arra törekedett, hogy az otthoni életet tűrhetetlenné tegye a számára. A legagyafúrtabb kínzást eszelte ki: az apjáról beszélt Miette-nek. Szegény lányka a világtól elzárva élt nagynénje oltalma alatt, az pedig megtiltotta, hogy kiejtsék előtte a fegyház és a fegyenc szavakat; nem is tudta e szavak értelmét. Justin megmagyarázta neki, a maga módján előadva, a csendőr meggyilkolását és Chantegreil elítélését. Ki nem fogyott a borzalmas részletekből; a fegyenceknek vasgolyó van a lábukon, tizenöt órát dolgoznak naponta, s valamennyien belepusztulnak a szenvedésbe. Aprólékos gonddal festette le a fegyháznak, az iszonyat házának minden szörnyűségét. Miette csak hallgatta, elkábulva, könnyek közt. Olykor dühroham tört rá hirtelen. Justin sebesen hátraugrott összeszorított ökle elől. A fickó kéjelegve végezte az irgalmatlan felvilágosítást. Ha az apja a legcsekélyebb hanyagságért is lehordta a lányt, ő rálicitált. Boldog volt, hogy bántatlanul sértegetheti. Ha Miette védekezni próbált, rámondult:

- Kutyából nem lesz szalonna! A fegyházban végzed te is, mint az apád.

És Miette zokogott, elszorult szívvel, szégyenben égve, védtelenül.

Ekkoriban kezdett már nővé élni. A korán felserdült gyermek csodálatos erőfeszítéssel állt ellen a gyötrelmeknek. Ritkán hagyta cserben az ereje, az is csak olyankor, ha vele született büszkeségén áttörtek unokabátyja gyalázkodásai. Hamarosán száraz szemmel tűrte a gyáva alak szakadatlan szidalmait. Ez beszéd közben folyton szemmel tartotta, nehogy a lány nekiugorjék. Később Miette már azzal is el tudta hallgattatni, hogy merőn nézett rá. Gyakran elfogta a vágy, hogy meneküljön a Jas-Meiffrenből. Mégsem tette. Bátor lelke szégyellte volna bevallani, hogy megtörte az elszenvedett sanyargatás. Elvégre is megkeresi a kenyerét, nem lopja Rébufat-ék vendégszeretetét; ez a biztos tudat hízelgett a büszkeségének. Maradt, hogy harcoljon; nem hagyta magát, az ellenállás gondolatának élt szüntelenül. Magatartása arra irányult, hogy csöndesen elvégzi a dolgát, s a rossz szóért néma megvetéssel áll bosszút. Tudta, hogy a nagybátyja sokkal jobban kihasználja, semhogy egykönnyen hitelt adjon Justin rágalmainak, aki pedig arról ábrándozott, hogy kidobhatja a házból. Szinte kihívóan el is határozta, hogy önszántából nem megy el.

Önként vállalt hosszú hallgatását különös ábrándok népesítették be. Ott töltötte napjait a majorban, a világtól elzárva. Lázadozva nőtt fel, s olyan nézeteket táplált magában, amelyek alaposan megrémítették volna a külvárosi jámbor embereket. Különösen apja sorsa foglalkoztatta. Eszébe jutott Justin valamennyi rágalma. Végül beletörődött a gyilkosság vádjába, és magában igazat adott az apjának, hogy megölte a csendőrt, aki őt akarta megölni. Egy kubikostól, aki a Jas-Meiffrenben dolgozott, már hallotta a gyilkosság valódi történetét. Ettől a perctől kezdve, ha nagy ritkán elhagyta a majort, még a fejét sem fordította hátra, amikor a kültelki suhancok üvöltözve szegődtek a nyomába:

- Nini! A Chantegreil lány!

Meggyorsította lépteit, összeszorította ajkát, szemében fekete düh lángolt. Amint hazaért és becsukta maga mögött a rácsos kaput, egyetlen hosszú tekintettel végigmérte a suhancok hadát. Gonosszá lett volna ő is, és belesüllyedt volna a számkivetettek elvadult érzéketlenségébe, ha olykor-olykor fel nem ébred szívében gyermeki mivolta. Átváltozott tizenegy esztendőös gyenge kisleánnyá, s ettől megkönnyebbült. Ilyenkor sírdogált, szégyenkezett apja és saját maga miatt. Futott elrejtőzni egy istálló sarkába, hogy ott zavartalanul zokoghasson. Tudta jól, ha könnyeit meglátnák, még többet gyötörnék. És amikor jól kisírta magát, a konyhán megmosta a szemét, s újra felöltötte néma arcát. Nem csupán érdekből rejtőzött el: annyira büszke volt korán kifejlődött erejére, hogy nem akart többé kislánynak látszani. Előbb-utóbb egészen besavanyodott volna. Szerencsére ettől megmenekült: fölfedezte szeretni vágyó természetének gyöngéd érzelmeit.

Az a kút, amely a Dide anyó és Silvère által lakott ház udvarán állt, két telek közös kútja volt. A Jas-Meiffren fala választotta ketté. Régebben, még mielőtt Fouque-ék telkét a szomszédos nagybirtokhoz csatolták volna, a kertészek naponta használták. Mióta azonban megvették a telket, a major lakói - akiknek öblös ciszternákban bőven volt vizük - hónapokig egyetlen vödör vizet sem merítettek ebből a kútból, amely a gazdasági épületektől amúgy is messze volt. Ám minden reggel hallhatták, hogy a túlsó oldalon csikorog a kerék. Silvère húzta a háztartáshoz szükséges vizet Dide anyó számára.

Egyik nap kettéhasadt a kerék. A fiatal bognár maga készített egy szép erőset tölgyfából, és este, a napi munkája után, beillesztette. Föl kellett másznia a falra. Munkája végeztével ott maradt lovagló ülésben a fal tetején. Pihent, s közben kíváncsian hordozta körül a tekintetét a kiterjedt majoron. Végül egy parasztasszonyon akadt meg a szeme, aki ott gyomlált töle néhány lépésnyire. Július volt, a levegő izzott, bár a nap már a látóhatár szélén járt. A parasztasszony is levetette a zubbonyát. Fehér ingvállban, vállára kötött színes kendőben, könyökig felgyürközve térdelt bő ráncú, kék pamutszoknyájában, amelyet a hátán keresztbe vetett két pánt tartott. A térdén csúszott előre, serényen tépkedte a gazt, s egy nagy kosárba dobta. A fiatalember mást sem látott belőle, csak napégette, meztelen karját, amint ki-kinyúlik jobbra-balra a gyom után. Kedvtelve követte karjának fűrge játékát, valami különös gyönyörűséget érzett az izmos és serény karok láttán. Amikor az asszony már nem hallotta a fiút dolgozni, egy kissé fölegyenesedett, majd mielőtt a fiú kivehette volna a vonásait, újra lehajtotta a fejét. Az ijedt mozdulat meglepte Silvère-t. Legénykíváncsisággal találgatta, ki lehet ez a nő. Gépiesen füttyörészett, s a feszítővassal verte a taktust. Egyszerre csak a vas kicsúszott a kezéből. A szerszám a Jas-Meiffren felé esett, rá a kút kávjára, s onnan lepattant a földre, a faltól néhány lépésnyire. Silvère lehajolva nézte, latolgatta, hogy utánaugorjék-e. A parasztasszony azonban a szeme sarkából figyelhette a fiatalembert, mert szóltanul felállt, fölvette a feszítővasat, és odanyújtotta neki. Ez akkor vette észre, hogy a parasztasszony gyermek még. Meglepődött, s egy kissé megszeppent. A nyugvó nap vörös fényében feléje ágaskodott a lányka. A fal ezen a helyen alacsony volt ugyan, de még így is túlságosan magas. Silvère hasra

feküdt a fal párkányán, a parasztlányka lábujjhegyre állt. Nem szólt egyikük sem. Zavart mosollyal nézték egymást. A fiatalember szerette volna a lánykát minél tovább ebben a helyzetben látni. A feléje fordított elragadó fejecske, a nagy fekete szem, a piros száj bámulattal töltötte el. Különös megindultságot érzett. Sohasem látott még lányt ilyen közlőrl; nem is sejtette, hogy ilyen kellemes lehet egy száj és két szem látványa. A színes kendő, a fehér ingváll, a kék pamutszoknya, a váll mozgásától meg-megfeszülő pántok: mindebben volt valami ismeretlen báj. Tekintete végigkúszott a szerszámot nyújtó karon; könyökéig aranyos-barna volt ez a kar, a nap tüze vonta be zománccal, de lejjebb, a föltúrt ingujj árnyékában Silvère tejfényű, meztelen gömbölyűséget pillantott meg. Zavarba jött, jobban lehajolt, s végre elérte a feszítővasat. A kis parasztlány már nem tudta, mitévő legyen. Utána úgy maradtak még, mosolyogva; a lányka lent, még mindig fölfelé tekintve, a fiú félig fekve a fal tetején. Nem tudták, hogyan váljanak el. Még egyetlen szót sem váltottak. Silvère hálálkodni is elfelejtett.

- Hogy hívnak? - kérdezte végül.

- Marie-nak - válaszolta a parasztlány. - De mindenki csak Miette-nek nevez.

Kissé fölágaskodott, és üde hangján tudakolta ő is:

- Hát téged?

- Engem Silvère-nek - válaszolta a munkásfiú.

Csönd lett. Mintha egymás nevének zengésében gyönyörködtek volna.

- Én tizenöt éves vagyok - szólalt meg újra Silvère. - És te?

- Én tizenegy leszek mindszenkor.

A munkásfiú meglepett mozdulatot tett.

- No de ilyet! - nevetett. - És én asszonynak hittelek!... Olyan izmos a karod.

Erre kacagni kezdett a lányka is, és a karjára tekintett. Aztán nem szólt többet. Úgy maradtak egy hosszú pillanatig, nézték egymást, mosolyogtak. Úgy látszott, Silvère-nek nincs több kérdése hozzá, s ezért Miette szép csöndesen elment onnét, és újra nekifogott gyomlálni, még a fejét sem emelte föl. A fiú ott maradt még egy darabig a falon. Alkonyodott; rézsútos fényözön zuhogott a Jas-Meiffren sárga földjeire; lángoltak a földek, mintha tűz futott volna végig a talajon. S ebben a lángoló özönben Silvère a kuporgó parasztlánykát nézte, amint meztelen karjai újra fürge táncba kezdenek; kék parasztszoknyája fehérén fénylett, sugarak táncoltak bronzos karjain. A fiú végül szinte elszégyellte magát, hogy még mindig ott van, és leszállt a falról.

Silvère-t erősen foglalkoztatta ez a kaland. Este megpróbálta Dide anyót kikérdezni: hátha ő tudja, ki ez a Miette, akinek olyan fekete szeme és piros szája van. Csakhogy Dide anyó, mióta e sikátori házban lakott, még egyetlen pillantást sem vetett a kis udvar falán túl. Olyan volt számára ez a fal, mint egy áthághatatlan bástya, amely elfalazza a múltját. Nem tudta, nem akarta tudni, mi van a fal másik oldalán, a hajdani Fouque-birtokon, ahol eltemetve feküdt a szerelme, a szíve, a vére. Az első kérdésekre gyermeki rémülettel nézte Silvère-t: hát ő is fel akarja kotorni a kialudt napok hamuját, s meg akarja ríkatni őt, mint Antoine fia?

- Nem tudom - hadarta -, nem járok ki, nem látok senkit...

Silvère kissé türelmetlenül várta a másnapot. Alighogy megérkezett a mesteréhez, szóra bírta munkatársait. Nem mesélte el, hogyan találkozott Miette-tel, csak valami lányt emlegetett, akit a Jas-Meiffrenben látott.

- Aha! A Chantegreil lány! - kiáltott fel az egyik munkás.

Silvère-nek kérdeznie sem kellett: a társai elbeszélték Chantegreil vadorzó és Miette lánya esetét, azzal a vak gyűlölettel, amelyet a tömeg érez a kitaszítottakkal szemben. Főleg a lányt mocskolták. Minden második szavuk „a fegyenc lánya” volt, mintha ez a sértés valami cáfolhatatlan indok volna, amely örök gyalázatra kárhoztatja ezt a kedves, ártatlan teremtest.

Vian bognármester, ez a derék, tisztességes ember, végül elhallgattatta őket.

- Ej, hallgassatok már, gonosz nyelvűek! - szólt rájuk, letéve a szekérrudat, amelyet nézegetett. - Nem szégyellitek magatokat, így acsarogni egy kislányra? Én láttam a kicsikét. Nagyon tisztességes külseje van. Aztán hallottam azt is, hogy nem riad vissza a munkától, és úgy dolgozik, mint egy harmincéves felnőtt nő. Vannak nálunk olyan mihasznák, akik nem érnek fel vele. Kívánom neki, hogy kapjon majd egy derék férjet, aki véget vet a rosszindulatú mendemondáknak.

Silvère-t megdermesztették a munkások tréfái és durva szidalmi, de könny szökött a szemébe Vian utolsó szavára. Egyébként nem szólt egy árva szót sem. Kezébe vette újból a maga mellé tett kalapácsot, és teljes erejéből verni kezdte annak a keréknek az agyát, amelyet éppen vasalt.

Este, mihelyt hazaért a műhelyből, már futott és mászott a falra. Miette-et ott találta előző napi munkája mellett. Hívta. A lányka odament hozzá, zavartan mosolygott, a könnyek közt felnőtt gyermek őzike-riadtságával.

- Te vagy a Chantegreil lány, ugye? - kérdezte tőle hirtelen.

A lányka hátrált, ajkáról lehervadt a mosoly, elkomorodott, kemény tekintetében gyanakvás tükröződött. Hát ez a fiú is csak sértegetni akarja, mint a többiek! Szó nélkül hátat fordított. Silvère-t megdöbbenette a lány arcának hirtelen elváltozása, és gyorsan hozzátette:

- Maradj, kérlek szépen... Nem akarlak bántani... Annyi mondanivalóm van a számodra!

A lányka visszajött, bár gyanakodott még. Silvère szíve csordultig volt; föltette magában, hogy mindent, mindent elmond, mégis hallgatott most. Nem tudta, hol kezdje; félt, hogy megint elügyetlenkedi. Végül egész szívét egyetlen mondatba öntötte:

- Elfogadsz barátodnak? - kérdezte megindultan.

És amikor Miette meglepődve emelte rá ismét ellágyuló és mosolygó tekintetét, élénken folytatta:

- Tudom, hogy bánatot okoznak neked. Ennek véget kell vetni. Most már én védelmezlek. Akarod?

A lányka arca sugárzott. Ez a kínálkozó barátság megváltotta néma gyűlölettel teli gonosz álmaitól. Megrázta a fejét, és úgy válaszolt:

- Nem. Nem akarom, hogy miattam verekedj. Nagyon meggyűlne a bajod. Aztán meg vannak emberek, akik ellen nem védhetsz meg.

Silvère kiáltani akart, hogy megvédi őt az egész világ ellen, a lányka azonban becéző mozdulattal elhallgattatta, s hozzátette:

- Elég nekem, hogy a barátom vagy.

Ezután néhány percre beszélgettek még, egészen lehalkított hangon. Miette a nagybátyját és az unokafivérét említette Silvère-nek. A világért sem akarta volna, hogy azok meglássák a fiút lovaglóülésben a fal tetején. Justin ebből irgalmatlanul újabb fegyvert kovácsolna ellene.

Ijedten sorolta aggodalmait, mint egy iskolás lány, ha barátnőjével találkozik, akitől anyja eltiltotta. Silvère csupán annyit értett ebből, hogy Miette-et nem láthatja kedve szerint. Ez mélyen elszomorította. Azt mégis megígérte, hogy többet nem mászik a falra. Mindketten azon tanakodtak éppen, hogyan találkozhatnak ismét, amikor Miette kérlelni kezdte Silvère-t, hogy menjen: észrevette, hogy Justin a majoron keresztül a kút felé tart. Silvère gyorsan leszállt. Mikor a kis udvarban földet ért, ott maradt a fal tövében; hallgatózott és mérgelődött, hogy így megfutamodott. Néhány perc múlva újra fölmerészkedett a falra, s átpillantott a Jas-Meiffrenbe. Meglátta Justint, amint Miette-tel beszélget. Gyorsan visszahúzta a fejét. Másnap nem láthatta a barátnőjét még messziről sem: úgy látszik, befejezte a munkáját a Jas-Meiffrennek ebben a részében. Eltelt egy hét anélkül, hogy a két pajtásnak alkalma nyílt volna egyetlen szót is váltani egymással. Silvère kétségbeesett. Már arra gondolt, hogy egyenesen Rébufat-ékhoz megy, és kérdezősködik Miette felől.

Az a közös kút terjedelmes, de sekély vizű volt. A kútkáva a fal mindkét oldalán jókora félkört alkotott. A víz színe legföljebb három-négy méter mélyen lehetett. Az alvó víztükör visszaverte a kút két nyílását, mint két félholdat, melyeket a fal árnyéka fekete csíkkal választott el egymástól. Aki a kút fölé hajolt, azt hihette, hogy két szokatlanul tiszta tükörlapot lát a félhomályban. Napos órákban, ha a kötelekről lecsurranó csöppek nem zavarták a víz felszínét, ezek a tükörlapok, az égbolt e visszfényei, fehérén váltak ki a zöld vízből, és meglepő pontossággal mintázták meg annak a vadborostyántőnek a leveleit, amely a kút fölött kúszott végig a falon.

Egyik kora reggel Silvère meg akarta húzni Dide anyó számára a vizet, s gépiesen előrehajolt, hogy megragadja a kötelet. Hirtelen megrezzent, és úgy maradt meghajolva, mozdulatlanul. Úgy tűnt neki, mintha a kút mélyéről egy fiatal lány feje tekintene rá mosolyogva. De már megmozdította a kötelet, s a felkavart víz homályos tükrén semmi sem verődött vissza tisztán. Várt, hogy újra megnyugodjék a víz, moccanni sem mert, a szíve hevesen kalapált. És amint fokozatosan elsimultak, majd elenyésztek a víz fodrai, úgy tűnt fel előtte újból a látomás: sokáig ringatózott még, és ez a ringatózás sejtelmes bájt varázsolt a jelenés vonásaira. Végre megállapodott. Miette mosolygós arca volt az, az ő felsőteste, színes kendője, fehér ingválla a kék pántokkal. Silvère saját magát is észrevette az innenső tükörben. Most már tudták, hogy mindketten látják egymást, és a fejükkel integettek. Az első pillanatban nem is gondoltak rá, hogy megszólaljanak. Aztán köszöntötték egymást.

- Jó reggelt, Silvère.

- Jó reggelt, Miette.

Hangjuk szokatlan csengése meglepte őket. Sajátságos módon letompítva, lágyan hangzottak a szavak ebben a nedves üregben. Úgy tetszett nekik, mintha nagyon távolból szállnának a szavak, az esti rétek hangjainak enyhe dallamával. Észrevették, hogy ha halkán beszélnek is, megértik egymást. A kút visszaverte a leghalkabb sóhajt is. Rákönyököltek a kút kávájára, előrehajolva nézték egymást, beszélgettek. Miette elmondta, mennyit bánkódott egy hét alatt. A major túlsó végében dolgozik, és csak kora reggel tud kiszökni. Mikor ezt mondta, bosszúsan fintorított; Silvère tisztán kivette, s maga is mérges fejsóválással válaszolt. Bizalmasan megvallották egymásnak titkaikat, és mintha csak szemtől szembe állnának, szavaikat az odaillő mozdulattal és arcjátékkal kísérték. Nem sokat törődtek a kettejüket elválasztó fallal: látták egymást odalent, a titoktartó mélységben.

- Tudtam - folytatta Miette hamiskás képpel -, hogy te mindennap ugyanabban az órában húzod a vizet. Hallom a házból, hogy csikorog a kerék. Kieszelttem ekkor egy ürügyet: azt mondtam, hogy ennek a kútnak a vizében jobban megfő a főzelék. Elhatároztam, hogy reggelente veled egyidőben jövök vízért, s így köszönhetlek anélkül, hogy bárki is gyanút fogna.

Ártatlanul örvendezett a csalafinta csínynek, s így fejezte be:

- Azt azonban álomban sem hittem volna, hogy a vízben meg is látjuk majd egymást.

Ez valóban nem remélt öröm volt, amely elragadta őket. Csupán azért beszéltek, hogy lássák az ajkuk mozgását. Mulattatta őket ez az új játék: gyerekek voltak még mindketten. Meg is ígérték egymásnak minden hangnemben, hogy ott lesznek mindig a reggeli találkákon. Miette kijelentette, hogy mennie kell, és szólt Silvère-nek, hogy meghúzhatja a vödör vizét. Ám Silvère nem merte megmozdítani a kötelet: Miette a kút fölé hajolt még, a fiú látta mosolygós arcát, és neheze esett ezt az arcot elzavarni. Alighogy megérintette a vödröt, a víz felborzolódott, Miette mosolya elmosódott. Silvère megtorpant, furcsa félelem fogta el: azt képzelte, hogy megbántotta a lányt, s az most könnyezik. De Miette rákiáltott: „Húzd már! Húzd már!”, és kacagását a visszhang megnyújtva búgta vissza. Majd maga eresztette le a vödröt csörömpölve. Odalent vihar kerekedett. Minden elsüllyedt a fekete vízben. Végre Silvère is elszánta magát, megtöltötte két korsóját, s közben hallgatta, hogyan távolodnak Miette lépései a fal másik oldalán.

Ettől a naptól fogva a fiatalok nem mulasztottak el egyetlen találkozást sem. Az alvó vízben, a fehér tükörlapokon nézegették képmásukat, ez végtelen bájt lopott légyottjaikba, s hosszú ideig kielégítette játékos, gyermeki képzeletüket. Nem is vágytak rá, hogy szemtől szembe lássák egymást: sokkal jobban mulattatta őket, hogy egy kút a tükrük, és ennek a visszhangjára bízzák jóreggeltjeiket. Csakhamar úgy ismerték már a kutat, mint valami vén jó barátot. Szerettek ráhajolni a víztükörré, amely súlyos és mozdulatlan volt, mint a megolvadt ezüst. Odalent, a titokzatos félhomályban zöld fények futkároztak, és erdő mélyén megbúvó rejtekhellyé varázsolták a nedves üreget. Úgy pillantották meg egymást, mintha valami mohával bélelt zöld fészekben volnának, a víz és a lombok hűvösében. Vonzotta őket a mély forrásnak s ennek a kivájt toronynak a titka; enyhe borzongással hajoltak fölé; mosolyuk gyönyörébe be nem vallott, kéjes félelem lopódzott. Az a bolondos ötletük támadt, hogy leszállnak a kútba, leülnek az egymás mellé sorakozó nagy kövekre, amelyek körbefutó padfélét képeztek néhány centiméterre a víz színe fölött. A vízbe lógathatnák a lábukat, beszélgethetnének órák hosszat, s eszébe sem jutna soha senkinek, hogy itt keresse őket. Majd találgatták, hogy ugyan mi lehet odalent. Újra meglepte őket a bizonytalan félelem, s úgy vélték, elég az is, ha képmásukat eresztik le a mélybe, le a zöld csillogásba, amely furcsa visszfénnel erezi a köveket, le a szokatlan zajok közé, amelyek a sötét zugokból szállnak elő. Különösen ezek a láthatatlanból feltörő zajok nyugtalanították őket. Gyakran úgy rémlett nekik, hogy hangok válaszolnak a szavaikra. Elcsendesedtek ilyenkor, és ezernyi halk panaszt hallottak, amit nem tudtak maguknak megmagyarázni: hallották a nedvesség titkos munkáját, a levegő sóhajait, a kövekre csurranó vízcseppeket, koppanásuk komoran visszhangzik, mint a zokogás. Hogy megnyugodjanak, kedveskedő fejmozdulatokkal integettek egymásnak. Abban a vonzóerőben, amely ott tartotta őket a kút kávjára könyökölve, volt valami titkos borzadás, mint minden szívbe markoló gyönyörben. A kút azonban továbbra is megmaradt a vén jó barátoknak. Olyan pompás ürügy volt találkáikra! Justin, aki szemmel tartotta Miette minden lépését, nem is gyanította, miért jár olyan buzgón reggelenként vízért. Néha messziről figyelte, amint előrehajlik s késlekedik. „Ó, a mihaszna - morogta -, hát nem azzal szórakozik, hogy a vizet gyűrűzteti?!” Hogyan is gyaníhatta volna, hogy udvarló áll a fal túlsó felén, és míg a vízben

nézegeti a lányka mosolyát, így szól hozzá: „Ha Justin, az a vörös számár bántana, szólj csak nekem, ellátom a baját!”

Több mint egy hónapig tartott ez a játék. Július volt. Már reggel perzselt a nap heve, és gyönyörűség volt idefutni, ebbe a nedves zugba. Olyan jó volt érezni arcukon a kút hideg leheletét, jó volt szeretni egymást ebben a forrásvízben, míg az égbolt majd kigyulladt a hőségtől. Miette egészen kifulladásra érkezett a tarlón át. Futása közben röpködtek a homlokába és halántékára hulló apró hajtincsei. Még jóformán le sem tette a korsót, máris hajolt a víz fölé, kipirulva, kócosan, kicsattanó kacagással. És Silvère-t, aki majdnem mindig elsőnek érkezett a találkára, olyan érzés töltötte el ilyenkor, amint a vízben megpillantotta a lánykát avval a kacagó, bolondos szelességével, mintha Miette hirtelenjében elevenen vetette volna magát a karjaiba valamelyik ösvény fordulójában. Körülöttük vidáman dalolt a sugárzó reggel; hangos bogárzűmmögéssel telt meleg fényáradat ömlött az öreg falra, az oszlopokra, a kút kávájára. Ám ők nem látták a záporozó reggeli napfényt, nem hallották a talaj ezernyi neszt: megbújtak zöld rejtekük mélyén a föld alatt, abban a titokzatos és sejtelmes, ijesztő üregben, és borzongó gyönyörrel, önfeledten örvendeztek a hús félhomálynak.

Miette vérmérséklete nem érte be a hosszú merengéssel, és egyik-másik reggel csínyeket eszelt ki; megrángatta a kötelet, szándékosan vízcseppeket szórt le, amelyek felborzolták a tiszta tükröt, és eltorzították képmásukat. Silvère kérlelte, hogy maradjon nyugton. Az ő érzelmei komolyabbak voltak. Nem ismert nagyobb gyönyört, mint hogy barátnője arcát nézegesse, amint teljes tisztaságukban verődnek vissza a vonásai. Miette azonban nem hallgatott rá, pajzánkodott, megvastagította a hangját, mumust játszott, s a visszhang valami szelíd rekedtséggel válaszolt.

- Úgy, úgy - dörmögte -, ma nem szeretlek. Csúf képet vágok rád. Nézd, milyen rút vagyok.

És mulatott rajta, hogy milyen kusza alakokat öltenek a víz színén táncoló szétfolyó vonásaik.

Egyik reggel azonban komolyan megharagudott. Silvère-t nem találta a légyotton, s majd egy negyedórát várt rá, hiába csikorgatva a kereket. Elkecserepedésében már el akart menni, amikor Silvère végre megérkezett. Amint a lány észrevette, valóságos vihart kavart a kútban, mérgesen rángatta a vödröt, a feketéllő víz tompa sustorgással örvénylett a kövek között. Silvère hiába magyarázta, hogy Dide anyó tartóztatta fel. Mentegetőzéseire csak egy volt a válasz:

- Megbántottál. Nem akarlak látni.

Szegény fiú kétségbeesve kémlelte ezt a panaszosan zúgó sötét üreget, ahol más napokon olyan tiszta látomás fogadta a halott víz csöndjében. El kellett mennie anélkül, hogy láthatta volna Miette-et. Másnap megelőzte a légyott óráját, búsan bámult a kútba, nem hallott semmi neszt, s már azt gondolta, hogy talán el sem jön a kis méregzsák. Ekkor a csalafinta lányka, aki már ott volt a másik oldalon, és leste a fiú érkezését, hirtelen előrehajolt felcsattanó nevetéssel. Feledve volt minden.

Tragédiák és komédiák zajlottak itt le, s a kút volt a cinkosuk. Ez a kiválasztott kút, ezüsttükreivel és zengő hangjával, gyorsan érlelte gyöngéd érzelmüket. Különös életet leheltek bele: teletöltötték zsenge szerelmükkel, annyira, hogy még hosszú idő múltán is, amikor már nem jártak ide a kávájára könyökölni, a reggelenként vizet húzó Silvère-nek úgy tetszett, mintha feltűnnék Miette mosolygós arca a borzongató félhomályban, ahol még ott reszketett belesuttogott boldogságuk.

Ez a játékos szerelemmel telt hónap megszabadította Miette-et néma elkecserepedésétől. Érezte, hogy feléled újra a lelke, boldog gyermeki gondtalansága, amelyet eddig elnyomott a

gyűlölködő egyedüllét. Az a biztos érzés, hogy valaki szereti, hogy nincs már egyedül a világban, elviselhetővé tette számára Justinnek és a kültelki suhancoknak a csúfolódásait. Dal zengett a szívében, s ettől nem hallotta a füttyöket. Megindult szánalommal gondolt apjára, most már nem engedte át magát olyan gyakran a kérlelhetetlen bosszú ábrándjainak. Bimbózó szerelme olyan volt, mint az üdítő hajnal: csillapodott benne alattomos láza. Ugyanakkor felébredt benne a szerelmes lány huncutsága is. Úgy vélte, meg kell őriznie néma és lázongó magatartását, ha azt akarja, hogy Justin ne fogjon gyanút. De hiába erőlködött; míg a fiú sértegette, a szemében nem hunyt ki a szelídség, már nem tudta felölteni hajdani sötét és kemény kifejezését. Sőt Justin azt is hallotta, amint reggelenként halkan dudorászik.

- Ej, de jókedved van, te Chantegreil lánya! - szólította meg gyanakodva, s közben sanda képpel méregette végig. - Fogadok, hogy valami rossz fát tettél a tűzre.

A lány vonogatta a vállát, de belülről reszketett; igyekezett hamar felvenni a lázadó mártír szerepét. Justin, bár nyomán volt áldozata titkos boldogságának, még jó darabig szaglászott, míg megtudta, hogyan csúszott ki a kezéből a lány.

Silvère is boldog volt, mélységesen. Mindennapi találkái Miette-tel tartalmat adtak otthon töltött üres óráinak. Magányos élete, hosszú, szótlan együttlétei Dide anyóval lehetővé tették, hogy újra elvonultassa szeme előtt a reggel emlékeit, és örvendezzék a legapróbb részleteknek is. Teljesen betöltötték élményei, s ez még szorosabban befalazta abba a kolostori életbe, amelyben nagyanyja mellett része volt. Természeténél fogva vonzódott a rejtett zugokhoz, a magányos helyekhez, ahol kedvére élhetett gondolatainak. Ekkoriban már mohón vetette rá magát mindenfajta, innen-onnan összehordott vén salabakter olvasására; a külváros zsib-árusainál szedte össze őket; nagylelkű és hóbortos társadalmi hitvallást alakítottak ki benne. Ez a megemésztetlen, minden szilárd alapot nélkülöző műveltség hiúság és lobogó gyönyör elfutó képeit villantotta fel előtte a világról és főképp a nőkről; ugyancsak megzavarták volna a fejét, ha a szíve kielégítetlen marad. Jött Miette. A fiú eleinte pajtásának tekintette, majd élete örömet és értelmét látta benne. Esténként, ha behúzódott a vackába, ahol aludni szokott, és odaakasztotta lámpáját a tábori ág fejéhez, Miette tekintett rá annak az ócska, poros könyvnek minden egyes lapjáról, amelyet taláломra vett le feje fölül a polcra, és áhítattal olvasott. Valahányszor olvasmányában egy fiatal lányról, szépséges és jóságos teremtről esett szó, ő azon nyomban a kedvesét képzelte a helyébe. De színre lépett maga is. Ha regényes történetet olvasott, a végén ő vette el Miette-et, vagy ő halt meg vele. Ha pedig valami politikai gúnyíratot vagy nehéz közgazdasági értekezést böngészett - mint a fél-műveltek, akik különös vonzalmat éreznek a nehéz olvasmányok iránt, ő is többre becsülte ezeket a regényeknél -, ilyenkor is szerét ejtette, hogy belevegye a szerelmesét e halálosan unalmas dolgokba, bár igen gyakran meg sem értette őket. Azt képzelte, megtanulja belőlük, hogy jó és szeretetre méltó legyen hozzá, ha már házások lesznek. Belevonta legképtelenebb ábrándjaiba is. Ez a tiszta érzélem megoltalmazta a kezébe akadó tizenharmadik századi sikamlós történetké hatásától. Abban lelte legfőbb örömet, ha bezárkózhatott szerelmével azokba az emberbaráti utópiákba, amelyeket korunkról álmodtak egyes nagy emberek, beleszédülve az egyetemes boldogság ábrándjába. Szerinte Miette-re szükség volt a tömeges nyomor megszüntetéséhez és a forradalom végleges győzelméhez. Lázás olvasások éjszakái: megfeszített esze nem tudott elszakadni a kötettől, amelyet hússzor is letett és fölvetett újra; kéjes elernyedések éjszakái: ernyedtségét úgy élvezte virradatig, mint valami tiltott mámort, testét szorították a szűk szoba falai, látását elhomályosította a lámpa sárga, fakó fénye, örömmel engedte át magát az álmatlanság égető érzésének, s építgette egy képtelenül nagylelkű, új társadalom terveit, ahol a nő - persze Miette képében - térdre borulva imádják a nemzetek. Bizonyos átöröklött hajlamai folytán vonzódott az utópiához; nagyanyja ideges zavarai krónikus lelkesedéssé váltak benne: rajongott mindenért, ami nagyszerű és lehetetlen

volt. Magányos gyermekkor, félműveltsége különösképpen kifejlesztette természetes hajlamait, de nem volt még abban a korban, amikor az ember agyában rögeszmék vernek gyökeret. Reggel, mielőtt felfrissítette a fejét egy vödör hideg vízben, még csak nem is emlékezett naiv hittől és végtelen gyöngédséggel telt kusza álmaira. Gyermekké lett újra. Szaladt a kúthoz, csak arra vágyva, hogy meglegelje ismét kedvese mosolyát, és élvezze a sugaras reggel örömet. Napközben pedig, ha el-elábrándozott a jövőn, gyakran engedett hirtelen kitörő érzelmeinek, és még arcon is csókolta kétfelől Dide anyót, aki ilyenkor a szemébe nézett: mintha nyugtalanság fogta volna el, hogy olyan mélyről ragyog fel abban a szemben az öröm, amelyre - úgy hitte - ráismer.

Miette és Silvère azonban kissé unták már, hogy egymásnak csak az árnyékát lássák. Elkoptatták a játékszerüket, elevenebb örömről ábrándoztak, de ezt a kút nem adhatta meg nekik. Elfogta őket a valóság vágya: szerették volna szemtől szembe látni egymást, futkározni a nyílt mezőn, kifulladásig hazatérni, egymást átkarolva, összesimulva, hogy jobban érezzék barátságukat. Egyik reggel Silvère azzal állt elő, hogy ő egyszerűen átmászik a falon, és a Jas-ban sétálgat Miette-tel. A lányka azonban rimánkodva kérte, ne hogy ilyen bolondot tegyen, mert akkor ő ki lenne szolgáltatva Justin-nek. A fiú megígérte, hogy más módot keres.

Annak a falnak, amelybe a kút beleékelődött, néhány lépéssel odább volt egy éles kiszögellése, s ez afféle mélyedést rejtegetett, amely elfödte volna szem elől a szerelmeseket, ha valamiképpen odahúzódhatnak. Be kellett hát jutni ebbe a falmélyedésbe. A falra mászásról Silvère-nek le kellett tennie, hiszen láthatólag annyira megrémítette vele Miette-et. Mást forgatott titkon a fejében. Az a kis ajtó, amelyet Macquart és Adelaïde vágott valamikor egy éjszakán, elfeledve húzódott meg a nagy kiterjedésű szomszéd birtoknak ebben az eldugott sarkában; még arra sem volt gondja senkinek, hogy befalazza; víz feketítette, moha zöldítette, zárját és sarkát rozsdá marta: szinte bele is veszett már a vén falba. A kulcsa alighanem elkallódott; a felpúposodott küszöböt felverő gyom eléggé bizonyította, hogy hosszú-hosszú évek óta senki sem járt itt át. Ezt az elkallódott kulcsot szerette volna megtalálni Silvère. Tudta, hogy Dide anyó milyen kegyelettel hagyja helyükön a régmúlt idők pusztuló ereklyéit. És mégis teljesen eredménytelenül kutatott a házban egy héten át. Macskaléptekkel lopakodott ki minden éjjel, hogy meggyőződjék róla, vajon végre az igazi kulcsot kerítette-e meg aznap. Végigpróbált vagy harmincat is - bizonyára az egykori Fouque-birtokról maradtak meg -, napokig eltartott, míg összeszedte őket innen-onnan, polcokról, fiókok mélyéről. Már-már elcsüggedt, amikor végre rátalált a szerencsés kulcsra. Egyszerűen rá volt akasztva madzaggal az utcai ajtó tolvajkulcsára, amelyet soha ki nem húztak a zárból. Ott lógott már vagy negyven esztendeje. Dide anyó naponta megérintette, de arra nem szánta rá magát, hogy eltüntesse, most, hogy már csupán holt kéjek fájdalmas emlékét ébreszthette benne. Mikor Silvère meggyőződött róla, hogy a kulcs valóban nyitja a kis ajtót, alig várta a másnapot: előre örvendezett annak a meglepetésnek, amelyet Miette számára tartogat. Keresgélését ugyanis eltitkolta előtte.

Másnap, mielőtt meghallotta, hogy a kislány leteszi a korsóját, csöndesen kinyitotta az ajtót, lesöpörve a magas fűvel felvert küszöböt. Előrenyújtva a fejét, meglátta Miette-et, amint a kút kávájára hajolva néz lefelé, és egészen elmerül a várakozásban. Ekkor két ugrással a falmélyedésben termett, s onnan szólította: „Miette! Miette!” A halk hangra a lányka összeresztett. Fölemelte a fejét: azt hitte, hogy a fiú a fal párkányán van. Majd megpillantotta a Jas-ban, néhány lépésnyire maga előtt, meglepetésében halkan felsikoltott, és hozzáfutott. Megfogták egymás kezét. Nézegették egymást. El voltak ragadtatva ettől a közelségtől. Mindegyik sokkalta szebbnek találta a másikat a nap meleg fényében. Augusztus közepe volt, Nagyboldogasszony ünnepe. Távolból zengtek a harangok a nagy ünnepnapok ragyogó levegőjében, amely valami sajtós, aranyszőke vidámsággal lengedez.

- Jó reggelt, Silvère!

- Jó reggelt, Miette!

Meglepte őket ez a hang, reggeli üdvözlétük hangja. Nem ismerték eddig a csengését, csak a kút fátyolos visszhangját. Olyan tisztának tetszett most nekik, mint a pacsirta dala. Ó, de jó is volt ebben a langyos sarokban, ebben az ünnepi levegőben! Csak fogták egymás kezét. Silvère a falnak támaszkodott háttal, Miette egy kissé hátradőlt. Kettejük közé fényt árasztott a mosolyuk. Már készültek elmondani egymásnak mindazt a sok szépet, amit nem mertek rábízni a tompán zúgó kútra, amikor Silvère egy halk zörejre megfordult; elsápadt, és elengedte Miette kezét. Dide anyót látta meg, amint ott áll mereven az ajtó küszöbén.

A nagymama véletlenül jött a kúthoz. Észrevette a vén fekete falon a fehér ajtónyílást, mert Silvère az ajtót tárva-nyitva hagyta. Észrevette, és mintha hirtelen szíven ütötték volna. Úgy érezte, olyan ez a fehér nyílás, mint egy fényes szakadék, amelyet durván hasítottak a múltjába. Újra látta magát, amint a reggeli ragyogásban odafut, és ideges szerelme minden hevével repül át a küszöbön. Ott volt Macquart, már várta. És ő a nyakába borult, megbújta a mellén, s az ajtón át, amelyet be sem csukott siettében, a kelő nap vele együtt siklott az udvarra, és fűrésztötte őket ferde sugaraiban. Ez a váratlan látomás kegyetlenül kitépte aggkora álmából, s mint valami végső büntetés, fölkelte benne az emlékezés égető fájdalmát. Soha nem gondolt rá, hogy az az ajtó még kinyílhat valaha. Macquart halála az ő számára végképp befalazta. Ha a kút és a fal mindenestül elsüllyedt volna a föld alá, akkor sem döbbenhetett volna meg jobban. És elképedésében egyre feljebb kúszott valami tompa felháborodás a szentségtörő kéz ellen, amely meggyalázta e küszöböt, s otthagya maga mögött a fehér nyílást, mint egy nyitott sírt. Előrement, mintha valami bűvölet vonzotta volna. Majd állva maradt mozdulatlanul az ajtó keretében.

Itt fájdalmas meglepetéssel nézett körül. Hiszen tudta, tudta, hogy a Fouque-birtokot egyesítették a Jas-Meiffrennel, azt azonban sohasem hitte volna, hogy a fiatalága ennyire elpusztulhatott. Mintha szélvész söpörte volna el mindazt, ami emlékezetének kedves maradt. A régi ház, a nagy konyhakert zöld veteményes tábláival: mind eltűnt. Egyetlen kő, egyetlen fa sem maradt a régmúlt időkből. S annak a zugnak a helyén, ahol valamikor felnövekedett - tegnap még, ha lehunyta a szemét, maga előtt látta -, egy darab csupasz föld terül el, kietlen, nagy tarló, sivár pusztaság. Ezentúl, ha szemét lehunyva szeretné felidézni a múltakat, mindig ez a tarló jelenik meg majd előtte, s mint sárga daróc szemfedő borul rá arra a földre, amelyben a fiatalága fekszik eltemetve. E közönséges és közönyös táj láttán úgy érezte, másodszor is meghasad a szíve. E pillanatban mindennek vége lett. Elrabolták tőle még emlékezése álmait is. Most már bánta, hogy engedett a fehér nyílás ígézetének, az örökre eltűnt napokra táruló ajtó bűvöletének.

Éppen vissza akart fordulni, bezárni az átkozott ajtót, s még tudni sem kívánta, kinek a keze törte fel, mikor megpillantotta Miette-et és Silvère-t: zavartan, lecsüggesztett fejjel várták a tekintetét. A két szerelmes gyermek láttán ott maradt a küszöbön, és még élesebben hasított bele a fájdalom. Már mindent értett. Az utolsó mozdulatig viszont kellett hát látni magát és Macquart-t, amint ölelik egymást a ragyogó reggelen. Másodszor is az ajtó volt a bűntárs. Ahol egykor átsuhant a szerelem, ott suhant át most is. Az örök újakezdés volt ez, a ma örömeivel s a holnap könnyeivel. Dide anyó csak a könnyeket látta, és egy felvillanó sejtelen véresen, szíven találva mutatta neki a két gyermeket. Lelke mélyéig felzaklatta az átélt szenvedések emléke, amelyet ez a hely ébresztett fel benne, elsiratta drága Silvère-jét. Saját maga a bűnös: ha ő nem nyitja meg akkor régen a falat, Silvère sem volna most itt, ebben az eldugott zugban, hogy egy lány lába előtt ittasuljon meg attól a boldogságtól, amely felkelti a halál iriggy haragját.

Egy kis várakozás után odament, és szótlanul kézen fogta a fiút. Talán hagyta volna, hadd turbékoljanak ott a fal tövében, ha cinkosnak nem érzi magát is e halált hozó enyelgésben. Míg ment visszafelé Silvère-rel, hátrafordult, mert meghallotta Miette könnyű lépteit. A lányka sietve fölvette újra a korsóját, és menekült a tarlón át. Futott esze nélkül, örült, hogy szárazon megúsza. Dide anyó önkéntelenül elmosolyodott, amikor meglátta, hogy úgy szökell át a mezőn, mint egy elszabadult gida.

- Fiatalka még - dünnyögte -, ráér.

Bizonyára azt akarta mondani, hogy Miette ráér még szenvedni és sírni. Aztán ránézett újból Silvère-re, aki elragadtatva figyelte, hogyan fut a lányka a fényes napsütésben, s csak ennyit mondott:

- Vigyázz, fiam, ebbe belepusztul az ember.

Csupán ennyit szólt az egész kaland során, amely föl kavarta a lelke mélyén szunnyadó összes fájdalmát. Vallásává vált már a hallgatás. Miután Silvère-t visszavitte, bezárta az ajtót, kétszer is megforgatta a zárban a kulcsot, s a kútba dobta. Így már bizonyos volt, hogy az ajtónak nem lesz többé cinkosa. Egy pillanatra visszament megnézni, és boldogan látta, hogy sötét és mozdíthatatlan, mint azelőtt. A sír újból bezárult, a fehér nyílást örökre befödte az a néhány víz feketítette, mohos, zöld deszka, amelyre ezüstkönnyeket sírtak a csigák.

Este rátört Dide anyóra az idegrohama, amely még elő-elővette olykor. Rohamai alatt gyakran fennhangon beszélt, összefüggéstelenül, mint akit rémes álom gyötör. Aznap este Silvère, támogatva ágyában az öregasszonyt, szívet tépő szálnalmat érzett szegény, elgyötört teste iránt; hallotta, hogy fináncot, puskalövést, gyilkosságot emleget zihálva. S vergődött, kegyelemért rimánkodott, bosszúról hadart. Ha végéhez közeledett a roham, akkor, mint minden alkalommal, különös rémület lett úrrá rajta, a borzongó iszonyattól vacogott a foga. Félig fölemelkedett, rémült megdöbbenéssel kémlelte a szoba sarkait, majd hosszú sóhajjal visszahanyatlott a párnájára. Bizonyára látomás kínoztá. Ekkor odavonta Silvère-t a mellére, mintha ráismerne, de közben össze-összecserélné valaki mással.

- Itt vannak - dadogta -, nézd, elfognak, még majd megölnék... Nem akarom... Küldd el őket, mondd nekik, hogy nem akarom, hogy fáj, ha így rám merednek...

És a fal felé fordult, hogy ne lássa többé azokat, akikről beszélt. Rövid hallgatás után folytatta:

- Ugye mellettem vagy, fiacskám? Nem szabad elhagynod... Azt hittem az előbb, menten meghalok... Rosszul tettük, hogy áttörtük a falat. Azóta szenvedek. Tudtam pedig, hogy az az ajtó még bajt hoz ránk... Ó, szegény ártatlanjaim, mennyi könny! Megölik őket is, lepuffantják, mint a kutyákat.

Visszazuhant előbbi merev állapotába. Azt sem tudta, ott van-e még Silvère. Majd hirtelen fölegyenesedett, rámeredt az ágy lábára, irtózatosszerű félelem ült az arcán.

- Miért nem küldted el őket? - kiáltotta, ősz fejét a fiú mellére rejtve. - Még mindig itt vannak. Az a puskás ideinteget, hogy mindjárt lőni fog...

Nem sokkal utóbb súlyos álomba merült. Ezzel végződtek a rohamai. Másnap mintha az egészet elfelejtette volna. Soha többé nem említette Silvère előtt azt a reggelt, amelyen szerelmesével találta a fal mögött.

A fiatalok két napig nem látták egymást. Amikor Miette újból odamerészkedett a kúthoz, megfogadták egymásnak, hogy nem bocsátkoznak még egyszer a két nappal előbbi kalandba. Ez a hirtelen megszakadt találka azonban heves vágyat ébresztett bennük: szemtől szembe akarták látni egymást, egyedül, egy magányos, boldog zug rejtekén. Silvère ráunt már a kút

adta örömeire, de Dide anyót sem akarta szomorítani azzal, hogy a fal túlsó oldalán találkozók Miette-tel. Kérlelte hát a lánykát, hogy másutt találkozzanak. Ő nem sokat kérette magát különben sem: elégedett kis csitrinevetéssel fogadta az ötletet, mint aki nem gondol még semmi rosszra; azon mulatott már jó előre, hogy túljár annak a szimatoló Justinnek az eszén. Mikor a szerelmesek megegyeztek, még sokáig fontolgatták a találka helyét. Silvère lehetetlen bűvőhelyeket javasolt: valóságos utazásokról ábrándozott, vagy hogy éjjélkor találkozik a lánykával a Jas-Meiffren csűrjeiben. Miette-ben több volt a gyakorlati érzék; csak vonogatta a vállát, és kijelentette, hogy majd gondolkodik ő is. Másnap csak egy percig maradt a kútnál, éppen míg rámosolygott Silvère-re, és megmondta neki, hogy legyen este tíz órakor a Saint-Mittre telkének a végén. El lehet gondolni, milyen pontos volt a fiú! Miette választása egész nap erősen foglalkoztatta. Csak nőtt a kíváncsisága, amikor bement abba a keskeny utcácskába, amelyet a farakások takargatnak a telek végében. „Erre jön majd” - mondta magában, és a nizzai út felé nézegetett. Majd ágak recsegését hallotta a fal mögül, és látta, amint a párkány fölött feltűnik egy mosolygós, kócos fej, és vígan rákiált:

- Itt vagyok!

Miette volt valóban. Mint egy kis csibész, úgy mászott föl az egyik eperfára. A Jas falát ma is ezek az eperfák szegélyezik. Két ugrással elérte a fal szögletében a félig besüppedt sírkövet a kis köz végén. Silvère elragadtatva bámulta, hogyan jön le, s még segíteni is elfelejtett. Megfogta mind a két kezét, és így szólt:

- Milyen fürge vagy! Jobban mászol, mint én.

Így találkoztak először ebben az eldugott zugban, ahol annyi kedves órát töltöttek még. Ettől az estétől fogva szinte minden éjjel látták egymást. A kút már csupán arra szolgált, hogy értesítsék egymást, ha váratlan akadály gátolta a találkájukat, vagy megváltozott az időpont, vagy hogy apró újságokat közöljenek egymással, amelyek az ő szemükben fontosak voltak, és nem tűrtek halasztást. Ha egyiküknek közlendője volt, csak megmozdította a kút kerekét, amelynek a nyikorgása jó messzire elhallatszott. És bár egyik-másik napon kétszer-háromszor is odahívták egymást, hogy égetően fontos semmiségeket mondjanak el, igazi örömük csupán az estékben telt, a titoktartó sikátor mélyén. Miette szokatlanul pontos lány volt. Szerencsére a konyha fölött aludt egy szobában, ahol még odaérkezése előtt a téli készleteket tartották. Egy külön kis lépcső vezetett fel oda. Így bármikor elmehetett, anélkül, hogy Rébufat vagy Justin meglátta volna. Különben is úgy vélte, hogy ha az utóbbi valaha is meglátná hazajönni, majd kitalál valami mesét a számára, és ránéz avval a kemény nézésével, amelytől annak elakad a szava.

Ó, azok a boldog, langyos esték! Szeptember eleje volt. Ez a hónap csupa napfény Provence-ban. A szerelmesek csak kilenc óra tájban találkozhattak. Miette a falon át érkezett. Csakhamar olyan ügyességre tett szert ennek az akadálnak a leküzdésében, hogy majdnem mindig ott is volt már a sírkövön, mielőtt Silvère a karját nyújthatta volna felé. Ő pedig mulatott a mutatványán, ott maradt egy pillanatig, kifulladás, borzasan, a szoknyáját igazgatva, hogy újra lesimuljon. A kedvese is kacagott, és „rosszcsont”-nak nevezte. Tetszett neki a lányka hetykesége. Olyan kedvtelve nézegette, hogyan ugrik át a falon, mint az idősebb fivér, aki felügyel valamelyik öccse gyakorlataira. Annyi gyermeki vonás volt nyiladozó szerelmükben. Többször tervezgették, hogy egy nap elmennek madárfészket szedni a Viorne partjára.

- Majd meglátod, hogy tudok én fára mászni! - mondta Miette büszkén. - Mikor Chavanozban voltam, fölmásztam André apó diófáinak a legtetejébe. Szedtél már ki szarkafészket, te? Az ám a nehéz dolog!

És vitatkozni kezdtek, hogyan kell fölmászni a jegenyére. Miette-nek határozott véleménye volt, akár egy fiúnak.

De Silvère átfogta a térdét, leállította a földre, és elindultak együtt, egymást átkarolva. Míg arról vitatkoztak, hogyan kell kézzel és lábbal megkapaszkodni az ágak tövében, egyre erősebben szorították egymást, s érezték, hogy szorításuk nyomán ismeretlen forróságok perzselik őket valami furcsa gyönyörrel. A kút soha nem szerzett nekik ehhez fogható gyönyörűséget. Gyermekek maradtak, gyermek módra játszottak és csevegtek, és szerelmesek örömeit ízlelgették, pedig a szerelemről még csak beszélni sem tudtak. Elég volt, ha csak egymás ujjá hegyét fogták. Ösztönös vágyakozással keresték egymás kezének melegét, nem sejtve, hová viszik őket érzékeik és szívük. A boldog ártatlanságnak ebben a korszakában, még önmaguk előtt is titkolták azt a különös felindulást, amelyet a legcsekélyebb érintés is keltett mindkettőjükben. Mosolyogtak, néha elámultak, hogy milyen édes érzések áradnak el bennük, mihelyt megérintik egymást; titkon átengedték magukat az új érzések lágyságának, s közben tovább beszélgettek, mint két iskolás gyerek, azokról a nehezen elérhető szarkafészkekről.

És sétálgattak az ösvény csöndjében, a deszkarakás és a Jas-Meiffren fala közt. Soha nem mentek túl a szűk zsákutca végén, mindig visszajöttek. Otthonukban voltak. Miette boldogan érezte, hogy milyen remekül rejtve van, s gyakran megállt, hogy dicsérje a saját felfedezését.

- Hát nem választottam szerencsésen? - kérdezte elragadtatva. - Ha egy mérföldre elmennénk, akkor sem találnánk ilyen jó rejteket!

A sűrű fű felfogta lépteik neszét. Homály-hullámokba merültek, két sötét part között ringatóztak, csak csillagokkal telehintett, sötétkék szalagot láttak a fejük felett. És amint andalogtak ezen a bizonytalan földön, a fekete-arany ég alatt elfolyó árnyékpatakot idéző ösvényen, valami megnevezhetetlen érzés szállt beléjük; lehalkították hangjukat, bár senki sem hallhatta őket. Ráhagyták magukat az ég hallgatag hullámaira, ringatózó testtel és lélekkel mesélték egymásnak ezeken az estéken nappaluk ezernyi apróságát, szerelmes borzongások közben.

Máskor, ha derült volt az éj, és a holdsugár élesen kirajzolta a fal és a deszkarakások vonalát, Miette és Silvère megmaradt gondtalan gyermeknek. A fehér csíkoktól fénylő sikátor vidáman, titok nélkül húzódott ilyenkor. És a két pajtás kergetőzött és kacagott, mint szünetben a nebulók. Fölmerészkedtek még a farakások tetejére is. Silvère-nek avval kellett ráijesztenie Miette-re, hogy Justin talán a fal mögül leselkedik rá. Ilyenkor aztán, még mindig zihálva, egymás mellett járkáltak, és azt tervezgették, hogy egyszer a Szent Klára mezejére mennek futkározni, hadd derüljön ki, melyikük fogja el hamarabb a másikat.

Bimbózó szerelmük így alkalmazkodott a homályos és a derűs éjekhez. A szívük mindig résen volt, és csak egy leheletnyi árnyék kellett, hogy ölelésük édesebb s nevetésük puhább és kéjesebb legyen. A drága rejtekhely olyan vidám volt a holdfényben, és borús időben olyan furcsán nyugtalan; felcsattanó kacagások és borzongató csöndességek kiapadhatatlan forrásának érezték. Ott maradtak éjfélig is, miközben a város nyugovóra tért, és egymás után hunytak ki a külváros ablakai.

Soha nem zavarták őket magányukban. Ilyen későn már az utcagyerekek sem bújócskáltak a farakások mögött. Olykor-olykor valami zaj ütötte meg a fiatalok fülét, munkások jártak énekelve az országúton, hangok verődtek oda a szomszédos utcákból; ilyenkor nagy merészen kikukucskáltak a Saint-Mittre telkére. Siváran terült el a gerendamező, elszórt árnyak népesítették be csupán. Langyos éjszakákon andalgó szerelmespárokat vettek észre, vagy deszkákon üldögélő öregeket az országút mentén. Amikor hűvösödni kezdtek az esték, már nem láttak egyebet a mélabús és elhagyott telken, csak a cigányok tüzét; nagy fekete árnyak mozogtak

előtte. Az éj csendes levegőjében eltévedt szavak és hangok szálltak hozzájuk; egy ajtaját záró polgár köszönt jó éjszakát, ablaktábla csattant, tompán kondultak a toronyórák, az aludni térő vidéki város megannyi hangja. És amikor Plassans aludt már, még hallották a cigányok perlekedését, hallották tűzük pattogását, s e zajok közül fiatal lányok mély hangú danája csapott fel hirtelen egy nyersen csengő, ismeretlen nyelven.

A szerelmesek azonban nem sokáig leskelődtek kifelé a Saint-Mitre telkére. Siettek hazatérni: fel s alá járkáltak újra elrejtett és titoktartó, kedves ösvényükön. Törődtek is ők mással, törődtek is az egész várossal! Az a néhány szál deszka, amely elválasztotta őket a gonosz emberektől, végül valósággal áthághatatlan bástyának tűnt előttük. Olyan egyedül voltak, s olyan szabadok ebben a zugban, a külváros kellős közepén, ötvenlépésnyire a Római-kaputól! Néha azt képzelték, hogy messze-messze vannak, valahol a Viorne egyik hajlatában, a nyílt mezőn. A hozzájuk szálló zajok közül csupán egyet hallgattak nyugtalan izgalommal: a toronyórák lassú kongását az éjszakában. Ha ütött az óra, olykor úgy tettek, mintha nem hallanák, olykor megálltak egyszerre, mintegy tiltakozásul. Azonban hiába ajándékoztak még tíz percet maguknak, búcsúzni kellett. Eljátszogattak és elcsevegtek volna hajnalig, kart karba fűzve, hogy érezzék azt a különös szorongást, amelynek a gyönyöreit meg-megújuló meglepetéssel ízlelgették titkon. Végül Miette rászánta magát, hogy visszamászik a falon. Evvel azonban még korántsem volt vége: az istenhozzádok elhúzódtak egy jó negyedóráig. Amikor a lányka már átugrott a falon, ott maradt még a párkányra könyökölve; a létrául szolgáló eperfa ágai tartották meg. Silvère a sírkövön állt, foghatta újra a kezét, s halk hangon megint beszélni kezdett. Tízszer is elmondták: „A holnapi viszontlátásra”, és újabb és újabb szavakra találtak. Silvère zsörtölődni kezdett:

- Eredj már, no, éjfél is elmúlt.

Miette azonban, lányos makacssággal, azt kívánta, hogy ő szálljon le előbb. Látni akarta, amint elmegy. A fiú nem állt kötélnek, végül a lány - bizonyára, hogy megbüntesse - hirtelen megszólalt:

- Meglátod, rögtön leugrom.

S már le is ugrott az eperfáról Silvère nagy rémületére. A fiatalember hallotta az esés tompa puffanását. A lányka hangosan kacagva szaladt el, s az utolsó istenhozzádjára már nem válaszolt. Ő pedig ott maradt néhány pillanatig: nézte, hogyan olvad bele elmosódó árnyéka a sötétségbe, majd lassan lelépett ő is, és visszatért a Saint-Mitre közbe.

Két éven át odajártak mindennap. Első találkaik idején még egynéhány meleg éjszakát élvezhettek. A szerelmesek azt hihették, hogy május van, az éledő életerő hónapja, amikor a föld s a zsenge levelek finom illata elárad a meleg levegőben. Ez a kikelet, ez a kései tavasz valósággal égi ajándék volt számukra: szabadon futhattak az ösvényükre, és szoros szállal fűzhették egybe barátságukat.

Azután megérkezett az eső, a hó, a fagy. De őket e lehangoló téli nyirkosság sem riasztotta el. Miette mindig bő barna köpönyegében jött, és fittyet hánytak mindketten a csúf időnek. Ha száraz és tiszta volt az éjjel, és minden kis szellő fagyott fehér port kavart fel lépteik nyomán, s az arcukba suhintott vékony vesszeivel, óvakodtak leülni; szaporábban lépkedtek oda s vissza, beburkolózva a köpenybe, elkékvült arccal, fagytól könnyes szemmel, és nevettek és kacagtak, mert felrázta őket a sebes járás az éles levegőben. Egy havas estén azzal mulattak, hogy hatalmas hólabdát gyúrtak össze, s odahengergették egy sarokba; ott maradt egy jó hónapig, el is álmélkodtak rajta minden légyottjukon. De az eső sem ijesztette jobban őket. Találkoztak szörnyű zuhogásban is, és bőrig áztak. Silvère odafutott, azt gondolva, hogy Miette talán nem tesz olyan bolondot, hogy eljöjjön, de amikor Miette is megérkezett, már

nem volt szíve összeszidni. Hiszen várta. Végül menedéket keresett a rossz idő ellen, mert jól tudta, hogy kijönnek akkor is, bár kölcsönösen megígérték egymásnak, hogy esőben ki sem teszik a lábukat. Hogy fedelet találjon, csupán egy deszkarakásban kellett helyet csinálnia; kihúzott néhány szálát belőle, s ezeket mozgathatóvá tette, úgy, hogy könnyen ki lehessen venni és visszatenni őket. Ettől fogva a szerelmeseknek rendelkezésére állt egy afféle alacsony és szűk faköpenyeg, egy szögletes üreg, amelyben csak szorosan összefűjva fértek el, a rejtekük alján hagyott egyik vastag deszka szélén üldögélve. Ha zuhogott az eső, az elsőnek érkező idemenekült; s amikor már együtt voltak, végtelen gyönyörűséggel hallgatták a farakást csapkodó eső tompa dobolását. Előttük, köröttük, a koromsötét éjben zúgó csobogás hangzott láthatatlanul, szakadatlan zaja embertömeg zsvajára emlékeztetett. Pedig egyes-egyedül voltak, egyedül a világ végén, a vizek mélyén. Soha nem érezték magukat ennyire boldognak, ennyire elszakítva a külvilágtól, mint e vízőzön közepén, ebben a deszkarakásban, ahol minden pillanatban elsodrással fenyegette őket az égből özönlő áradat. Felhúzott térdük szinte a nyílás szájáig ért, s ők behúzódtak, amennyire csak lehetett, míg arcukra és kezükre rászitált az eső. A deszkákról lehulló kövér cseppek szabályos időközökben a lábukhoz koppantak. Melegük volt a barna lebernyegben. Úgy összeszorultak, hogy Miette félig Silvère térdén ült. Fecsegték, majd hallgattak. Bágyadtság lett úrrá rajtuk, elkábultak ölelésük langyos melegében és az eső egyhangú zúgásában. Órákig ültek ott, kedvüket lelték ebben az esőben, mint azok a fiatal lányok, akik zivataros időben nagy komolyan sétálni mennek, kezükben nyitott ernyőt tartva. Végül már jobban szerették az esős estéket. Csak az elválás volt ilyenkor még kínosabb. Miette-nek szakadó esőben kellett átmászni a falon, és teljes sötétben átgázolni a Jas-Meiffren tócsáin. Mihelyt kibontakozott a fiú karjából, Silvère már el is veszítette a sötétben, a víz zúgásában. Hiába hallgatózott, siketen, vakon. Ez a hirtelen elválás nyugtalanságban hagyta mindkettőjüket, de nyugtalanságuk újabb vonzóerő volt; másnapig mindketten kérdegették magukban, vajon nem esett-e a másiknak valami baja abban a cudar időben; hiszen elcsúszhatott, el is tévedhetett; megannyi félelem, amely zsarnokian kényszerítette őket, hogy egymással foglalkozzanak, s még gyöngédebbé tette következő együttlétüket.

Végre visszatértek a szép napok. Április enyhe éjjeleket hozott, a zöld sikátor füve bolondul növekedett. Ebben az égből leözönlő és földből felpárázó életáramlásban, az ifjú évszak mámorában a szerelmesek néha sajnálkozva gondoltak téli magányukra, az esős estékre, a fagyos éjszakákra, amikor egyes-egyedül lehettek, annyira távol minden emberi zajtól. Most már nem esteledett elég korán; szidták a hosszú alkonyatokat, s ha végre az éjjel eléggé sötét lett, és Miette-et nem fenyegette a veszedelem, hogy meglátják, ha fölmászik a falra, és végül sikerült beosonniok kedves ösvényükre, már itt sem találták meg többé azt az elszigeteltséget, amely kedvére való volt szerelmes gyermeki vadságuknak. Saint-Mitre telke benépesült, a kültelki csibészek tizenegy óráig is ott hancúroztak és rikoltoztak a gerendákon; olykor megesett az is, hogy egyikük-másikuk a deszkarakások mögé bújott el, s rávigyorgott Miette-re és Silvère-re, szemtelenül, ahogy a tízéves kis semmirekellők szokták. Félték, hogy meglepik őket, körülöttük egyre harsányabban zengett az ébredező élet, amint az évszak egyre melegebb lett, s mindez megzavarta találkáik nyugalmát.

Később kezdték fullasztónak érezni a szűk sikátort: soha nem reszketett még benne ilyen forró borzongás; ez a föld, ez a televény, amelyben az ótemető utolsó csontjai nyugodtak, soha nem lehelt még nyugtalanítóbb párákat magából. S ők sokkal inkább gyermekek voltak még, semhogy élvezni tudták volna ennek a tavasz lázában égő, eldugott zugnak kéjes varázsát. A fű a térdükig ért, nehezükre esett a járás, s ha letaposták a zsenge hajtásokat, némelyik növényből fanyar illat áradt, és elbódította őket. Ilyenkor furcsa bágyadtság lett úrrá rajtuk, bizonytalanul támolyogtak, a lábukat valósággal megbilincselte a fű, nekidőltek a falnak félig

lehunyt szemmel, és nem tudtak tenni egy lépést sem. Úgy érezték, hogy beléjük száll az ég minden bágyadtsága.

Minthogy iskolás rakoncátlanságuk sehogy sem egyezett e hirtelen elgyöngülésekkel, végül rejteküket hibáztatták, hogy nem elég levegős, és elhatározták, hogy távolabb sétáltatják szerelmüket a nyílt mezőn. Most aztán estéről estére újabb kiruccanások következtek. Miette hozta a köpenyét. Beburkolóztak mindketten a bő lebernyegbe, elosontak a falak mentén, kiérték az országútra, ki a szabadba, a tágas mezőkre, ahol hatalmasan áradt a levegő, akár a nyílt tenger hullámai. És nem fulladoztak már, gyerekek lettek újra, érezték, hogy eloszlik fejükben a kóválygás és az a bódulat, amelyet a Saint-Mitre telkének dús füvei okoztak.

Két nyáron át járták ezt a környéket. Nemsokára valamennyi kis szikla, valamennyi gyeppad ismerte őket, s nem volt facsoport, sövény és bokor, amely ne lett volna barátjuk. Valóra váltották álmaikat: eszeveszetten futottak a Szent Klára rétjein. Miette remekül szaladt, Silvère ugyancsak szedhette hosszú lábát, hogy utolérje. És mentek szarkafészket is szedni. Miette nem tágitott: meg akarta mutatni, hogyan mászott fára Chavanozban; egy madzaggal felkötötte a szoknyáját, és fölmászott a legmagasabb jegenyére. Silvère a fa tövében reszketett, kinyújtott karral, hogy elkaphassa, ha véletlenül megcsúszna. Ezek a játékok lecsillapították érzékeiket. Egyik este kis híján összeverekedtek, mint két lurkó az iskolából hazajövet. De még odakint, a nyílt mezőn is voltak bajt jósló zugok. Amíg talpon voltak, hangosan hahotáztak, lökdösődtek, ingerkedtek. Mérföldeket tettek meg, elérték néha a Garrigues láncát, követték a keskeny kis ösvényeket, gyakran toronyíránt vágtak át a mezőn. Övék volt a vidék, úgy éltek ott, mint egy meghódított birodalomban, örvendeztek a földnek és az égnek. Miette, a nők lazább lelkiismeretével, nem nagyon zavartatta magát: leszakított egy-egy szőlőfürtöt a tőkékről, letört egy-egy zöld ágat a mandulafákról, ha a gallyaik megcsapkodták járás közben. Ez nem volt ínyére Silvère abszolút eszméinek, bár nem merte megszidni érte a lánykát, mert legcsekélyebb duzzogása is kétségbe ejtette. „Ó, a rosszcsont - gondolta, gyerekesen kiélezve a helyzetet -, még tolvajjá tenne.” Miette pedig a szájába dugta a lopott gyümölcsből neki járó részt. Silvère cselhez folyamodott, hogy eltérítse fosztogató kedvétől: derékon fogta, elkerülte a gyümölcsfákat, végigkergettette magát a szőlők mentén, de hamarosan kifogyott az ötletekből. Ekkor leültette. És akkor újra jött az a fullasztó érzés. Főként a Viorne hajlatai tartogattak számukra lázt keltő homályt. Ha fáradságuk visszavezette őket a patak partjára, egyszeriben odalett csibészes jókedvük. A fűzek alatt szürke homály lebegett, mint női ruha muskotályillatú, könnyű fátyla. A két gyermek még szinte érezte az éj kéjes vállainak langyos illatát e selymen, amint végigcírógatta a halántékukat, s leküzdhetetlen bágyadtságba burkolta őket. A távolban tücskök muzsikáltak a Szent Klára rétjein. Láruk alatt szerelmesen susogott a Viorne, a nedves ajkak lágy hangjain. A szendergő égből meleg csillageső hullt. S míg reszketett az égbolt, és reszketett a víz és a homály, a két gyermek hanyatt feküdt a fűben, egymás mellett, aléltnan, az éjbe vesző tekintettel, kezük kereste egymást, és rövid szorításban fonódott össze.

Silvère homályosan érezte, hogy veszélyesek ezek az elragadtatások, olykor föl pattant, és azt indítványozta, hogy menjenek át a kis szigetek egyikére, amelyeket a sekély víz szabadon hagyott a folyó közepén. Mindketten nekivágtak mezítláb. Miette fittyet hányt a kavicsoknak, nem engedte, hogy Silvère támogassa, egyszer bele is csücsült a víz kellős közepébe, de nem volt az még húsz centiméter mély sem, s így könnyen megúsza: csak a felső szoknyáját kellett szárítgatnia. S amikor átérték a szigetre, hasra feküdtek a fővényen, szemük egy szinten volt a vízzel, s nézték, mint reszketnek távol, a derült éjben, ezüst pikkelyei. Ilyenkor Miette kijelentette, hogy ő hajón van, s a sziget biztosan úszik, ő érzi is, hogy viszi magával. Az a szédület, melyet a szemüket betöltő hullámverés okozott, elszórakoztatta őket egy darabig, ott maradtak a part szélén, halkan dúdoltak, mint a hajósok, akik evezőjükkel csapkodják a vizet.

Máskor, ha a szigetnek alacsony volt a partja, odaültek, mint valami pázsitos padra, s meztelen talpukat a folyóba lógatták. Órákig elbeszélgettek, a sarkukkal csapkodták a bugyborékoló vizet, himbálták a lábukat, s abban telt örömük, hogy vihart támasztottak a csöndes mederben, amelynek friss vize lehűtötte a lázukat.

Ezek a lábfürdők Miette lelkében bolondos ötletet keltettek életre, amely majdnem megrontotta ártatlan, szép szerelmüket, ő erőnek erejével egészen meg akart fürdeni. Valamivel a Viorne hídja fölött van egy mélyedés - mondta -, az nagyon megfelelő, alig három-négy lábnyi mély és teljesen biztonságos, olyan fölséges lesz vállig a vízbe merülni; különben is olyan régóta már majd meghal a vágytól, hogy úszni tudjon; Silvère megtanítja. Silvère ellenkezett: éjjel nem okos dolog az ilyesmi, megláthatják őket, még valami bajt szereznek. A valódi okot azonban elhallgatta: ösztönös rémület fogta el az új játék gondolatára, azon tanakodott magában, hogyan vetkőzzen majd le, hogyan vállalkozzék ő arra, hogy Miette-et a meztelen karjában tartsa a vízen. A lány mintha nem is gyanította volna ezeket a nehézségeket.

Egy este fürdőruhát hozott, amelyet egy viseltes szoknyából szabott ki magának. Silvère-nek haza kellett mennie Dide anyóhoz a rövid alsójáért. A mulatság nagy ártatlanul folyt le. Miette még csak félre sem vonult, egészen természetesen vetkőzött le egy fűzfa árnyékában, gyermekteste csak valami bizonytalan fehérséget villantott fel néhány pillanatra a sűrű homályban. Silvère barna teste olyan volt az éjben, mint egy fiatal tölgy sötétlő törzse, a lányka meztelenül gömbölyödő lába és karja meg mint a parti nyírfák tejfényű dereka. Azután, szinte beburkolózva a sötét foltokba, amelyeket a magasból az ágak hullattak rájuk, mindketten beléptek vidáman a vízbe, szólígtatták egymást, fel-felkiáltottak, meglepte őket a víz hidege. És az aggodalmak, a be nem vallott szégyenkezések, a titkos szemérmesség - feledve voltak mind. Ott maradtak egy jó óra hosszat, pacskolva, vizet fröcskölve egymás arcába; Miette hol bosszankodott, hol kacagásban tört ki, és Silvère megadta neki az első leckét, le-lebuktatva a fejét, hogy megeddze. Míg a fiú fél kezével a fürdőruhája övénel fogva tartotta s másik kezét a hasa alá csúsztatta, a lányka kezével-lábával buzgón kapálózott, s azt hitte, hogy úszik. Mihelyt azonban a fiú elengedte, sikongva kalimpált, kinyújtott karjával csapkodta a vizet, megkapaszkodott, ahol tudott: a fiatalember derekában vagy az egyik csuklójában. Egy pillanatig egészen ráhagyatkozott, s megpihent kifulladásra, víztől csepegtve; átázott fürdőruháján bájosan rajzolódott ki szűzi melle. Aztán rákiáltott:

- Még egyszer! De te szándékosan csinálod, nem tartasz meg.

És semmi szégyent sem éreztek, míg Silvère ráhajolt, és átölelve tartotta fenn, és Miette eszeveszetten keresett menedéket a fiatalember nyakában. A fürdő hidege kristályos tisztaságba merítette őket. S az éj langyos leple alatt, az ájult lombok között két csupasz ártatlanság kacagott egymásra. Az első fürdők után Silvère titokban szemrehányást tett magának, hogy rosszra gondolt. Hiszen Miette olyan fürgén vetkőzik, olyan üdén fekszik a karjai közt, úgy gyöngyözik a nevetése!

De eltelt két hét, s a lányka tudott úszni. Tagjait könnyedén mozgatta, ringatózott a habokban, játszadozott velük, átengedte magát a lágyan simuló folyónak, az égbolt csöndjének, a mélabús partok ábrándjainak.

Ha zajtalanul úsztak ketten, Miette-nek úgy tűnt, mintha a két parton megsűrűsödnének a lombok, s fölébük hajolnának, hogy hatalmas függönyük redőivel rejtsék magányukat. És holdvilágos éjszakákon fények kúsztak be a fatörzsek között, és szelíd jelenések sétáltak a fehér-leples partok mentén. Miette nem félt. Megmagyarázhatatlan megindultsággal figyelte az árnyak játékát. S míg lassabban úszott előre, a csöndes víz - színére fényes tükröt vetett a hold - úgy fodrozódott a közeledtére, mint ezüstsálakból szőtt kelme; a gyűrűk szélesedtek,

elenyésztek a part sötétjében a füzek leboruló ágai alatt, ahonnan titokzatos csobbanások hallatszottak. Minden karcsapásra hangokkal telt lyukakra bukkant, fekete mélyedésekre - sebesebben húzott el előttük -, facsoportokra és fasorokra - sötét tömegeik változtatták alakjukat, elnyúltak, mintha követnék őket a part magasáról. Ha a hátára feküdt, még jobban megindították az égbolt mélységei. A mezőről, a messzeségből, hová már nem látott el, komor, elnyújtott, hang szállt a fülébe, egybeolvadt benne az éj minden sóhaja.

Nem volt álmodozó természetű, egész testének minden érzékével élvezte az eget és a folyót, az árnyakat és a fényeket. Különösen a folyó vize, ez a ringó talaj hordozta a hátán végtelen gyöngédséggel. Ha szembeüszott az árral, nagy gyönyörűséggel érezte, hogy a hullámok sebesebben paskolják a mellét és a combját; hosszan, édesen csiklandozták, s ő eltűrte, ideges nevetés nélkül. Még jobban belefeküdt, ajkáig merült le, hogy az áramló víz átfolyják a vállán, s állától a sarkáig egyszerre borítsa be suhanó csókjával. Néha el-elbágyadt, ilyenkor mozdulatlanul elpihent a víz színén, s közben apró habok siklottak lágyan a ruhája és a teste közé, felduzzasztva a szövetet. Aztán holt víztükrökön hempergett, mint macska a szőnyegen. És a holdat fürösztő fényes vízből borzongva ment át a lomb árnyékolta fekete vízbe, mintha napsütötte síkságot hagyott volna el, és érezné, hogy az ágak hűvöse hull a tarkójára.

Most már félrehúzódott, hogy levetközzék; elrejtőzködött. A vízben csendes maradt, már nem akarta, hogy Silvère hozzáérjen, csöndesen siklott az oldalán, úszás közben csak halkan neszezett, mint a madár, ha sűrű erdőn száll át. Olykor meg úszkált a fiú körül, homályos félelem fogta el, maga sem tudta, miért. A fiú is eltávolodott tőle, ha súrolta valamelyik tagját. A folyó már csupán bágyadt mámort adott, valami kéjes zsibbadást, ami furcsán nyugtalanította őket. Főként ha kijöttek a fürdőből, akkor szállt rájuk az álmoság, fejük szédült, mintha kimerültek volna. Mielőtt egy álló óra hosszat öltözködött. Először csak az ingét és egy szoknyáját vette fel, aztán ott maradt elterülve a fűvön, panaszkodott, hogy fáradt, Silvère-t hívta, aki néhány lépéssel odább tartózkodott, üres fejjel, tagjaiban valami furcsa és izgató kimerültséggel. És hazatérőben több volt a tűz az ölelésükben, a ruhán keresztül jobban érezték egymás testét, amelyet rugalmassá tett a fürdő, meg-megálltak, nagyokat sóhajtván. Mielőtt hatalmas kontya még csuromvíz volt, tarkója, válla friss illatot árasztott, valami tiszta szagot, ami végképp megrészesítette a fiatalembert. Szerencsére a lányka kijelentette egyik este, hogy nem fürdik többet, mert a hideg víz a fejébe kergeti a vért. Bizonyos, hogy teljesen őszintén és ártatlanul hozta fel ezt az okot.

Újrakezdődtek hosszú beszélgetéseik. Abból a veszélyből, amelyet kiállt mit sem sejtő szerelmük, Silvère lelkében csupán valami nagy csodálat maradt meg Mielőtt testi ereje iránt. Két hét alatt megtanult úszni, és ha versenyeztek, Silvère gyakran látta, hogy ugyanolyan sebes csapásokkal szeli a vizet, akár jómaga. A fiú imádta az erőt és a testgyakorlást, s el-lágyult szívvel nézte, hogy a lány teste milyen izmos, milyen erős és ügyes. Szívében különös tisztelet támadt a lány vaskos karjai iránt. Egyik este, az első fürdésük egyike után, amelyeken olyan jókat mulattak, derékon kapták egymást egy homokos helyen, és hosszú percekig viaskodtak, anélkül, hogy Silvère le tudta volna teríteni Mielőtt-et; sőt, a fiú elvesztette egyensúlyát, és a lányka kerekedett felül. A szerelmes fiatalember fiú módra bánt a lánnyal is. S az erőltetett menetek, az eszeveszett futkározások a réten keresztül-kasul, a fészekszedés a fák tetejéről, a birkózások, ez a sok heves játék mind óvta őket hosszú időn át, és nem engedte, hogy szerelmüket beszennyezzék. A kedvese merészségén érzett csodálaton kívül helyet kapott Silvère szerelmében az a szelídség is, amely eltöltötte a szerencsétlenekkel együttérző szívét. Ő, aki nem nézhetett elhagyatott lényre, szegény emberre vagy az út porában mezítláb járó gyermekre anélkül, hogy a szánalomtól el ne szorult volna a torka, szerette Mielőtt-et, mert senki nem szerette, mert kemény, számkivetett életet élt. Ha nevetni látta, mélységesen megindította az az öröm, amelyet ő szerzett a lánynak. Aztán meg a lányka

is vadóc volt, akár ő maga, s egyetértettek a külvárosi pletykafészek iránti gyűlöletben is. S napközben, míg a mesterénél hatalmas kalapácsütésekkel abroncsozta a kocsik kerekeit, nemes lelkű, hóbortos ábrándokat szövögetett. Úgy gondolt Miette-re, mint egy megváltó. Valamennyi olvasmánya a fejébe szállt: el akarta venni a barátnőjét, hogy majdan fölemelje a világ szemében; szent küldetést érzett magában: megváltani, üdvözíteni a fegyenc leányát. De a feje úgy tele volt tömve mindenféle perbeszédekkel, hogy ezeket a dolgokat sem gondolta el csak úgy egyszerűen magának, beletévedt a szociális miszticizmus útvesztőibe, felmagasztosult rehabilitációkról ábrándozott, látta Miette-et, amint ott trónol a Sauvaire sétány végén, s az egész város hódol előtte, bocsánatáért esd, és dicséretét zengi. Szerencsére egyszerűen elfeledte e magasztos dolgokat, mihelyt Miette átugrott a falon, s így szólt hozzá az országúton:

- Fussunk, jó? Fogadok, hogy nem érsz utol.

A fiatalembernek azonban, bár ébren álmodozott szerelmese megdicsőüléséről, annyira vérében volt az igazságérzet, hogy gyakran megríkatta a lányt, míg az apjáról beszélt neki. Jóllehet Silvère barátsága mély ellágyulásokat keltett benne, olykor-olykor voltak még hirtelen kitörései, rosszindulatú órái, amikor makacssága és heves természetének lázongásai megdermesztették: pillantása kemény lett, ajkát összeszorította. Ilyenkor azt hangoztatta, hogy apja igen helyesen járt el, amikor megölte a csendőrt, hogy a föld mindenkié, és az embernek joga van elsütni a puskáját, ahol és amikor csak akarja. Silvère pedig komolyan magyarázgatta neki a törvényt, már ahogy ő értelmezte, s olyan fura fejtegetéseket fűzött hozzá, hogy Plassans valamennyi bírása falra mászik, ha meghallja. Ezek a beszélgetések rendszerint a Szent Klára rétjeinek valamelyik eldugott zugában zajlottak le. A fekete-zöld gyepszőnyeg beláthatatlanul nyúlt el a messzeségbe, egyetlen fa sem vetett árnyat a roppant terítőre, az ég mérhetetlennek tűnt, csillagaival tűzdelte tele a látóhatár csupasz kerekességét. A két gyermeket szinte elringatta ez a zöldellő tenger. Miette jó ideig hadakozott: megkérdezte Silvère-től, hogy talán többet ért volna, ha az apja hagyja, hogy megölje a csendőr? Silvère hallgatott egy darabig, aztán azt mondta, hogy ilyen esetben jobb áldozatnak, mint gyilkosnak lenni, s hogy nagy szerencsétlenség, ha az ember megöli a felebarátját, még ha törvényes önvédelemmel él is. Számára a törvény szent volt, a bírák joggal szabták ki Chantegreilre a fegyházbüntetést. A lányka felháborodott, legszívesebben megverte volna a barátját; odavágta neki, hogy szívtelen ő is, mint a többiek. S amikor Silvère továbbra is szilárdan védelmezte az igazságról vallott eszméit, Miette zokogásban tört ki, és azt dadogta, hogy Silvère bizonyára restelkedik miatta, azért emlegeti fel állandóan az apja vétkét. A viták könnyekben és közös elérékenyülésben értek véget. De a lányka hiába sírt és ismerte be, hogy talán téved, a lelke mélyén mégis megőrizte vadságát és heves haragját. Egy alkalommal nagy nevetve mesélte el, hogyan törte ki egy csendőr a lábát, amikor a szeme láttára lebukott a lováról. Miette egyébként már csak Silvère-nek élt. Ha a fiú faggatni kezdte nagybátyjáról és unokafivéről, „nem tudom”-mal válaszolt; ha pedig a fiú tovább is erősködött, mert félt, hogy nagyon szerencsétlenné teszik a Jas-Meiffrenben, a lányka azt felelte, hogy sokat dolgozik, és hogy minden maradt a régiben. Mindamellett úgy vélekedett, hogy Justin már rájött, mitől van olyan dalos kedve reggel, és miért olyan szelíd a tekintete. Hozzátette azonban:

- Hát aztán? Ha egyszer is zavarni próbál minket, úgy fogadjuk, hogy nem lesz többet kedve a dolgainkba elegyedni, igaz-e?

De a nyílt mező, a hosszú séták a szabad levegőn néha elfárasztották őket. Vissza-visszatértek a Saint-Mittre telkére, a szűk utacskára, ahonnan elűzték őket a zajos nyári éjszakák, a letaposott füvek bódító illata, a forró és izgató párák. Egyes estéken azonban megenyhült a kis köz, szellők hűsítették, s ők ott tartózkodhattak anélkül, hogy szédültek volna. Ilyenkor élvezték az édes nyugalmat. Ültek a sírkövön, fülüket bezárták a gyerekek és a cigányok ricsaja

előtt, megint odahaza voltak. Silvère több ízben szedett össze csontdarabokat, koponyamaradványokat, és ilyenkor szerettek elbeszélgetni a hajdani temetőről. Élénk képzeletük mélyén azt érezték, hogy a szerelmük úgy sarjadt ki ebből a televényből, ebből a halál érlelte zugból, mint valami erőteljes és dús nedvű, szép növény. Itt növekedett, éppúgy, mint azok a vad növények; itt virágzott ki, mint azok a pipacsok, amelyeket a lebbenő szellő is megráz a szárukon, meghasadt, vérző szívek gyanánt. És megértették a homlokukat simogató, langyos fuvalmakat, a homályból szálló susogást, az ösvényen végigborzongó remegést: a holtak lehelték arcukba elenyészett szenvedélyüket, a holtak regéltek nekik nászúkról, a holtak forgolódtak a földben, vad szerelemvágy fogta el őket, vágytak újramezenni a szerelmet. A fiatalok érezték, hogy ezek a csontok tele vannak irántuk gyöngédséggel; a töredezett koponyák az ő ifjúságuk tűzénél melegedtek, a legapróbb csontocskák is elragadtatott sóhajokkal, nyugtalan sürgetéssel, reszkető féltékenységgel vették őket körül. És amikor elmentek, az ótemető könnyezett. Ezek a füvek, amelyek izzó éjszakákon megkötötték a lábukat, hogy csak tántorogni tudtak tőlük, sír foszlatta, sovány ujjak voltak; azért nyúltak ki a földből, hogy ott tartsák és egymás karjába vessék őket. A letört szárból áradó fanyar és átható szag termékenyítő illat volt, az élet dús nedve, amely lassan gyűlik fel a koporsókban, és vágyakkal részegíti a magányos ösvényekre tévedő szerelmeseket. A holtak, a hajdani holtak Miette és Silvère nászát akarták.

A két gyermeket sohasem fogta el félelem. Az a körülöttük lebegő szerelem, amelyről csak sejtelmük volt, meghatotta őket, és megszerettette velük e láthatatlan lényeket; gyakran az érintésüket is érezni vélték, mint a könnyű szárnyasuhintást. Olykor csak el-elfogta őket valami édes-bús szomorúság, és nem értették, hogy mit kívánnak tőlük a holtak. Tovább éltek tudatlan szerelmüket a dusan áradó nedvek közepette, az elhagyott temetőnek ebben a sarkában, ahol a trágyázott föld életet izzadt, és parancsolóan követelte, hogy egyesüljenek. A fülük zúgott a duruzsoló hangoktól, a hirtelen hevülések arcukba kergették a vért, de mindez nem mondott semmi biztosat nekik. Egyik-másik nap a holtak moraja olyan erős lett, hogy Miette, aki lázasan, ernyedten, félig elfeküdt a sírkövön, epekedő szemmel nézte Silvère-t, mintha ezt kérdezné: „Mit akarnak hát? Miért szítják az ereimben ezt a tüzet?” És Silvère, szerelemvágytól elgyötört, nem mert válaszolni, nem merte ismételni azokat az izzó szavakat, amelyeket hallani vélt a levegőben, a buja növények eszeveszett sugallatait, a sikátor esdekléseit, amelynek valamennyi rosszul bezárt sírja égett a vágytól, hogy ágya lehessen a két gyermek szerelmének.

Gyakran találgatták a felfedezett csontok múltját. Miette, női ösztönével, rajongott a gyászos történetekért. Minden újabb lelet vég nélküli feltevésekre készítette. Ha kicsi csontot talált, szép, fiatal lányról beszélt, akinek tüdővész volt, vagy talán láz ragadta el az esküvője előtti napon. Ha a csont nagy volt, valami hatalmas aggastyánról ábrándozott, katonáról, bíróról, afféle félelmetes emberről. Főleg a sírkő foglalkoztatta sokáig őket. Egy holdfényes éjjel Miette félig elmosódott betűket pillantott meg az egyik oldalán. Silvère-nek kellett a késével lekaparnia a mohát, s akkor elolvasták a hiányos feliratot: *Itt nyugszik... Marie... megholt...* Miette megdöbbsen, hogy a saját nevét látja a kövön. Silvère „nagy számár”-nak nevezte. De a lányka nem tudta elfojtani a könnyeit. Azt mondta, hogy ütest érzett a mellében, hamarosan meg fog halni, s az ő sírköve ez. A fiatalemberbe is belehasított a jeges rémület. Sikerként azonban megszegyenítenie a lánykát. Hogyan? Ő, ez a bátor lány, ilyen csacsiságokról ábrándozik! Végül már nevettek. Aztán igyekeztek nem beszélni erről többet. Ám szomorúbb órákon, ha borús ég búsította a sikátort, Miette nem tudta megállni, hogy el ne ismételje a nevét ennek a halottnak, ennek az ismeretlen Marie-nak: a sírja olyan hosszú időn át könnyítette a találkáikat. Talán ott vannak még a csontjai is szegény leánynak. Egyik este furcsa, szeszélyes ötlete támadt: azt akarta, hogy Silvère fordítsa meg a követ, hadd lássák, mi

van alatta. A fiú nem akart efféle szentségtörést elkövetni, és ez a vonakodás táplálta Miette ábrándjait kedves árnyáról, aki az ő nevét viselte. Erősködött, hogy az is tizenhárom esztendő korában halt meg, szívében szerelemmel. Szánakozott még a sírkövön is, ezen a kövön, amelyet olyan fürge lábbal lépett át, s ahol annyiszor ültek már; a halál megdermesztette azt a követ, de ők felforrósították szerelmükkel. Olykor megjegyezte:

- Meglátod, bajt hoz még ránk... Ha meghalsz, én is idejövök meghalni. Azt akarom, hogy ezt a követ hengerítsék a testemre.

Silvère torka összeszorult. Szidta, hogy szomorú dologra gondol.

Így szerették egymást, közel két éven át, hol a szűk sikátorban, hol a tágas mezőn. Idilljük kiállta december jeges esőit és július izgató hevét, és nem süllyedt bele a közönséges szerelmek posványába; megőrizte görög regébe illő harmatos báját, lángoló tisztaságát, a vágyódó és tapasztalatlan test ártatlan esdekléseit. Még a holtak, a hajdani holtak is hiába suttoztak a fülükbe. Az ótetetöből csupán meghatódott melabút s a közeli halál sejtelmes előérzetét vitték magukkal. Azt súgta nekik egy hang, hogy így távoznak majd el, szűz szerelmükkel, még nászuk előtt, aznap, mikor egymáséi akarnak lenni. Bizonyosan itt a sírkövön, a buja fű alatt rejtőző csontok között, itt szívták magukba a halál szeretetét s azt a fájó vágyat, hogy együtt feküdjenek a földben; erről ejtettek dadogó szavakat az orchères-i út mentén, a decemberi éjszakán, míg a két harang panaszosan szólongatta egymást.

Miette békésen aludt, fejét Silvère mellére hajtva. A fiú távoli találkozóról álmodozott, a szakadatlan boldogság szép esztendeiről. Pirkadatkor a lányka felébredt. Előttük tisztán tárult ki a völgy a fehér ég alatt. A nap még a dombok mögött volt. A sápadt látóhatárról kristályos fény áradt, áttetsző és fagyos, mint a forrás vize. Távolban a Viorne, mint fehér selyemszalag, el-elűnt a vörös és sárga földek között. Határtalan messzeségbe vészett a pillantás: olajfák szürke tengerei, szőlők, mint terjedelmes, csíkos szövetleplek, tiszta levegő- és hideg csöndnövelte, végtelen határ. Rövid szélrohamok támadtak, megdermesztették a két gyermek arcát. Élénken keltek föl, vidámak voltak, örültek a reggeli fehérségnek. Az éj elvitte félelmüket és szomorúságukat, gyönyörködve legeltették szemüket körös-körül a roppant síkságon, hallgatták a két harang csengését, amely - úgy érezték - ünnepnap hajnalát zengi vidáman.

- Ó, de jól aludtam! - kiáltott fel Miette. - Azt álmodtam, hogy ölelsz... Mondd, megöleltél?

- Meglehet - felelte Silvère nevetve. - Nem volt melegen. Farkasordító hideg van.

- Nekem csak a lábam fázik.

- Fussunk hát... Jó két mérföld van előttünk. Addig megmelegszel.

Leereszkedtek a domboldalon, és futva értek vissza az útra. Mikor leértek, fölemelték a fejüket, mintha búcsúznának a sziklától, amelyen sírtak, míg csók égette az ajkukat. De nem ejtettek többet egyetlen szót sem arról a tüzes ölelésről, amely a gyöngédségükbe valami új, bizonytalan vágyat oltott; nem merték még bevallani. Nem is karoltak egymásba, azzal az ürüggyel, hogy így gyorsabban haladnak. Vígán mentek, ha szemük találkozott, kissé zavarba jöttek, maguk sem tudták, miért. Körülöttük egyre világosabb lett. A mestere elküldte néha Orchères-be a fiút, s az most habozás nélkül a legjobb és legrövidebb ösvényeket választotta. Már több mint két mérföldet mentek, mély utakon, véget nem érő sövények és falak mentén. Miette már azzal gyanúsította Silvère-t, hogy tévútra vezette. Gyakran negyedórákon át nem láttak semmit a vidékből, a falak s a sövények fölött csak mandulafákat pillantottak meg hosszú-hosszú sorokban, ösztövéi ágaik kirajzolódtak a sápadt égre.

Egyszerre csak éppen Orchères-rel szemben bukkantak ki. A hangos ujjongás és a tömeg z sivaja élesen verődött a fülükbe a tiszta levegőben. A felkelők nem sokkal előbb érkeztek a városba. Miette és Silvère a hátul kullogókkal jutottak be. Sohasem láttak még ehhez fogható lelkesedést. Az utcák olyanok voltak, mint körmenet napján: amerre elvonul a szentség, a legdrágább holmikat terítik az ablakokba. A felkelőket felszabadítókként ünnepelték. A férfiak ölelgették őket, az asszonyok ételmezt hoztak nekik. A küszöbökön aggastyánok sírtak. Zsivajgott, dalolt, táncolt, hadonászott a valódi déli lelkesedés. Ahogy Miette odaért, már ragadta is magával a végtelen farandoltánc, amely a főtéren keringett. Silvère követte. A halál és a csüggedés képei messze jártak most tőle. Küzdeni akart, legalábbis drágán adni az életét. A harc gondolata megint megrészegettette. Győzelemről ábrándozott, boldog életről Miette-tel együtt az Egyetemes Köztársaság végtelen békéjében.

Ez a testvéri fogadtatás Orchères lakosai részéről betetőzte a felkelők örömét. Az egész napot sugárzó bizakodásban, határtalan lelkesedésben töltötték. Sicardot őrnagy, Garçonnet, Peirotte urak és a többi foglyok, akiket a városháza egyik termébe zártak, a főtéren néző ablakokból rémült elképedéssel bámulták a farandolt, a lelkesedés hatalmas áradását, amint ott kavargott előttük.

- Micsoda nyomorult alakok! - dörmögte az őrnagy, aki egy ablakpárkányra támaszkodott, mint a színházi páholy bársonyára. - És nem jön egy-két üteg, hogy elsöpörje innen ezt a szemetet!

Ekkor észrevette Miette-et, és Garçonnet úrhoz fordulva hozzátette:

- Nézze csak, polgármester úr, azt a nagy vörös lányt ott lenn. Gyalázat! Magukkal cipelik a szajháikat is. Ha ez így tart, cifra dolgoknak leszünk még tanúi.

Garçonnet úr a fejét csóválta, „féktelen szenvedélyek”-ről és „történelmünk legszörnyűbb napjai”-ről beszélt. Peirotte úr fehér volt, mint a fal, és hallgatott. Csak egyszer nyitotta ki a száját, hogy rászóljon Sicardot-ra, aki továbbra is keservesen szitkozódott:

- Csöndesebben, uram! Legyilkoltat valamennyiünket.

Az igazság az volt, hogy a felkelők a legnagyobb kíméletességgel kezelték ezeket az urakat. Este még kitűnő vacsorát is szolgáltak fel nekik. Az olyan nyúlászívűeket azonban, mint az adófélügyelő, megrémítette az effajta figyelmesség: a felkelők biztosan csak azért bánnak velük ilyen jól, hogy kövérebb és porhanyósabb legyen a húruk, amikor majd felfalják őket.

Alkonyatkor Silvère összetalálkozott unokabátyjával, Pascal doktorral. A tudós gyalogszerrel követte a csapatot, s elbeszélgetett a munkásokkal, akik tisztelettel vették körül. Eleinte igyekezett lebeszélni őket a harcról, később azonban mintha meggyőzte volna őt is a beszédjük.

- Talán igazatok van, barátaim - mondta nekik szeretetteljesen közönyös mosolyával -, harcoljatok csak, azért vagyok itt, hogy helyreigazítsam a karotokat és lábatokat.

És reggel nyugodtan nekifogott köveket és növényeket gyűjteni az út mentén. Nagyon fájlalta, hogy nem hozta magával geológus-kalapácsát és növénygyűjtő ládikáját. Most is lehúzták a zsebeit a kövek, s a hóna alatt tartott táskájából hosszú fűcsomók kandikáltak ki.

- No, nézd csak, te vagy az, öcskös! - kiáltott fel, megpillantva Silvère-t. - Azt hittem, magam vagyok itt a családból.

Némi gúnnal ejtette ki az utóbbi szavakat, szelíden csúfolódott apja és Antoine bátyja mesterkedéseiben. Silvère örült, hogy találkozott unokabátyjával. A doktor volt az egyetlen a Rougonok közül, aki kezét fogott vele az utcán, és őszinte barátságot tanúsított iránta. Most is, hogy megpillantotta a dokort még szürkén az országút porától, s azt hívén, hogy a köztár-

saság ügyéhez szegődött ő is, a fiú élénken örvendezett. Fiatalos hévvel beszélt neki a nép jogairól, a szent ügyről, a biztos diadalról. Pascal mosolyogva hallgatta, érdeklődéssel figyelte mozdulatait, heves arcjátékát, mintha egy tárgyat tanulmányozna, egy lelkesedést boncolgatna, hogy meglássa, mi rejtőzik e nemes láz mélyén.

- Hogy tüzelsz! Hogy tüzelsz! Mennyire a nagyanyád unokája vagy!

Aztán halkabban tette hozzá, mint a vegyész, mikor jegyzeteket készít:

- Hisztéria vagy lelkesedés, szégyenletes vagy magasztos örület. Mindig csak ezek az átkozott idegek!

Végül fennhangon szűrte le a következtetést, összefoglalva gondolatait.

- Teljes a család - mondta -, hős is lesz benne.

Silvère nem hallotta meg. Tovább beszélt drága köztársaságáról. Miette néhány lépéssel arrább állt meg. Rajta volt még a nagy vörös köpönyeg; nem szakadt el Silvère-től, kart karba fűzve járták a várost. Ez a nagy vörös lány végül felkeltette Pascal figyelmét, hirtelen félbeszakította unokaöccsét, és megkérdezte tőle:

- Ki ez a lányka, aki veled van?

- A feleségem - felelte Silvère komolyan.

A doktor nagy szemet meresztett. Nem értette a dolgot. S mivel nagyon félénk volt a nőkkel szemben, távozóban mélyen megemelte a kalapját Miette előtt.

Nyugtalan éj következett. A felkelőket megcsapta a balsors szele. Az előző napi lelkesedés és bizakodás mintha elenyészett volna a sötétségben. Reggelre komorak lettek az arcok, szomorúan néztek össze a szemek, csüggedten, hosszan hallgattak az ajkak. Ijesztő hírek járták. A rossz hírek, amelyeket a vezetők már előző nap óta titkoltak, most elterjedtek, noha senki nem beszélt róluk; az a láthatatlan száj suttogta őket szerteszét, amely egyetlen fuvallattal pánikot kelt a tömegekben. Mondták itt is, ott is, hogy Párizst leverték, s a vidék hagyta, hogy kezét-lábát gúzsba kössék. Rebesgették azt is, hogy Marseille-ből sok csapat indult Masson ezredes és Blériot prefektus vezetése alatt, és erőltetett menetben vonul a felkelő csapatok leverésére. Összeomlás volt ez, haraggal és kétségbeeséssel teli ébredés. Tegnap még hazafias lázban égtek ezek a férfiak, ma pedig dideregtek a megalázott és szégyenletesen térdre hulló Franciaország dermesztő hidegében. Hát csak öbennük volt meg a kötelességtudás hősiessége! És most veszve vannak ebben az órában, az általános rémület közepette, az országra boruló halotti csöndben. Lázadókká lettek. Hajtóvadászatot rendeznek majd rájuk, akár a vadállatokra. És ők hatalmas háborúról ábrándoztak, amelyben fölkel egy egész nép, és diadalmasan kivívja a jogot! S most, ekkora zűrzavarban magára hagyva, e maroknyi ember elsíratta halott hitét s igazságról szőtt szertefoszlott álmát. Voltak, akik átkozták egész Franciaországot gyávaságáért, elhányták fegyverüket, s leültek az utak szélére: kijelentették, hogy ott várják meg a katonák golyóit, hogy megmutassák, mint hálnak meg a republikánusok.

Ámbár csak számkivetés vagy halál várt ezekre az emberekre, szökés alig akadt. Csodálatos bajtársiasság egyesítette a csoportokat. Haragjuk a parancsnokok ellen fordult. Azok valóban tehetetlenek voltak. Jóvátehetetlen hibákat követtek el, és most a felkelők, szabadjára hagyva, fegyelmezetlenül, alig egynéhány őrszem védelme alatt, tétova emberek vezetésével, ki voltak szolgáltatva az első katonáknak, akik felbukkantak.

nyílt térség uralkodik a síkság fölött. A felkelők ezen a helyen táboroztak le. A túsok börtönül a Fehér Öszvér fogadó szolgált a sétatér közepén. Nyomasztó, sötét éjszaka következett. Árulást emlegettek. Mihelyt virradt, a szablys ember a legelemibb óvatossági intézkedések teljes mellőzésével szemlét tartott. Ott álltak az osztagok felsorakozva, háttal a síkságnak. Furán keveredtek a tarkabarka öltözékek: barna zekék, sötét kabátok, piros öves kék zubbonyok. Szedett-vedett, furcsa fegyverek csillogtak a napfényben: frissen köszörült kaszák, széles földhányó lapátok, kifényesedett csövű vadászpuskák. Abban a pillanatban, amikor az újdonsült vezér ellovagolt a kis sereg előtt, egy ör, akit otffelejtettek egy olajfáligetben, hadonászva rohant elő, s azt kiabálta:

- A katonák! A katonák!

Leírhatatlan riadalom támadt. Először azt hitték, hogy rémhír. A felkelők, feledve minden fegyelmet, nekilódultak, odarohantak a tér szélére, hogy lássák a katonákat. És amikor az olajfák szürkellő függőnye mögül előtűnt a katonaság komor, szabályos vonala villogó szuronyerdejével, a felkelők hirtelen megtorpantak. Kitört a zűrzavar, a rémület borzongása futott végig az egész fennsíkon.

Eközben Palud és Saint-Martin-de-Vaulx csapata újra egyesült a sétatér közepén, s komoran várakozott. Egy öles termetű favágó, aki kimagaslott társai közül, vörös nyakbavalóját lóbálva kiáltozott: „Ide, Chavanoz! Graille! Poujols! Saint-Eutrope! Ide, Tulettes! Ide, Plassans!”

Az emberek csapatostul özönlöttek át a téren. A szablys ember, körülötte a faverolles-iak, távolabb vonult Vernoux, Corbière, Marsanne, Pruinas falvak osztagaival, hogy hátulról és oldalról támadjon az ellenségre. Más csoportok, Valqueyras, Nazère, Castel-le-Vieux, Roches-Noires, Murdaran, balra rohantak, és csatárláncban húzódtak szét a nores-i síkságon.

S míg a sétatér kiürült, egyesültek a városok és falvak, melyeket a favágó hívott az előbb segítségül. A szilfák alatt sötét, szabálytalan tömegbe verődtek össze, megcsúfolva a harcászat minden szabályát, de ott megálltak, mint egy sziklatömb, hogy eltorlaszolja az utat, vagy meghaljanak. Plassans e hősi csapat közepén foglalt helyet. A zubbonyok és zekék szürkéségébe s a fegyverek kékes csillogásába a lobogót mindkét kezével emelő Miette köpönyege nagy piros foltot vetett, frissen ejtett seb véres foltját.

Hirtelen nagy csönd lett. A Fehér Öszvér egyik ablakában feltűnt Peirotte úr halászápadt arca. Beszélt és mutogatott.

- Vissza! Csukja be az ablakot! - kiabáltak dühösen a felkelők. - Megöleti magát.

Az ablaktáblák gyorsan becsukódtak, és csupán a közeledő katonák ütemes dobogása hallatszott.

Eltelt egy végtelennek tűnő perc. A csapat eltűnt, egy földhajlat rejtette el, de a felkelők csakhamar észrevették, hogy a síkságon szuronyok hegye ütközik ki a talajból, nőttön-növekedik, hajladozik a kelő nap fényében, mint valami acélkalászos búzamező.

E pillanatban a láztól didergő Silvère mintha elsuhanni látta volna maga előtt annak a csendőrnek a képét, akinek a vére bemocskolta a kezét. Társai elbeszéléséből tudta, hogy Rengade nem halt meg, csupán a fél szeme folyt ki, és ő most világosan látta iszonyúan üres, vérző szemeödrével. Kibírhatatlanul gyötrő volt erre az emberre gondolnia, aki eszébe sem jutott többet, mióta eljött Plassans-ból. Attól remegett, hogy félelem lesz úrrá rajta. Görcsösen szorongatta a puskáját, szemét köd lepte el, égett a vágytól, hogy elsüthesse a fegyverét, s hogy puskatűzzel űzze el a félszemű képét. Eközben a szuronyok lassan emelkedtek feljebb, egyre feljebb.

Amikor a katonák feje megjelent a térség szélén, Silvère ösztönösen Miette felé fordította a fejét. Ott állt a lány megnyúlva, piros arccal, a vörös lobogó redői közt; felágaskodott, hogy lássa a csapatot, ideges várakozásban remegtek orrcimpái, piros ajkai közül kivillantak fehér farkasfogai. Silvère rámosolygott. S még el sem fordította a fejét, mikor egyszerre sortűz dördült. A katonák, akik még csak a vállukig látszottak, leadták az első sorozatot. A fiú úgy érezte, mintha szélvész száguldana a feje fölött, míg a golyóktól letépett falevelek esője hullott a szilfákról. Valami roppanásra - mintha száraz ág tört volna ketté - jobbra pillantott. Meglátta a földön azt az öles termetű favágót, aki egy fejjel kimagaslott a többiek közül: kis lyuk feketéllett a homloka közepén. Ekkor ő is elsütötte a fegyverét vaktában, majd töltött, és újra lőtt. S mindezt valami eszeveszett, állati dühvel tette, mint aki nem gondol semmire, csak ölni akar, minél előbb. Már nem látta a katonákat sem, füstgomolyagok terjengtek a szilfák alatt, mint szürke selyemfoszlányok. A levelek tovább záporoztak a felkelőkre, a csapat nagyon magasra lőtt. Olykor-olykor, a fülsiketítő puskaropogás közepette a fiú egy-egy sóhaj, tompa hörgést hallott; meg-megtorlódott ilyenkor a kis sereg, mintegy helyet adva a szerencsétlennek, aki estében görcsösen kapaszkodott a mellette állók vállába. Már tíz perce tartott a lövöldözés.

Ekkor, két sortűz között, felkiáltott egy ember: „Fusson, aki tud!” A rémület iszonyú hangján szólt a kiáltás. Dühös zúgás-morgás támadt: „A gyávák! Ó, ezek a gyávák!” Baljós szavak futottak szét: a vezér megfutamodott; a lovasság kaszabolja a nores-i síkságon szétszórt lövéseket. A puskatűz nem szűnt meg, a szabálytalan lövések lángnyelveket villantottak a füstgomolyba. Egy durva hang azt ordította, hogy ott kell meghalniuk. De túlharsogta a rémület eszeveszett hangja: „Fusson, aki tud! Fusson, aki tud!” Sokan menekültek, fegyverüket eldobálva ugráltak át a hullákon. A többiek összébb tömörültek. Maradt még vagy tíz felkelő. Kettő még elmenekült, s a megmaradt nyolcból hármat nyomban lelőttek.

A két gyermek ott maradt gépiesen, értetlenül. Amint fogyton-fogyott a csapat, Miette egyre feljebb emelte a zászlót, úgy tartotta maga elé két marokra fogva, mint egy hosszú gyertyaszálat. Szövetét már át- meg átluggatták a golyók. Mikor Silvère-nek nem volt több tölteny a zsebében, abbahagyta a lövöldözést, elbutult képpel bámulta a fegyverét. Ekkor árnyék suhant el az arca előtt, mintha óriási madár szárnycsapása súrolta volna a homlokát. Fölpillantott, és meglátta, hogy a zászló kihull Miette kezéből. A lányka, két öklét a mellére szorítva, hátrabicsaklott fejjel, a gyötrő fájdalom kifejezésével, lassan megfordult maga körül. Egyetlen jajsót sem ejtett, úgy bukott hátra a zászló vörös szövetére.

- Kelj fel, gyere gyorsan! - szólt neki Silvère, odanyújtva a kezét, szinte fejvesztetten.

De ő csak ott maradt a földön, tágra nyitott szemmel, szótlantul. A fiú ekkor kapott észbe. Térdre vetette magát.

- Megsebesültél? Szólj! Hol sebesültél meg?

A lányka még mindig nem szólt semmit; melle zihált, tágra nyílt szemmel nézte a fiút, meg-megborzongott. Erre Silvère lefejtette a kezét.

- Ez az, ugye? Itt van.

S föltépte a blúzá, és lemeztelenítette a mellét. Keresgélt, de nem talált semmit. Szemét elfutotta a könny. Ekkor észrevett a bal mell alatt egy apró, piros lyukat. Egyetlen vércsepp szivárgott csak elő a sebből.

- Semmi baj - hebegte -, megyek Pascalért, ő meggyógyít. Bár föl tudnál kelni!... Nem tudsz fölkelni?

A katonák már nem lövöldöztek. Balra rohantak a szablys ember vezette osztagokra. Az üres térség közepén csak Silvère maradt: ott térdelt Miette teste mellett. A kétségbeesés konokságával vette a karjába. Talpra akarta állítani, a lányba azonban úgy belehasított a fájdalom, hogy vissza kellett fektetnie. Kérlelni kezdte:

- Könyörgök, szólj hozzám. Miért nem mondasz semmit nekem?

Miette nem tudott megszólalni. Megmozdította a kezét szelíden és lassan, jelezve, hogy nem tehet róla. Összeszorított ajkát már elvékonyította a halál érintése. Haja kibomlott, feje a zászló vérvörös redői közt feküdt, csak a szeme élt még, fekete szeme világított fehér arcában. Silvère zokogni kezdett. Kínózta e nagy szemek elgyötört tekintete. Láta benne az élettől búcsúzó mérhetetlen fájdalmát. Szinte mondta neki Miette, hogy egyedül távozik, nászuk előtt, anélkül, hogy asszonyává lett volna. Mondta azt is, hogy Silvère akarta ezt, pedig úgy kellett volna őt szeretnie, ahogy más fiúk is szeretik a lányokat. S míg haldokolt, és erős természete vadul viaskodott a halállal, siratta szüzességét. Silvère fölébe hajolt, és megértette e tüzes test keserves panaszát. Hallotta messziről a régi csontok sürgetéseit. Visszaemlékezett azokra a csókokra, amelyek ajkukat égették az út szélén, az éjszakában. Miette a nyakába borult akkor, kérte, hogy egészen szeresse, ő azonban nem értette, kislánként engedte el, keserűséget hagyva benne, hogy nem ízlelhetette meg az élet gyönyöreit. És ekkor, lesújtva attól a gondolatától, hogy a lányka csupán a jó pajtás emlékeit viszi el tőle, megcsókolta szűzi mellét, ezt a makulátlan, tiszta keblet, amelyet az imént fedett föl. Nem ismerte ezt a remegő mellet, ezt a csodálatos, bimbózó testet. Könnyben ázott az ajka. Zokogó száját rányomta a lányka bőrére. A szerető csókjai utolsó fényt lobbantottak föl Miette szemében. Szerették egymást, és idilljük feloldódott a halálban.

De a fiú nem hitte, nem hihette, hogy a lányka meghal. Szólongatta:

- Nem, majd meglátod, semmi ez... Ne beszélj, ha fáj... Várj csak, felemelem a fejedet. Felmelegítelek, jéghideg a kezed.

Balra az olajligeteken újra kezdődött a lövöldözés. A nores-i síkságról ide hangzott a lovasság tompa robaja. Olykor-olykor mintha emberek üvöltöttek volna, akiket gyilkolnak. Sűrű füstgomoly szállt föl, ott terjengett a téren a szilfák alatt. Silvère azonban már nem látott és nem hallott semmit. Pascal futott le a síkság irányában, észrevette, hogy a földön hever, s azt hívén, hogy megsebesült, arrafelé tartott. Mihelyt a fiú felismerte, görcsösen belekapaszkodott. Mutatta neki Miette-et.

- Nézze meg - mondta -, megsebesült. Ott, a melle alatt... Ó, milyen jó ön, hogy eljött. Meg fogja menteni.

Ebben a pillanatban a haldokló egy kissé megrándult. Fájdalmas árnyék suhant át az arcán, összepréselt ajka szétnyílt, halk sóhaj hagyta el. Tágra nyílt nagy szeme mereven szegeződött a fiatalemberre.

Pascal, aki a test fölé hajolt, most fölegyenesedett, és halkan mondta:

- Meghalt.

Meghalt! Ez a szó megrendítette Silvère-t. Az előbb térdre ereszkedett újból s most hátrahanyatlott, mintha földre döntené Miette elhaló sóhaja.

- Meghalt, meghalt - ismételte -, nem igaz, hisz néz rám... Látja, hogy néz rám.

És megragadta az orvost a ruhájánál fogva, rimánkodott, hogy ne menjen el, bizonygatta, hogy téved, Miette nem halt meg, még megmenthetné, ha akarná. Pascal szelíden szabadkozva ennyit mondott gyöngéd hangon:

- Nem tehetek semmit, mások várnak rám... Eressz, szegény fiam. Ő bizony meghalt már.

A fiú elengedte, és visszazuhant. „Meghalt! Meghalt!” Halálharangként kongott a szó üres agyában. Amikor magára maradt, odavonszolta magát a holttesthez. Miette egyre nézett rá. Ekkor ráborult, arcát meztelen mellébe temette, könnyeivel áztatta a testét. Dühös örület ragadta el. Vadul szorította ajkát Miette mellének alig domborodó halmára, egyetlen csókba lehelte forró szerelmét, egész életét, mintha föltámaszthatná. A lányka azonban egyre hidegebb lett csókjai alatt. A fiú érezte, mint nehezül el karjai közt a mozdulatlan test. Meg-rémült. Lekuporodott, feldúlt arccal, lecsüngő karokkal maradt ott, s eszelősen hajtogatta:

- Meghalt, de rám néz, nem csukja le a szemét, engem lát mindig.

Ez a gondolat nagy-nagy békességgel töltötte el. Nem moccant többet. Hosszú tekintetet váltott Miette-tel, s e halál mélyítette szemekből még mindig kiolvashatta a szüzi voltát fájlaló lányka végső panaszait.

Eközben a lovasság még egyre kaszabolta a nores-i síkon a menekülőket. A vágató lovak dobogása s a haldoklók sikolya mind távolodott s halkult, mint valami messzi muzsika, amely átszűrődik a tiszta levegőn. Silvère azt sem tudta, hogy még harcolnak. Nem látta meg unokabátyját sem, aki visszakapaszkodott az oldalban, és újra átvágott a sétatéren. Közben Pascal fölvette Macquart puskáját, amelyet Silvère eldobott; ráismert a fegyverre: ott látta lógni Dide anyó kandallóján, s most gondja volt rá, hogy megmentse a győztesek kezéből. Alig lépett be a Fehér Öszvér ajtaján, ahová rengeteg sebesültet hordtak, amikor felkelők özönlöttek el a teret; katonák üzték őket, mint a vadállatokat. A szablys ember megfutamodott; az utolsó falusi osztagokra rendeztek itt hajtóvadászatot. Borzalmas vérengzés következett. Masson ezredes és Blériot prefektust elfogta a szánalom, de hiába rendelték el a visszavonulást, a katonák őrjöngve lövöldöztek tovább a tömegbe, szuronnal szögezték falhoz a menekülőket. Mikor már nem láttak maguk előtt ellenséget, a Fehér Öszvér homlokzatát vették tűz alá. Szétforgácsolódtak a fatáblák, egy félig nyitva hagyott ablak hangosan csörömpölve szakadt ki a helyéből. Keserves kiáltás hallatszott bentről: „A foglyok! A foglyok!” De a csapat se nem látott, se nem hallott, csak lőtt és lőtt. Egy pillanatra Sicardot őrnagy tűnt fel a küszöbön, kétségbeesetten hadonászott, és beszélt valamit. Mellette Peirotte úr, az adófelügyelő mutogatta cingár termetét és ijedt ábrázatát. Még egy sortűz dörrent. Peirotte előrebukott, súlyosan zuhant a földre.

Silvère és Miette egymást nézték. A fiatalember úgy maradt ott a halottra hajolva, a lövöldözés és halálsikolyok közepette is. Még a fejét sem fordította hátra. Csak azt érezte, hogy emberek vannak körülötte, és föltámadt benne a szeméremérzet: ráterítette Miette-re a vörös zászló redőit, betakarta meztelen mellét. Aztán tovább nézték egymást.

De a harc véget ért. Az adófelügyelő meggyilkolása kijózanította a katonákat. Emberek futottak szanaszét a tér minden zugába, nehogy egyetlen felkelő is megmeneküljön. Egy csendőr meglátta Silvère-t a fák alatt, és odafutott. Látva, hogy gyerekekkel van dolga, rászólt:

- Mit csinálsz itt, fickó?

Silvère szeme Miette szemébe mélyedt. Nem válaszolt.

- Ni, a gazfickónak puskaportól fekete az ujj! - kiáltott fel a csendőr, amint előrehajolt. - Gyerünk, talpra, mocskos! Majd számolunk!

S amint Silvère csak tétován mosolygott és nem mozdult, a férfi észrevette, hogy a holttest ott a zászlóba takarva asszonyi hullá.

- Csinos lány, kár érte - dörmögte. - A szeretőd, mi? Te disznó!

Aztán hozzátette csendőrröhögéssel:

- Gyerünk, talpra!... Hogy meghalt, tán nem akarsz vele hálni, vagy mi!

Durván felrántotta Silvère-t, talpra állította, s úgy húzta magával, mintha kutyát vonszolna fél lábánál fogva. Silvère szótlanul vonszoltatta magát, gyermeki engedelmességgel. Vissza-fordult, Miette-et nézte. Kétségbeesett, hogy ott kell hagynia, egyedül, a fák alatt. Utolsó pillantást vetett rá messziről: ott feküdt szűziesen, a vörös zászlóban, feje félrebillent, nagy szeme belemeredt az üres levegőbe.

Rougon hajnali ötkor végre megkockáztatta, hogy elhagyja az anyja lakását. Az öregasszony egy széken aludt el. Rougon óvatosan elmerészkedett a Saint-Mittre köz végéig. Sehol semmi hang, sehol egy teremtetett lélek. Továbbment a Római-kapuig. A kapunak mindkét szárnya nyitva volt, nyílása feketén tátongott az alvó város sötétjében. Plassans aludt, mint a tej, láthatólag sejtelve sem volt arról a szörnyűséges óvatlanságról, hogy tárt kapuk mellett alszik. Mintha kihalt volna a város. Rougon felbátorodva fordult be a Nizzai utcába. Már messziről kémlelte az utcácskák sarkait, minden kapumélyedésnél megborzongott, egyre azt képzelte, hogy nyakon csípi valami felkelő banda. Baj nélkül jutott el a Sauvaire sétányig.

Úgy látszott, a felkelők elenyésztek a sötétben, mint valami nyomasztó álom.

Pierre megállt egy pillanatra a kihalt gyalogjárón. Nagyot sóhajtott, megkönnyebbülve és diadalmasan. Azok a nyomorult republikánusok tehát átengedték neki Plassans-t. Most övé a város: alszik ostobán, ott fekszik sötéten és nyugodalmasan, némán és megelégedetten, csak a kezét kell kinyújtania érte, hogy megragadja. Ez a rövid megállás és ez a fölényes tekintet, amellyel egy egész alprefektúra álmát szemlélte, kimondhatatlan örömet szerzett neki. Ott állt keresztbe font karokkal, magányosan az éjszakában, mint egy nagy hadvezér a győzelem előestéjén. Távolból csak a sétány szökőkútjainak csobogását hallotta, a vízsugarak muzsikálva hullottak a medencékbe.

Aztán nyugtalankodni kezdett. Hátha, balszerencséjére, nélküle csinálták meg a császárságot! Hátha Sicardot-t, Garçonnet-t, Peirotte-ot s a többieket nemhogy lefogta és elvitte volna a felkelő csapat, hanem éppen ezek zárták be az egész bandát mindenestül a város börtöneibe! Kiverte a hideg verejték, megindult újra, remélve, hogy Félicité majd pontosan elmond mindent. Sebesebben haladt tovább, a Banne utca házai mentén osont, amikor a fejét fel-emelve furcsa látványt pillantott meg. Földbe gyökerezett a lába. A sárga szalon egyik ablaka fényesen ki volt világítva, s a fényből kihajolt egy fekete alak - Rougon ráismert a feleségére -, és kétségbeesve hadonászott. Rougon értetlenül tanakodott, megijedt, amikor egy kemény tárgy koppant a gyalogjárón a lába előtt. Félicité ledobta a fészer kulcsát, ahová a férje a puskákat rejtette el. A kulcs világosan azt jelentette, hogy fegyverkezni kell. Visszafordult, nem értette, miért nem engedte föl a felesége, rettentő dolgokat képzelt.

Ment egyenesen Roudier-hoz. Talpon találta, indulásra készen, de az éjszakai eseményekről ő sem tudott semmit. Roudier az újárás végén lakott egy puszta térségen, ahová nem hatolt el az átvonuló felkelők zaja. Pierre azt javasolta, menjenek el Granoux-hoz, annak a háza a Récollet tér sarkán áll, s ablakai alatt a felkelőknek el kellett vonulniuk. A városi tanácsnok úr szolgálója csak hosszas alkudozásra engedte be őket, s hallhatták, amint a szegény ember így kiált reszkető hangján az első emeletről:

- Ki ne nyissa, Catherine! Az utcán még nyüzsögnek a banditák.

A hálósobájában volt, sötétben. Amikor fölismerte két jó barátját, megkönnyebbült, azt azonban nem engedte, hogy a cseléd lámpást hozzon; félt, hogy a fény odacsal valami golyót. Láthatólag abban a hitben volt, hogy a város még tele van felkelőkkel. Ott hevert egy karosszékekben az ablaknál, alsónadrágban, fején selyemkendő. Nyögdécselt:

- Jaj, barátaim, ha önök tudnák!... Próbáltam lefeküdni, de akkora ricsajt csaptak! Akkor ebbe a karosszékekbe ültem. Mindent láttam, mindent. Ijesztő pofák, szökött börtöntöltelékek. Aztán újból erre jöttek. Elhurcolták a derék Sicardot őrnagyot, a tiszteletre méltó Garçonnet urat, a postamestert és a többi urakat. Közben üvöltöztek, mint a kannibálok!

Rougont forró öröm járta át. Elmondatta újra Granoux-val, hogy csakugyan látta a polgármestert s a többieket a haramiák keze között.

- Ha mondom önnek! - siránkozott a jóember. - A zsalu mögött álltam... Mint ahogy letartóztatták Peirotte urat is. Hallottam, amikor így szólt éppen az ablakom alatt: „Uraim, ne bántsanak!” Megkínózhatták... Gyalázat, gyalázat...

Roudier megnyugtatta Granoux-t, bizonygatta, hogy a város már szabad. El is fogta a harci vágy a derék férfiút, amikor Pierre az értésére adta, hogy Plassans megmentése dolgában jött érte. A három megmentő tanácskozni kezdett. Elhatározták, hogy fölkeltek valamennyi barátjukat, és a fészerben adnak találkozót egymásnak, a reakció titkos fegyverraktárában. Rougon egyre Félicité hadonászását látta maga előtt, s valami veszedelmet szimatolt. Granoux volt kétségtelenül a legostobább hármójuk közül, s neki jutott először eszébe, hogy maradhattak még republikánusok a városban. Mintha fény villant volna föl, Rougon csalthatatlán előérzettel mondta magában: - Ebben Macquart keze van.

Egy óra múlva találkoztak újból a fészerben, egy eldugott utca mélyén. Óvatosan osontak kapuról kapura, lopva csöngettek és kopogtattak, összetoborozták a lehető legtöbb embert. De mindössze vagy negyven főt tudtak egybegyűjteni, akik sorjában lopakodtak oda a sötétben, nyakkendő nélkül, sápadt, álomtól gyűrött, ijedt polgárral. A fészert egy kádármestertől bérelték, rakva volt ócska abroncsokkal s a sarkokba fölhalmozott, széthasadozott hordókkal. Középütt, három hosszú ládában pihentek a fegyverek. Egy fadarabra állított pincegyertya vetett imbolygó, fakó világot erre a különös jelenetre. Hátborzongatóan mulatságos látvány volt, amint Rougon leemelte a három láda fedelét. A kékesen csillogó, szinte foszforeszkáló puskacsövek fölé kinyúltak a nyakak, titkos irtózattal hajoltak rá az arcok, míg a pincegyertya fakó fénye elképesztő orrok és égnek álló hajfürtök árnyait rajzolta a falakra.

A reakciósök összeszámlálták, hányan vannak, de a csekély létszám láttán ingadozni kezdtek. Csupán harminckilencen voltak. Nem kétséges, hogy csak legyilkoltatják magukat. Egy családapa a gyermekeit emlegette, mások minden ürügy nélkül az ajtó felé igyekeztek. Ekkor megérkezett még két összeesküvő. Ezek ott laktak a Városház téren, s tudták, hogy legföljebb húszfőnyi republikánus maradt a városházán. Újból tanácskozni kezdtek. Negyvenegy husz ellen elfogadható aránynak tetszett. A fegyverek szétosztása enyhe remegés közepette folyt le. Rougon nyúlt be a ládába, s amint egyenként kézbe vették a puskákat, amelyeknek a csövét megfagyasztotta a decemberi éj, úgy érezték, mintha kegyetlen hideg hasítana a csontjuk velejéig. A falakon az árnyak torz mozdulatokat öltöttek: mintha esetlen újoncok meresztgették volna a tíz ujjukat. Pierre sajnálkozva fődte le újra a ládákat. Százkilenc puskát hagyott ott, pedig szívesen szétosztotta volna őket. Ezután a töltények kiosztásába fogott. Volt belőle a fészer mélyén két színültig telt nagy hordóval, akár egy hadsereg ellen is megvédezhették volna Plassans-t. Ebbe a sarokba nem ért el a fény, s az egyik úr odavitte a pincegyertyát. Egy másik összeesküvő azonban, egy óriási öklű, kövér mészáros, felfortyant, hogy semmiképpen sem okos dolog ilyen közel vinni a lángot. Élénken helyeselték a szavait. A töltényeket teljes sötétségben osztották ki. Szakadásig teletömték a zsebeiket. Amikor elkészültek és végtelen elővigyázatossággal megtöltötték a fegyverüket, ott maradtak még egy ideig, sanda képpel nézegették egymást, s bárgyú pillantásaikban gyáva kegyetlenség csillant meg.

Az utcán a házak tövében osontak némán, libasorban, mint a vadak, ha harcba indulnak. Rougon nagy megtiszteltetésnek tartotta, hogy az élen menetelhet. Elérkezett az óra, amelyben épségét kell kockáztatnia, ha sikerre akarja juttatni terveit. Ámbár hideg volt, gyöngyözött a verejték a homlokán, de ő megőrizte marcona magatartását. Közvetlen mögötte haladt Roudier és Granoux. A menet kétszer is megakadt. Távoli csatazajt véltek hallani, pedig csak a szél himbálta a vékony láncokon függő réztányérokat, amelyeket cégérül használnak a

délvidék borbélyai. A megtorpanások után Plassans megmentői folytatták óvatos útjukat a sötétben, megrettent hőökként. Így értek el a Városház térre. Itt körülfogták Rougont, megint összedugták a fejüket. Szemben velük, a városháza fekete homlokzatán csak egyetlen ablak világított. Hét óra felé járt az idő. Virradt.

Jó tízpercnyi vitatkozás után úgy döntöttek, hogy előrenyomulnak a kapuig, s megnézik, mit jelentsen ez a nyugtalanító sötétség és némaság. A kapu félig nyitva volt. Az egyik összeesküvő bekukkantott, de nyomban vissza is kapta a fejét, s közölte, hogy az előcsarnokban egy ember ül háttal a falnak dőlve, s puskával a lába között alszik. Rougon látta, hogy itt hőstettel kezdheti, s elsőnek lépett be, megragadta és fogva tartotta az embert, míg Roudier felpeckelte a száját. Ez a csöndben aratott első siker ugyancsak fellelkesítette a kis csapatot. Ők gyilkos puskatűzre számítottak. Rougon a kezével csendet parancsolt, nehogy túl zajosan törjön ki katonáiból az öröm.

Lábujjhegyen settenkedtek tovább. Majd a balra levő őrszobán megláttak vagy tizenöt embert, tábori ágyon fekvé hortyogtak a falra akasztott lámpás halódó fényénél. Rougon a legjobb úton volt ahhoz, hogy nagy hadvezérré váljék: emberei felét az őrszoba előtt hagyta avval a parancssal, hogy ne ébresszék fel az alvókat, de ha megmoccannának, tartsák féken és ejtsék foglyul őket. Nyugtalanította az a kivilágított ablak, amelyet meglátott a térről. Egyre Macquart-t szimatolta a dologban, s érezve, hogy legelőbb is azokkal kell elbánni, akik oda-fönt virrasztanak, nem bánta, hogy rajtuk üthet, még mielőtt a küzdelem zajára eltorlaszolniak magukat. Halkan ment fölfelé, nyomában a húsz hős, akikkel még rendelkezett. Az udvaron maradt különítménynek Roudier parancsolt.

Macquart csakugyan fönt terpeszkedett a polgármester szobájában, a karosszékében ült, s az íróasztalára könyökölt. Mint amolyan durva lelkű ember, aki görcsösen kapaszkodik a saját diadalába, a felkelők távoztával elbizakodottan mondotta magában, hogy ő most Plassans ura, és hódítóként fog viselkedni. Az ő szemében az a háromezer főnyi csapat, amely átvonult Plassans-on, legyőzhetetlen hadsereg volt, amelynek pusztja közelsége is kezes báránnyá változtatja majd a polgárokat. A felkelők bezárták a csendöröket a laktanyájukba, a nemzet-őrség szétesett, a nemesi negyed bizonyára reszket félelmében, az újváros tőkései pedig még puskát sem láttak soha életükben. Különben is: nincs se fegyverük, se katonájuk. Még annyira sem volt óvatos, hogy bezárassa a kapukat, s míg emberei, még nála is elbizakodottabban, szépen elaludtak, ő nyugodtan várta a reggelt abban a hitben, hogy majd elébe járul és köréje csoportosul a vidék valamennyi republikánusa.

Már nagyszabású forradalmi intézkedésekről álmodozott: kinevezi a községi tanácsot, amelynek ő lesz a feje, bebörtönözteti a rossz hazafiakat, főként pedig a neki nem tetsző embereket. Rougonékat legyőzte, a sárga szalon üresen áll, az egész banda az ő kegyelméért esdekel. Édes gyönyörűségbe merítették ezek a gondolatok. Hogy bírja türelemmel, elhatározta, hogy kiáltványt intéz Plassans lakosaihoz. Négyen ültek neki, hogy a plakátot megszövegezzék. Amikor elkészültek vele, Macquart méltóságos pózba vágta magát a polgármester karosszékében, s felolvastatta magának, mielőtt elküldte volna az *Independant* nyomdájába, amelynek köztársasági buzgalmára számított. A szövegezők egyike nagy fellengzősen fogott bele: „Plassans lakosai! Ütött a függetlenség órája, elérkezett az igazság uralma...” Ekkor valami nesz hallatszott a szoba ajtaja felől, amely lassan kinyílt.

- Te vagy az, Cassoute? - kérdezte Macquart, félbeszakítva a felolvasást.

Felelet nem jött. Az ajtó még nagyobbra nyílt.

- Gyere már be! - folytatta türelmetlenül. - Otthon van az a csirkefogó bátyám?

Ekkor az ajtó két szárnya hirtelen nagy erővel a falnak csapódott, s fegyveresek tódultak be rajta, közöttük Rougon, vérvörösen, kidülledő szemmel. Előzőnlötték a szobát, miközben puskáikat furkósbotok módjára forgatták.

- Ó, a piszkok, fegyverük van! - üvöltött fel Macquart.

Fel akart ragadni egy pár pisztolyt, amely ott hevert az íróasztalon, de már öten is rárontottak, és fogva tartották. A kiáltvány négy szerkesztője viaskodott egy ideig. Lökдösддс, tompa dobogás, zuhanások zaja hallatszott. A verekedдket különösen a puskájuk akadályozta, amelynek semmi hasznát sem vették, de elereszteni sem akarták. A küzdelem hevében elsүlt Rougon puskája, amelyet az egyik felkelд ki akart csavarni a kezéből. Retteneteset ддrdүlt, és fүsttel töltötte meg a szobát. A golyó összetört egy pompás tükрt, amely a kandallótól a mennyezetig ért. Ez volt a városnak egyik elismerten legszebb tükre. Ez a lövés - nem tudták, miért ддrrent el - megsүketített mindenkit, s véget vetett a harcnak.

Míg az urak itt kifүjták magukat, három ддrrenés hallatszott fel az udvarról. Granoux odarohant a szoba egyik ablakához. Az ábrázatok megnyүltak, valamennyien aggodalmas várakozással hajoltak előre, nem sok kedүк volt újrakezdeni a harcot az őrszoba embereivel, akikről meg is feledkeztek győzelmi mámorukban. De felkiáltott Roudier, hogy minden rendben van. Granoux újra bezárta az ablakot. Sugárzott. Az történt, hogy Rougon puska-lövése felriasztotta az alvókat, akik, látva, hogy bármiféle ellenállás lehetetlen, megadták magukat. Csakhogy Roudier-nak három embere vak sietségben, hogy már végezzen, a levegдbe lött, mintegy válaszképpen a fenti ддrrenésre, azt sem tudva jóformán, mit csinál. Vannak pillanatok, amikor a puska magától is elsүl a gyávák kezében.

Eközben Rougon jó szorosan megkötöztette Macquart kezét a szoba nagy zöld függдnyeinek a zsinórjával. Ez гүnyosan vigyorgott, ámbár szinte sүrt mérgében.

- Rajta csak, bátran! - dadogta. - Ma vagy holnap este visszajönnek a többiek, s akkor majd számolunk!

Ez a célzás a felkelд csapatra megborzongatta a győztesek hátát. Fдкéppen Rougonnak állt el egy pillanatra a lélegzete. Az өccse kétségbe volt esve, hogy mint valami gyereket, meglepték ezek a rémүlt polgárok, akiket ő, a kiszolgált katona, afféle koszos civilnépségnek tartott. Gyүlölettől izzó tekintettel, kihívóan nézett farkasszemet Rougonnal.

- Ó, cifra dolgokat tudok ám én, cifra dolgokat! - folytatta, le nem véve róla a tekintetét. - Kerүljek csak a törvény elé, majd mesélek a bíráknak egy-két mulatságos históriát.

Rougon elhalványodott. Kegyetlenül megijedt, hogy Macquart beszélni fog, ő pedig elveszti az urak megbecsүlését, akik segítettek az imént Plassans-t megmenteni. Az urak különben, akiket elképesztett a két testvér drámai találkozásа, már félrevonultak a szoba egyik sarkába, látva, hogy viharos kimagyarázkodás van soron. Rougonban hősi elhatározás született. A csoport felé tartott, és így szólt nagy méltósággal:

- Ezt az embert itt tartjuk. Majd ha gondolkozott a helyzetén, értékes felvilágosításokkal fog szolgálni.

Majd még méltóságosabb hangon folytatta:

- Én teljesítem a kötelességemet, uraim. Megeskүdtem, hogy megmentem a várost a felfordulástól, s meg is mentem, még ha a legközelebbi rokonom hóhérának kell is lennem.

Mintha egy régi római készülné feláldozni családját a haza oltárán. Granoux könnyekig meghatva szorította meg a kezét. Elérzékenyült tekintete ezt jelentette: „Megértem önt, ön nemes lélek!” Majd megtette azt a szívességet is Rougonnak, hogy elvitt mindenkit, azzal az ürüggyel, hogy az ott levő négy foglyot kell az udvarra kísélniük.

Pierre magára maradt a fivérével. Érezte, hogy teljesen helyrebillen az egyensúlya. Újra megszólalt:

- Nem számított rám, igaz-e? Most már értem: maga valami kelepcét állított nekem otthon. Szerencsétlen alak! Látja, idejuttatták a bűnei és a züllött életmódja!

Macquart vállat vont.

- Ide hallgasson - válaszolta -, menjen a fenébe, maga vén csibész. Majd meglátjuk, ki nevet utoljára.

Rougonnak nem volt semmi határozott terve az öccsével. Belökte egy öltözőfülkébe, Garçonnet úr pihent ott le néhanapján. A fülke fölülről kapta a világítást, s a bejárati ajtón kívül nem volt másfelé kijárása. Bútorzata néhány karosszékéből, egy díványból s egy márványmosdóból állott. Pierre kétszer ráfordította a kulcsot, előbb azonban meglazította öccse kezén a köteléket. Hallani lehetett, amint ez leveti magát a kerevetre, és rémítő hangon rázendít a *Ça ira*-ra, mintha csak altatódalt akarna énekelni magának.

Rougon végre magára maradt, leült maga is a polgármester karosszékébe. Nagyot sóhajtott, megtörölgette a homlokát. De nehéz is a szerencse s a megbecsülés kivívása! Végre célhoz ért. Érezte, hogy süpped alatta a puha karosszék, gépies mozdulattal simogatta a mahagóni íróasztalt, úgy érezte, selymes és finom, mint a szépasszony bőre. Még jobban elterpeszkedett, ugyanazt a méltóságos pózt öltötte fel, mint az imént Macquart, míg a kiáltvány felolvasását hallgatta. Mintha körülötte a szoba csöndjét áhítatos komolyság töltene be, amely isteni gyönyörrel járja át a lelket. Még a pornak és a sarkokban hányódó ócska iratoknak a szagát is tömjénként szívták be táguló orrcimpái. Ez a fakult tapétájú szoba, ámbár büzlött egy harmadrangú közigazgatási hatóság kicsinyes ügyeitől és nyomorúságos gondjaitól, templom volt most, amelynek ő lett az istene. Mintha valami szent helyre lépett volna, ő, aki igazán nem szerette a papokat, most felidézte magában az első áldozás gyönyörűséges megrendültségét, amikor még elhitte, hogy a Jézust veszi be.

De elragadtatásából minduntalan idegesen rezzent fel, valahányszor felharsant Macquart hangja. Arisztokrata, lámpavas, felkötni: efféle fenyegető szavak süvöltöttek át az ajtón, és kellemetlenül szakították szét győzelmi álmait. Mindig ez az ember! És álma, amelyben Plassans már a lába előtt hevert, hirtelen látomással végződött: a törvényszéken a bírák, az esküdtek és a közönség hallgatják Macquart gyalázatos leleplezéseit, az ötvenezer frank históriáját s más efféléket; vagy pedig - miközben javában élvezte Garçonnet úr puha karosszékét - egyszerre csak ott látja magát felkötvén a Banne utca egyik lámpavasára. Ki szabadítja már meg ettől a nyomorult alaktól? Végre Antoine elaludt. Pierre jó tíz percig zavartalan elragadtatásba merült.

Roudier és Granoux ragadták ki ebből a boldog állapotból. A börtönből jöttek, odavitték a felkelőket. Reggeledett, a város ébredezett, valamit határozni kellett. Roudier kijelentette, hogy mindenekelőtt kiáltványt kellene intézni a lakossághoz. Pierre éppen azt a kiáltványt olvasságta, amelyet a felkelők otthagytak az egyik asztalon.

- De hiszen ez tökéletesen megfelel nekünk! - kiáltott fel. - Csak néhány szót kell megváltoztatni benne.

És valóban, már egy negyedóra múlva Granoux megindult hangon olvashatta:

„Plassans lakosai! Ütött az ellenállás órája. Visszatért a rend uralma...”

Úgy döntöttek, hogy a *Gazette* nyomdája kinyomja a kiáltványt, s azt minden utcáson kifüggesztik.

- Most hallgassanak meg - szólt Rougon -, elmegyünk a lakásomra. Azalatt Granoux úr összegyűjti itt a városi tanács azon tagjait, akiket nem tartóztattak le, és elbeszéli nekik az éjszaka szörnyű eseményeit.

Majd hozzáfűzte még, méltóságteljesen:

- Kész vagyok teljes felelősséget vállalni tetteimért. Ha az, amit eddig tettem, elegendő biztosítéka a rendhez való ragaszkodásomnak, hajlandó vagyok egy törvényhatósági bizottság élére állni addig, míg a törvényes hatóságok újra hivatalba nem lépnek. Nehogy azonban nagyravágyással vádoljanak, csak úgy térek vissza a városházára, ha polgártársaim erre nyomatékosan megkérnek.

Granoux és Roudier fogadkoztak. Plassans nem lesz hálátlan. Elvégre a barátjuk mentette meg a várost. S elsorolták mindazt, amit tett a rend érdekében: a sárga szalon mindig nyitva állt a hatalom barátai számára, szétvitte a jó szót a három városnegyedbe, az ő fejében fogant meg a fegyverraktár gondolata, és főképpen milyen okosan és hőiesen viselkedett ezen az emlékezetes éjszakán, amelyen örök időkre kitüntette magát. Granoux hozzátette, hogy ő már előre is bizonyos a városi tanácsnok urak csodálatában és hálájában. Így foglalta össze a mondanivalóit:

- Ne mozduljon otthonról. Én megyek önért, és diadalmenetben vezetem ide vissza.

Roudier még megjegyezte, hogy ő különben ismeri és méltányolja barátjuk tapintatos szerénységét. Bizonyos, hogy senki sem vádolja majd nagyravágyással, sőt érezni fogják, milyen nemesen járt el, amikor semmit nem akart tenni polgártársai hozzájárulása nélkül. Ez nagyon előkelő, nagyon nemes, nagyon szép eljárás.

E dicséretözön alatt Rougon alázatosan lehajtotta a fejét. Ezt mormolta: „Nem, nem, önök túloznak.” Közben szinte elalélt a gyönyörtől, mint akit kéjesen csiklandoznak. A visszavonult kötöttárus és a hajdani mandulakereskedő minden egyes mondata - egyik jobbra állt tőle, a másik balra - lágyan cirógatta az arcát. S belesüppedve a polgármester karosszékebe, átítatva a szoba közigazgatási illataival, olyan mozdulatokkal bókolt jobbra és balra, mint valami trónkövetelő herceg, akit éppen császárrá üt egy államcsíny.

Mikor beleuntak a kölcsönös tömjénezésbe, lefelé indultak. Granoux elment, hogy felkutassa a városi tanácsot. Roudier azt mondta Rougonnak, hogy menjen előre, ő majd felkeresi otthonában, de előbb megteszi a szükséges intézkedéseket a városháza védelmére. Nappalodott. Pierre beért a Banne utcába, katonásan csattogtatta a sarkát a még mindig néptelen gyalogjárón. Kalapját a kezében tartotta, ámbár csípős hideg volt. Elöntötte a gőg, s minden vérét az arcába kergette.

A lépcső alján ott találta Cassoute-ot. A kubikos, minthogy eddig senkit nem látott belépni, nem mozdult el a helyéről. Ott ült az első lépcsőfokon, nagy fejét a tenyerébe támasztva, s mereven bámult maga elé, üres tekintettel és néma csökönyösséggel, mint egy hű kutya.

- Rám vár, ugye? - kérdezte Pierre, aki mindent megértett, mihelyt megpillantotta. - Nos, jelentse Macquart úrnak, hogy hazatértem. A városházán tudakozódjék felőle.

Cassoute fölállt, s egyetlen köszöntéssel távozott. Ment, hogy birka módra elfogassa magát, Pierre nagy öröme, aki felfelé a lépcsőn csendesen nevetgált magában, önmagától is meglepve. Átsuhant rajta a gondolat: „Bátorságom van, vajon eszem is volna?”

Félicité nem feküdt le. A férje ünneplőben találta, citromszín szalagos főkötőjével, mintha vendégeket várna. Félicité hiába maradt az ablakban, nem hallott semmit. Majd meghalt a kíváncsiságtól.

- Nos? - kérdezte, férje elé szaladva.

Ez lihegve lépett be a sárga szalonba, nyomában a felesége, aki gondosan bezárta maga mögött az ajtókat. Pierre leereszkedett egy karosszékre, és elfulladt hangon mondta:

- Megvan. Adófelügyelők leszünk.

Az asszony a nyakába ugrott, és megcsókolta.

- Igazán? Igazán? - kiáltotta. - De én semmit se hallottam! Jaj, uracskám, meséld el, mesélj el mindent!

Tizenöt éves csitri lett, macska módra hízelgett, pergett-forgott, szökdécselt, mint a tücsök, ha megittasul a fénytől és melegtől. Pierre pedig győzelmi mámorában kiöntötte a szívét. Nem hallgatott el egyetlen részletet sem. Sőt még jövőendő terveiről is beszámolt, megfélelvezve arról a nézetéről, hogy az asszonyok nem valók semmire, s hogy a feleségének semmiről sem szabad tudnia, ha ő akar úr maradni a házban. Félicité előrehajolt, itta a szavait. Az elbeszélés egyes részleteit újra elmondatta vele, azt állítva, hogy nem értette. És csakugyan, az öröm olyan zenebonát csapott a fejében, hogy egyik-másik pillanatban valósággal belesüketült; a nagy boldogság elvette az eszét. Amikor Pierre a városházi esetet mesélte, Félicitét elfogta a nevetés, háromszor is ülőhelyet váltott, taszigálta a bútorokat, nem bírt helytűlni. Negyvenesztendei szakadatlan erőfeszítés után végre üstökön ragadhatják a szerencsét! Annyira elvesztette a fejét, hogy maga is megfélelvezett minden óvatosságról.

- Na! Ezt mind nekem köszönheted! - tört ki diadalittasan. - Ha rád hagytam volna a dolgot, te ostobán nyakon csípetted volna magad a felkelőkkel. Fajankó! Garçonnet-t, Sicardot-t s a többieket kellett odavetni a bestiák elé.

S kimutatva laza vénasszony-fogait, csintalan nevetéssel tette hozzá:

- Éljen a köztársaság! Megtisztította a terepet.

Pierre azonban elkomorult.

- Te, te - dörmögte -, te mindig azt hiszed, hogy mindent előre láttál. Az én ötletem volt, hogy elrejtőzzem. S még hogy a nők konyítanak valamit a politikához! Anyókám, ha te kormányoznál a bárkát, hamar megfeneklenénk.

Félicité összeszorította az ajkát. Nagyon elhamarkodta a dolgot, megfélelvezett a néma jótündér szerepéről. De megint elfogta az a tompa düh, amely mindig előntötte, valahányszor a férje elnyomta azzal a fensőbbeséges mivoltával. És újból megfogadta magában, hogy ha üt az óra, pompás bosszút eszel majd ki, hogy a jóember kényre-kedvre ki legyen neki szolgáltatva.

- Majd elfelejtettem - folytatta Rougon -, Peirotte úr is benne van a pácban; Granoux látta, amint a felkelők keze között vergődött.

Félicité összerezzen. Éppen az ablakban állt, ahonnan vágyakozva tekingetett az adófelügyelő ablakaira. Most szükségét érezte, hogy újra odanézzon, mert összezavarodott benne a diadal eszméje és vágyakozása e szép lakosztályra, amelynek a bútorait már régóta használta a tekintetével.

Megfordult, és furcsa hangon kérdezte:

- Peirotte urat letartóztatták?

Elégedetten mosolygott, majd élénk pirosság tarkázta az arcát. A lelke mélyén vad kívánság támadt: „Bár megölnék a felkelőket!” Pierre bizonyára kiolvasta ezt a gondolatot a szeméből.

- Szavamra - mormolta -, eltalálhatná valami golyó, ez megkönnyítené a dolgunkat... Nem kellene elmozdítani, ugye? És nem lennénk semmiben sem vétkesek.

Félicité azonban gyöngébb idegzetű volt. Megborzongott. Úgy érezte, mintha halálra ítélt volna egy embert. Ha Peirotte urat megölnék, ezentúl viszontlátná éjszakánként, jönne, hogy a lábánál fogva ráncigálja. A szemközti ablakokra már csak kéjes irtózattal telt sunyi pillanásokat vetett. Ettől fogva egy csepp bűnös félelem is vegyült a gyönyörűségébe, és még áthatóbbá tette azt.

Pierre pedig, miután kiöntötte a szívét, már látta a helyzet rossz oldalát is. Macquart-t említette. Hogyan szabaduljanak meg ettől a gézengúzától? Ám Félicitét újból elkapta a siker láza, s felkiáltott:

- Nem lehet mindent egyszerre. Majd betömjük a száját, a csudába is! Csak találunk valami módot...

Föl s alá járkált, rendezgette a foteleket, leporolgatta a támlájukat. Hirtelen megállt a szoba közepén, s rámeredt a színehagyott bútorzatra.

- Úristen! - mondta. - De csúnya ez itt. És mennyien jönnek ide mindjárt!

- Ugyan! - felelte Pierre fenséges közönnyel. - Majd kicseréljük az egészet.

Tegnap még vallásos tisztelettel övezte a foteleket s a kanapét, most pedig bátran rájuk is hágott volna. Félicité ugyanilyen megvetést érzett, s még meg is taszított egy fotelt, amelynek hiányzott az egyik kereke, és nem engedelmeskedett neki elég gyorsan.

Ekkor lépett be Roudier. Az öregasszonynak úgy tűnt, hogy jóval udvariasabb. A sok „uram” és „asszonyom” édesen muzsikálva folyt az ajkáról. Egyébként sorjában megérkeztek a törzsvendégek is. A szalon megtelt. Senki sem ismerte még részletesen az éjszaka eseményeit, s kidülledt szemmel, ajkukon mosollyal, valamennyien összecsődültek. Hajtotta őket a sok szóbeszéd, amely már kezdett elterjedni a városban. Ezek az urak, akik előző este hanyatt-homlok hagyták el a sárga szalont arra a hírre, hogy a felkelők közelednek, most visszajöttek, kíváncsian tolongva és zsibongva, mint egy raj légy, amelyet szétszórt egy szélroham. Némelyikük még arra sem szakított időt, hogy felvegye a nadrágtartóját. Roppant türelmetlenek voltak, Rougon azonban láthatólag várt még valakire, mielőtt beszélni kezdene. Minden pillanatban nyugtalanul tekingetett az ajtó felé. Így ment ez egy órán át: a jelenlevők sokatmondóan szorongatták egymás kezét, tétován gratuláltak egymásnak, csodálkozva suttoptak határozott ok nélkül, valami visszafojtott örömmel, ami csak egyetlen szóra várt, hogy lelkesedéssé váljék.

Végre megjelent Granoux. Megállt egy pillanatra a küszöbön, jobbát begombolt szalonkabátjába dugta. Sápadt, kövér ábrázata sugárzott az örömtől, s hiába igyekezett méltóságos képpel rejtegetni felindulását. Amint megjelent, csönd lett. Érezték mindnyájan, hogy valami

rendkívüli dolog van készülöben. Granoux valóságos sorfal között egyenesen Rougonhoz tartott. Kezet nyújtott neki.

- Barátom - szölt -, a városi tanács hódolatát hozom önnek. A tanács az élére szólítja önt, míg vissza nem kapjuk polgármesterünket. Ön megmentette Plassans-t. Szörnyű időket élünk. Olyan emberek kellene most, mint ön, akiben az ész bátorsággal párosul. Jöjjön...

Granoux a mondókáját nagy keservesen készítette elő, míg a városházától a Banne utcáig ért, de most érezte, hogy az emlékezete cserbenhagyja. Ám Rougon elérzékenyülve szakította félbe, a kezét szorongatta, s közben egyre ismételte:

- Köszönöm, kedves Granoux-m, nagyon köszönöm.

Semmi egyéb nem jutott eszébe. Ekkor fülsiketítő hangorkán tört ki. Valamennyien odarohantak hozzá, a kezüket nyújtották, dicséretekkkel és bókokkal halmozták el, mohón faggatták. Ő azonban olyan előkelően, mintha máris valami magas rangú tisztviselő lenne, néhány percet kért, hogy Granoux és Roudier urakkal tanácskozzék. A közügy mindenekelőtt! S a város olyan válságos helyzetben van! Félrevonultak mindhárman a szalon egyik sarkába, s itt halk hangon osztozkodtak a hatalmon, míg a szalon törzsvendégei néhány lépés távolságból jól megjátszott tapintatossággal oda-odapillantottak titkon, s tekintetükbe csodálat és kíváncsiság vegyült. Rougon viseli majd a városi bizottság elnöki tisztét, Granoux lesz a titkár, Roudier pedig az újjászervezett nemzetőrség főparancsnoka. Az urak kölcsönös támogatást fogadtak egymásnak, tűzön-vízen át.

Félicité, aki a közelükbe ment, hirtelen megkérdezte tőlük:

- Hát Vuillet?

Egymásra pillantottak. Senki nem látta Vuillet-t. Rougon nyugtalan kis fintort vágott.

- Hátha őt is elhurcolták a többiekkel... - mondta, hogy megnyugtassa önmagát.

Félicité azonban a fejét rázta. Vuillet nem az az ember, aki hagyja magát nyakon csípni. Mihelyt nem látni őt, vagy nem hallani róla, bizonyára valami rosszban sántikál.

Kinyílt az ajtó, belépett Vuillet. Alázatosan köszönt, szempilláit lehunyva, savanyú sekresztés-mosollyal. Majd odanyújtotta nyirkos kezét Rougonnak s a másik kettőnek. Vuillet egyedül játszotta a maga kisdud játékait. Egyedül sütögette a pecsenyéjét, amint Félicité mondta volna. A pincéje ablakán át látta, hogy a felkelők letartóztatják a postamestert, akinek a hivatali helyiségei szomszédosak voltak az ő könyvüzletével. Ezért reggel, ugyanabban az órában, amikor Rougon a polgármester karosszékében üldögélt, nyugodtan betelepedett a postamester irodájába. Az alkalmazottakat ismerte. Azzal fogadta őket, amint megérkeztek, hogy ő helyettesíti majd a főnöküket, amíg az vissza nem tér, nem kell nyugtalankodniuk semmiért. Aztán rosszul palástolt kíváncsisággal kutatta át a reggeli postát. A leveleket szaglászta. Mintha egy bizonyos levelet keresett volna. Új állása bizonyára beleillett valamelyik titkos tervébe, mert annyira elégedett volt, hogy egyik alkalmazottjának ajándékozta Piron *Pajzán művei*-nek¹¹ egy példányát. Vuillet-nek gondosan válogatott készlete volt trágár könyvekből, amelyeket egy nagy fiókban rejtegetett egy halom rózsafüzér és szentkép alatt. Ő árasztotta el a várost szemérmetlen fényképekkel és metszetekkel, anélkül hogy ez a legkevésbé is ártott volna az imádságos könyvek eladásának. Dél előtt azonban, úgy látszik, megijedt attól a katonás módtól, ahogyan hatalmába kerítette a postaépületet. Arra gondolt, hogy törvényesíti a bitorlást. Ezért sietett Rougonhoz, aki valóban hatalmas személyiséggé nőtt.

¹¹ Alexis Piron XVIII. századi francia költő, sikamlós versek szerzője.

- Hát maga hová lett? - kérdezte tőle Félicité bizalmatlan tekintettel.

Erre ő, megfelelően kiszínezve, előadta a históriáját. Ahogy elmondta, ő mentette meg a postát a kifosztástól.

- Nos, rendben van, maradjon ott! - mondta Pierre egy pillanatnyi gondolkodás után. - Hasznosítsa magát.

Ez az utóbbi mondat elárulta Rougonék szörnyű félelmét: attól tartottak, hogy valaki nagyon is hasznossá teszi magát, és jobban megmenti a várost, mint ők. Pierre azonban nem talált semmiféle komolyabb veszedelmet abban, ha Vuillet-t meghagyja ideiglenes postamesternek. Sőt így még meg is szabadulhat tőle. Félicité bosszús mozdulatot tett.

A titkos tanácskozás véget ért. A három úr újra elvegyült a szalont megtöltő csoportok közé. Végre kielégíthették az általános kíváncsiságot. Apróra el kellett mesélniük a reggeli eseményeket. Rougon fenséges volt. Még megtoldotta, cifrázta és kiszínezte azt a történetet, amelyet a feleségének adott elő. A puskák és a löszerek szétszórását valamennyien visszafojtott lélegzettel hallgatták. Hanem aztán a végigvonulás a kihalt utcákon s a városháza bevétele úgy megdöbbenetette ezeket a polgárokat, mintha előttük csapott volna le a mennykő. Minden újabb részletnél közbeszóltak.

- És csak negyvenen voltak! Óriási!

- No, szép! Pokoli sötétség lehetett!

- Nem, bevallom, ezt sohasem mertem volna!

- S ekkor csak úgy torkon ragadta?

- Hát a felkelők mit szóltak a dologhoz?

Ezekre a rövid közbeszólásokra Rougon még jobban tűzbe jött. Mindenkinek válaszolt. Eljátszotta az egészet. Saját hőstettei bámulatában a nehézkes ember nyelve újra megoldódott, mint iskolás korában; vissza-visszatért, ismételte önmagát az egymást keresztező szavak, meglepett felkiáltások s egy-egy részlet körül fellángoló külön viták közepette. S közben egyre nagyobbra nőtt: emelte az eposz fuvalma. Különben Granoux és Roudier is ott volt. Súgtak neki tényeket, észrevehetetlen apróságokat, amiket ő kihagyott, ők is égtek a vágytól, hogy bele-beleszóljanak, elmeséljenek egy-egy epizódot, s néha elvették tőle a szót, vagy egyszerre beszéltek mind a hárman. Amikor azonban Rougon, hogy a végére tartogassa csattanónak az összetört tükör homéroszi epizódját, azt akarta elmondani, mi zajlott le az udvaron az őrség lefogása közben, Roudier kifogásolta, hogy árt az elbeszélésnek, ha megváltoztatja az események rendjét. Meglehetősen hevesen vitatkoztak ezen egy darabig. Majd Roudier, látva, hogy ütött az ő órája, hirtelen így kiáltott:

- Nos, legyen! Csakhogy ön nem volt ott... Hadd mondjam el én...

S ekkor körülményesen elmagyarázta, hogyan ébredtek föl a felkelők, hogyan tartották őket sakkban a fegyvereikkel, hogy azután megbénítsák őket. Hozzátette azt is, hogy vér nem folyt, szerencsére. Ez az utolsó mondat lehűtötte a hallgatóságot, amely már várta a hullát.

- De önök lőttek is, azt hiszem - szólt közbe Félicité, látva, hogy a dráma szegényes.

- Igen, igen, három puskalövés esett - folytatta az egykori kötöttárus. - Dubruel hentes, valamint Liévin úr és Massicot úr sütötte el a fegyverét bűnös könnyelműséggel.

S minthogy erre zúgás támadt, így folytatta:

- Bűnös könnyelműséggel, fenntartom az állításomat. Megvan a háborúnak a maga kegyetlen szükségszerűsége, ha nem ontanak is fölöslegesen vért. Szerettem volna látni önöket az én helyemben... Különbözően ezek az urak megesküdtek előttem, hogy nem az ő hibájukból történt: maguk sem értik, hogyan sült el a puskájuk... Mégis akadt egy eltévedt golyó, amely visszapattant, majd kék foltot hagyott egy felkelő arcán...

A kék folt, ez a nem remélt sebesülés, kielégítette a hallgatóságot. Melyik arcon van az a kék folt? Hogyan lehetséges, hogy egy golyó, még ha eltéved is, súrolja az arcot, anélkül hogy átlukasztaná? Mindez hosszadalmas magyarázatokra adott alkalmat.

- Odafele pedig - harsogta tovább Rougon tele torokból, nem hagyva időt, hogy csillapodjék az izgalom -, odafele pedig meggyült a dolgunk. Ádáz küzdelem kezdődött...

És nagy körülményesen leírta öccsének s a négy másik felkelőnek a letartóztatását, nem említve néven Macquart-t, akit a „vezérük”-nek mondott. „A polgármester úr irodája”, „a polgármester úr karosszéke, íróasztala”: ezek a szavak forogtak újra meg újra az ajkán, s a hallgatóság előtt csodálatos nagysággal vették körül a szörnyű jelenetet. Már nem a kapusnál, hanem a város vezető tisztviselőjénél folyt a harc. Roudier eltörpült. Rougon végre elérkezett ahhoz az epizódhoz, amelyre kezdettől fogva készült, hogy valódi hősként tündököljön.

- Ekkor - mondta - rám veti magát egy fölkelő. Félretaszítom a polgármester úr karosszékét, torkon ragadom az emberemet. És szorítom is, azt elképzelhetik! De akadályozott a puskám. Elereszteni nem akartam, az ember soha nem válik meg a puskájától. Fogtam, így ni, a bal hónom alatt. Hirtelen eldördül a lövés...

Az egész hallgatóság Rougon ajkán csüngött. Granoux, aki féktelen beszédvágyában már tátotta a száját, közbekiáltott:

- Nem, nem, nem így volt... Ön nem láthatta, barátom. Ön oroszládként viaskodott... Én azonban segítettem megkötni az egyik foglyot, és mindent láttam... Az az ember meg akarta önt gyilkolni, ő sütötte el a puskát. Tisztán láttam, amint fekete ujjait a hóna alá csúsztotta...

- Valóban? - kérdezte Rougon elsápadva.

Nem is tudta, hogy ekkora veszedelemben forgott, s az egykori mandulakereskedő elbeszélésére a vér is meghűlt benne ijedtében. Granoux nem volt hazudós. Persze, egy csata napján szabad színesebben látni a dolgokat.

- Ha mondom, hogy az az ember meg akarta gyilkolni önt - ismételte Granoux meggyőződéssel.

- Ezért volt hát - szólalt meg fakó hangon Rougon -, hogy hallottam, amint a golyó elfütyül a fülem mellett.

Heves izgalom támadt. A hallgatóság szemmel láthatólag mély tisztelettel adózott a hősnek. Hallotta, amint elfütyül a golyó a füle mellett! Bizonyos, hogy a jelenlevő polgárok egyike sem dicsekedhetett ennyivel. Félicité kötelességének érezte, hogy férje karjába vesse magát, s ezzel a gyülekezet elérékenyülését a végsőkig fokozza. Rougon azonban hirtelen kibontakozott, és elbeszélését evvel a hősi mondattal zárta be, amely azóta is közszájon forog Plassans-ban:

- Eldördül a lövés, hallom, amint elfütyül a golyó a fülem mellett, és reccs! bezúzza a polgármester úr tükrét.

Valamennyien elszörnyedtek. Azt a szép tükröt! Valóban hihetetlen! És az urak rokonszenve Rougon hősiességétől a bekövetkezett szerencsétlenség felé fordult. A tükör valóságos szemlélyé változott, s úgy beszéltek róla egy negyedórán át, ki-kitörve, sajnálkozva, ellágyulva, mintha a szíven sebesült volna meg. Így rakta fel Pierre a koronát, amint tervezte is, erre a csodás kalandra. A sárga szalon újra megtelt hangos zsibongással. Újra elmondták egymásnak az imént hallott elbeszélést, s időnként kivált egy-egy úr a csoportból, hogy megérdeklődjön a három hőstől valamelyik vitatott tény hiteles történetét. A hősök aprólékos gonddal helyesbítették a tévedést: érezték, hogy szavaik a történelemnek szólnak.

Közben Rougon és két helyettese bejelentette, hogy már várják őket a városházán. Tiszteletteljes csönd lett. Méltóságos mosolyokkal köszöntötték egymást. Granoux majd szétrepedt, úgy fontoskodott: ő látta egyedül, hogy a felkelő meghúzta a ravaszt, és bezúrta a tükröt; ez úgy megduzzasztotta, hogy alig fért a bőrébe. Miközben elhagyták a szalont, olyan arckifejezéssel karolt bele Roudier-ba, mint egy hadvezér, akit összetört a fáradtság. Ezt mondta:

- Már harminchat órája talpon vagyok, s csak Isten a tudója, hogy mikor jutok ágyba!

Távozóban Rougon félrevonta Vuillet-t, és megmondta neki, hogy a rend pártja számít rá és a *Gazette*-re, jobban, mint valaha. Közölnie kell egy jó cikket, hogy megnyugtassák a közvéleményt és érdeme szerint bánjanak el avval a bűnöző bandával, amely átvonult Plassans-on.

- Legyen nyugodt! - válaszolta Vuillet. - A *Gazette* csak holnap reggel jelenne meg, de én kihozom ma estére.

Amikor már eltávoztak, a sárga szalon törzsvendégei még ott maradtak egy darabig, tereferéltek, mint a vénasszonyok, akiket egy elröppent kanári összecsődít a járdán. Ezek a visszavonult üzletemberek, olajkereskedők és sapkakészítők úsztak a tündérmese izgalmában. Ekkora megrázkódtatás még nem érte őket. Még mindig nem ocsúdtak fel, hogy közöttük akadhettek olyan hősök, mint Rougon, Granoux és Roudier. Végül, mivel fulladoztak a szalonban, s beleuntak, hogy egymásnak mesélik ugyanazt a történetet, heves vágy fogta el őket, hogy kikürtöljék a nagy újságot. Sorra eltünedeztek, valamennyit tüzelte a becsvágy, hogy ő legyen az első, aki mindent tud és mindent elmond. Félicité pedig magára maradva kihajolt az ablakon, és látta őket, amint elszélednek a Banne utcán, vadul hadonásznak, mint sovány, nagy madarak, izgalmat gyűjtve a városnak mind a négy sarkában.

Tíz óra volt. Plassans fölébredt, s az utcákon tolongott, elképedve a szárnyra kapó hírektől. Akik látták vagy hallották a felkelő sereget, valószínűtlen históriákat tálaltak föl, ellentmondtak egymásnak, vad feltevésekbe bocsátkoztak. Legtöbben azonban azt sem tudták, miről is van szó: ezek a város szélén laktak, és - mint afféle dajkamesét - tátott szájjal hallgatták a történetet a több ezernyi gonosztevőről, akik előzőnlőtték a várost és virradat előtt eltűntek, mint egy sereg kísértet. A legkétkedőbbek csak ennyit szóltak: „Ugyan, ugyan!” Némely részlet mégis igaznak bizonyult. Végül Plassans szentül hitte, hogy míg aludt, borzalmas vész vonult el a feje fölött, anélkül hogy érintette volna. Ez a félig-meddig felfogott szerencsétlenség az éjszaka árnyaitól s az egymásnak ellentmondó, különféle tudósításoktól olyan homályossá és kifürkészhetetlenül iszonyatossá vált, hogy még a legbátrabbak is beleborzongtak. Vajon ki háritotta el a csapást? Ez csodával határos. Már ismeretlen megmentőket emlegettek, azt beszélték, hogy egy maroknyi csapat férfi vágta le a sárkány fejét, részleteket azonban nem tudtak erről a szinte hihetetlen dologról.

Ekkor széledtek el a sárga szalon vendégei az utcákon, terjesztették a híreket, s minden kapu előtt újra elmondták ugyanazt a mesét.

A hír futótűzként terjedt. A történet néhány perc alatt végigszaladt az egész városon. Rougon neve szájról szájra szállt, az újjvárosban meglepett felkiáltások, az óvárosban dicsérő szavak kísérték. Az a gondolat, hogy itt állnak alprefektus és polgármester, postamester és adófelügyelő és bármiféle hatóságok nélkül, eleinte megdöbbenette a lakosságot. Elképedtek azon, hogy be tudták fejezni az álmukat, és fölébredhettek éppúgy, mint máskor, ámbar nem örködött fölöttük a fennálló kormányzat. Amikor csillapodott az első megdöbbenés, ellenállás nélkül vetették magukat a szabadítók karjába. A kevés republikánus a vállát vonogatta, hanem a kiskereskedők, a kistőkések és mindenféle konzervatívok áldották e szerény hősöket, akiknek vitézi tetteit az éj homálya takarta el. Amikor megtudták, hogy Rougon letartóztatta a saját testvérét, a magasztalás nem ismert határt. Brutust emlegették. A titok kipattanása, amitől Rougon annyira tartott, dicsőségére vált. Most, amikor csak éppen hogy oszladozott a félelem, egyhangú volt a lelkesedés. Rougont vita nélkül elfogadták szabadítójuknak.

- Gondoljátok el - mondogatták a gyávák -, mindössze negyvenegyen voltak!

Ez a negyvenegyes szám fölkaparta a várost. Így született Plassans-ban legenda a negyvenegy polgárról, akik háromezer felkelőt kaszaboltak le. Csupán az újjvárosban akadt néhány irigykedő lélek, dologtalan prókátor és kivénhedt katona, aki szégyellte, hogy átaludt egy ilyen éjszakát, s kétségeknek adott hangot. Végeredményben a felkelők maguktól is továbbállhattak. Nincs semmiféle bizonyítéka az ütközetnek, nincsenek sem holttestek, sem vérnyomok. Azoknak az uraknak igazán könnyű dolguk volt.

- Az ám, de a tükör, a tükör! - ismételték a fanatikusok. - Azt nem tagadhatják, hogy a polgármester úr tükre összetört. Menjenek, nézzék meg!

És valóban, egészen késő estig vonultak fel az emberek, ezerféle ürüggyel nyomakodtak be az irodába - az ajtaját Rougon egyébként is tárva-nyitva hagyta -, megálltak a tükör előtt, amelybe a golyó kerek lyukat ütött, a lyukból széles repedések futottak szét. Mindannyian ugyanazokat a szavakat mormolták:

- A teremtésit! Jókora ereje volt annak a golyónak!

És meggyőzve távoztak.

Félicité az ablakából gyönyörködve szívta magába ezeket a zajokat, a városból felszálló, dicsőítő és hálálkodó hangokat. Ebben az órában egész Plassans az ő férjével foglalkozik. Ő érzi, mint reszket alatta a két városnegyed, mint küldi feléje a közeli diadal reménységét. Ő, hogy eltíporja nemsokára ezt a várost, amelyet oly sokára gyűrt a talpa alá! Valamennyi sérelme újra megrohanta, az elszenvedett keserőségek megkettőzték a vágyát, hogy azonnal élvezze a gyönyört.

Otthagya az ablakot. Körülsétált a szalonban. Itt nyúltak feléjük az imént a kezek. Győztek. A polgárság a lábuk előtt hever. A sárga szalont megszentelt helynek érezte. A bicegő bútorok, a foszlott bársony, a légypiszoktól feketéllő csillár, mind ez a sok limlom olyan volt a szemében, mint a csatamezőn szanaszét heverő törmelék. Az austerlitz-i síkság nem indította volna meg ilyen mélységesen.

Amint újra az ablakba állt, megpillantotta Aristide-et, aki az alprefektúra előtti téren ögyelgett, s felfelé leskelődött. Intett neki, hogy jöjjön fel. Úgy látszik, a fiú csak erre a hívásra várt.

- Gyere be, no - szólt rá az anyja a lépcsőn, látva, hogy habozik. - Apád nincs idehaza.

Aristide félénknek látszott, mint a tékozló fiú. Majd négy éve nem lépte át a sárga szalon küszöbét. A karja még kötésben volt.

- Még mindig szenvedsz a kezeddél? - kérdezte gúnyosan Félicité.

A fiú elpirult, és zavartan felelte:

- Ó, már sokkal jobb. Majdnem teljesen meggyógyult.

Aztán abbahagyta, megbicsaklott a nyelve, nem tudta, mit mondjon.

Félicité a segítségére sietett.

- Hallottál már apád szép magatartásáról? - kezdte újra.

Aristide azt felelte, hogy az egész város erről beszél. Aztán helyreállt az egyensúlya, s visszavágott az anyjának, a szeme közé nézett, miközben hozzátette:

- Jöttem megnézni, hogy papa nem sebesült-e meg.

- Ugyan, ne számárkodj! - tört ki Félicité szokott hevességével. - Én a te helyedben nyíltan színt vallanék. Csalódtál, valld be, amikor összeálltál a rongyos republikánusaiddal. Ma pedig szívesen fáképnél hagynád őket, hogy csatlakozz hozzánk, akik erősebbek vagyunk. Nos, a házunk nyitva áll előtted!

Aristide azonban tiltakozott. A köztársaság hatalmas eszme. A felkelők pedig még felülkerekedhetnek.

- Ugyan, hagyj békében! - folytatta az öregasszony dühösen. - Félsz, hogy apád nem szívesen fogad. Én eligazítom a dolgot... Hallgass rám: most elmégy a lapodhoz, egy nap alatt összeállítasz egy számot, amely a legkedvezőbben fogadja az államcsínyt, holnap este pedig, mire ez a szám megjelent, visszajössz ide. Tárt karokkal fogadnak majd.

A fiatalember hallgatott.

- Érted? - folytatta az anyja halkabban és átforrósodott hangon. - A szerencsénkről van szó, a miénkről és a tiedről. Ne kezd újra a számárságaidat. Így is eléggé rossz hírbe keverted magad.

A fiatalember megmozdította a kezét. Caesar tehetett ilyen mozdulatot, amikor átkelt a Rubiconon. Így szóbelileg nem kötötte le magát. Amikor távozni készült, az anyja még hozzáfűzte, miközben keresgélte a kötés csomóját:

- De mindenekelőtt vegyük le ezt a rongyot. Ez már nevetséges, tudod?

Aristide hagyta. Amikor a selyemkendő lekerült a karjáról, szépen összehajtogatta, és zsebre tette. Aztán megölelte anyját, s elbúcsúzott:

- Viszontlátásra, holnap.

Rougon ezalatt hivatalosan birtokába vette a városházát. Mindössze nyolc városi tanácsnok maradt meg. A többiek, éppúgy, mint a polgármester és két helyettese, a felkelők kezében voltak. E nyolc úr - mind afféle Granoux-képességű ember - verejtékezett aggodalmában, míg ez utóbbi ecsetelte előttük a város válságos helyzetét. Hogy megértse az ember, milyen rémülten vetették magukat Rougon karjába, ismerni kellene azokat a jótét lelkeket, akikből némely kisváros tanácsnoki testülete összetevődik. Plassans-ban a polgármesternek hihetetlen tökfek voltak a keze alatt, mind afféle tehetetlen fejbólintó bábok. Mihelyt Garçonnet úr nem volt jelen, szükségképpen meg is akadt a városi gépezet, s a kezébe juthatott bárkinek, aki újra hatalmába tudta keríteni a szerkezetét. Most, hogy az alprefektus elhagyta a vidéket, a körülmények ereje folytán természetesen Rougon lett a város egyedüli és mindenható ura. Csodálatos válság volt ez: kezébe adta a hatalmat egy jellemtelen embernek, akinek egy nappal előbb száz frankot sem kölcsönzött volna egyetlen polgártársa sem.

Pierre első ténykedése az volt, hogy kihirdesse: az ideiglenes bizottság állandó ügyeletet tart. Azután hozzálátott a nemzetőrség újjászervezéséhez. Sikerült talpra állítania háromszáz embert. Szétosztották a fészerben maradt százkilenc puskát, s evvel százötvenre emelkedett a reakció által felfegyverzett emberek száma. A másik százötven nemzetőr jóakarátú polgárokból és Sicardot katonáiból tevődött össze. Amikor Roudier mint parancsnok meg szemlélte a kis sereget a városháza előtti téren, elkedvetlenedve tapasztalta, hogy a zöltségárusok mosolyognak a bajszuk alatt. Nem volt mindegyiküknek egyenruhája, s néhányan ugyancsak mulatságosan festettek fekete kalapban, szalonkabátban, puskával a vállukon. De végül is megvolt a jó szándék. Őrséget hagytak a városházán. A maroknyi sereg többi részét rajonként szétosztották a város különböző kapuihoz. Roudier magának tartotta fenn a nagykapui őrség parancsnokságát. Ez a hely volt a legnagyobb veszélynek kitéve.

Rougon e pillanatban nagyon erősnek érezte magát. Maga ment el a Canquoin utcába megkérni a csendőrséget, hogy maradjanak vesztve, és ne elegyedjenek semmibe. Egyébként kinyitatta a csendőrség kapuit, melyeknek kulcsait a felkelők magukkal vitték. Azonban egyedül akart diadalmaskodni, nem egyezett bele, hogy a csendőrök ellopják dicsősége egy darabját. Ha föltétlenül szüksége lesz rájuk, majd szólítja őket. S megmagyarázta nekik, hogy a jelenlétük talán izgatná a munkásokat, s csak súlyosbítaná a helyzetet. Az őrsparancsnok nagyon dicsérte az óvatosságát. Mikor Rougon megtudta, hogy sebesült van a kaszárnnyában, népszerűvé akarta tenni magát és látni kívánta. Rengade-ot találta a betegágyban, fél szemén kötés, hosszú bajusza kilógott a vászon alól. A kötelességteljesítésről szóló szép szavakkal vigasztalta a szitkozódó, fújtató félszeműt, akit az keserített, hogy sebesülése miatt ott kell hagynia a szolgálatot. Rougon megígérte, hogy orvost küld hozzá.

- Nagyon köszönöm, uram - válaszolta Rengade -, de látja, minden orvosságnál többet érne nekem, ha kitekerhetném a nyakát annak a nyomorultnak, aki kiütötte a szemem. Ó, megismerem én! Kis sovány, sápadt képű, egészen fiatal...

Pierre-nek eszébe jutott, hogy Silvère keze merő vér volt. Kissé visszahőkölt, mintha attól félne, hogy Rengade a torkának ugrik e szavakkal: „A te unokaöcséd vakított meg. Megállj, most megfizetsz érte!” S míg magában átkozta becestelen családját, ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy ha a bűnös kézre kerül, lesújt rá a törvény teljes szigora.

- Nem, nem, kár a fáradságért - felelt a félszemű. - Kitekerem én a nyakát.

Rougon igyekezett vissza a városházára. A délután különböző intézkedések kiadásával telt el. A kiáltványt egy óra felé ragasztották ki; kitűnő benyomást keltett. A végén a polgártársak jóindulatára hivatkozott, s azt a határozott ígéretet tartalmazta, hogy a rendet semmi sem zavarja többé. Alkonyatig az utcák valóban az általános megkönnyebbedés és a tökéletes bizalom képét nyújtották. A járdákon a kiáltványt olvasgató csoportok ezt mondogatták:

- Vége van. Nemsokára meglátjuk a felkelők üldözésére kiküldött csapatokat.

Olyan bizonyosra vették, hogy katonák vannak útban, hogy a Sauvaire sétány ráérői kimentek a nizzai útra a rezesbandát fogadni. Este csalódva tértek vissza, nem láttak semmit. Ekkor tompa nyugtalanság futott végig a városon.

A városházán az ideiglenes bizottság annyi üres szalmát csépett, hogy a tagjai, korgó gyomrral, saját locsogásuktól megijedve, újból rémüldözni kezdtek. Rougon vacsorázni küldte őket azzal, hogy este kilenc órára gyűljenek egybe. Éppen készült ő is elhagyni a szobát, amikor Macquart fölébredt, és dörömbölni kezdett börtöne ajtaján. Kijelentette, hogy éhes, majd az időt tudakolta, s mikor a bátyja megmondta, hogy öt óra, s átani gonoszszággal morgott, adva a nagy csodálkozót, hogy a felkelők neki korábbra ígérték, hogy visszajönnek,

és már jócskán késlekednek a kiszabadításával. Rougon adatott neki enni, aztán elment. Bosszantotta, hogy Macquart ilyen állhatatosan emlegeti a felkelő csapat visszajöttét.

Az utcán rossz érzés fogja el. Mintha megváltozott volna a város. Különös jelleget öltött: árnyak suhantak sebesen a járdákon, üresség és csönd honolt, s mintha az est beálltával a komor házak fölé szürke, lomha, konok félelem hullott volna, mint permetező eső. A nappali fecsegő bizakodás végzetesen torkollott ebbe az oktalan rettegésbe, a leszálló éj rémületébe. A lakosság kifáradt, torkig volt diadallal, annyi ereje maradt csupán, hogy a felkelők iszonyú megtorlásáról képzelegjen. Rougon beleborzongott ebbe a szétáradó rémületbe. Gyorsabban lépkedett, a torka elszorult. Amikor elhaladt a Récollet téren egy kávéház előtt, amely éppen akkor gyújtotta meg a lámpáit - az újváros kistökései gyűltek ott össze -, egy beszélgetés töredéke ütötte meg a fülét, és alaposan ráijesztett.

- Nos, Picou úr - mondta egy zsíros hang -, hallotta a hírt, a várt ezred nem érkezett meg.

- De hiszen nem is vártunk semmiféle ezredet, Touche úr - válaszolta egy éles hang.

- Már megbocsásson, hát nem olvasta a kiáltványt?

- Dehogynem. A plakátok azt ígéri, hogy a rendet erővel is biztosítják, ha szükséges.

- No látja, erővel, fegyveres erővel, természetesen.

- És mit szólnak ehhez az emberek?

- Hát, gondolhatja, félnek. Azt beszélik, hogy a katonák késlekedése nem természetes, s lehet, hogy a felkelők halomra gyilkolták őket.

Elszörnyedő kiáltás hangzott a kávéházból. Rougon-nak kedve lett volna bemenni és megmondani ezeknek a polgároknak, hogy a kiáltvány még csak említést sem tett semmiféle ezred érkezéséről, s hogy nem kell mindenfelét belemagyarázni a szövegbe, sem pedig effajta fecsegéseket terjeszteni. De úrrá lett rajta is a zavar, s már maga sem tudta bizonyosan, vajon nem számított-e ő is arra, hogy csapatokat küldenek; végül már meglepőnek találta, hogy valóban nem jelent meg egy szál katona sem. Nagyon nyugtalanul tért haza. Félicité élénk és bizakodó kedvében volt, s felfortyant, amikor látta, hogy a férjét felkavarják az efféle számárságok. A csemegénél vigasztalni kezdte.

- Ó, te mamlasz - mondta -, ha a prefektus megfélemezik rólunk, csak annál jobb! Saját magunk mentjük meg a várost. Bár látnám visszatérni a felkelőket, hogy puskalövésekkel fogadjam őket, magunkat pedig dicsőséggel borítsam... Ide figyelj: bezáratod a város kapuit, aztán pedig nem fekszel le, jársz-kelsz mindenfelé egész éjjel. Ezt később a javadra írák.

Pierre egy kissé vidámabban tért vissza a városházára. Kellett is a bátorság, hogy szilárd maradjon a kollégái sirámai közepette. Az ideiglenes bizottság tagjai úgy hozták a ruhájukban a rettegést, mint ahogy az esőszagot hozza magával az ember zivataros időben. Valamennyien azt erősítették, hogy számítottak egy ezred kiküldésére, s azt kiáltották, hogy jóra való polgárokat nem lehet így kiszolgáltatni a demagógia dühének. Pierre, hogy békét teremtsen, szinte megígérte másnapra az ezredjüket. Aztán ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy mindjárt bezáratja a kapukat. Erre megkönnyebbültek. Nemzetőrök mentek tüstént minden kapuhoz azzal a parancsal, hogy kétszer fordítsák meg a kulcsot a zárban. Amikor visszatértek, több tanácsstag bevallotta, hogy most már igazán sokkal nyugodtabb. Mikor pedig Pierre közölte, hogy a város válságos helyzete kötelességükké teszi, hogy a helyükön maradjanak, akadtak, akik előkészületeket tettek, hogy az éjszakát egy karosszékben töltsék. Granoux kis selyempipkát tett a fejére, óvatosságból hozta magával. Tizenegy óra tájban az urak fele ott szunyókált Garçonnet úr íróasztala körül. Akik még nyitva tartották a szemüket, hallgatva a

nemzetőrök ütemes lépteinek a visszhangját az udvaron, azok arról ábrándoztak, hogy ők a bátrak, s kitüntetik őket. Az íróasztalon álló nagy lámpa világította meg ezt a különös éjjeli őrséget. Rougon mintha szundikált volna. Hirtelen fölkel, és Vuillet-ért küldött. Most jutott eszébe, hogy még meg sem kapta a *Gazette*-et.

A könyvárus harapós kedvében volt.

- Nos? - kérdezte tőle Rougon, miközben félrevonta. - Hát a cikk, amit megígért? Nem láttam a lapot.

- Ezért zavart fel? - válaszolt Vuillet dühösen. - Az ördögbe is! A *Gazette* nem jelent meg. Nincs kedvem leöletni magam holnap, ha visszajönnek a felkelők.

Rougon kényszeredett mosollyal felelte, hogy hál' istennek nem ölnek le senkit. Éppen ezek miatt a nyugtalanságot keltő, kósza álhírek miatt tett volna a szóban forgó cikk jó szolgálatot az igaz ügynek.

- Meglehet - vágott vissza Vuillet -, de a legigazabb ügy a jelen pillanatban az, hogy az ember a nyakán tartsa a fejét.

És kaján rosszindulattal tette hozzá:

- Én pedig azt hittem, hogy ön valamennyi felkelőt megölte. Túl sokat hagyott belőlük, semhogy kockáztassam az életem.

Rougon, mikor magára maradt, elbámult ennek az egyébként alázatos és hízog embernek a lázadásán. A viselkedése gyanús volt neki. De nem volt ideje magyarázatot keresni. Alig nyúlt el újból a karosszékében, amikor belépett Roudier. Borzalmasan csörömpölt egy hatalmas szablyával, amely az övéen fityegett, és a combját verdeste. Az alvók rémülten riadtak fel. Granoux azt hitte, riadót vernek.

- Mi? Mi az? Mi történt? - kérdezte, s gyorsan zsebre vágta a fekete selyemsipkát.

- Uraim - nyögte ki Roudier zihálva, s esze ágában sem volt szónoki köntörfalazással élni -, azt hiszem, felkelő banda közeledik a városhoz.

E szavakat döbrent csend fogadta. Egyedül Rougon-nak volt annyi ereje, hogy megszólaljon:

- Látta őket?

- Nem - válaszolt az egykori kötöttáru-kereskedő -, de furcsa zajokat hallunk a mezőről. Az egyik emberem azt állítja, hogy látta, amint tüzek futnak végig a Garrigues oldalában.

Az urak mindannyian sápadt képpel, némán meredtek egymásra.

- Visszatérek az őrhelyemre - folytatta. - Támadástól tartok. Vigyázzanak önök is.

Rougon utána akart futni, hogy többet is megtudjon, de Roudier már messze járt. Annyi bizonyos, hogy a bizottságnak nem volt kedve újra elaludni. Furcsa zajok! Tüzek! Támadás! És mindez az éjszaka kellős közepén! „Vigyázzanak!” - könnyű ezt mondani, de mit lehet itt tenni? Granoux kis híján azt a taktikát javasolta, amely előző nap is bevált: elbújni, megvárni, míg a felkelők átvonulnak Plassans-on, s aztán diadalmenetet tartani a kihalt utcákon. Pierre-nek - szerencsére - eszébe jutottak a felesége tanácsai, s azt mondta, hogy Roudier csalódhattott, s a legjobb lenne személyesen meggyőződni a dologról. Egyesek fintorgatták az arcukat, de miután megállapodtak, hogy fegyveresek kísérik majd a bizottságot, nagy elszánással valamennyien lementek. Odalént csak egynéhány embert hagytak meg, körülvették magukat mintegy harminc nemzetőrrel, s úgy vágtak neki az alvó városnak. Csupán a háztetőkön lesikló holdfény nyújtotta hosszúra a lomha árnyakat. Hiába mentek végig a várfalak mentén

egyik kaputól a másikig, kilátás nem nyílt, nem láttak és nem hallottak semmit. Mondották ugyan a nemzetőrök egyik-másik őrhelyen, hogy furcsa hangok szállnak a mező felől a zárt kapukon át, ők azonban hiába hegyezték a fülüket, mindössze valami távoli mormogást hallottak, Granoux felismerni vélte benne a Viorne zúgását.

Mindamellett továbbra is bujkált bennük a nyugtalanság. Már éppen indultak vissza a városházára nagy gondterhelten, miközben úgy tettek, mintha mit sem törődnének az üggyel, és nagyban szidták Roudier-t, hogy gyáva, és rémképeket lát. Ekkor Rougonnak, aki szeretete volna tökéletesen megnyugtatni a barátait, az az ötlete támadt, hogy elébük tárja a síkságot több mérföld messzeségben. Elvezette a kis csapatot a Szent Márk negyedbe, és bezörgetett a Valqueyras-palotába.

A gróf már a zavargások első perceiben elutazott corbières-i kastélyába. A palotában csak Carnavant márki tartózkodott. Tegnap óta bölcsen félreállott, nem mintha félt volna, hanem mert restellte, hogy Rougon-nal együtt lássák a zavarosban halászni, éppen a döntő órában. Pedig égette a kíváncsiság. Be kellett zárkóznia, hogy oda ne fusson megbámulni a sárga szalon intrikáinak csodálatra méltó látványát. Amikor egy inas jött jelenteni az éj közepén, hogy több úr keresi odalent, nem tudta tovább türtőztetni magát, fölkelt és lesietett.

- Kedves márki - szólította meg Rougon, bemutatva a városi bizottság tagjait -, egy szívességre kérnénk önt. Beengedne bennünket a palota kertjébe?

- Természetesen - válaszolta a márki meglepetten -, magam vezetem oda önöket.

S útközben elmondatta magának az esetet. A kert teraszban végződött, ahonnan be lehetett látni a síkságot. Ezen a helyen leomlott a várfalnak egy széles szárnya, s kitérült a végtelen látóhatár. Rougon előre tudta, hogy ez pompás figyelőhely lesz. A nemzetőrök a kapuban maradtak. A bizottság tagjai beszélgetve értek a terasz korlátjához, rákönyököltek, ekkor azonban az elébük táruló szokatlan látvány elnémította őket. Messze a Viorne völgyében, e mérhetetlen szakadéokban, amely nyugatra hasadt a Garrigues lánca és a Seille vonulata között, úgy hömpölygött a holdfény, mint egy sápadt fényfolyam. Imitt-amott facsoportok és komor sziklák kis szigetei és földnyelvei merültek föl a ragyogó tengerből. S amint kanyargott a Viorne, a folyónak egyik-másik csücske előbukkant s fényes fegyverként csillant meg az égből rászitáló finom ezüstporban. Óceán volt ez, világmindenség, amelyet végtelenné tágított az éj, a hideg s a titkos félelem. Az urak eleinte nem hallottak és nem láttak semmit. Fények és távoli hangok reszkettek az égen: belekábultak, a szemük káprázott. Granoux éppenséggel nem volt költői lélek, mégis megragadta a téli éj derűs békéje, s így suttogott:

- Milyen gyönyörű éjszaka, uraim!

- Világos, hogy Roudier álmodott - mondta Rougon enyhe megvetéssel.

A márki azonban hegyezte finom fülét: - Ejnye - szólalt meg sima hangján -, hallom a vészharangot.

Lélegzetüket visszafojtva hajoltak valamennyien a könyöklőre. És halkan, kristályos tisztsággal szállt föl a síkságról egy harang távoli csengése. Ezt nem tagadhatták az urak. Bizony, a vészharang szólt. Rougon azt állította, felismeri Béage harangját. A falu jó mérföldnyire fekszik Plassans-tól. Azért mondta ezt, hogy megnyugtassa kollégáit.

- Hallgassák csak - szólt közbe a márki -, ez Saint-Maur harangja.

S a látóhatár másik pontja felé mutatott. Valóban, másik harang is panaszkodott a tiszta éjszakában. Majd nemsokára tíz harang, húsz harang kétségbeesett kongását hallották, amint fülük hozzászokott a sötétből áradó zúgáshoz. Baljós segélykiáltások szálltak mindenfelől,

elhalón, mint a haldoklók hörgése. Csakhamar zokogott az egész síkság. Az urak már nem csúfolódtak Roudier-n. A márki kaján örömét lelte a rémítgetésükben, és készségesen elmagyarázta nekik e nagy harangozás okát.

- Ezek - mondotta - a szomszédos falvak. Most gyülekeznek, hogy virradatkor megtámadják Plassans-t.

Granoux a szemét meresztgette.

- Nem láttak semmit? - kérdezte hirtelen. - Ott lenn.

Senki sem nézelődött; az urak lehunyták a szemüket, hogy jobban halljanak.

- Ni, nézzék csak! - folytatta egy kis szünet után. - A Viorne-on túl, ott a fekete tömeg mellett.

- Én már látom - felelte Rougon kétségbeesve. - Tüzet gyújtanak ott.

Fellobogott egy másik tűz is, majdnem közvetlen szemben az elsővel, majd egy harmadik, aztán egy negyedik. Vörös foltok jelentek meg végig a völgyön, csaknem egyenlő közökben, mint valami gigantikus utca lámpái. A hold sápasztó fényében úgy terültek szét, mint a vértócsák. Ez a bús kivilágítás végképp lesújtotta a városi bizottságot.

- A teremtésit! - mormolta a márki a leggúnyosabb mosolyával. - Jelt adnak egymásnak a gazfickók.

És nagy kedvesen összeszámolta a tüzeket, mint mondotta, azért, mert tudni akarja, hogy körülbelül hány emberrel lesz dolguk „Plassans vitéz nemzetőreinek”. Rougon kétségeket akart támasztani: a falvak csak azért fognak fegyvert, hogy csatlakozzanak a felkelő sereghez, nem a város ellen intéznek támadást. Az urak azonban döbrent hallgatással juttatták kifejezésre, hogy megvan a maguk véleménye, és nem kérnek a vigasztalásból.

- Most meg a Marseillaise-t hallom - szólalt meg Granoux fakó hangon.

Ez is igaz volt. Egy csapat a Viorne folyását követve alighanem éppen a város alatt vonulhatott el ekkor. Oda-odaverődött hozzájuk csengő élességgel a kiáltás: „Fegyverre, honfiak! Polgárok és ifjak!” Borzalmas éjszaka volt. Az urak ott töltötték az éjt a terasz korlátjára könyökölve, megdermesztette őket a rettenetes hideg, de nem tudtak elszakadni ettől a síkságtól, amelyet egészen felrázott a vészharang s a Marseillaise, és lángba borított a jeladások fénye. Szemük betelt e vérvörös lángokkal teleszórt, fénylő tengerrel, zúgó füllel hallgatták a bizonytalan morajlást; káprázó érzeik végül rémítő dolgokat láttattak és hallattak velük. A világ minden kincséért el nem hagyták volna a helyüket. Ha hátat fordítanak, azt képzelik, hogy egész hadsereg van a sarkukban. Mint némely gyáva ember, látni akarták ők is a közeledő veszélyt, bizonyára azért, hogy a kellő pillanatban kereket oldjanak. Ezért hajnaltájban, amikor nyugovóra tért a hold, s előttük csak fekete mélység tátongott, irtózatossá lett úrrá rajtuk. Azt képzeltek, láthatatlan ellenség veszi körül őket, kúszik a sötétben, hogy bármely pillanatban a torkuknak ugorjék. Minden zörrenésben embereket gyanítottak: tanácskoznak a terasz tövében, mielőtt megmásznák a falat. És sötétség, mindenfelé sötétség, amibe hiába meresztgetik szorongó tekintetüket. A márki - mintegy vigaszképpen - így szólt hozzájuk gúnyos hangján:

- Ne nyugtalankodjanak már! Megvárják azok a napkeltét.

Rougon szitkozódott. Érezte, hogy újra hatalmába keríti a félelem. Granoux teljesen megöszült. Végre halálos lassúsággal felderengett a hajnal. Kínos pillanat volt ez is. Az urak arra számítottak, hogy az első fénysugárnál hadirendbe sorakozott sereget pillantanak meg a város előtt. S a nap épp ezen a reggelen mászott olyan lomhán a látóhatár szélén. Előrenyújtott

nyakkal, kimeredő szemmel kémlelték a sejtelmes fehérségeket. S az oszladozó homályban szörnyű alakok rémlettek föl előttük, a síkság vértóvá változott, a sziklák a hullámok tetején úszó hullákká, a facsoportok pedig fenyegetően meredő zászlóaljakká váltak. Majd amikor az erősödő fény elhalványította e rémeket, olyan sápadtan és szomorúan kelt fel a nap, olyan komor búval, hogy még a márki szíve is összeszorult. Felkelőt egyet sem láttak, az utak szabadok voltak, a szürkébe borult völgy azonban sivár és rideg volt, mint zsványok tanyája. A tüzek már kialudtak, a harangok zúgtak még. Nyolc óra tájban Rougon mindössze egy néhány főt számláló kis csoportot pillantott meg, amely a Viorne mentén távolodott.

Az urak majd meghaltak a hidegtől és a kimerültségtől. Mivel nem láttak közvetlen veszélyt, elhatározták, hogy néhány órára lepihennek. Egy nemzetőrt otthagytak őrszemnek a teraszon, s ráparancsoltak, hogy azonnal értesítse Roudier-t, mihelyt valami bandát vesz észre a távolban. Granoux-t és Rougont összetörték az éjszaka izgalmai, s mivel szomszédok voltak, hazatámogatták egymást.

Félicité a legnagyobb gondossággal fektette le a férjét. „Szegény cicám”-nak nevezte, egyre mondogatta, hogy nem kell mindjárt rémképeket látni, jóra fordul majd minden. Az ura azonban csak a fejét rázta, most komolyan félt. Félicité tizenegy óráig hagyta aludni. Majd miután evett, szelíden kituszkolta, értésére adva, hogy végig kell járnia az útját. Rougon a városházán a bizottságnak mindössze négy tagját találta, a többiek kimentették magukat. Valóban betegek voltak. A rémület reggel óta már hevesebben süvített a város felett. Az urak nem tudták magukban tartani a Valqueyras-palota teraszán töltött emlékezetes éjszaka történetét. Cselédjeik serényen hordták a híreket szanaszét, felékesítve drámai részletekkel. Ekkorra már történelmi ténnyé vált, hogy Plassans dombjairól kannibálokat láttak a síkságon, amint ugrándoza falták fel foglyaikat, boszorkányok járták a táncot az üstök körül, amelyekben gyerekek főttek, s végtelen sorokban vonultak fel a haramiák, a holdfényben villogó fegyvereikkel. Beszélték azt is, hogy a harangok maguktól kongatták a vészt a vigasztalan ürbe, azt pedig határozottan állították, hogy a felkelők felgyújtották a környező erdősegeket, s az egész vidék lángokban áll.

Kedd volt, a plassans-i hetivásár napja. Roudier azt hitte, kötelessége kitárni a kapukat, hogy beengedje azt a néhány parasztasszonyt, aki zöldséget, vaját és tojást szokott hozni. Mihelyt összeült a városi bizottság, amely most már elnökkel együtt mindössze öt tagból állt, kinyilatkoztatta, hogy ez megbocsáthatatlan könnyelműség volt. Ámbár a Valqueyras-palota teraszán hagyott őrszem semmit nem látott, a várost zárva kell tartani. Ekkor Rougon elrendelte, hogy a városi kikiáltó egy dobos kíséretében menjen végig az utcákon, hirdesse ki a városban az ostromállapotot, s adja tudtul a polgároknak, hogy aki elhagyja a várost, az nem térhet többé vissza. A kapukat fényes nappal hivatalosan bezárták. Ez a rendszabály, amelyet a nép megnyugtatósára adtak ki, végsőkéig fokozta a rémületet. Mi sem lehetett furcsább, mint hogy egy város lelakatolja és elrekeszelje magát fényes nappal, a tizenkilencedik század kellős közepén.

Plassans szorosra vonta maga körül várfalai repedezett övét, s úgy elrekeszelte magát, mint egy ostromlott erőd, ha támadás közeleg. Halálos aggodalom telepedett a komor házakra. A város központjában óráról órára puskaropogást véltek hallani a külvárosok felől. Semmiről nem tudtak semmit, pince mélyén voltak, befalazott üregben, s aggódva várták a szabadulást vagy a kegyelemdőfést. A környéken kóborló felkelő bandák két nap óta elvágtak minden összeköttetést. Plassans bennrekedt abban a zsákutcában, ahová épült. El volt vágva Franciaország többi részétől. Úgy érezte magát, mintha lázadó tartomány kellős közepén állna: körülötte kongott a vészharang, harsogott a Marseillaise, zúgott minden, mint a megáradt folyó. A magára hagyott és borzongó város olyan volt, mint a győzteseknek ígért zsákmány, s

a Sauvaire sétálóit egyszer borzadály, máskor reménység kerítette hatalmába, aszerint, hogy a Nagykapuban felkelők zubbonyát vagy katonák uniformisát vélték észrevenni. Omlatag falú börtönében alprefektúra nem vívott még ennél gyötrelmesebb haláltusát.

Két óra felé az a hír terjedt el, hogy az államcsíny megbukott, a herceg-elnök a vincennes-i várbörtönben van, Párizs a legvadabb demagógok kezébe került, Marseille-t, Toulont, Draguignant s az egész délvidéket a győztes felkelő sereg tartja megszállva. A felkelők estére érkeznek meg, és kiirtják Plassans-t.

Ekkor küldöttség ment a városházára, hogy szemére hányja a városi bizottságnak a kapuk bezárását, amivel csak ingerlik a felkelőket. Rougon azt sem tudta már, hol áll a feje, s ereje végső megfeszítésével védte a rendeletét. Ezt a kétszeres kulcsforgatást egyik legbölcsebb közigazgatási ténykedésének érezte, talált is meggyőző érveket a védelmére. De belezavarták, faggatták, hol vannak a katonák, hol van a megígért ezred. Ekkor hazugsághoz folyamodott, kereken kijelentette, hogy az égvilágon semmit sem ígért. Ennek a legendás ezrednek a távolléte volt a pánik fő oka. A lakosok annyira vágytak rá, hogy megálmodták a közeledtét. A jól értesültek pontosan megjelölték az útnak azt a pontját, ahol a katonákat lemészárolták.

Négy órakor Rougon, Granoux kíséretében, a Valqueyras-palotába ment. Kisebb csoportok, amelyek Orchères-be vonultak a felkelők után, még fel-feltűntek messze a Viorne völgyében. A várfalakon egész nap utcakölykök mászkáltak, polgárok kukucskáltak ki a lőrésen. Ezek az önkéntes őrszemek állandó rettegésben tartották a várost, mert hangosan számlálták a csoportokat, amelyek megannyi zászlóaljja dagadtak. Azt hitte ez a gyáva népség, hogy a lőrésen át valamiféle általános mészárlás előkészületeit látja. Este, éppúgy, mint előző nap, metszőbben süvöltött a rettegés.

Mikor visszatértek a városházára, Rougon és az elmaradhatatlan Granoux belátták, hogy a helyzet tűrhetetlen. Távollétükben a bizottságnak egy újabb tagja tűnt el. Már csupán négyen voltak. Érezték, mennyire nevetségesek, amint sápadt képpel, órákon át szótlánul bámulják egymást. Kegyetlenül féltek attól is, hogy még egy éjszakát töltsenek a Valqueyras-palota teraszán.

Rougon komolyan kijelentette, hogy mivel a dolgok állapota változatlan, nincs értelme továbbra is készenlétben maradni. Ha valami súlyos esemény adódik, majd értesítik őket. És szabályszerű tanácsi határozattal Roudier-ra ruházta át közigazgatási teendőit. Szegény Roudier visszaemlékezett, hogy valamikor nemzetőr volt Párizsban Lajos Fülöp idején, s most buzgón örködött a Nagykapuban.

Pierre, a házak árnyékában osonva, lógó orral ért haza. Érezte, hogy körötte Plassans az ellenségévé válik. Hallotta, hogy a csoportokba verődött emberek haragos és megvető szavakkal emlegetik a nevét. Támolyogva, verejtékező halántékkal ment föl a lépcsőn. Félicité némán, megdöbbsent arccal fogadta. Kezdte őt is elhagyni a reménység. Egész álmviláguk roskadozott. Ott álltak szemtől szembe a sárga szalonban. Hanyatlóban volt a nap, a piszkos téli nap, amely szennyos foltokkal vont be a nagy-lombminta, narancsszín papirost. Soha nem volt még a szoba ennyire kopott, mocskos és szégyellni való. És ebben az órában magukra maradtak. Nem volt már velük a tegnapi udvaroncok hódoló hada. Egy nap elegendő volt, hogy legyőzze őket, éppen abban a pillanatban, amikor már győzelemről zengtek. Ha holnap sem változik a helyzet, a játszma elveszett. Félicité tegnap még az austerlitzi síkra gondolt, míg a sárga szalon limlomjait nézegette, most pedig, hogy ilyen komornak és sivárnak látta, az átkozott waterlooi mezők jutottak eszébe.

Aztán, minthogy a férje semmit sem szólt, gépiesen az ablakhoz ment, ahhoz az ablakhoz, amelyből gyönyörködve szívta magába egy egész alprefektúra tömjénillatát. Számos csoportot vett észre odalent a téren. Behúzta a zsalukat, látva, hogy több fej a házuk felé fordul. Félt, hogy kifütyülik. Róluk beszéltek; előre megérezte.

Hangok szálltak fel a sötétből. Egy ügyvéd csaholt olyan hangon, mintha diadalmas perbeszédét tartaná.

- Hát nem megmondtam? A felkelők maguktól álltak odább. És nem fogják kikérni a negyvenegyek engedélyét, hogy visszajöjjenek. A negyvenegyek! Nem rossz! Voltak azok, azt hiszem, kétszáz is.

- Dehogyan - szólalt meg egy gazdag üzletember, olajkereskedő és nagy politikus -, nem voltak talán még tízen sem. Elvégre nem is harcoltak, különben láttuk volna reggel a vért. Én, aki most önökkel beszélek, én magam mentem el a városházára, hogy megnézzem a dolgot. Olyan tiszta volt az udvar, mint a tenyerem.

Egy munkás, aki odaszerénykedett a csoporthoz, hozzátette:

- Nem kellett nagy ész hozzá, hogy elfoglalják a városházát. Be sem volt zárva a kapuja.

Kacagás kísérte a szavait, s ezen felbátorodva, így folytatta:

- Tudjuk mi, kik azok a Rougonék! Hitvány alakok.

Ez a sértés szíven találta Félicitét. A nép hálátlansága elkésérítette, mert végül már maga is hinni kezdett a Rougonok küldetésében. Hívta a férjét. Azt akarta, hogy leckét kapjon a tömegek állhatatlanságából.

- Vagy ott van a tükrük is - folytatta az ügyvéd. - Mekkora zajt csaptak avval a szerencsétlen törött tükörrel! Tudják, ez a Rougon még képes volt azért beledurrintani, hogy a harc látszatát keltse.

Pierre visszafojtotta a fájdalom kitörését. Már a tükrében sem hisznek! Legközelebb még azt fogják állítani, hogy nem is hallotta elfütyülni a golyót a füle mellett. Szertefoszlik Rougonék legendája, semmi nem marad a dicsőségükből. De még nem értek véget a kinszenvedései. Az összecsendült emberek olyan dühösen acsarkodtak rájuk, amilyen buzgón tegnap áradoztak róluk. Egy hajdani sapkakészítő, egy hetvenéves aggastyán, akinek a műhelye valamikor az óvárosban volt, a Rougonék múltját kezdte firtatni. A gyöngülő emlékezet habozásával, tétován beszélt a Fouque-birtokról, Adelaïde-ről s valami csempésszel való viszonyáról. Ahhoz eleget mondott, hogy a pletykának újabb tápot adjon. A beszélgetők közelebb húzódtak egymáshoz. Csirkefogók, tolvajok, szegyetelen bajkeverők: ilyen szavak szálltak a zsaluig, amely mögött Pierre és Félicité félelmet és haragot verejtékezett. A téren végül Macquart-on kezdtek szánakozni. Ez volt az utolsó döfés. Tegnap Rougon még Brutus volt, sztoikus lélek, aki érzelmeit feláldozta a hazának. Mára Rougon aljas törtető lett, aki földre teperte szegény fivérét, s a testét lépcsőnek használta, hogy arról kapaszkodjék a szerencse szekérére.

- Hallod ezt, hallod ezt? - nyögte Pierre elfulladt hangon. - Jaj, a hitványok! Megölnek bennünket. Ezt ki nem heverjük soha.

Félicité dühösen dobolt ideges ujjaival a zsalugáteren s így felelt:

- Hadd beszéljenek! Ha újra felülkerekedünk, majd meglátják, kivel van dolguk. Tudom én, honnan fúj a szél! Az újváros neheztel ránk.

Jól sejtette. Rougonék hirtelen népszerűtlensége néhány ügyvéd műve volt. Ezek nagyon sérelmezték, hogy egy teljesen műveletlen volt olajkereskedő, kinek az üzlete a csőd szélén

állt, ilyen fontos szerepet játszó. A Szent Márk negyed két napja szinte halott volt. Csak az ő- és az újvárosban volt élet. Ez utóbbi arra használta föl az általános rémületet, hogy a sárga szalont megrágalmazza a kereskedők és munkások előtt. Roudier és Granoux kitűnő emberek, tisztos polgárok, akiket ezek a bajkeverő Rougonék becsaptak. De majd kinyílik a szemük. Hát nem Isidore Granoux úrnak kellett volna beülnie a polgármesteri székbe, ahelyett hogy ez a hordóhasú, ez az ágrólszakadt koldus telepedjék oda? Ebből indultak ki az irigykedők, hogy utána szemére vethessék Rougonnak közigazgatási ténykedéseit, amelyek csak egynapos múltra tekinthettek vissza: nem kellett volna megtartania a régi városi tanácsot; nagy ostobaságot követett el, hogy bezáratta a kapukat; az ő butasága okozta, hogy őt tanácsstag tüdőgyuladást kapott a Valqueyras-palota teraszán, és így tovább, kifogyhatatlanul. Már a republikánusok is kezdtek mozgolódni. Rebesgették, hogy a külvárosi munkások rohama várható a városháza ellen. A reakció végsőket vonaglott.

Míg reményei egymás után összeomlottak, Pierre-nek eszébe jutott egynéhány támogató, akikre adandó alkalommal számíthat még.

- Nem ma este kell jönnie Aristide-nek kibékülni? - kérdezte.

- De igen - válaszolta Félicité. - ígért nekem egy szép cikket. Az *Indépendant* nem jelent meg...

A férje azonban ezzel a kérdéssel szakította félbe:

- Nini, csak nem ő jön az alprefektúráról?

Az öregasszony éppen csak odapillantott.

- Visszatette a kötést! - tört ki belőle.

Aristide csakugyan bedugta megint a kezét a kendőjébe. A császárság kátyúba jutott, a köztársaság azonban még nem ült diadalt, ő pedig tanácsosnak vélte, újra beöltözni a csonka szerepébe. Sunyítva ment át a téren, föl sem emelve a fejét, majd bizonyára veszélyes és kompromittáló szavakat hallhatott meg a csoportokból, mert sietve eltűnt a Banne utca sarkán.

- No, ez sem fog feljönni - mondta keserűen Félicité. - Vereséget szenvedtünk... Még a saját gyermekeink is cserbenhagynak minket!

Becsapta az ablakot, hogy ne lásson és ne halljon többet. S miután lámpát gyújtott, csüggedten, étvágytalanul ültek vacsorához, tányérjukon hagyva a falatjaikat.

Néhány órájuk volt mindössze, hogy határozzanak valamit. Reggelre maguk alá kell gyűrniük Plassans-t, hogy kegyelemért esdekелjen, hacsak nem akarnak lemondani a megálmodott szerencséről. A megbízható hírek tökéletes hiánya volt az egyedüli oka aggodalmaskodó tétovázásuknak. Világos gondolkodásával Félicité ezt csakhamar belátta. Ha megtudhatnák, hogyan végződött az államcsíny, akkor vagy vakmerően lépnének föl, és csak azért is kitartának a megmentő szerepében, vagy pedig a lehető leggyorsabban igyekeznének elfeledtetni szerencsétlen hadjáratukat. Csakhogy nem tudtak semmi bizonyosat, azt sem tudták, hol áll a fejük, hideg verejték verte ki őket a gondolatra, hogy egyetlen kockára teszik föl szerencséjüket, minthogy az eseményekről semmit sem tudnak.

- S ez a pokolfajzat Eugène nem ír nekem! - tört ki Rougon fellobbanó elkeseredéssel. Nem gondolt rá, hogy kiszolgáltatja feleségének levelezése titkát.

Félicité azonban úgy tett, mintha nem hallotta volna. A férje kitörése mélyen megdöbbenette. Csakugyan, miért nem ír Eugène az apjának? Ahogy előzőleg olyan hűségesen értesítette a bonapartizmus ügyének sikereiről, most is sietnie kellett volna, hogy tudassa vele Lajos

herceg győzelmét vagy vereségét. A pusztá óvatosság is azt tanácsolta volna, hogy közölje a hírt. A hallgatása nem jelenthet mást, mint hogy a győztes köztársaság a trónkövetelő után őt is a vincennes-i börtönbe juttatta.

Félicité szinte megdermedt. A fia hallgatása megölte végső reménységét is.

Ebben a pillanatban hozták a *Gazette*-et. Még egészen friss volt.

- Mi az - kérdezte Pierre elképedve -, Vuillet megjelenteti a lapját?

Fölszakította a szalagot, olvasni kezdte a vezércikket, s mire végzett vele, falfehéren görnyedt össze a székén.

- Itt van, olvasd - mondta, odanyújtva az újságot Félicitének.

Fennhéjázó és hallatlanul heves cikk volt a felkelők ellen. Ennyi epe, ennyi hazugság és szenteskedő aljasság nem folyt még író tollból. Vuillet elmondta az elején, hogyan jutott be a csapat Plassans-ba. Igazi remekmű volt. Maga előtt látta az ember, amint „ezek a zsványok, ezek az akasztófavirágok és börtöntöltelékek” előzönlök a várost, „pálinkától, kéjelgéstől és fosztogatástól részegen”, aztán bemutatta őket, amint „fitogtatják istentelenségüket az utcák során, vad kiáltozással rémítgetik a lakosságot, csak erőszakoskodva és gyilkolva mindenütt”. Lejjebb a városházi jelenet és a hatóságok letartóztatása kegyetlen tragédiává kerekedett: „Ekkor torkon ragadták a legnagyobb tiszteletben álló férfiakat, a polgármestert, a nemzetőrség vitéz parancsnokát, a postamestert, e jámbor hivatalnokot, és miként Jézusnak, töviskoszorút nyomtak a fejükbe ezek a nyomorultak, és arcul köpdösték őket.” A Miette-nek és vörös köpenyének szentelt szakasz lírai magasságokba szárnyalt. Vuillet tíz-husz vérvörös lányt is látott: „És ugyan ki nem látott e szörnyetegek között vörösbe öltözött undok teremtések? Bizonyára azoknak a vértanúknak a vérében hemperegtek meg, akiket ezek a gonosztevők útközben legyilkoltak. Zászlókkal hadonásztak, s az utcasarkokon mindenki szeme láttára engedték át magukat az egész csürhe fertelmes öleléseinek.” És Vuillet bibliai hévvel fűzte hozzá: „A köztársaságnak elválhatatlan kísérője a prostitúció és az öldöklés.” Ez csupán az első része volt a cikknek. Az elbeszélés befejeztével erőteljes szónoklatba fogott a könyvtáros, megkérdezte, vajon az ország meddig tűri még „e vadállatok gyalázatát, akik nem tisztelnek sem vagyont, sem embert”. Felhívással fordult valamennyi derék polgártársához, mondván, hogy a további elnézés egyértelmű lenne a felbátorítással, s akkor a felkelők majd arra vetemednek, hogy „anyja karjából ragadják el a lányt s a férje karjából a hitvest”. Végezetül, egy kegyes szólam után, amelyben kinyilatkoztatta, hogy a gonoszok kiirtása Isten akarata, megfűjta a harsonát: „Azt mondják, hogy a nyomorultak újból a kapuink előtt állnak. Rajta! Ragadjunk puskát valamennyien, és irtsuk őket, mint a kutyákat! Engem ott fognak látni az első sorban, boldog leszek, ha megszabadíthatom a földet az effajta férgekétől.”

Ez a cikk, amelyben a vidéki újságírás lompossága ocsmány körmondatokba bújt, elképesztette Rougont. Ezt nyöszörögte, amikor Félicité az asztalra tette a *Gazette*-et.

- Ó, a szerencsétlen! Ez méri ránk az utolsó csapást. Azt fogják hinni, hogy én sugalltam ezt a kirohanást.

- De hiszen - szólalt meg Félicité elgondolkodva -, nem azt mondtad-e reggel, hogy semmiképpen nem volt hajlandó megtámadni a republikánusokat? Megrémítették a hírek, s ahogy mondtad, sápadt volt, mint a halál.

- Hát igen, nem értem az egészet. Amikor nógattam, még azt is a szememre hányta, hogy nem öltem meg valamennyi felkelőt... Tegnap kellett volna megírnia a cikkét, ma tönkretesz bennünket.

Félicité azt sem tudta, hová legyen a nagy csodálkozástól. Vajon mi üthetett ebbe a Vuillet-be? El sem tudott képzelni mulatságosabb látványt, mint az, hogy ez a csökött egyházfi puskával a kezében lövöldöz Plassans falairól. Bizonyára rejlik itt valami indítóok, ami elkerüli a figyelmét. Vuillet sokkal szemérmetlenebbül szitkozódik, sokkal olcsóbban árusítja a bátorságát, semhogy a felkelő sereg csakugyan ennyire közel lehetne a város kapuihoz.

- Gonosz ember ez, mindig mondtam - folytatta Rougon, mikor újra elolvasta a cikket. - Talán csak nekünk akart ártani. Én meg nagy jámborul ráhagytam a posta igazgatását.

Ez volt a fénysugár. Félicité felugrott, mint akinek hirtelen világosságot gyújt a fejében egy gondolat. Főköttöt tett a fejére, vállára kendőt vetett.

- Hát te hová mégy? - kérdezte a férje csodálkozva. - Elmúlt már kilenc óra is.

- Te csak fekjüdj le - válaszolta az asszony kissé nyersen. - Beteg vagy, pihend ki magad. Aludj, míg vissza nem jövök. Majd fölkeltelek, ha szükséges, és beszélgetünk.

Már el is ment, fürgén, mint szokott. Futott a postára. Egyszerre betoppant az irodába, ahol Vuillet még dolgozott. Amikor megpillantotta az asszonyt, bosszús mozdulatot tett.

Vuillet soha nem volt még boldogabb. Mióta vézna ujjával beleturkálhatott a napi postába, mélységes gyönyörűséget érzett, akár valami kíváncsi pap, aki kéjjel ízlelgeti előre bűnbánó leányainak vallomásait. A sekrestyék valamennyi alattomos kíváncsiskodása, valamennyi kósza fecsegése ott csengett-bongott a fülében. Bedugta hosszú, fakó orrát a levélsomóba, szerelmesen nézegette kancsal szemével a címzéseket, kihallgatta a borítékok titkát, mint ahogy a fiatal abbék vájkálnak a szűz lányok lelkében. Se vége, se hossza nem volt a gyönyörűségeknek, a csiklandozó kísértéseknek. Előtte feküdt Plassans ezernyi titka. Megérinthette az asszonyok tisztességét, a férfiak szerencsáját, csupán a pecséteket kellett feltörnie, hogy ugyanolyan jól értesült legyen, mint a székesegyház fővikáriusa, aki a város előkelőségeinek tudja a titkait. Vuillet egyike volt azoknak a fagyos és szúrós, félelmetes pletykálkodóknak, akik mindenről tudnak, mindent meghallgatnak, s csak azért adják tovább a híreket, hogy ezáltal az embereket tönkretegyék. Gyakran álmodott is arról, hogy könyékig vájkál a levelesládában. Az ő számára a postamester irodája tegnap óta vallásos homályba és titokzatosságba burkolt nagy gyóntatószékké vált, ahol félig ájultan szívta magába a levelekből kiszivárgó rekedt suttogásokat és borzongó vallomásokat. A könyvtárus egyébként tökéletes szemérmetlenséggel üzte kisdud játékait. Az a válság, amelyet kiállott az ország, büntetlenséget biztosított számára. Ha egyik levél késik valamicskét, a másik meg teljesen elkallódik, az azoknak a nyomorult republikánusoknak a bűne lesz, akik a vidéken portyáztak, és elvágták az összeköttetést. A kapuk bezárása egy pillanatra meghökkentette, de megegyezett Roudier-val, hogy a napi posta szabadon bejöhessen, és a városháza megkerülésével egyenest őhozzá jusson.

Tulajdonképpen csak egynéhány levelet bontott fel. Az érdekeseket. Sekrestyés szimatja elárulta, hogy ezek olyan újságokat tartalmaznak, amelyekről hasznos lesz mindenki másnál hamarabb tudomást szereznie. Azután beérte azzal, hogy egy fiókba süllyessze azokat a leveleket - későbbre hagyva a szétküldésüket -, amelyek feltűnést kelthetnének, s megfoszthatnák őt attól az érdemtől, hogy bátor volt akkor, amikor az egész város reszketett. A kegyes férfiú tökéletesen felismerte a helyzetet, amikor a posta igazgatását választotta.

Amikor Rougonné belépett, éppen óriási halom levélben és hírlapban válogatott, nyilván azzal az ürüggyel, hogy osztályozza őket. Fölemelkedett, s alázatos mosolyával széket tolt elé. Vörös szemhéjai nyugtalanul pislogtak. Félicité nem ült le. Nyersen mondta:

- Ide a levelet.

Vuillet elkerekítette a szemét, nagy ártatlan képpel.

- Miféle levelet, drága hölgyem? - kérdezte.

- Azt a férjemnek szóló levelet, amelyet ma reggel kapott kézhez... Gyerünk, Vuillet úr, sietek.

S amikor az hebegni kezdett, hogy ő nem tud róla, nem látott semmit, s hogy ez igazán elképesztő, Félicité - tompa fenyegetéssel a hangjában - újra megszólalt:

- Párizsi levél, Eugène fiamtól. Bizonyára tudja, miről beszélek, ugye?... Majd megkeresem magam.

S ezzel úgy tett, mintha bele akarna nyúlni az íróasztalt elborító különféle csomagokba. Vuillet erre sürgősen kijelentette, hogy majd ő rögtön megnézi. Persze, rosszul látják el a szolgálatot! Meglehet, hogy tényleg van itt ilyen levél. Ha van, meg is találják. De ő esküszik, hogy színét sem látta. Beszéd közben sürgött-forgott az irodában, fölforgatta az összes papírokat. Majd a fiókokat s a dobozokat kezdte nyitogatni. Félicité közönyösen várakozott.

- Szavamra, igaza van, itt egy önöknek szóló levél! - kiáltott fel végül Vuillet, kihúзва néhány papírt egy dobozból. - Jaj, ezek az átkozott alkalmazottak, kihasználják a helyzetet, és semmit sem csinálnak úgy, ahogy kell!

Félicité átvette a levelet, és figyelmesen megvizsgálta a pecsétjét. Láthatólag a legkevésbé sem törődött azzal, hogy az efféle vizsgálódás sértő lehet Vuillet-re nézve. Tisztán látta, hogy már felbontották a borítékot. A könyvtáros még gyakorlatlan volt; sötétebb viaszt használt, amikor újból lepecsételte a levelet. Félicité felnyitotta a borítékot, s közben gondja volt rá, hogy sértetlenül hagyja a pecsétet: alkalomadtán bizonyítékkul szolgálhat. Eugène azt közölte néhány szóban, hogy az államcsíny sikere tökéletes. Győzelemről áradozott. Párizst megfélézték, a vidék meg se moccan. Szüleinek nagyon szilárd magatartást tanácsolt a részleges felkeléssel szemben, amely a délvidéket nyugtalanítja. Azzal zárta levelét, hogy szerencsájuk meg van alapozva, ha nem ingadoznak.

Rougonné a zsebébe tette a levelet, és lassan leült, szembenézve Vuillet-vel. Ez, mint aki nagyon el van foglalva, lázasan folytatta a válogatást.

- Ide figyeljen, Vuillet úr - mondta neki az asszony.

S mikor amaz felpillantott, így folytatta:

- Játsszunk nyílt kártyával, jó? Rosszul teszi, hogy árulásra készül. Pórus járhat. Ha ahelyett, hogy felbontaná a leveleinket...

Vuillet tiltakozott, kijelentette, hogy meg van sértve. Ám Félicité higgadtan folytatta:

- Tudom. Ismerem az ön iskoláját. Nem vallja be úgysem... Na, ne vesztegessük a szót hiába. Milyen érdekből szolgálja ön az államcsínyt?

S amikor amaz még mindig az ő tökéletes becsületét emlegette, Félicité végül is kijött a sodrából.

- Hát azt hiszi, hogy ennyire ostoba vagyok?! - tört ki. - Olvastam a cikkét... Sokkal jobban tenné, ha szót értene velünk.

Erre Vuillet, anélkül hogy bármit is beismerne, kertelés nélkül bevallotta, hogy azt szeretné, ha a kollégium az ő vevője lenne. Egykor ő látta el ezt az intézményt iskolakönyvekkel. De kitudódott, hogy suba alatt trágár irodalmat ad el a diákoknak, olyan tömegben, hogy a polcok csak úgy roskadoztak a szeméremsértő képek és könyvek alatt. Akkoriban kis híján még a

rendőrséggel is meggyűlt a baja. Azóta csak arra vágyakozott dühödt irigységgel, hogy újra beférközzék az igazgatóság kegyeibe.

Félicitét, úgy látszik, meglepte ez a szerény kívánság. Ezt kifejezésre is juttatta. Leveleket felbontani, börtönt kockáztatni azért, hogy eladjon egynéhány szótárt!

- Nos - felelte Vuillet fanyarul -, ez évi négy-ötezer frankos üzlet. Én nem ábrándozom az elérhetetlenről, mint bizonyos személyek.

Félicité nem vette magára a célzást. Több szó nem esett a felbontott levelekről. Szerződést kötöttek, amelynek értelmében Vuillet kötelezi magát, hogy nem ver dobra egyetlen hírt sem, és nem tolakodik előtérbe, feltéve ha Rougonék biztosítják számára a kollégium vásárlásait. Félicité, mikor eljött tőle, még a lelkére kötötte, hogy jobban már ne kompromittálja magát. Elég, ha a leveleket visszatartja, s csak harmadnap osztja szét.

- Micsoda csirkefogó! - mormolta, amikor kiért az utcára, s eszébe sem jutott, hogy az imént éppen ő tartotta vissza a postát.

Lassú léptekkel, elgondolkozva ment visszafelé. Még kerülőt is tett a Sauvaire sétányon át, szinte hogy több ideje legyen kényelmesen gondolkozni, mielőtt hazatérne. A sétány fái alatt Carnavant úrral találkozott, aki az éjszakát használta fel, hogy körülszaglásson a városban, anélkül hogy hírbe keverné magát. A plassans-i papság, amelynek nem volt ínyére a nyílt cselekvés, az államcsíny kihirdetése óta megőrizte legteljesebb semlegességét. A császárságot kész ténynek tekintette, s most leste az órát, amikor új irányban kezdheti el megint évszázados ármánykodásait. A márki mint ügynök ezentúl hasznavehetetlenné vált, és csupán egyre volt még kíváncsi: tudni akarta, hogyan végződik a felfordulás, és hogyan játsszák végig Rougonék a szerepüket.

- Te vagy az, kicsim? - kérdezte, felismerve Félicitét. - Meg akartalak látogatni. Összegabalyodnak az ügyeid.

- Dehogy. Jól megy minden - válaszolta Félicité gondolataiba merülve.

- Annál jobb. Majd elmesélsz nekem mindent, ugye? Be kell vallanom, szörnyen ráijesztettem a múlt éjjel a férjedre és kollégáira. Ha láttad volna, milyen mulatságos látványt nyújtottak a teraszon, míg a völgy minden kis bokrában egész felkelő bandát láttattam velük!... Megbocsátasz nekem?

- Sőt megköszönöm - válaszolta élénken Félicité. - Úgy rájuk kellett volna ijesztenie, hogy belepusztuljanak. A férjem alattomos tökfej. Ugyan jöjjön el valamelyik délelőtt, ha egyedül leszek.

S már ment is tovább szapora léptekkel, mintha elhatározásra bírta volna találkozása a márkival. Egész apró lénye kérlelhetetlen akaratot sugárzott. Most végre bosszút áll Pierre-en a titkolózásaiért, megalázza, és egyszer s mindenkorra biztosítja, hogy maga lesz az úr a házban. Nélkülözhetetlen színpadi fogás lesz ez a komédia: jó előre élvezte benne a pokoli csúfolódásokat, s tervét a sértett asszony ravaszkodásaival érlelgette.

Pierre-t ágyban találta; aludt, mint akit agyonverték. Félicité odatartotta egy pillanatig a gyertyát, szánakozó tekintettel nézett a duzzadt arcra, amelyen időnként könnyű remegések futottak át. Majd leült az ágy fejéhez, levette a főkötőjét, összekócolta a haját, kétségbeesett arckifejezést öltött, és jó hangosan zokogni kezdett.

- Na, mi bajod, miért sírsz? - kérdezte Pierre felriadva.

Félicité nem válaszolt, még keservesebben kezdett sírni.

- Felelj, az isten szerelmére! - folytatta a férje, akit megrémített ez a néma kétségbeesés. - Hová mentél? Láttad a felkelőket?

Az asszony intett, hogy nem. Aztán elhaló hangon rebegte:

- A Valqueyras-palotából jövök. Carnavant úrtól akartam tanácsot kérni. Jaj, szegény barátom, minden elveszett.

Pierre fölült az ágyán. Nagyon sápadt volt. Nyitott ingéből kilátszó bikanyakát és petyhüdt húsát megduzzasztotta a félelem. Magába roskadva ült a kibontott ágy közepén, fehéren és sírósan, mint egy kínai porcelán figura.

Félicité folytatta:

- A márki azt hiszi, hogy Lajos herceg megbukott. Tönkrementünk. Egy garasunk sem lesz soha.

Ekkor, ahogy a gyávák szoktak, Pierre kitört. A márki a hibás, a felesége a hibás, az egész családja a hibás. Törődött is ő a politikával! Carnavant úr és Félicité hajszozták bele ezekbe a hülyeségekbe.

- Én mosom kezeimet! - kiabálta. - Ti ketten csináltátok az ostobaságot. Hát nem lett volna sokkal okosabb csendesen éldegélni a pénzecskénkből? Te, te akartál mindig uraskodni. Látod, hová juttattál minket!

Egészen elvesztette a fejét, már nem emlékezett, hogy ugyanolyan mohónak mutatkozott ő is, mint a felesége. Csak féktelen vágyat érzett most, hogy másokat vádolva a kudarcért, könnyítsen a haragján.

- És különben is - folytatta -, hát boldogulhattunk olyan gyerekekkel, mint ezek? Eugène cserbenhagy a döntő pillanatban, Aristide sárba rántott bennünket, s még az a mamlasz Pascal is hírbe hoz minket, míg játssza az emberbarátot, a felkelőket kísérgetve... S ha meggondolom, hogy mi koldusbotra jutottunk, csak hogy ők gimnáziumba járhassanak!

Elkeseredésében olyan szavakat használt, mint egyébként soha.

Félicité látva, hogy megáll lélegzetet venni, csendesen így szólt:

- Elfelejtéd Macquart-t.

- Ó, igen, elfelejtem - folytatta még dühösebben -, itt van még ez is, ha csak rágondolok, kiugrom a bőrömből!... De ez még nem minden. Ott van az a kis Silvére, tudod, a múltkor este láttam az anyámnál, merő vér volt a keze, kiszúrta egy csendőr szemét. Nem szóltam róla neked, nehogy megijesszelek. Mit szólsz hozzá: egyik unokaöcsém a bíróság előtt. Jaj, micsoda familia!... Macquart pedig annyi borsot tört az orrunk alá, hogy szerettem volna szétloccsantani a fejét a minap, amikor puska volt nálam. Igen, azt szerettem volna...

Félicité hagyta, hadd apadjon az ár. A férje szemrehányásait angyali szelídséggel fogadta, lehajtotta a fejét, mint valami bűnös, és közben csak úgy sugárzott befelé. Viselkedésével még sarkallta is Pierre-t, őrvöngésig tüzelte. S amikor elfogyott szegény ember hangja, Félicité megbánást színlelve nagyokat sóhajtott, majd megszólalt vigasztalan hangon:

- Mihez fogunk, teremő Isten, mihez fogunk!... Úszunk az adósságban.

- A te hibád! - kiáltotta még Pierre ereje végső megfeszítésével.

Rougonék csakugyan fünek-fának tartoztak. A közeli siker reményében teljesen elveszítették a mértéket. 1851 elejétől kezdve annyira megfélekeztek magukról, hogy a sárga szalon törzsvendégeit estéről estére szörpökkel, puncsal, apró süteményekkel, teljes vacsorákkal

traktálták, miközben ittak a köztársaság pusztulására. Pierre ezenfelül még a vagyona negyedrészt is a reakció rendelkezésére bocsátotta, hogy hozzájáruljon a puskák és töltények költségeihez.

- A pástétomsütő számlája legalább ezer frank - folytatta nyájas hangon Félicité -, s talán kétannyival tartozunk a likőrösnek. Aztán itt van a hentes, a pék, a gyümölcsárus...

Pierre nem volt se holt, se eleven. Félicité megadta neki a kegyelemdöfést is:

- Arról a tízezer frankról nem is szólok, amelyet a fegyverekre adtál.

- Én, én - hebegte Pierre -, engem megcsaltak, megraboltak. Az a hülye Sicardot rántott bele ebbe, esküdözött, hogy a Napóleonok győzni fognak. Én azt hittem, kölcsönadom a pénzt. De vissza is veszem a pénzem ettől a vén tökfilkótól.

- Ugyan! Nem látsz te abból egy vasat sem - szólt a felesége vállat vonva. - Viseljük a háború terhét. Mire kifizetünk mindent, még betevő falatunk sem marad. Szép kis hadjárat, mondhatom! Majd mehetünk lakni az óváros valamelyik odújába.

Az utóbbi mondat gyászosan csengett. Életük fölött megkondult a halálharang. Pierre maga előtt látta az óvárosi viskót, amelynek a képét a felesége felidézte. Hát ott fog elpusztulni egy szurtos vackon, miután egész életében bőséges és könnyen elérhető élvezetekre vágyott? Hiába lopta meg az anyját, hiába nyúlt bele a legpiszkosabb ügyekbe, hiába hazudozott éveken át. A császárság nem fizeti meg az adósságait, pedig csak ez a császárság menthette volna meg a tönkrejutástól. Kiugrott az ágyból, egy szál ingben, üvöltve:

- Nem! Puskát fogok! Inkább öljenek meg a felkelők!

- Ezt is megteheted holnap vagy holnapután - felelt rá Félicité nagy lelki nyugalommal -, mert a felkelők nincsenek már messze. Így is, úgy is vége lesz a dolognak.

Pierre megdermedt. Úgy érezte, mintha hirtelen egy nagy vödör hideg vízzel öntötték volna nyakán. Lassan visszafeküdt, s az ágy melegében elkezdett sírni. Ez a hájas ember könnyen sírva fakadt, csöndesen, kiapadhatatlanul, patakozott szeméből a könny, minden erőlködés nélkül. Elkerülhetetlen lelki folyamat zajlott le benne. Ádáz dühe lemondásba, gyermeki nyöszörgésbe csapott át. Félicité már várta ezt a válságot, s most felvillant benne az öröm, hogy férjét ilyen puhának, ilyen üresnek és megalázottnak látja. De maga továbbra is néma volt, és vigasztalanul alázatós. A hosszú hallgatás után ez a beletörődés, ennek a szótlan csüggedésbe merült asszonynak a látványa végleg megkeserítette Pierre könnyeit.

- Beszélj hát! - esdekelt. - Gondolkozzunk együtt. Hát igazán nincs menekvés?

- Nincs. Tudhatod - hangzott a válasz. - Te magad vázoltad az előbb a helyzetet. Nem várhatunk segítséget senkitől. Még a gyerekeink is elárultak.

- Akkor hát menekülünk... Akarod, hogy elhagyjuk Plassans-t az éjjel, azonnal?

- Menekülni? Kedves barátom! Hiszen akkor holnap rólunk beszélne az egész város... És arra nem emlékszel, hogy bezárattad a kapukat?

Pierre kínlódott. Agyát a végsőkéig csigázta. Aztán, mint aki megadja magát, könyörgő hangon suttogta:

- Könyörgök, te eszelj ki valamit. Még semmit sem mondtál.

Félicité felemelte a fejét, és úgy tett, mintha meg volna lepve, majd a teljes tehetetlenség mozdulatával felelte:

- Buta vagyok én ehhez. Nem értek én a politikához, te mondtad százszor is.

S amikor a férje zavartan, lesütött szemmel hallgatott, lassan, szemrehányás nélkül így folytatta:

- Nem avattál be a dolgaiba, ugye? Semmiről sem tudok, s tanácsot sem tudok neked adni... Egyébként jól is tetted, az asszonyokban olykor nem áll meg a szó, ezerszer többet ér az, ha a férfiak egyedül kormányozzák a hajót.

Olyan finom gúnnyal beszélt, hogy a férje nem érezte meg, milyen kegyetlenül csúfolódik, csupán a lelkiismeret furdalta erősen. Egyszerre gyónni kezdett. Beszélt Eugène leveleiről, elmagyarázta a terveit, a magatartását, bőbeszédűen, mint aki a lelkiismeretét vizsgálja, s a megmentőhöz esdekel. Minduntalan félbeszakította magát, hogy megkérdezze: „Te mit tettél volna a helyemben?” Fel-felkiáltott: „Ugye igazam volt, nem tehettem másként?” Félicité egyetlen bólintásra sem méltatta. Hallgatta ridegen és komoran, mint egy bíró. Roppant gyönyörűség töltötte el: végre a markában van ez az alattomos tökfű; úgy játszhat vele, mint macska a papírlabdával; s ez még tartja is a kezét, hogy ő bilincsbe verje.

- De várj csak - mondta a férje, fürgén kiugorva az ágyból -, elolvastatom veled Eugène leveleit. Mindjárt jobban ítéled meg a helyzetet.

Félicité hasztalan igyekezett visszatartani az inge csücskénél fogva, a férje szétteregette a leveleket az éjjeliszekrényen, visszafeküdt, s teljes oldalakat olvasott fel, kényszerítve őt is, hogy pillantson beléjük. Az asszony elnyomott egy mosolyt, szánakozni kezdett szegény emberen.

- Nos hát - mondta a férje gondterhelten, amikor befejezte -, most már mindent tudsz. Most sem látod, milyen módon menekülhetnénk meg a tönkremenéstől?

Félicité még nem válaszolt. Úgy látszott, mélyen gondolkodik.

- Te okos nő vagy - folytatta Pierre, hogy hízelegjen neki. - Tévedtem, amikor titkolóztam előtted, ezt elismerem.

- Ne beszéljünk többet erről - felelte az asszony. - Szerintem ha volna benned annyi bátorság...

S hogy a férje mohón nézett rá, félbeszakította magát, és mosolyogva kérdezte:

- De megígéred-e, hogy többé nem bizalmatlankodol velem? És mindent elmondasz nekem? És nem teszel semmit anélkül, hogy tanácsot kérnél tőlem?

A férje megesküdött. Elfogadta a legkeményebb feltételeket is. Ekkor Félicité is lefeküdt. Már nagyon fázott, odahúzódott Pierre mellé, és halk hangon, mintha meghallhatnák őket, részletesen elmagyarázta haditervét. Szerinte arra van szükség, hogy a rettegés szele még hevesebben süvítson Plassans-ban, Pierre pedig hősi magatartást tanúsítson az agyonrémtől lakosok között. Valami titkos előérzet azt súgja neki - mondotta -, hogy a felkelők még messze vannak. Különben is, a rend pártja előbb-utóbb felülkerekedik, Rougonék pedig elnyerik jutalmukat. A megmentő szerepe után nem megvetendő a mártír szerepe sem. Olyan ügyesen, olyan meggyőzően beszélt, hogy a férje, akit eleinte meglepett tervének egyszerűsége - hiszen csak elszántan kellett viselkedni -, végül csodálatos taktikát látott benne, és megígérte, hogy aszerint fog eljárni, s a lehető legnagyobb bátorságot tanúsítja.

- De el ne felejtöd, hogy én mentelek meg - suttozta az öregasszony hízelkedve. - Hálás leszel?

Megcsókolták egymást, és jó éjszakát mondtak. Valósággal megfiatalodott e sóvárgástól égő két öreg. De nem aludt el egyikük sem. Egy negyedóra múlva Pierre, aki a mécses kerek foltját bámulta a mennyezeten, megfordult, és egészen halk hangon közölte a feleségével a gondolatát, amely épp akkor fogamzott meg az agyában.

- Ó, nem, nem - mormolta Félicité megborzadva. - Ez nagyon kegyetlen lenne.

- A csudába is - folytatta a férje -, azt akarod, hogy a lakosság megrémüljön!... Majd komolyan vennének, ha megtörténnék, amit mondtam neked...

Később, amint a terve kikerekedett, fölkiáltott:

- Föl lehetne használni Macquart-t... Így meg is lehetne szabadulni tőle.

Úgy látszott, Félicitét gondolkodóba ejti ez az ötlet. Latolgatta a dolgot, habozott, s zavart hangon dadogta:

- Talán igazad van. Majd elválík... Végül is nagy szamarak volnánk, ha furdalna a lelkiismeret: ez most élet-halál kérdése a számunkra... Bízd rám. Holnap meglátogatom Macquart-t. Meglátom, lehet-e szót érteni vele. Te vitába szállnál vele, s mindent elrontanál... Jó éjszakát, aludj jól, szegény fiacskám... Majd véget ér minden bajunk.

Újra megcsókolták egymást, s elaludtak. És az a kerek fényfolt a mennyezeten halálra rémült, kitágult szemként meredt ezekre a sápadt, alvó polgárookra, akik bünt izzadtak a takarójuk alatt, s álmukban azt látták, hogy a szobájukban véreső hull, és a kövér cseppek aranyakká változnak a padlón.

Másnap kora hajnalban Félicité elment a városházára, ellátva Pierre jó tanácsaival, hogy bejusson Macquart-hoz. Egy kendőben magával vitte a férje nemzetőri egyenruháját. Az őrhelyen egyébként csak néhány embert látott, aludtak, mint a bunda. A kapus - az ő feladata volt a fogoly élelmezése - felment, hogy kinyissa a cellává átalakított öltözőfülkét. Utána nyugodtan visszaballagott.

Macquart már két nap és két éjjel volt bezárva a fülkébe. Böven volt ideje gondolkozni. Amikor kialudta magát, először órákig dühöngött tehetetlen haragjában. Legszívesebben betörte volna az ajtót, ha arra gondolt, hogy a bátyja a szomszéd szobában terpeszkedik. Megfogadta magában, hogy saját kezűleg fojtja meg, mihelyt a felkelők kiszabadítják. Estére azonban, amint sötétedett, lecsillapodott, s már nem keringett dühöden a szűk szobácskában. Magába szívta az enyhe illatot, kellemes érzés áradt el benne, s elzsongította az idegeit. Garçonnet úr dúsgazdag, kényes és kellemes ember volt, s ezt a kis fészket roppant eleganciával rendeztette be. A dívány puha és meleg volt. Illatszerek, kenőcsök, szappanok ékeskedtek a márványmosdón. A halványodó napfény kéjes puhasággal áradt a mennyezetről, mint hálófülkében a függőlámpa világossága. Ebben a muskotályillatú, fáradt és kábult levegőben, amely megüli az öltözőszobákat, Macquart azzal a gondolattal aludt el, hogy ezek a pokolra való gazdagok „mégiscsak igen boldogok”. Magára húzta a takarót, amelyet kapott. Ott hentergett reggelig, fejét, hátát, karját nyugtatva a párnákon. Mikor kinyitotta a szemét, az ablaknyíláson vékony napsugár siklott be. Nem kelt föl a díványról. Melege volt. Míg körüljártatta a szemét, gondolkozott. Arra gondolt, hogy neki soha nem lesz ilyen fészke, ahol tisztálkodjék. Különösen a mosdó kötötte le a figyelmét. Nem nagy dolog tisztának lenni - elmélkedett - ennyi tégellyel meg fiolával. Keserűen gondolt elrontott életére. Az jutott eszébe, hogy talán rossz útra tévedt. Nem jár haszonnal, ha az ember a koldusokkal tart. Nem kellett volna dühösködnie, inkább értett volna szót Rougonékkal. Aztán elvetette ezt a gondolatot. Rougonék gonosztevők, megrabolták őt. A dívány puha melege azonban ismét ellágyította, tétova sajnálkozást keltett benne. Végeredményben a felkelők elhagyják. Ostobán

megveretik magukat. Végül arra a következtetésre jutott, hogy a köztársaság szemfényvesztés. Ezeknek a Rougonéknak szerencsájuk van. S földézte hasztalan gonoszkodásait, alattomos küzdelmét. Senki sem támogatta a családból: sem Aristide, sem Silvère bátyja, még maga Silvère sem, aki ostoba fejvel lelkesedik a republikánusokért, és nem viszi majd soha semmire. És most: felesége meghalt, gyerekei elhagyták, megdögölhet egyedül egy sarokban, egy garas nélkül, mint egy kutya. Hát igen, el kellett volna adnia magát a reakciónak. Miközben erre gondolt, a mosdóra pislogott, heves vágy fogta el, hogy odamenjen megmosni a kezét egyfajta szappanporral, amely kristálydobozban állt. Macquart-nak, mint valamennyi naplopónak, akit egy nő vagy a saját gyermekei tartanak el, fodrászízlése volt. Bár cafatokban lógott rajta a nadrág, szívesen locsolgatta magát illatos olajjal. Órákig elidőzött a borbélyánál, elbeszélgetett a politikáról, s az megigazította a haját is két beszélgetés között. A kísértés nagyon erős lett: Macquart odaállt a mosdó elé. Megmosta a kezét, az arcát, megfésülködött, beillatosította és tökéletesen rendbe szedte magát. Kipróbált minden üveget, minden szappant és port. De legnagyobb öröme abban telt, hogy a polgármester törülközőibe törülközhetett; puhák, vastagok voltak, beléjük temette nedves arcát, boldogan szívta belőlük a gazdagság illatait. Majd miután bepomádézta magát, és kellemes érzés bizsergett benne a feje búbjától a lába ujjáig, újra elnyúlt a díványon, megfiatalodva, békülékeny gondolatokkal telve. Még mélyebb megvetést érzett a köztársaság iránt, mióta beledugta az orrát Garçonnet úr üvegcséibe. Az a gondolata támadt, hogy talán még nem késő kibékülni a fivérével. Fontolgatta, hogy mit kérjen az árulásért. Rougonék elleni haragja még rágódott a szívéen, de most olyan pillanatai egyikében volt, amikor az ember csöndesen hanyatt fekszik, s kemény igazságokat vág a saját fejéhez, szidja magát, hogy, akár legdédelgetettebb gyűlölködései árán is, nem kapart ki egy csöndes kis vackot magának, hogy meghempergesse benne lelki és testi hitványságát. Estefelé Antoine elhatározta, hogy másnap hívhatja a bátyját. Amikor azonban másnap reggel megpillantotta a belépő Félicitét, tüstént tudta, hogy szükség van rá. Résen volt.

Hosszan, körmönfontan, végtelen ügyességgel folyt az alkudozás. Eleinte csak úgy általában panaszkodtak egymásnak. Félicitét meglepte, hogy a lakásán rendezett vasárnapi durva jelenet után Antoine-t szinte udvariasnak találja. Szelíd szemrehányással beszélt vele. Sajnálkozott, hogy gyűlölségek bomlasztják a családokat. De hát Antoine olyan dühödten rágalmazta és üldözte a bátyját, hogy az a szegény Rougon egészen magánkívül volt.

- Ugyan, ugyan, a bátyám sohasem viselkedett testvérként velem szemben - felelte Macquart fojtott heveséssel. - Hát segített rajtam? Hagyta volna, hogy felforduljak az odúmban... Amikor jó volt hozzám, emlékszik, ugye, a kétszáz frank idejében, azt hiszem, nem lehet a szememre vetni, hogy rágalmaztam volna. Mindenfelé hangoztattam, hogy milyen jószívű.

Ez világosan ezt jelentette:

„Ha tovább is pénzeltetek volna, kedves lettem volna hozzátok, és támadás helyett segitettem volna nektek. Ti tehettek róla. Meg kellett volna vásárolnotok.”

Félicité jól megértette, mert így válaszolt:

- Tudom. Maga keménységgel vádol bennünket, mert azt hiszik rólunk az emberek, hogy jólétben élünk. Csakhogy csalódnak, kedves testvér: mi szegény emberek vagyunk. Sohasem tehattuk magáért azt, amit a szívünk sugallt.

Egy pillanatig habozott, majd folytatta:

- Ha nagyon kellene, valami súlyos helyzetben, tudnánk áldozatot vállalni. De szegények vagyunk, igazán nagyon szegények!

Macquart a fülét hegyezte. „A markomban vannak”- gondolta. Ekkor, mintha elengedné a füle mellett a sógornője burkolt ajánlatát, panaszos hangon kiteregette a nyomorát, elmesélte a felesége halálát, gyerekei szökését. Félicité pedig az országot megrázó válságról beszélt. Azt állította, hogy a köztársaság teljesen tönkretette őket. Szó szót követett, s végül már átkozta a korszakot, amelyben testvérnek testvért kellett bebörtönöznie. A szívük vérezne, ha a törvény nem engedné el az áldozatát! Elejtette a „fegyház” szót is.

- Csak próbálják meg - mondta nyugodtan Macquart.

De Félicité tiltakozott:

- Inkább a véremmel váltanám meg a család becsületét. Csak azért mondom ezt, hogy bebizonyítsam: mi nem hagyjuk el magát... Azért jöttem, hogy segítséget nyújtsak a szökéséhez, kedves Antoine.

Egy pillanatig farkasszemet néztek, a tekintetükkel tapogatták egymást, mintha összemérnék az erejüket.

- Feltétel nélkül? - kérdezte végül Antoine.

- Minden feltétel nélkül - válaszolta Félicité. Melléült a díványra, s határozott hangon folytatta:

- Sőt ha akar szerezni egy ezres bankót, mielőtt átmenne a határon, abban is segítségére lehetek.

Újra csend lett.

- Hát, ha tiszta az ügy - mormolta Antoine, s látszott, hogy gondolkodik. - Tudja, nem akarom beleártani magamat a maguk mesterkedéseibe.

- De hiszen nincsenek itt mesterkedések - viszonzta Félicité, s mosolygott a vén csirkefogó aggodalmain. - Mi sem egyszerűbb ennél: most azonnal kimegy ebből a szobából, elrejtőzik az anyjánál, ma este pedig összeszedi a barátait, és újra elfoglalja a városházát.

Macquart nem tudta eltitkolni mély megdöbbenését. Nem értette a dolgot.

- Azt hittem - szólalt meg -, hogy maguk győztek.

- Jaj, most nincs időm magyarázkodni - felelt az öregasszony kissé türelmetlenül. - Elfogadja, vagy nem fogadja el?

- Nos hát, nem. Nem fogadom el... Meg kell fontolnom. Ezer frankért bolond lennék elszalasztani talán egy egész vagyont.

Félicité fölállt.

- Ahogy tetszik, kedvesem - mondta hidegen. - Magának csakugyan fogalma sincs a helyzetről. Eljön hozzám, hogy vén nyomorultnak becsméreljen, s amikor én jóindulatúlag nyújtom a kezemet magáért ebbe a lyukba, ahová ostobán beleesett, akkor maga akadékoskodik, és nem akarja, hogy megmentsek. Jól van, maradjon itt, várja meg, míg visszajönnek a hatóságok. Én azonban mosom kezeimet.

Már az ajtóban volt.

- De adjon valami magyarázatot - könyörgött a férfi. - Nem vehetek magától zsákbamacskát. Két napja azt sem tudom, mi történik. Hát tudhatom én, hogy nem lopnak-e meg?

- Nagy számár maga - válaszolta Félicité, akit megállított Antoine-nak ez a szívből fakadó kiáltása. - Rosszul teszi, hogy nem áll vakon a mi oldalunkra. Ezer frank szép összeg. Ennyit csak nyert ügyért kockáztat az ember. Fogadja el, azt tanácsolom.

A férfi még mindig habozott.

- És ha majd el akarjuk foglalni a városházát, háborítatlanul beengednek bennünket?

- Azt már nem tudom - válaszolta mosolyogva az öregasszony. - Lehet, hogy lesz lövöldözés.

Antoine merőn nézett rá.

- Ej ha, anyókám - szólalt meg rekedten -, tán csak nem akar golyót röpíttetni a fejembe?

Félicité elvörösödött. Valóban éppen arra gondolt, hogy a városháza megtámadása alatt jó szolgálatot tenne nekik egy golyó, ha megszabadítaná őket Antoine-tól. Még nyernének is ezer frankot. Felháborodva mormogta:

- Micsoda ötlet!... Igazán szörnyűség effélékre gondolni...

Aztán hirtelen lecsillapodott:

- Elfogadja?... Megértette, ugye?

Macquart tökéletesen értette. Valami törvetést ajánlgatnak neki. Nem látta sem az okát, sem a célját, ezért alkudozni kezdett. Előbb a köztársaságról beszélt, mint a szeretőjéről, sajnálkozott, hogy nem szereti már, majd a veszélyekkel hozakodott elő, amelyeknek kiteszi magát, végezetül pedig kétezer frankot kért. De Félicité megkötötte magát. Addig-addig vitatkoztak, míg az asszony megígérte, hogy ha visszatér Franciaországba, szerez neki egy zsírosan jövedelmező állást, ahol nem lesz semmi dolga. Evvel megkötötték a vásárt. Félicité felvettette vele a nemzetőri uniformist, amelyet magával hozott. Antoine-nak az volt a feladata, hogy csöndesen húzza meg magát Dide anyónál, azután éjfél tájban vezesse valamennyi republikánust, akit előtalál, a városháza terére, elhelve velük, hogy a városháza üres, és elegendő a kapuját betaszítani, hogy elfoglalják. Antoine foglaltat kért, és kapott kétszáz frankot. Félicité kötelezte magát, hogy a többi nyolcszázat kifizeti neki másnap. Ezzel Rougonék kockára tették a rendelkezésükre álló utolsó garasokat is.

Mikor Félicité lement, egy darabig ott maradt még a téren, hogy lássa Macquart-t kijönni. Ez nyugodtan elsétált az őrség előtt, s közben az orrát fújta. Az öltözőszobában egy ökölcsapással bezúta a mennyezeti ablakot, hogy azt higgyék, arra menekült.

- Rendben van az ügy - mondta a férjének Félicité, amikor hazaért. - Éjfélkor lesz... Én már nem is bánom. Bár valamennyit agyonlőve látnám! Hogy rágalmaztak minket tegnap is az utcán!

- Nagyon is jószívű voltál, hogy tétováztál - felelte Pierre, aki éppen borotválkozott. - Mindenki így tenne a helyünkben.

Aznapi reggel - szerdai nap volt - különös gonddal öltözködött. A felesége fésülte meg, és kötötte meg a nyakkendőjét. Úgy forgatta erre-arra, mint egy gyereket, aki díjkiosztásra indul. Majd amikor készen volt, szemügyre vette, és kijelentette, hogy a külseje tökéletes, és remekül fest majd a készülődő súlyos események közepette. Sápadt, kövér képén valóban nagy méltóság és hősi konokság honolt. A felesége lekísérte az első emeletig, és ellátta utolsó jó tanácsaival: semmit ne veszítsen bátor magatartásából, bármekkora is a pánik; a kapukat szorosabban kell bezárni, mint bármikor, hadd gyötörje halálra a rémület a várost a falai között; és nagyszerű lesz, ha csak ő egymaga hajlandó meghalni a rend ügyéért.

Micsoda nap! Rougonék úgy beszélnek róla ma is, mint valami dicsőséges, döntő ütközetről. Pierre egyenesen a városházára ment, mit sem törődve az útközben elkapott tekintetekkel és szavakkal. Ott méltóságosan letelepedett, mint aki nem szándékozik többé elhagyni a helyét. Roudier-nak egy levelet küldött értesítésképpen, hogy újra átveszi a hatalmat. „Örködjek a kapukban - írta, tudva, hogy ezek a sorok nyilvánosságra kerülhetnek -, én idebent örködöm, s tiszteletben tartatom a személyi és vagyoni biztonságot. Amikor a gonosz indulatok új erőre kapnak és felülkerekednek, akkor kell a jó honpolgárnak az elfojtásukra törekednie, akár az élete árán is.” A stílus és a helyesírási hibák még hősibb színezetet adtak e spártai tömörséggel megírt levélkének. Az ideiglenes bizottság urai közül egyetlenegy sem mutatkozott. Két utolsó híve - még maga Granoux is - bölcsen otthon maradt. A bizottság tagjai rendre elpárologtak, amint a rettegés szele egyre erősebben fújt, csupán Rougon tartott ki őrhelyén, az elnöki karosszékekben. Még egybehívó rendeletet sem méltóztatott kiadni. Ott van ő, s ez egymagában is elegendő. Fenséges látvány. Az egyik helybeli újság később majd ezzel a mondattal jellemzi: „A bátorság kezét fogott a kötelességérzettel.”

Pierre-rel szinte tele volt a városháza, amint egész délelőtt fel s alá járkált benne. Teljesen egyedül volt ebben az óriási, üres épületben; a magas termek sokáig visszhangozták lépteit zaját. Egyébként valamennyi ajtó nyitva volt. E kongó ürességben olyan hivatásérzettől átítatott ábrázattal sétáltatta tanácsa vesztett elnöki személyét, hogy a kapus, aki kétszer-háromszor találkozott vele a folyosón, meglepett és tisztelettudó arccal köszöntötte. Megjelent minden ablakban, s a csípős hideg ellenére többször feltűnt az erkélyen is, aktacsomókkal a kezében, mint olyan ember, akinek tengernyi a dolga, és fontos jelentésekre vár.

Később, délfelé, végigsietett a városon. Meglátogatta az őrségeket, támadás lehetőségét emlegette, s értésükre adta, hogy a felkelők nincsenek messze. Ő azonban - úgymond - számít a derék nemzetőrök vitézségére. Ha szükséges, el kell veszniük mind egy szálig az igaz ügy védelmében. Majd visszajött a körútjáról, lassan, komoran lépkedett, mint egy hős, aki rendet teremtet hazája ügyeiben, s most már csak a halálra vár. Megállapíthatta, hogy valóságos elképedés kíséri az útján. A Sauvaire sétálóit, a megrögzött kistőkéseket, akiket semmiféle vész meg nem gátolt volna, hogy bizonyos órákban kijöjjenek a napra bámészkodni, mind megdöbbszent arccal bámulták, mintha nem ismernének rá, s nem tudnák elhinni, hogy egy közülük való ember, egy hajdani olajkereskedő vakmerően szembeszálljon egy egész hadsereggel.

A városban tetőpontjára hágott az aggodalom. Minden pillanatban várták a felkelő csapatot. Macquart kitörésének a hírére ijesztő magyarázatokkal kísérték. Azt állították, hogy barátai, a vörösök szabadították ki, s most valahol meghúzódva várja az éjjelt, hogy rárontson a lakosságra, és felgyújtsa a város négy sarkát. Plassans, bekerítve és esztét vesztve, saját magát emésztette falai börtönében, és félelmében azt sem tudta már, mit találjon ki. A republikánusokon átsuhant a gyanakvás Rougon merész magatartása láttán. Az újjváros pedig, az ügyvédek és a visszavonult kereskedők, akik tegnap még szidalmakat szórtak a sárga szalonra, annyira meglepődtek, hogy már nem mertek nyíltan megtámadni egy ilyen bátor embert. Beérték azzal a megjegyzéssel, hogy örülség így dacolni a győztes felkelőkkel, s ez a hasztalan hősködés igen nagy bajt zúdít még Plassans-ra. Majd három óra tájban küldöttséget szerveztek. Pierre égett a vágytól, hogy odaadását fitogtassa honfitársai előtt, ilyen szép alkalomra azonban nem mert számítani.

Fenséges szavak tolultak az ajkára. Az ideiglenes bizottság elnöke a polgármester irodájában fogadta az újjváros küldöttségét. Az urak tisztelegtek hazafiúi hűsége előtt, majd kérlelték, nehogy ellenállásra gondoljon. Ő azonban emelt hangon kötelességről, hazáról, rendről, szabadságról s más egyebekről szónokolt. Különben senkit sem kényszerít, hogy utánozza őt. Csupán teljesíti azt, amit lelkiismerete és szíve sugall.

- Látják, uraim, egymagam vagyok - mondta befejezésül. - Magamra vállalom a teljes felelősséget, nehogy rajtam kívül más is bajba keveredjék. És ha áldozat kell, én készségesen felajánlom magam. Kívánom, hogy életem feláldozásával megmentsem a lakosság életét.

Egy közjegyző, a csoport esze, megjegyezte, hogy a biztos halálba rohan.

- Tudom - viszonzta ünnepélyesen Pierre. - Készen vagyok!

Az urak összenéztek. Ez a „Készen vagyok!” bámulatba ejtette őket. Ez az ember valóban rettenthetetlen. A közjegyző rimánkodott neki, hogy rendelje maga mellé a csendőröket. Ő azonban azt felelte, hogy e katonák vére drága, s ő nem engedi kiontani, csak a legvégső szükségben. A küldöttség, könnyekig meghatva, lassan visszavonult. Egy órára rá Plassans hősként emlegette Rougon. A leggyávábbak „vén bolond”-nak nevezték.

Estefelé Rougon nagy csodálkozva látta, hogy Granoux siet hozzá. A hajdani mandulakereskedő a karjába vetette magát, „nagy ember”-nek nevezte, közölve, hogy vele akar meghalni. Az a „Készen vagyok!”, amelyet a szolgája hozott neki hírül a zöldségestől, valóban fellelkesítette. Ennek a félénk, furcsa embernek a lelkében kedves együgyűség lakott. Pierre maga mellett tartotta, gondolva, hogy ártani nem fog. Még meg is hatotta a szegény ember odaadása. Elhatározta, hogy nyilvánosan megdicsérteti a prefektussal, hadd egye a méreg a többi polgárt, aki olyan gyáván magára hagyta. S ketten várták az éjszakát a kiürült városházán.

Ugyanekkor Aristide nagyon nyugtalanul járkált fel s alá odahaza. Vuillet cikke meglepte, apja viselkedése elképesztette. Épp az előbb látta egy ablakban, fehér nyakkendőben volt, fekete szalonkabátban, s oly nyugodtan várta a veszély közeledtét, hogy az ő szegény fejében összekuszálódott valamennyi gondolat. De hiszen a felkelők győztesen térnek vissza, az egész város így vélekedik. Mégis kételyei támadtak, valami sötét komédiát gyanított. Minthogy nem mert többé mutatkozni a szüleinél, a feleségét küldte oda. Angèle, amikor visszajött, ezt mondta vontatott hangján:

- Anyád vár: egyáltalán nem haragszik, sőt, láthatólag remekül mulat rajtad. Többször is elmondta, hogy zsebre teheted a kötésedet.

Aristide rettenetes dühbe gurult. Mindamellet futott a Banne utcába, a legmélyebb megalázkodásra készen. Anyja beérte azzal, hogy lekicsinylő nevetéssel fogadta.

- No, kedves fiam - mondta neki, amikor meglátta -, te sem etted kanállal a bölcsességet.

- Hát tud valamit az ember az ilyen fészekben, mint ez a Plassans! - tört ki dühösen Aristide. - Szavamra, elhülyülök itt. Hír nem jön, az embernek vacog a foga. Mert be vagyunk zárva ezek közé a nyomorult várfalak közé... Ó, ha Párizsba mehettem volna Eugène-nel!

S látva, hogy Félicité tovább is nevet, keserűen folytatta:

- Ez nem volt szép magától, anyám. Tudok sok mindent, hagyja csak... A bátyám rendszeresen tájékoztatta magát, hogy mi történik, s maga sohasem adta nekem a legcsekélyebb hasznos útbaigazítást sem.

- Te tudsz erről? - kérdezte Félicité elkomolyodva és bizalmatlanul. - Nos, akkor kevésbé vagy buta, mint hittem volna. Talán felbontod a leveleket, mint valaki az ismerőseim közül?

- Nem, hanem hallgatózom az ajtók előtt - válaszolta Aristide nagy lelki nyugalommal.

Ez az őszinteség tetszett az öregasszonynak. Újra mosolyogni kezdett, és szelídebben folytatta:

- Akkor hát miért nem csatlakoztál előbb, te szamár?

- Hát ez az! - mondta a fiatalember zavartan. - Nem nagyon bíztam magukban. Akkora marhák jártak magukhoz: az apósom, Granoux és a többi mind! Meg aztán nem akartam túlságosan messzire menni...

Tétovázott. Nyugtalan hangon folytatta:

- S ma legalább biztos az államcsíny sikerében?

- Én? - kiáltott föl Félicité, akit sértettek a fia kétségei. - Én ugyan semmiben sem vagyok biztos.

- S mégis azt üzente, hogy vegyem le a kötést?

- Igen, mert az urak mind csúfolódnak rajtad.

Aristide megállt egy helyben, mintha elmerülve nézegetné a narancsszín tapéta egyik lombját. Az anyját hirtelen elfogta a türelmetlenség, amint így tétovázni látta.

- Hallod-e - mondta neki -, megmaradok az első véleményem mellett: nem etted kanállal a bölcsességet. S még azt akartad volna, hogy megmutassák neked Eugène leveleit! Szerencsétlen! Hiszen te mindent elrontottál volna az örökös bizonytalankodásoddal. Egyebet sem tudsz, mint tétovázni...

- Én tétovázom? - vágott közbe Aristide, éles, hideg pillantást vetve az anyjára. - Ó, nem ismer maga engem! Fölgyűjtanám akár a várost, ha kedvem támadna a lábamat melengetni. De értse már meg, hogy nem akarok hamis útra tévedni! Meguntam már, hogy a száraz kenyeret rágham. Ki akarom játszani a szerencsét. De csak biztos lapra teszek.

Olyan mohósággal ejtette ki e szavakat, hogy az anyja felismerte ebben az égető sikervágyban a saját vére kiáltását. Ezt dünnyögte:

- Az apádban bezzeg van bátorság.

- Hogyne, láttam - viszonzta a fia gúnyos nevetéssel. - Tehetséges ember. Eszembe juttatja Leonidászt Thermopülainál... Mondja, anyám, maga bújtatta ebbe a szerepbe?

Majd elszánt mozdulattal, vidáman felkiáltott:

- Üsse kő! Bonapartista vagyok!... A papa nem az az ember, aki legyilkoltatja magát zsíros haszon nélkül.

- Jól is teszed - mondta az anyja. - Többet nem mondhatok, majd holnap meglátod.

Aristide nem erőltette. Megesküdött az anyjának, hogy nemsokára büszke lesz a fiára, s azzal elment. Félicité érezte, hogy újra feltámad benne régi szeretete, s míg az ablakból nézte, ahogy elmegy, arra gondolt, hogy pokolian éles esze van a fiának, s neki bizony nem lett volna szíve elengedni anélkül, hogy végül is a helyes útra ne igazítsa.

Az éjszaka, a félelmekkel teli éjszaka harmadszor borult Plassans-ra. A haldokló város a végsőket hörögte. A polgárok sietve tértek haza. A kapuk vaspántok és kapuszegek nagy csörömpölése közepette zárultak be. Úgy látszott, általános a vélemény, hogy Plassans megszűnik létezni másnapra: vagy a föld alá süllyed, vagy elillan a levegőbe. Amikor Rougon hazament vacsorázni, az utcákat teljesen kihaltak találta. Ez a magányosság szomorúvá tette, elbúsította. Az étkezés vége felé el is fogta a gyöngeség, s kérdezte a feleségétől, vajon okvetlenül szükséges-e, hogy bekövetkezzék az a zendülés, amelyet Macquart készít elő.

- Már nem ugatnak ránk - mondta. - Láttad volna az újjvárosi urakat, hogy köszöntek nekem! Úgy vélem, most egyáltalán nem hasznos dolog vért ontani. Nos, mi a véleményed? Megszedjük mi magunkat enélkül is.

- Jaj, micsoda puhány vagy te! - tört ki Félicité dühösen. - A te ötleted volt, s most meg-hátrálsz! Én mondom, hogy nélkülem soha nem jutsz semmire!... Eredj csak, eredj az utadon. Tán a republikánusok megkímélnének, ha a markukban lennél?

Rougon, mihelyt visszatért a városházára, előkészítette a csapdát. Granoux nagy hasznára volt. Őt küldte el parancsaival a várfalakon vigyázó különböző őrségekhez; a nemzetőrök kisebb csoportokban jöjjenek a városházára, a lehető legnagyobb titokban. Roudier, ez a vidékre vetődött párizsi polgár, emberiességet prédikálva elronthatta volna az egész dolgot, ezért nem is értesítették. Tizenegy óra tájban a városháza udvara tele volt nemzetőrökkel. Rougon rájuk ijesztett; azt mondta nekik, hogy a Plassans-ban maradt republikánusok kétségbeesett rajtaütést kísérelnek meg, s eldicsekedett vele, hogy titkosrendőrsége révén idejében értesült erről. Majd véres képekben ecsetelte, hogyan irtanák ki ezek a nyomorultak a várost, ha megkaparintanák a hatalmat; utána parancsot adott, hogy egy hangot se ejtsenek, s oltsanak ki minden világot. Maga is puskát fogott. Reggel óta mintha álmában járna-kelne; nem ismert magára; maga mögött érezte Félicitét, akinek a kezébe juttatta az éjszakai válság, akár föl is köttette volna magát, mondván: „Oda se neki, majd levág a feleségem.” Hogy növelje a zűrzavart, s még nagyobb rémületet zúdítson az alvó városra, megkérte Granoux-t, hogy menjen el a székesegyházba, s az első puskalövésre veresse félre a harangot. A márki neve majd megnyitja előtte a harangozó ajtaját. És a sötétségben, az udvar fekete csöndjében, rémült szorongással, a bejáratra szögezett szemmel várakoztak a nemzetőrök, s alig várták már, hogy lőhessenek, mintha csak farkascordára lesnének.

Macquart pedig Dide anyónál töltötte a napot. Végignyúlt az ócska lánán, és sajnálkozva gondolt Garçonnet úr díványára. Többször is örült vágy fogta el, hogy megkezdje a kétszáz frankját valamelyik közeli kocsmában; ez a pénz, amelyet egyik mellényzsebébe dugott, égette az oldalát; avval töltötte az idejét, hogy képzeletben költekezett. Anyja, akihez néhány napja egyre csak menekültek a gyerekei, sápadt arccal, gépiesen merev mozdulatokkal járt-kelt körülötte; szó most sem hagyta el az ajkát, vonásai mit sem vesztek halálos mozdulat-lanságukból, mintha észre sem venné a fia jelenlétét. Nem tudott a bezárt várost felkavaró ijedelmekről; ezer mérföld messzeségben volt ő Plassans-tól, fölszállt rögeszméje örök világába, arra függesztette tágra nyílt, gondolattalan tekintetét. Most mégis valami nyugtalan-ság, valami emberi aggodalom remegtette meg időnként a szemhéját. Antoine nem tudott ellenállni a vágyának, hogy valami jó falatot egyék, s elküldte sült csirkéért az egyik külvárosi vendéglőshöz. A terített asztalnál így szólt hozzá:

- Te sem eszel gyakran csirkét, mi? Ez csak annak való, aki dolgozik, és ért az üzlethez. Te mindig elpocsékolnál mindent... Fogadok, hogy a megtakarított pénzedet annak az álszent Silvère-nek adod. Szeretőd tart az alattomos fickó. Megállj, legyen csak valahol eldugott pénzed, az majd kivasalja belőled egy szép napon.

Röhögött, csak úgy égett benne a ragadozó öröme. Pénz volt a zsebében, árulásra készült, tudta, hogy jó áron adta el magát: mindez elégedettséggel töltötte el, mint minden gonosz embert, aki természeténél fogva jókedvű és csúfondáros, mihelyt rosszat tehet. Dide anyó csak Silvère nevét hallotta:

- Láttad? - kérdezte, végül szóra nyitva az ajkát.

- Kit? Silvère-t? - válaszolt Antoine. - A felkelők között sétálgatott karonfogva egy nagy vörös lánnyal. Ha bekap egy-két cseresznyemagot, hát úgy kell neki.

A nagymama ránézett merőn, s komoly hangon csak ennyit kérdezett:

- Miért?

- Na, hát minek olyan marha? - válaszolta Antoine zavartan. - Vásárra vigye az ember a bőrét holmi eszmékért? Én elrendeztem a magam kis ügyeit. Nem vagyok gyerek.

Dide anyó azonban nem hallotta. Dűnnyögött:

- Merő vér volt már a keze. Megölik ezt is, mint a másikat. A nagybátyjai ráküldik a csend-öröket.

- Hát maga mit motyog ott? - szólt hozzá a fia, aki éppen a csirke csontját szopogatta. - Azt szeretem, tudja, ha szemembe mondják a vádat. Ha beszéltem is néha-néha a gyerekekkel a köztársaságról, csak azért tettem, hogy jobb belátásra bírjam. Ütődött volt az. Én is szeretem a szabadságot, de nem kell szabadossággá fajulnia... Rougont pedig igenis becsülöm. Legény a talpán, és helyén az esze.

- Vele volt a puska, ugye? - szakította félbe Dide anyó, akinek zavarodott lelke mintha a távolból Silvère-t kísérte volna az útján.

- A puska? Persze, Macquart fegyvere - felelte Antoine, miután odapillantott a kandalló párkányára, ahol a puska rendesen lógni szokott. - Azt hiszem, láttam a kezében. Csinos szerszám, épp arra való, hogy az ember a mezőn csatangoljon vele, ha egy lány lóg a karján. Micsoda hülye!

S jónak látta megereszteni egy-két vaskos tréfát. Dide anyó már újra föl s alá járkált a szobában. Nem szólt többet egy szót sem. Estefelé Antoine elment, előbb azonban zubbonyt vett fel, és mélyen a szemébe húzta a sapkáját, amelyet az anyja vásárolt neki. Ugyanúgy tért vissza a városba, ahogy kijött onnét: valami mesét adott elő a Római-kaput vigyázó nemzetőröknek. Azután betért az óvárosba, s ott titokzatosan kapuról kapura osont. Valamennyi lelkes republikánus, mindenki, aki a mozgalomhoz csatlakozott, de nem ment el a csapattal, egybegyűlt kilenc óra körül egy lebujban, ahol Macquart találkoztát adott nekik. Mikor volt ott már vagy ötven ember, beszédet intézett hozzájuk; arról szónokolt, hogy személyes bosszút kell állni, győzelmet aratni, lerázni a szégyenletes igát, s végezetül erősen fogadkozott, hogy tíz perc alatt kezükre juttatja a városházát. Onnan jön, az épület üres; ha akarják, már ma éjjel rajta lenghet a vörös lobogó. A munkások összedugták a fejüket: most, amikor a reakció haldoklik, a felkelők a kapukban vannak, derék dolog lenne, ha nem várnának rájuk a hatalom visszaszerzésével, s így testvérként fogadhatnák őket, tárt karokkal, fellobogózott utcákkal és terekkel. Macquart-ra különben senki sem gyanakodott; Rougonék elleni gyűlölete s a személyes bosszú, amiről beszélt, kezeskedett érte. Megállapodtak, hogy mindazok, akik vadászni szoktak, és van otthon puskájuk, hazamennek érte, és éjfélkor a városháza előtti téren találkozik a csoport. Egy részletkérdés kis híján megakasztotta őket: nem volt golyójuk; úgy határoztak azonban, hogy fogolysörétre töltik a fegyverüket, hiszen még ez is fölösleges, mivel úgysem találnak semmiféle ellenállásra.

És Plassans még egyszer látta, amint holdfényes, néma utcáin fegyveres emberek vonulnak a házak mentén. Mihelyt a csapat összegyűlt a városháza előtt, Macquart merészen előrelépett, de közben ugyancsak résen volt. Bezörgetett, s amikor az előzőleg már kioktatott kapus megkérdezte, hogy mit akarnak, olyan rémítően megfenyegette, hogy az - ijedtséget színlelve - sietett kaput nyitni. A kétszárnyú kapu lassan kitért. A kapualj üresen, feketén tátongott.

Macquart ekkor erős hangon elkiáltotta magát:

- Gyerünk, barátaim!

Ez volt a jel. Ő maga sebesen oldalt ugrott. S míg a republikánusok befelé rohantak, az udvar sötétjéből lángözön és golyózápor zúdult rájuk, mennydörgő robajt verve a tátongó kapuboltozat alatt. Halált okádott a kapu torka. A várakozás miatt kétségbeesett nemzetőrök, hogy

minél előbb szabaduljanak a komor udvarban rájuk telepedő lidércnyomástól, valamennyien egyszerre sütötték el a fegyverüket, lázas sietséggel. A villanás olyan erős volt, hogy Macquart a lőpor rőt fényénél világosan kivehette Rougont, amint éppen célozni készül. Úgy rémlett neki, mintha a puska csöve rá irányulna. Eszébe jutott, mennyire elvörösödött Félicité, és kerekét oldott. Közben dörmögött:

- Csak semmi ostobaság! Még megölne a csibész. Nyolcszáz frankommal tartozik.

Ezalatt vad lövöldözés verte fel az éjszakát. A meglepett republikánusok árulást kiáltva maguk is lövöldözni kezdtek. Egy nemzetőr elesett a kapualjban. Ők azonban három halottat hagytak ott, s a holttesteken átbukdácsolva, eszeveszett futásnak eredtek, kétségbeesett hangon kiáltozva a csöndes utcácskákon: „Gyilkolják a testvéreinket!” Kiáltásukra nem felelt visszhang. Ekkor a rend védelmezői - most már volt idejük újra megtölteni a fegyverüket - dühödten kimentek az üres térre, golyókat küldtek valamennyi utcasarokra, mindenhová, ahol a sötétlő kapu, az árnyékot vető utcai lámpa vagy a kiugró házsarok felkelőket láttatott velük. Tíz percen át durrogattak a puszta levegőbe.

A csapda mennykőként csapódott az alvó városra. A szomszédos utcák lakói felriadtak a pokoli lövöldözés zajára, s félelemtől vacogva ültek föl az ágyban. A világ minden kincséért sem dugták volna ki az orrukat az ablakon. És a lövések szaggatta levegőben lassan kongatta a vészt a székesegyház egyik félrevert harangja, olyan szabálytalan és furcsa ütemben, mintha üllőn csattogott volna a kalapács, mintha iszonyú üstöt kongatott volna egy dühösen csapkodó gyerek karja. Ez az üvöltő harang, amelyre nem ismertek rá a polgárok, még jobban megrémítette őket, mint a puskaropogás; voltak, akik a kövezeten végiggördülő szakadatlan ágyúsor dübörgését vélték hallani. Visszafeküdtek, elnyúltak a takaró alatt, mintha veszély fenyegetné őket, ha a hálófülkék mélyén, a bezárt szobákban fölülnek az ágyon; állig betakarózva, visszafojtott lélegzettel, egészen kicsire húzódtak össze, kendőjük csücske a szemükbe hullott, s oldalukon a hitvesük ájuldozva fürta a fejét a párnába.

A várfalakon maradt nemzetőrök is meghallották a lövéseket. Ötösével-hatosával, szétszórt csoportokban futottak oda, abban a hiszemben, hogy a felkelők behatoltak valami föld alatti folyosón; ijedt futkosásuk larmája felverte az utcák csöndjét. Roudier az elsők között érkezett. Rougon azonban visszaküldte őket az őrhelyükre, s szigorúan rájuk szólt, hogy nem lehet így őrizetlenül hagyni a város kapuit. Megdöbbenette őket ez a szemrehányás, mert vakrémületeikben csakugyan védtelenül hagyták a kapukat, visszanyargaltak, s még rémítőbb robajjal futottak át újra az utcák során. Plassans egy órán át azt hihette, hogy valami esztét veszített hadsereg száguldozik rajta keresztül-kasul. A lövöldözés, a félrevert harang, a nemzetőrök oda-vissza futkosása, furkósbotként vonszolt fegyvereik, vad kiáltásuk a sötétben: mindez olyan fülsiketítő zajt csapott, mintha az ellenség rohammal bevette és fosztogatta volna a várost. Ez megadta a kegyelemdőfést a szerencsétlen lakosoknak, akik valamennyien azt hitték, hogy a felkelők érkeztek meg. Mondogatták is, hogy ez az utolsó éjszakájuk, és Plassans még hajnal előtt vagy elsüllyed a föld alá, vagy elillan a levegőbe. Eszeveszett rémülettel várták az ágyukban a katasztrófát, s olykor-olykor azt képzeltek, hogy már recseg-ropog a házuk.

Granoux egyre kongatta a vészharangot. Amikor újra csönd borult a városra, a harangszó panaszosra vált. Rougont égette a láz; úgy érezte, kétségbe ejti ez a távoli zokogás. Futott a székesegyházhoz. A kiskaput nyitva találta. A harangozó a küszöbön állt.

- Elég már, hé! - kiáltott Rougon. - Mintha zokogna valaki. Ez idegtépő!

- Hiszen nem én csinálom, uram - válaszolt a harangozó vigasztalan arccal. - Granoux úr ment fel a toronyba... Meg kell vallanom, hogy kiszedtem a harang nyelvét a plébános úr parancsára, éppen azért, hogy ne kerülhessen sor a harang félreverésére. Granoux úr nem akarta meghallgatni az okos szót. Felmászott, csak azért is. Nem tudom, mi az ördöggel csaphat ekkora zenebonát.

Rougon sebesen megindult fölfelé a harangokhoz vivő lépcsőn, s közben kiabált:

- Elég, elég! Hagyja már abba, az isten szerelmére!

Amikor fölért, az egyik csúcsív csipkézetén át beeső holdsugárban megpillantotta Granoux-t: hajadonfőtt, dühödt képpel csapkodott maga elé egy nagy pöröllyel. S milyen derekasan dolgozott! Hátrahajolt, nekilendült, s úgy sújtott le a zengő bronzra, mintha szét akarná repeszteni. Hájás alakja valósággal felmagasodott; majd amikor rávetette magát a mozdulatlan nagyharangra, a rezgések visszalökték, s ő új hévvel indult neki ismét. Mintha kovács verte volna a meleg vasat, csak éppen szalonkabátos, kurta, kopasz kovács, ügyetlen és dühös mozdulatokkal.

Rougon a meglepetéstől kővé meredve állt egy pillanatig a megszállott nyárspolgár előtt, aki egy haranggal viaskodott a holdsugárban. Ekkor jött rá, honnan eredtek azok az üsthangok, amelyeket ez a furcsa harangozó küldött a város fölé. Rákiáltott, hogy hagyja abba. Az nem hallotta. A kabátjánál kellett megragadnia. Granoux, amikor ráismert, diadalmas hangon mondta:

- Na! Hallotta? Először az öklömmel próbáltam verni a harangot. Ez fájt. Szerencsére ráakadtam erre a kalapácsra. Még néhány ütést, ugye?

De Rougon magával cipelte. Granoux ragyogott. A homlokát törölgette, megígértette a kísérőjével, hogy elmondja másnap, hogy ő egy közönséges kalapáccsal csinálta az egész zajt. Micsoda hőstett! Milyen fontos személlyé avatja majd őt ez a dühödt harangverés!

Reggel felé Rougonnak eszébe jutott, hogy megnyugtatta Félicitét. Parancsa szerint a nemzetőrök bezárkóztak a városházára. Megtiltotta, hogy fölszedjék a halottakat, azzal az ürüggyel, hogy példát kell mutatni az óváros népének. Hogy a Banne utcába siessen, átvágott a téren, ahonnan már elvonult a holdfény, s ekkor rálépett a gyalogjáró szélén az egyik hulla görcsbe merevült kezére. Majdnem elesett. Ez a puha kéz, amelyet széttaposott a sarkával, megmagyarázhatatlan undort és irtózatot keltett benne. Nagy léptekkel ment végig a kihalt utcákon, s úgy rémlett neki, mintha véres ököl üldözné hátulról.

- Négyen hevernek a földön - mondta, amint belépett.

Összenéztek, mintha önmagukat is megdöbbenené a bűnük. A lámpa viaszos sárgára festette sápadtságukat.

- Ott maradtak? - kérdezte Félicité. - Fontos, hogy ott találják őket.

- Az ördögbe is! Én aztán nem szedtem fel őket. Ott fekszenek hanyatt... Ráléptem valami puhára...

A cipőjére nézett. Csupa vér volt a sarka. Míg másik cipőt húzott, Félicité újra megszólalt:

- Na, annál jobb! Vége... Most majd nem mondják többet, hogy tükrökbe lövöldözl.

A lövöldözés, amelyet Rougonék azért eszeltek ki, hogy végleg elismertessék magukat Plassans megmentőinek, lábuk elé vetette a rémült és hálás várost. A téli reggelek szürke mélabújával, komoran köszöntött be a reggel. Nem hallván semmit, a lakosság megunt, hogy a paplana alatt vacogjon, és kimeréskedett. Tízen-tizenöten jöttek elő, majd amikor híre

futott, hogy a felkelők, halottakat hagyva minden árokban, megfutamodtak, egész Plassans fölkel, és odament a városháza előtti térre. Egész délelőtt vonultak a kíváncsiak a négy holttest körül. A hullák borzalmasan meg voltak csonkítva, különösen az egyik; három golyót kapott a fejébe. A meghasadt koponyából kilátszott a csupasz agyvelő. Négyük közül azonban a kapu alatt elesett nemzetőr volt a legirtózatosabb: egész töltetet kapott az arcába abból a fogolysörétből, amelyet a republikánusok golyó híján használtak; szitává lyuggatott arca vért verejtékezett. A tömeg sokáig falta a szemével ezt az iszonyatot; a gyávák mohón vágynak a gyalázatos látványosságokra. Felismerték a nemzetőrt: Dubruel hentes volt az, akit Roudier azzal vádolt hétfőn reggel, hogy bűnös könnyelműséggel sütötte el a puskáját. A másik három halott közül kettő kalapkészítő munkás volt, a harmadikat nem ismerték. És a kövezetet bemocskoló vörös tócsák előtt szájtátók csoportjai borzongtak, gyanakvó arccal tekingetve hátra, mintha leselkedne rájuk az a sommás igazságszolgáltatás, amely puskatűzzel teremtett újra rendet az éjjel, mintha kémlelné mozdulataikat és szavaikat, készen arra, hogy őket is lepuffantsa, ha nem csókolják meg lelkesen a kezet, amely megmentette őket a csőcselék uralmától.

Az éjszakai vakrémület még növelte azt a szörnyű hatást, amelyet a négy hulla megpillantása reggel keltett. Sohasem derült ki ennek a csetepatének a valódi története. A harcolók lövései, Granoux kalapácsütései, az utcákra tóduló nemzetőrök összevissza futkosása, mindez rémítő zajjal töltötte meg a füleket, s a legtöbben még arról képzelődtek, hogy valami gigászi ütközet folyt megszámlálhatatlan sok ellenséggel. Amikor a győztesek - ellenfeleik számát ösztönös kérdéssel nagyítva - ötszáz emberről beszéltek, mindenki tiltakozott. A polgárok azt állították, hogy az ablakukban álltak, s több mint egy órán át látták elvonulni a menekülők sűrű áradatát. Egyébként mindenki hallotta az ablak alatt futni a gazfickókat. Ötszáz ember soha nem tudta volna így felriasztani az egész várost. Hadsereg volt az, valóságos és tényleges hadsereg, de a vitéz plassans-i polgárőrség rákényszerítette, hogy visszabújjék a föld alá. Rougon kifejezése: „Visszabújtak a föld alá”, nagyon helyénvalónak tetszett, mert a várfalak védelmére kirendelt őrségek égre-földre esküdöztek, hogy arra egy teremtet lélek sem ment, se be, se ki. Ez titokzatos színezetet adott a fegyverténynek; azt gondolták, hogy hegyes szarvú ördögök sülyedtek el lángok közepette, ami végképp megzavarta az emberek eszt. Igaz, hogy az örök óvakodtak beszélni dühödt nyargalászásukról. Így még a legjózanabb emberek is amellet maradtak, hogy egy felkelő csapat hatolhatott be valami résen vagy nyíláson át. Később árulást emlegettek, kelepccéről esett szó; a Macquart által vágóhídra terelt emberek valószínűleg nem titkolhatták el a véres valóságot, csakhogy még olyan rémület uralkodott, a vér látványa annyi gyávát dobott a reakció karjaiba, hogy ezeket a híreszteléseket a legyőzött republikánusok dühének tulajdonították. Másrésről azt is állították, hogy Macquart-t Rougon fogva tartja, és valami nyirkos lyukban őrzi, ahol lassú éhhalállal végez vele. E rémes mese hallatára az emberek földig hajoltak Rougon előtt.

Így esett, hogy ez a nevetséges alak, ez a fakó képű és puha, kövér polgár egyetlen éjszaka félelmetes úrrá változott, akin nem mert többé gúnyolódni senki. Fél lábával vérben gázolt. Az óváros népe a halottak láttán ijedtében elnémult. Tíz óra körül azonban, amikor megérkeztek az újjvárosi előkelőségek is, a tér megtelt halk diskurálásokkal és elfojtott felkiáltásokkal. A másik támadásról beszélgettek, a városháza elfoglalásáról, amelynek során mindössze egy tükör sérült meg. Csakhogy most nem tréfálkoztak Rougonon, ijedt tisztelettel ejtették ki a nevét: valódi hős ő, igazi szabadító. A hullák nyitott szemmel nézték az urakat, az ügyvédek és tőkepénzeseket, akik megborzongva dűnnyögték, hogy bizony a polgárháború szomorú kényszerűségekkel jár. A közjegyző - annak a küldöttségnek a vezetője, amely előző nap járt a városházán - csoportról csoportra ment, s felidézte ennek az erélyes embernek a „Készen vagyok!”-ját, akinek köszönhető a város megmenekülése. Valamennyien lapultak most. Azok,

akik legirgalmatlanabban ócsárolták a negyvenegyeket, főképp pedig akik Rougonékat levegőbe lődözö, gyáva bajkeverőknek bélyegezték, azok emlegették most elsőként, hogy babérkoszorú jár „a város nagy fiának, kire Plassans örökké büszke lesz”. Mert a vérfoltok még ott száradtak a kövezeten, s a halottak sebeikkel tanúskodtak, hogy micsoda vakmerőségre vetemedett a felfordulás, a fosztogatás, a gyilkolás pártja, s milyen vaskéz kellett a zendülés elfojtásához.

Granoux is ott volt a tömegben, fogadta a gratulációkat s a kézszorításokat. Már ismerték a kalapács történetét. Csak éppen azt füllentette nagy ártatlanul - e füllentésnek nemsokára maga sem volt tudatában -, hogy elsőnek pillantva meg a felkelőket, ütni kezdte a harangot, hogy riadót verjen. Nélküle legyilkolták volna a nemzetőröket. Ez még emelte a fontosságát. Hőstettét csodálatosnak nyilvánították. Csak így beszéltek róla: „Isidore úr, tudja, az az úr, aki kalapáccsal verte félre a harangot.” Bár a mondat egy kissé hosszú volt, Granoux szívesen fogadta volna nemesi cím gyanánt. Ezentúl már ki sem ejthették előtte a „kalapács” szót, hogy finom hízelgést ne érezzen benne.

Amikor szedték fel a holttesteket, Aristide odament szaglálódni. Jobbról-balról megnézegette őket, beszívta a levegőt körülöttük, vizsgálgatta az arcukat, hideg arccal, világos szemmel. Kezével - tegnap pólyában volt még, ma már szabadon - fölemelte az egyik halott zubbonyát, hogy jobban lássa a sebet. Úgy látszott, ez a vizsgálódás meggyőzi valamiről, eloszlatja a kételyét. Összeszorított szájjal állt ott egy darabig, szólanul, aztán elment, hogy sürgesse az *Indépendant* kihordását. Nagy cikket írt bele. Amint a házak mellett haladt, eszébe jutottak anyja szavai: „Majd holnap meglátod!” Meglátta. Nagyon kemény dolog volt. Meg is ijesztette egy kicsit.

Eközben Rougonnak kezdett terhére lenni a győzelem. Egyedül volt Garçonnet úr szobájában, hallgatta a tömeg tompa zivaját, különös érzés szállta meg, és nem engedte, hogy az erkélyen mutakozzék. Az a vér, amelybe belelépett, elszibbasztotta a lábát. Azon tanakodott, hogy mihez fogjon estig. Szegény üres feje, amelyet megzavart az éjszakai veszély, kétségbeesetten keresett valami elfoglaltságot, hogy egy parancsot kiadva vagy intézkedést foganatosítva leköthesse magát. De semmi nem jutott már eszébe. Hová viszi őt Félicité? Vége van már, vagy kell még embert ölni? Újra elfogta a félelem, szörnyű kétségei támadtak, már látta, hogy a várfalak övé mindenütt áttör a republikánusok bosszúálló hada, amikor ordítás harsant fel a városháza ablakai alatt: „A felkelők! A felkelők!” Egyszerre fölugrott, s elhúzva az egyik függőnyt, lenézett a tömegre, amely eszeveszetten futkosott a téren. Erre a mennykőcsapásra egy villanás alatt meglátta magát tönkretéve, kifosztva, meggyilkolva. Elátkozta a feleségét, elátkozta az egész várost. S amint hátrasandított, menekülést keresve, meghallotta, hogy a tömeg éljenzésben tör ki, ordítzik örömeiben, s eszeveszett ujjongása megrázza az ablakokat. Visszafordult az ablakhoz: az asszonyok kendőiket lobogtatták, a férfiak ölelkeztek, voltak, akik egymást kézen fogva táncra perdültek. Rougon bambán állt ott, már semmit sem értett, érezte, hogy forog a feje. Körülötte az a nagy, elhagyott és csendes városháza megrémítette.

Amikor Rougon meggyőnt Félicitének, nem tudta megmondani, mennyi ideig tartott a kínszenvedése. Arra emlékezett mindössze, hogy a hatalmas termekben visszhangot verő lépések zaja térítette magához kábulatából. Zubbonyt viselő, kaszákkal, fűtykösökkel felfegyverzett embereket várt, és a városi bizottság lépett be, a helyzethez illően fekete öltönyben, sugárzó arccal. Egyetlen tagja sem hiányzott. Egyetlen jó hír valamennyi urat egyszerre meggyógyította. Granoux drága elnökének karjai közé vetette magát.

- A katonák! - hebegte. - A katonák!

Egy ezred érkezett valóban, Masson ezredes és Blériot úr, megyei prefektus parancsnoksága alatt. A várfalakról megpillantották az emberek a messzi síkon a puskákat, és ez keltette azt a hitet, hogy a felkelők közelednek. Rougon felindulása olyan erős volt, hogy két kövér könnyecsepp gördült le az orcáján. Sír a város nagy fia! A városi bizottság tiszteletteljes csodálattal bámulta a legördülő könnyecsepeket. Granoux azonban ismét a nyakába borult a barátjának, s ezt kiáltotta:

- Ó, de boldog vagyok!... Tudja, én egyenes ember vagyok. Nos hát, mi valamennyien féltünk, valamennyien, nemde, uraim? Egyedül ön volt nagy, bátor, fenséges. Micsoda erőre lehetett önnek szüksége! Épp az imént mondtam a feleségemnek: Rougon nagy ember, megérdemli, hogy kitüntessék.

Ezután arról kezdtek beszélni az urak, hogy elmennek a prefektus elé. Rougon elkábult, levegőért kapkodott, nem tudott hinni a váratlan győzelemben, dadogott, mint egy gyerek. Végre lélegzethez jutott, s nyugodtan indult lefelé, az ünnepélyes alkalomhoz illő méltósággal. De az a lelkesedés, amely a bizottságot és elnökét a városháza terén fogadta, kis híján újból megzavarta magisztrátusi méltóságát. Neve szájról szájra járt a tömegben, s ez alkalommal a legforróbb dicséretet kísérték. Hallotta, amint egész néptömeg mondja újra Granoux vallomását, s hősként emlegeti őt, aki megingathatatlanul állt a talpán az általános rémület közepette. És egészen az alprefektúra teréig, ahol a bizottság találkozott a prefektussal, itta a népszerűséget, a dicsőséget, ájúlodozva a titkos gyönyörtől, mint a szerelmes asszony, akinek végre beteljesültek a vágyai.

Blériot úr és Masson ezredes egyedül jött be a városba, a csapat a lyoni úton állomásozott. Jelentékeny időt vesztettek, mert tévedtek a felkelők menetvonalában. Most már tudták különben, hogy azok Orchères-ben vannak. Csupán egy órára álltak meg Plassans-ban, hogy ezalatt megnyugtassák a lakosságot, és kihirdessék a kegyetlen intézkedéseket, amelyek értelmében elkobozzák a felkelők javait, és halállal büntetnek minden egyént, akit fegyverrel a kezében fognak el. Masson ezredes elmosolyodott, amikor a nemzetőrség parancsnoka félrehúzatta a Római-kapun az ócskavas módjára rémségesen csörömpölő reteszeket. Az őrség díszkíséretül szegődött a prefektushoz és az ezredeshez. Míg a Sauvaire sétányon vonultak, Roudier elmesélte az uraknak Rougon hőstetteit, a háromnapos rettegést, amely az utolsó éjszaka fényes győzelmével ért véget. Ezért, amikor a két menet találkozott, Blériot úr élénken odalépett a bizottság elnökéhez, kezet rázott vele, gratulált neki, s kérte, hogy örökdjék tovább is a város fölött, míg vissza nem térnek a hatóságok. Rougon tisztelgett. Eközben a prefektus az alprefektúra kapujához ért - pihenni szándékozott egy darabig -, és fennhangon kijelentette, hogy nem feledkezik meg a jelentésében szép és bátor magatartásáról.

Ezalatt, a csípős hideg ellenére is, mindenki az ablakokban volt. Félicité annyira kihajolt az ablakán, hogy majdnem kibukott. Egészen sápadt volt az örömtől. Nem sokkal előbb jött meg Aristide az *Indépendant* egy számával: határozottan kiállt az államcsíny mellett, üdvözölte benne a szabadság hajnalát a rendben és a rendét a szabadságban. Finoman célzott a sárga szalonra is, beismerte tévedéseit, mondván, hogy „az ifjúság elbizakodott”, s hogy „a hon nagy fiai hallgatnak, csöndben elmélkednek, nem méltatják figyelemre a sértéseket, hogy hősiességükben felmagasodjanak a küzdelem napján”. Evvel a mondattal különösen elégedett volt. Anyja fölségesnek találta a cikket. Megcsókolta a drága gyermeket, és jobbjára ültette. Carnavant márkí, aki szintén látogatóban volt nála - beleunt már az elzárkózásba, és dühös kíváncsiság égette -, balról könyökölt az ablak párkányára.

Amikor Blériot úr a téren kezet nyújtott Rougonnak, Félicité sírva fakadt.

- Ó, nézd, nézd! - mondta Aristide-nek. - Kezet szorított vele. Nézd, még egyszer megfogja a kezét.

S egy pillantást vetve az ablakokra, ahol szorongtak a fejek, így folytatta:

- Hogy dühönghetnek! Nézd csak Peirotte úr feleségét, a zsebkendőjét harapdálja. S ott alul a közjegyző és lányai és Massicotné és a Brunet család. Szép alakok, mi? Hogy lóg az orruk!... No persze, most rajtunk a sor!

Az alprefektúra kapujában lejátszódó jelenetet elragadtatva figyelte, nyughatatlan tücsökteste folyton izgett-mozgott. Magyarázgatta a legparányibb mozdulatokat is, találgatta a szavakat, melyeket nem hallhatott, s kijelentette, hogy Pierre nagyon szépen tisztelig. Egyszerre elkomorodott: a prefektus szóra méltatta szegény Granoux-t, aki ott sündörgött körülötte dicséretért esdekelve. Blériot úr kétségtelenül ismerte már a kalapács históriáját, mert a hajdani mandulakereskedő elpirult, mint egy fiatal lány, s úgy látszott, azt mondja, hogy ő csak a kötelességét teljesítette. Félicitét azonban még jobban dühösítette férjének túlzott jóindulata, amikor Vuillet-t bemutatta az uraknak. Igaz, hogy Vuillet közibük tolakodott, s Rougon kénytelen volt megnevezni.

- Micsoda fondorkodó alak! - dünnyögte Félicité. - Mindenhová befurakodik... Szegény drágám, milyen zavarban lehet!... Ni, most az ezredes szól hozzá. Vajon mit mondhat neki?

- Ej, kicsim - válaszolt rá a márki finom iróniával -, hát elismerését fejezi ki, hogy olyan gondosan bezárta a kapukat.

- Apám megmentette a várost - jegyezte meg Aristide szárazon. - Láta a hullákat, uram?

Carnavant úr nem felelt. Sőt visszahúzódott az ablaktól is, leült egy karosszékre, s enyhén undorodó arccal csóválgatta a fejét. Ebben a pillanatban betoppant Rougon is, minthogy a prefektus elhagyta a teret. Nyakába borult a feleségének.

- Ó, drágám! - hebegte.

Többet nem tudott kinyögni. Félicité megöleltette vele Aristide-et is, megemlítve az *Indépendant* pompás cikkét. Nagy izgalomban Pierre arcon csókolta volna akár a márkát is. A felesége azonban félrevonta, s átadta neki Eugène levelét, amelyet már visszazárt a borítékjába. Azt mondta, hogy az imént hozták. Pierre elolvasta, majd diadalmasan tartotta elébe.

- Boszorkány vagy - szólt hozzá nevetve. - Mindent kitaláltál. Ó, micsoda ostobaságot követtem volna el nélküled! Ezentúl együtt intézzük az ügyeinket. Csókolj meg! Derék asszony vagy.

Karjába kapta a feleségét, aki titkon összemосolygott a márkival.

A katonaság csak vasárnap, a sainte-roure-i mészárlás harmadnapján vonult át újból Plassans-on. A városba csupán a prefektus és az ezredes ment be, akiket Garçonnet úr meghívott vacsorára. A katonák megkerülték a várfalakat, s a külvárosban táboroztak le, a nizzai úton. Esteledett; az ég már reggel óta borús volt, s most furcsa, sárgás színben játszott, bizonytalan fényt vetve a városra, olyanfélét, mint a zivataros idő rezes világossága. A lakosság félénken fogadta a csapatot. A még véres katonák fáradtan és némán vonultak a piszkos alkonyatban, undort keltve a sétány kiöltözött kispolgáraiban. Az urak visszahőköltek, és rémséges históriákat sugdostak egymás fülébe kivégzésekről és vad megtorlásokról, amelyeknek a vidék megőrizte az emlékét. Már kezdődött az államcsíny terrorja, az a fékevesztett, nyomasztó terror, amely hosszú hónapokon át borzongatta a délvidéket. Mivel Plassans félt a felkelőktől és gyűlölte őket, a katonákat első átvonulásukkor kitörő lelkesedéssel fogadta, most azonban, látva ezt a komor ezredet, amely tüzet nyit parancsnoka egyetlen szavára, a tőkepénzesek, sőt az újváros községjezői is aggódva tanakodtak s kérdeztették magukban, vajon nem követtek-e el valamilyen politikai hibát, amivel kiérdemelték a puskagolyót.

A hatóságok már előzőleg visszatértek két kocsin, amelyet Sainte-Roure-ban béreltek. Váratlan megérkezésükben nyoma sem volt a diadalmenetnek. Rougon nagyobb szívfájdalom nélkül adta vissza a polgármesternek a karosszékét. A játszma véget ért, s ő lázasan várta Párizsból alattvalói hűsége jutalmát. Vasárnap levelet kapott Eugène-től, pedig csak másnapra várta. Félicitének volt rá gondja, hogy már csütörtöktől kezdve elküldje fiának a *Gazette* és az *Indépendant* számait, amelynek második kiadása elbeszélte az éjjeli ütközetet és a prefektus megérkezését. Eugène postafordultával azt válaszolta, hogy apja adófelügyelői kinevezése aláírás előtt áll, azonban - ezt írta - azonnal közölni akar vele egy jó hírt: most eszközölte ki számára a Becsületrend szalagját. Félicité elsírta magát. A férjét kitüntetik! Hiú ábrándjaiban sohasem merészkedett ennyire. Rougon az örömtől sápadtan kijelentette, hogy még aznap este díszvacsorát kell adniuk. A pénzzel már nem számolt, utolsó ötfrankosait is kiszórta volna a sárga szalon két ablakán át a nép közé, csak hogy megünnepelje ezt a szép napot.

- Ide hallgass - szólt a feleségéhez -, meghívod Sicardot-t. Már éppen elég ideje bosszant a szalagjával ez az alak. Aztán Granoux-t és Roudier-t is; nem árt majd éreztetni velük, hogy a zsíros garasaikkal ugyan soha nem jutnak az érdemrendhez. Vuillet ugyan zsugori, de legyen teljes a diadal, értesítsd őt is meg az egész népséget... Majd elfelejtettem: a márkához személyesen mégy el. A jobboldalra ültetjük. Jól fest majd az asztalunknál. Tudod, hogy Garçonnet úr traktálja az ezredest és a prefektust. Evvel akarja értésemre adni, hogy én már semmi sem vagyok. Füttyölök a polgármesterségére. Nem hoz neki egy vasat sem. Meghívott, de majd azt mondom, hogy vendégek vannak nálam is. Meglátod holnap a kényszeredett vigyorgásukat... Rendezz kiadós lakomát. Hozass mindent a Provence-szállóból. Le kell pipálnunk a polgármester vacsoráját.

Félicité munkához látott. Pierre elragadtatásába még most is valami homályos nyugtalanság vegyült. Az államcsíny megfizeti majd az adósságait, Aristide fia szánja-bánja vétkeit, végre megszabadult Macquart-tól; ám tartott tőle, hogy Pascal fia valami ostobaságot tesz, és főként Silvère jövődő sorsa aggasztotta erősen; nem mintha egy szemernyi is sajnálta volna a fiút, csupán attól félt, hogy a csendőrágy bírósáá elé kerül. Ó, ha valami értelmes golyó megszabadíthatta volna ettől a kis gonosztevőtől! Ahogy a felesége is megjegyezte reggel: leomlottak előtte az akadályok; a családja, amely annyi szégyent hozott rá, az utolsó pillanatban az ő emelésén munkálkodott; fiai, Eugène és Aristide, ez a két tékozáó, akiktől olyan keservesen sajnálta a kollégiumi díjakat, most végre megfizetik a taníttatásukra költött

tőke kamatait. És most az zavarja meg a diadalmas órát, hogy erre a nyomorult Silvère-re kell gondolnia!

Míg Félicité a vacsora dolgában szaladgált, Pierre értesült a katonaság érkezéséről, s elhatározta, hogy elmegy tudakozódni. Sicardot-t még visszatértekor kikérdezte, de az nem tudott semmiről. Pascal alighanem ott maradt, hogy ápolja a sebesülteket. Silvère-t pedig az őrnagy még csak nem is látta, különben is alig ismerte. Rougon a külvárosba ment. Az volt a szándéka, hogy egyúttal Macquart-nak is megadja a nyolcszáz frankját, amelyet csak nagy ügyvel-bajjal kapart össze. Mihelyt azonban belekerült a táborozók tolongásába, meglátta messziről a foglyokat: hosszú sorokban ültek a Saint-Mitre telkének gerendáin, puskás katonák őrizete alatt; erre megijedt, hogy hírbe keveri magát, s alattomban az anyjához lopódzott, avval a szándékkal, hogy az öregasszonyt küldi ki hírekért.

Mikor belépett a viskóba, már majdnem beesteledett. Először csak Macquart-t látta: füstölt és iddögált.

- Te vagy az? Az is valami - dünnyögte Macquart, újra tegezve a bátyját. - Már azt hittem, itt öszülök meg. Itt a pénz?

Pierre azonban nem felelt. Észrevette fiát, Pascalt, aki az ágy fölé hajolt. Izgatottan faggatni kezdte. Az orvost meglepte az a nyugalanság, amelyet eleinte apai gyöngédségének tulajdonított, s válaszképpen nyugodtan elmondta, hogy a katonák elfogták és agyon is lőtték volna, ha közbe nem lép egy derék ember, akit nem is ismer. Doktori címe megmentette, s a csapattal tért vissza. Rougon szívéből kő esett le. Ez sem hozza már bajba. Örömének többszöri kétségbeesésekkel adta tanújelét, amikor Pascal szomorú hangon így fejezte be:

- Ne örvendezzék. Szegény nagyanyámat igen súlyos állapotban találtam. Ezt a puskát hoztam vissza neki, ragaszkodik hozzá. S látja, itt feküdt, meg sem moccant már.

Pierre szeme hozzászokott a homályhoz. Ekkor, a beszűrődő utolsó fénysugaraknál meglátta Dide anyót az ágyon, mereven, élettelenül. Ez a szegény test, amelyet idegbajok romboltak már a bölcsőtől fogva, megtört a végső roham alatt. Az idegek szinte felfalták a vért; ez a lángoló hús, önmagát gyengítve s emésztve a kései szüzességben, immár befejezte néma munkáját, s a szerencsétlen teremést hullává változtatta: csak villamos ütések rázták olykor életre még. Most mintha kegyetlen fájdalom siettetne volna lényének lassú széthullását. Apácai sápadtságán, a kolostori homálytól és lemondásoktól petyhüdt arcbőr fakó színén piros foltok ütöztek ki. Ott hevert eltorzult arccal, irtózatosan tágra nyílt szemmel és kifelé fordult, görcsbe rándult kézzel; szoknyáin kirajzolódtak sovány tagjainak merev vonalai. S amint összepréselte ajkait, a néma haldoklás iszonyatával töltötte meg a sötét szoba mélyét.

Rougon kedvetlenül legyintett. Ez a szívbe markoló látvány fölöttébb kellemetlen volt a számára. Estére vendégeket várt vacsorára, s vigasztalan lett volna, ha szomorúnak kell lennie. Csak kitalál mindig valamit az anyja, hogy őt zavarba hozza! Választhatott volna más napot is.

Ezért teljesen nyugodt arccal jegyezte meg:

- Ugyan! Nem lesz semmi baj. Százszor láttam már így. Hagyni kell, hadd pihenjen, ez az egyetlen orvosság.

Pascal megcsóválta a fejét:

- Nem, ez a roham nem olyan, mint a többi - mormolta. - Gyakran megfigyeltem, de soha nem észleltem még ilyen tüneteket. Nézze csak a szemét: olyan különösen egybefolyik, erősen nyugtalanító, tompa csillogás van benne. És ez az arckifejezés! Milyen rettentően eltorzultak az összes izmok!

Majd még előbbre hajolt, közelebből tanulmányozta a vonásokat, s halk hangon folytatta, mintha magához intézné a szavait:

- Ehhez hasonló kifejezést csak meggyilkolt embereken láttam, akik szörnyű rémületben haltak meg... Rettenetes izgalom érhetne.

- De hogy jött rá a roham? - kérdezte Rougon türelmetlenül, nem tudva már, hogyan hagyhatná el a szobát.

Pascal nem tudta. Macquart újra töltött magának egy pohárkával, s elmesélte, hogy kedvet kapott egy kis konyakra, s elküldte az anyját, hogy hozzon egy palackkal. Csak nagyon kevés időt töltött kinn. Azután, amikor visszatért, mereven elvágódott a földön, egy szó nélkül. Macquart-nak kellett az ágyba vinnie.

- Azon csodálkozom - mondta összegezőképpen -, hogy nem törte össze a palackot.

A fiatal orvos töprengett. Egy kis hallgatás után újra megszólalt:

- Hallottam két lövést, idejövet. Talán azok a nyomorultak lőttek agyon megint egynehány foglyot. Ha éppen akkor ment át a katonák között, a vér látása kiválthatta a rohamot. Irtózatosan szenvedhetett.

Szerencsére vele volt a mentőládikája, amelyet mindig magával vitt, mióta a felkelők útrakeltek. Dide anyó összeszorított fogai közé próbált néhány cseppet önteni egy zavaros rózsaszínű folyadékból. Eközben Macquart újra megkérdezte a bátyjától:

- Nálad a pénz?

- Igen, elhoztam. Rögtön végezzünk is - válaszolta Rougon, s örült, hogy másra terelődik a szó.

Látva, hogy itt a fizetés ideje, Macquart sopánkodni kezdett. Túlságosan későn fogta fel árulása következményeit, különben kétszer-háromszor ekkora összeget kért volna. Dült belőle a panasz. Ezer frank igazán nem elég. A gyerekei elhagyták, egyedül él a világban, el kell hagynia Franciaországot. Kis híján sírva fakadt, míg a száműzetéséről beszélt.

- Nos, kell hát a nyolcszáz frankja? - kérdezte Rougon, aki alig várta már, hogy mehessen.

- Nem. Nem kell. Duplázz rá. Engem rászedett a feleséged. Ha világosan megmondta volna, hogy mit akar tőlem, soha nem keveredtem volna effélébe ilyen kevésért.

Rougon rendben letette a nyolcszáz aranyfrankot az asztalra.

- Esküszöm, nincs többem - folytatta. - Később gondom lesz magára. De az isten szerelmére, menjen még ma este!

Macquart szitkozódva és fojtott panaszokat morogva a foga között, az ablakhoz vitte az asztalt, és a halódó alkonyi fényben számlálni kezdte az aranyakat. Leejtette a pénzdarabokat, kéjesen bizsergették az ujjai hegyét, csengésük fémes muzsikával töltötte meg a sötét szobát. Egy pillanatra abbahagyta, hogy megszólaljon:

- Állást is ígért a feleséged, el ne felejtsd. Vissza akarok térni Franciaországba... Nem tiltakoznék egy mezőri állás ellen, magam választanék ki valami jó vidéket...

- Jó, jó, rendben van - felelt Rougon. - Megvan a nyolcszáz frank?

Macquart folytatta a számlálást. Már az utolsó aranyak csengtek. Egyszerre éles kacaj csattant fel mögöttük. Megfordultak, s Dide anyó állt az ágy előtt, kibontott ruhában, zilált, ősz hajával, vörös foltos, fakó arccal. Pascal hiába próbálta visszatartani. Karját kinyújtva vadul reszketett, rázta a fejét, magánkívül volt.

- A vérdíj! A vérdíj! - ismételte többször. - Hallottam az aranyat... Ezek adták el, ezek! Jaj, a gyilkosok! Farkasok ezek!

Félresimította a haját, kezét végighúzta a homlokán, mintha tűnődne valamin. Aztán folytatta:

- Régóta látom már, a homlokát golyó járta át. Állandóan emberek voltak a fejemben, puskával leselkedtek rá. Intettek nekem, hogy rögtön lőnek... Irtózatos ez. Érzem, hogy összetörik a csontjaimat, és kivájják a koponyámat. Jaj! Kegyelem! Kegyelem!... Könyörgök. Nem megy többet hozzá, nem szereti többé, soha, soha többé. Bezárom, nem engedem, hogy a szoknyáját bújja. Ne! Kegyelem! Ne lőjetekek... Nem tehetek róla... Ha tudnátok...

Szinte térdre roskadt, sírt, esdekelt, kitárta szegény reszkető karját valami gyászos látomás felé ott a sötétben. Majd hirtelen újra kiegyenesedett, szeme még tágabbra nyílt, görcsösen fuldokló torkából iszonyú kiáltás szakadt ki, mintha tébolyító rémülettel töltötte volna el valami látvány, melyet egyedül ő láthatott.

- Jaj, a csendőr! - fuldokolta hátrahőkölve, s visszazuhan az ágyra, ott fetrengett őrjítő, hosszú kacagások közben.

Pascal figyelmes szemmel kísérte a rohamot. A két fivér csak töredezett szavakat kapott el, s nagy ijedten menekült a szoba sarkába. Amikor Rougon meghallotta a csendőr szót, azt hitte, érti. Mióta szeretőjét megölték a határon, Dide anyó mély gyűlöletet táplált a csendőrök és fináncok iránt, összekeverve őket a bosszú gondolatában.

- De hiszen a vadorzó históriáját adja itt elő - dünnyögte Rougon.

Pascal csendre intette. A haldokló kínosan föltápászkodott. Bárgyú képpel nézett maga köré. Egy pillanatra elnémult, erőlködött, hogy felismerje a tárgyakat, mintha egyszerre valami ismeretlen helyen találná magát. Majd hirtelen izgatottan kérdezte:

- Hol a puska?

Az orvos a kezébe adta a fegyvert. Halk örömsikoly hagyta el az ajkát, a puskát sokáig nézegette, s közben így beszélt, kislányosan éneklős, csendes hangon:

- Ez az, ó, ráismerek... Csupa vérfolt. Ma frissek a foltok... Vörös keze vérző csíkokat hagyott a puska agyán... Ó, szegény, szegény Dide anyó!

Megint ingatta beteg fejét. Eltűnődött.

- A csendőr halott volt - mormolta -, de én láttam, visszatért... Nem pusztulnak ezek el, a gazok!

Sötét düh öntötte el megint, hadonászott a fegyverrel, két fia felé lépett. Azok rémulettől némán lapultak. Kibontott szoknyáit a földön vonszolta, félig csupaszon egyenesedett föl vénség vájta, iszonyatosan elcsigázott teste.

- Ti löttetek! - kiáltott. - Hallottam az aranyat... Én szerencsétlen! Csupa farkast szültem... egész családot, egész farkasfalkát... Csak egyetlen szegény gyermek volt köztük, azt is felfalták. Mindegyik belemart. Még csupa vér a szájuk széle... Ó, az átkozottak! Raboltak, gyilkoltak, s élnek, mint az urak. Átkozottak! Átkozottak! Átkozottak!

Átkozottak! - ezt dalolta, kacagta, sikoltozta, hajtogatta valami furcsa dallamra, mely olyan volt, mint a kivégző sortűz fültépő zaja. Pascal könnyezve vette a karjába, s visszafektette. Az öregasszony csak tűrte, mint egy gyermek. Folytatta a dalt, gyorsítva ütemét, s a takarón verte a taktust, aszott kezével.

- Ettől féltem - szólalt meg az orvos -, megőrült. Túlságosan kemény csapás volt ez szegény teremtés számára, akit a természet heveny idegbántalmak martalékává tett. Örültekházában fog meghalni, mint az apja.

- De vajon mit láthatott? - kérdezte Rougon, végre elszánva magát, hogy otthagyja a sarkot, ahol megbújt.

- Szörnyű gyanúm van - felelt Pascal. - Éppen Silvère-ről akartam magával beszélni, amikor belépett. A fiút elfogták. Közbe kell járni a prefektusnál, meg kell menteni, ha ugyan még nem késő.

Az egykori olajkereskedő elsápadva nézett a fiára. Majd hadarni kezdett:

- Ide hallgass! Vigyázz a nagyanyádra. Nekem rengeteg dolgom van ma este. Holnap majd intézkedünk, hogy elszállítsák a tulettes-i elmeógyógyintézetbe. Maga pedig, Macquart, még ma éjjel menjen. Esküdjék meg! Én felkeresem Blériot urat.

Hebegett, alig várta már, hogy kint lehessen a hidegben, az utcán. Pascal átható tekintettel nézte hol az örültet, hol az apját, hol meg a nagybátyját. Felülkerekedett benne a tudós önzése. Olyan figyelmesen tanulmányozta az anyát és fiait, mint a természettudós, aki meglesi egy rovar átalakulásait. És arra gondolt, hogy ezek egy családból sarjadtak, mint egyetlen tö szerteágazó karjai, és a csípős nedv ugyanazokat a csírákat görgeti a legtávolabb eső szárazban is, amelyek különféleképpen csavarodnak az árnyékos vagy napos környezet szerint. Egy pillanatra mintha villámfénynél felrémlett volna előtte a Rougon-Macquart-ok jövője: elszabadult és kielégülő vágyak falkája, lángoló arany- és vérözönben.

Eközben, Silvère neve hallatára, Dide anyó abbahagyta az éneklést. Aggodalmasan hallgatózott egy darabig, azután irtózatossá vált üvöltésbe kezdett. Már teljesen besötétedett. A koromfekete szoba gyászosan tátongett, és a láthatatlanná vált örült kiáltozása úgy szállt a sötétből, mintha zárt sírboltból törne elő. Rougon eszeveszetten menekült, de üldözőbe vették a rikoltó kacajok, amelyek még irgalmatlanabbul zokogtak a homályban.

Amint kiért a Saint-Mittre közből, tétován tanakodva magában, vajon nem veszélyes-e kegyelmet kérni a prefektustól Silvère számára, megpillantotta Aristide-et, aki a gerendamező körül őgyelgett. Felismerve apját, odafutott hozzá, nyugtalan arccal, s néhány szót sűgött a fűlébe. Pierre elsápadt. Ijedten pillantott a telek mélye felé, a sötétségbe, ahová csupán a cigányok tüze vetett vörös világot. Majd mindketten eltűntek a Római utcában, sietős léptekkel, mintha gyilkoltak volna, s fölhajtották felöltőjük gallérját, hogy ne lássák őket.

- Ezzel egy utat megtakarítottam - dünnyögte Rougon. - Gyerünk vacsorázni. Várnak ránk.

Amikor megérkeztek, a sárga szalon tündökölt: Félicitének száz keze volt. Mindenki ott volt: Sicardot, Granoux, Roudier, Vuillet, az olajkereskedők, a mandulakereskedők, az egész társaság. Egyedül a márki mentette ki magát a reumájával, különben is elutazott egy kis időre. Ezek a vértől mocskos polgárok sértették a kényes ízlését, s rokona, Valqueyras gróf is megkérhette, hogy egy darabig vonuljon el szem elől corbières-i birtokára. Carnavant úr elutasító válasza sértette Rougonékat. Félicité azonban azzal vigasztalódott, hogy föltette magában: még nagyobb fényűzést fejt ki. Kölcsönvett két kandelábert, s két előétellel és két csemegével többet rendelt, hogy pótolja a márkit. Az ünnep fényének emelésére a szalonban terítettek. Az ezüstneműt, a porcelánt s a kristályt a Provence-szálló szállította. Már öt órától asztalon volt a

teríték, hogy a vendégek érkezésükkor legeltethessék a szemüket rajta. Az asztal két végén, a fehér abroszon, műrózsacsokor állt, festett virágos, aranyozott porcelán vázában.

Amikor együtt volt a szalon törzsközönsége, nem titkolhatta el csodálatát, amit ez a látványosság keltett benne. Az urak zavart arccal mosolyogtak. Alattomosan összevillanó tekintetük világosan ezt mondta: „Bolondok ezek a Rougonék, kiszórják a pénzüket az ablakon.” Az igazság az volt, hogy Félicité miközben a meghívásokat lebonyolította, nem tudta fékezni a nyelvét. Mindenki tudta, hogy Pierre-t kitüntetik és kinevezik valaminek, s ettől „megnyúlt a képük”, amint a vénasszony kifejezte magát. Ezután mondta Roudier: „Ez a cigányképű nő már szörnyen felfújja magát.” Ez a polgárnépség, amely rárontott a halódó köztársaságra, miközben egyik a másikat lesve azzal kérkedett, hogy hangosabban csattogtatja a fogát, mint a szomszédja, most, a jutalmazás napján, rosszállotta, hogy házigazdái aratják le a csata összes babérját. Még azok is, akik heveskedésből üvöltöztek, és nem kívántak semmit a születő császárságtól, még azok is mélyen felháborodtak, hogy az ő jóvoltukból valamennyiük közül éppen a legszegényebb, a legközönségesebb viseli majd a vörös szalagot a gomblyukában. Ha legalább az egész szalont kitüntették volna!

- Nem mintha adnék a kitüntetésre - mondta Roudier Granoux-nak, miután félrevonta egy ablakmélyedésbe. - Visszautasítottam Lajos Fülöp idejében is, amikor udvari szállító voltam. Ó, Lajos Fülöp jó király volt! Olyan nem lesz még egy Franciaországban!

Roudier visszavedlett orléanistává. Majd képmutató ravaszsággal tette hozzá - s ez rávallott a Saint-Honoré utca egykori kötöttárusára:

- Hát ön, kedves Granoux-m? Azt hiszi, a vörös szalag nem jól festene a gomblyukában? Végeredményben ön éppannyira mentette meg a várost, mint Rougon. Tegnap, igen előkelő személyek körében, sehogy sem akarták elhinni, hogy ön akkora zajt tudott csapni egy kalapáccsal.

Granoux köszönetet hebegett, s elpirulva, mint egy szűz lány az első szerelmi vallomásra, odahajolt Roudier füléhez, s ezt suttogta:

- Ne szóljon erről semmit, de van okom azt hinni, hogy Rougon kérni fogja számomra a szalagot. Jó fiú az.

Az egykori kötöttárus elkomolyodott, s ettől kezdve roppant udvariasnak mutatkozott. Amikor Vuillet odament hozzá, hogy elcsevegjen arról a megérdemelt jutalomról, amit a barátjuk kapott, ő fennhangon, hogy a közelben ülő Félicité is meghallja, azt válaszolta, hogy az olyan férfiak, mint Rougon, „díszére válnak a Becsületrendnek”. A könyvárus buzgón helyeselt; reggel már megkapta a határozott ígéretet arra nézve, hogy a kollégium újra az ő vevője. Ami Sicardot-t illeti: eleinte kissé bosszankodott, hogy nem ő az egyetlen a társaságban, akinek kitüntetése van. Véleménye szerint csak a katonák jogosultak a szalagra. Pierre bátorsága meglepte. De mivel alapjában véve jó ember volt, felmelegedett, s végül már azt kiabálta, hogy a Napóleonok ki tudják választani a bátor és erélyes embereket.

Így tehát Rougont és Aristide-et lelkesedéssel fogadták. Valamennyi kéz feléjük nyúlt. Még ölelgették is őket. Angèle a kanapén ült anyósa mellett, boldogan nézegette az asztalt, a nagyevő bámulatával, aki soha nem látott még ennyi ételt egyszerre. Aristide odament, és Sicardot gratulált a vejének az *Indépendant*-ba írt nagyszerű cikkéhez. Újra barátok lettek. A fiatalember a hozzá intézett atyai kérdezősködésre elmondotta, hogy minden vágya, hogy kis családjával Párizsba költözhessen, ahol Eugène bátyja támogatja majd, de hiányzik ehhez ötszáz frankja. Sicardot megígérte a pénzt. Már látta, mint fogadja a lányát III. Napóleon a Tuilériák-ban.

Közben Félicité intett az urának. Pierre-t szorosan körülfogták, részvétteljesen tudakolták sápadtsága okát. Csak egy percre tudott elszabadulni, míg odasúgta a feleségének, hogy megtalálta Pascalt, s hogy Macquart az éjjel távozik. Még jobban lehalkította a hangját, s elmondta, hogy az anyja megőrült, közben az ujját az ajkára tette, mintha mondaná: „Egy szót se; elrontaná az esténket.” Félicité összeszorította az ajkát. Tekintetük találkozott, s kiolvasták belőle közös gondolatukat: a vénasszony már nem lesz terhükre többé; lebontják a vadászó kalibáját, ahogy lebontották a Fouque-birtok falát is, és örökre övék Plassans tisztelete és megbecsülése.

A vendégek azonban már az asztalt nézegették. Félicité odatessékelte az urakat. Ez volt a boldog pillanat. Már mindenki nyúlt a kanáláért, amikor Sicardot jelezte, hogy egy pillanatnyi türelmet kér.

Felállt, és komolyan megszólalt:

- Uraim! A társaság nevében kívánom elmondani házigazdánknak, mennyire örvendünk amaz elismeréseknek, amelyekben bátorsága és honfiúi hűsége jutalmául részesül. Kijelentem, hogy Rougon égi sugallatra maradt Plassans-ban, míg azok a nyomorultak az országúton hurcoltak bennünket. Ezért tökéletesen helyeslem a kormány elhatározását... Hadd fejezzem be, majd aztán gratuláljanak barátunknak... Tudják meg tehát, hogy barátunkat, a Becsületrend lovagját, ezenkívül adófelügyelőnek is kinevezik.

Felmorajlott a meglepetés. Jelentéktelen állásra számítottak. Néhányan kényszeredetten mosolyogtak, de a rakott asztal mellett újra záporozni kezdtek a bókok.

Sicardot ismét csendet kért.

- Figyeljenek, kérem - folytatta -, nem fejeztem be... Csak egy szót még... Hihető, hogy barátunk a körünkben marad, minthogy Peirotte úr elhalálozott.

A vendégek kitörő zsivaja közben Félicité hirtelen szúrást érzett a szívében. Sicardot elmondta már neki az adófelügyelő halálát, de most, hogy a győzelmi lakoma elején felidéztek ezt a váratlan és szörnyű halálesetet, mintha jeges fuvallat csapta volna meg az arcát. Eszébe jutott a kívánsága; ő ölte meg ezt az embert. És az ezüstnemű csengő zenéje mellett tort ültek a vendégek. Vidéken sokat esznek és zajosan. Az első fogás után az urak valamennyien egyszerre beszéltek; belerugdostak a legyőzöttekbe, mint a mesebeli szamár az oroszlánba,¹² bókokat vagdostak egymás fejéhez, csípős megjegyzésekkel fűszereztek a márki távollétét; lehetetlenül viselkednek azok a nemesek; Roudier végül már arra célozgatott, hogy a márki azért mentette ki magát, mert a felkelőktől való félelmében sárgaságba esett. A második fogásnál már versengve tépték a koncot. Az olaj- és mandulakereskedők megmentették Franciaországot. Ittak Rougonék dicsőségére. Granoux vérvörös volt, a nyelve már akadozott, Vuillet nagyon sápadt volt, és tökéletesen elázott; ám Sicardot még egyre töltött. Angèle pedig, aki rengeteg ételt falt fel, pohárszám keverte magának a cukros vizet. Örültek, hogy megmenekültek, nem kell többé remegniük, s itt ülhetnek újra a sárga szalonban, a rakott asztal körül, a kandeláberek s a csillár ragyogó fényében - a csillárt most látták első ízben fekete légypiszkos huzata nélkül -, örömben kivirult az ostobaságuk, tobzódtak a dús élvezetekben. A meleg levegőben zsírosan szálltak a szavak, dicséretet dicséretre halmoztak minden fogásnál, összegabalyodtak a bókok sűrűjében, s végül kinyilatkoztatták, hogy a vacsora „vetekszik Lucullus lakomájával”. Egy volt tímármester eszelte ki ezt a szép mondást.

¹² Célzás La Fontaine *A megvénült oroszlán* című meséjére.

Pierre sugárzott, sápadt, kövér képe diadalban úszott. Félicité nagy bátran elmondta, hogy addig is, míg nem vásárolhatnak egy kis házat az újvárosban, alighanem kibérelik szegény Peirotte úr lakását, s már rendezgette is jövőendő bútorait az adószedő szobáiban. Készült belépni saját Tuilériájába. Egyszerre, amikor már fülsiketítő volt a hangzavar, mintha hirtelen eszébe jutott volna valami; fölkel, s odahajolt Aristide füléhez:

- Hát Silvère? - kérdezte tőle.

A fiatalembert meglepte ez a kérdés, összerezzen.

- Meghalt - válaszolta halkán. - Szemem láttára lőtte agyon pisztollyal a csendőr.

Félicité enyhén megborzongott. Már-már nyitotta a száját, hogy megkérdezze a fiától: miért nem akadályozta meg ezt a gyilkosságot, elvéve a gyereket a csendőrtől, de mégsem szólt semmit, csak állt tanácstalanul. Aristide leolvasta a kérdést remegő ajkáról, s ezt suttopta:

- Megértheti. Nem szóltam semmit... Végül is az ő baja! Én azt tettem, amit kellett. Leráztuk a nyakunkról.

Ez a nyers őszinteség nem tetszett Félicitének. Aristide-nek, akár az apjának és az anyjának, szintén megvolt a maga hullája. Bizonyára nem vallotta volna be ilyen nyíltan, hogy a külvárosban ténfergett, és elnézte, hogy loccsantják szét az unokaöccse fejét, ha a Provence-szálló borai és küszöbönálló párizsi utazásáról szőtt ábrándjai ki nem zökkentik szokott alattomoságából. Amikor kicsúszott a száján a vallomás, fészkelődni kezdett a székén. Pierre, aki messziről figyelte felesége és fia beszélgetését, megértette, miről van szó, s hallgatást kérő, cinkos pillantást váltott velük. Evvel mintha átsuhant volna Rougonék között a rémület utolsó fuvalma, a vacsora zajos és forró vidámsága közben. Míg ment vissza a helyére, Félicité meglátott az utca túlsó oldalán, az egyik ablakban, egy égő viaszgyertyát. Peirotte úr holtteste mellett virrasztottak, reggel hozták meg Saint-Roure-ból. Félicité leült, s közben úgy érezte, mintha az a gyertya perzselné a hátát. De szállt a kacagás, és a sárga szalon elragadtatott kiáltásban tört ki, amikor feltűnt a csemege.

És közben a külváros még reszketett annak a drámának az iszonyatában, amely vérrrel szennyezte be a Saint-Mitre telkét. A nores-i síkon véghezvitt mészárlás után a csapatok visszatérését kegyetlen megtorlások jelezték. Embereket vertek agyon puskatussal falak tövében, másoknak csendőrpisztoly loccsantotta szét az agyát szakadékok mélyén. Hogy a rémület lelakolja az ajkakát, a katonák az országúton hagyták a halottakat. Követni lehetett volna őket a hátrahagyott vörös nyomok során. Hosszú öldöklés volt ez. Minden állomáshelyen felkoncoltak néhány felkelőt. Kettőt öltek meg Sainte-Roure-ban, hármat Orchères-ben, egyet Béage-ban. Mikor a csapat letáborozott Plassans-ban, a nizzai országúton, elhatározták, hogy agyonlőnek még egyet a leginkább kompromittált foglyok közül. A győztesek úgy vélték, jó lesz, ha itt is hátrahagynak egy friss hullát, hogy tiszteletet ébresszenek a most születő császárság iránt. A katonák azonban belefáradtak az öldöklésbe. Egyikük sem jelentkezett a gyászos feladatra. A foglyok, akiket a csuklójuknál kettesével összekötve odalöktek a faraktár gerendáira, mint valami priccsre, mindezt hallották, s elfásult, tompa közönnyel várakoztak.

Ekkor Rengade csendőr taszigálta félre hirtelen a kíváncsiak tömegét. Mihelyt megtudta, hogy a csapat több száz felkelővel érkezett vissza, fölkel az ágyból, bár láztól didergett, s életét kockáztatta a decemberi hideg estén. Odakint újra felszakadt a sebe, és az üres szemeödrét elfedő kötésen átütött a vér. Piros csíkok csorogtak végig az arcán s a bajuszán. Ijesztő volt, amint néma dühvel, sápadt arcán az átvérzett kötéssel odarohant, hogy minden fogolynak hosszan az arcába nézzen.

Így járta végig a gerendákat, le-lehajolt, odább ment, visszajött, s még a legnyugodtabbakat is megrezzentette váratlan megjelenésével.

Egyszerre felordított:

- Itt a gazfickó! Megvan!

Megragadta Silvère vállát. Silvère egy gerendán kuporgott, élettelen arccal, szelíd, bamba tekintettel meredt a messzeségbe, az ólomszínű alkonyatba. Mióta Sainte-Roure-ból eljött, mindig ilyen üres volt a nézése. A hosszú mérföldeken át, míg a katonák puskatussal nógatták a menetet, olyan szelíden viselkedett, mint egy gyermek. Belepte a por, majd megölte a szomjúság és a fáradtság, s ő csak ment, ment szótlanul, mint a jámbor barom, amelyet csordában hajt ostorával a pásztor. Miette-re gondolt. Láta, amint ott fekszik a lobogón, a fák alatt, s az üres levegőbe néz. Három napja nem látott mást, csak őt. És most, a sűrűsödő homály mélyén, most is csak őt látta.

Rengade odafordult a tiszthez, aki a katonák között nem tudott embereket találni a kivégzés végrehajtására.

- Ez a disznó kiverte a szememet - mondta neki, Silvère-re mutatva. - Adja ide nekem... Ezzel ön is letette a gondját.

A tiszt nem válaszolt, közönyös arccal továbbment, s közben bizonytalan mozdulatot tett. A csendőr megértette, hogy viheti az emberét.

- Gyerünk! Állj föl! - förmedt rá, és megrázta.

Silvère-nek is, mint valamennyi fogolynak, volt egy hozzákötözött társa. Egyik karjánál fogva oda volt kötve egy Mourgue nevezetű poujols-i paraszthoz, ötvenéves ember volt ez, akit a sok forró napsütés és a kemény mezei munka teljesen elbutított. A háta már meggörnyedt, keze eldurvult, lapos képében bután pislogott a szeme, benne ült az ütött-vert állat csökönyös és gyanakvó kifejezése. Elindult ő is vasvillával, mert útra kelt az egész faluja, de meg nem tudta volna okolni, miért járja az országutakat. Mióta elfogták, még kevesebbet értett az egészszről. Homályosan azt sejtette, hogy hazaviszik. Csodálkozva látta, hogy megkötözik, s hogy mennyien bámulják, és ettől még inkább elrémült és elbutult. Minthogy csak tájnyelven értett és beszélt, nem tudta kitalálni, mit akar tőle a csendőr. Ráemelte vaskos képét, erőlködött, s azt gondolva, hogy a faluja nevét tudakolják, kibökte rekedt hangján:

- Poujols-i vagyok.

Harsány nevetés futott végig a tömegen. Hangok kiáltottak:

- Engedje el a parasztot!

- Na - válaszolta Rengade -; minél többet taposnak el ebből a féregből, annál jobb! Úgyis együtt vannak, pusztuljon mind a kettő.

Morajlás támadt.

A csendőr megfordult, s vérfoltos, rettentő arca elől hátrahőköltek a kíváncsiszkodók. Egy takaros felöltözött kispolgár odábbállt, kijelentve, ha tovább is itt marad, elmegy az étvágya a vacsorától. Néhány utcagyerek ráismert Silvère-re, s a vörös lányról kezdett beszélni. Erre visszafordult a kispolgár, hogy jobban lássa a zászlós lány szeretőjét. A *Gazette* is írt arról a nőszemélyről.

Silvère nem látott és nem hallott semmit. Rengade-nak kellett megragadnia a gallérjánál fogva. Akkor felállt, és Mourgue is kénytelen volt felkelni vele.

- Gyertek! - mondta a csendőr. - Hamar végzünk.

Silvère felismerte a félszeműt. Mosolygott. Mindent megértett. Aztán elfordította a fejét. Mérhetetlen részvétet keltett benne ez a félszemű, az a bajusz, amelyre ijesztően ráfagyott az alvadt vér. Szeretett volna valami végtelen szelídségben meghalni. Kerülte Rengade fél szemét, amely kivillant a fehér kötés alól. A fiú magától ment oda a Saint-Mittre telkének mélyére, a deszkarakások mögött húzódó keskeny közbe. Mourgue követte.

Vigasztalanul terült el a telek a sárga ég alatt. A rezes felhők fakó visszfénye terpeszkedett rajta. A puszta mezőre s a fatelepre, amelyen mintha hidegtől dermedten aludtak volna a gerendák, soha nem borult még ilyen lassan és kínosan az alkonyi komor bú. Az országút szélén a foglyok, a katonák, a kíváncsiak beleolvadtak a fák sötétjébe. Csupán a föld, a gerendák, a deszkarakások sápadoztak a halódó fényben, iszapos-szürkén, elmosódottan, mint kiszáradt folyó ágya. A fűrészbakok oldalról mutogatták ösztövére vázukat egy zugban, bitó karjaira, nyaktiló gerendáira emlékeztetve. Nem volt ott más élő, csak az a három cigány, aki ijedten dugta ki fejét a kocsija ajtaján: egy vénember, egy vénasszony és egy göndör hajú nagylány, akinek a szeme úgy villogott, mint a farkasé.

Mielőtt a sikátorba ért volna, Silvère körülnézett. Felbukkant előtte egy régi-régi vasárnap, amikor fényes holdvilágban vágott át a fatelepen. Az a meghatott, édes nyugalom! A sápadt sugarak lassan kúsztak a gerendák mentén! A fagyos égből fenséges csönd ereszkedett alá. És abban a csöndben a göndör hajú cigánylány valami ismeretlen nyelven énekelt. S ekkor Silvère ráébredt, hogy az a régi-régi vasárnap egy héttel ezelőtt volt. Egy hete, hogy idejött istenhozzádot mondani Miette-nek. De régen volt mindez! Úgy érezte, mintha már évek óta nem járt volna a fatelepen. De mihelyt a keskeny sikátorba ért, megremegett a szíve. Felismerte a füvek illatát, a deszkák árnyait, a fal repedéseit. Keserves, síró hang szállt mindenből. A sikátor búsan, kopáran nyúlt el. Most hosszabbnak látta, úgy érezte, hideg szél csap az arcába. Fájdalmasan megvénült ez a zug. Meglátta a mohlepte falat, a fagyemésztette gypszoanyagot, a vízkorhasztotta deszkarakásokat. Pusztult-veszett minden. A sárga alkonyi finom iszapként ereszkedett rá drága szerelme romjaira. Be kellett hunynia a szemét, újra zöldnek látta a sikátort, s leperegtek előtte a boldog hónapok. Langyos volt a levegő, s ő a melegben futkározott Miette-tel. Aztán végeérhetetlenül hullottak azok a hideg decemberi esők. Ám ők jöttek rendületlenül, bebújtak a deszkarakásokba, elragadtatva hallgatták az eső csapkodását. Mint a villámfény, úgy cikázott el most előtte egész élete, minden öröme. Miette átugrott a falon, odaszaladt hozzá, rázta a csengő kacagás. Ott volt, látta a sötétben a fehérségét, éjfékete haját, azt az eleven sisakot. A szarkafészekről beszélt Miette, amelyeket olyan nehéz kifosztani, s már húzta is magával. Ekkor meghallotta távolból a Viorne lágy mormogását, a megkéssett tücskök muzsikáját s a szellőt, amint átzizeg a nyárfák közt a Szent Klára mezején. És hogy szaladtak! Jól emlékezett rá. Két hét alatt megtanult úszni. Derék lányka volt. Egyetlen nagy hibája volt csupán: megdézsmálta a gyümölcsfákat. De ő kigyógyította volna ebből. Első csókjaik emléke visszatérítette a kis sikátorba. Mindig visszavisszatértek ebbe a zugba. Szinte hallotta most is a cigánylány elhaló énekét, az utolsó ablaktáblák csattanását, a toronyórák súlyos kondulását. Majd érkezett az elválás pillanata, Miette visszamászott a falon, s csókokat dobott felé. Aztán nem látta többé. Rettenetes felindulás ragadta most torkon: nem fogja látni többé, soha többé.

- Ahol kényelmes! - röhögött a félszemű. - Válaszd ki a helyed.

Silvère lépett még néhányat. Közeledett a sikátor végéhez, már csak egy csíkját látta az égnek, haldoklott rajta a rozsdás napvilág. Itt élte az életét két éven át. Kimondhatatlanul édes volt a halál lassú közeledése ezen az ösvényen, ahol oly hosszú időn át sétáltatta szívét. Lassan lépkedett, sokáig élvezte a búcsút mindattól, amit szeret: a füvektől, a deszkáktól, a vén fal

köveitől, valamennyibe Miette lehelt életet. S a gondolata újra messze szállt. Várták az időt, hogy összeházasodjanak. Dide anyó velük maradt volna. Ó, ha elmenekültek volna messze-messze, valami ismeretlen helyre, ahol a kültelki csibészek nem vágták volna a Chantegreil lány arcába az apja bűnét. Milyen boldog békesség lett volna! Bognárműhelyt nyitott volna valahol az országút mentén. Könnyű szívvel túladott munkásvágyain, nem irigykedett már a kocskészítőkre, nem irigyelte a hintókat, melyeknek lakkozott, széles oldala fénylik, mint a tükör. Reménytelensége kábulatában nem tudott ráébredni, miért nem valósulhat meg soha a boldogságról szőtt álma. Miért is nem ment el Miette-tel és Dide anyóval? Megfeszítette az emlékezetét: éles puskaropogást hallott, látta, hogy földre hullik előtte egy zászló, nyele eltörik, szövete lecsüng, mint a golyó találta madár szárnya. A köztársaság aludt ott Miette-tel, a vörös zászlóba takarva. Ó, jaj! Meghaltak mindketten! Véres lyuk van a mellükön; két szerelmének holtteste zárja el immár élete útját. Nem maradt semmije, meghalhat. Ez töltötte el Sainte-Roure óta azzal a bizonytalan és kába, gyermeki szelídséggel. Ha megverték volna, sem érzi. Már nem élt a testében, ott maradt térdre borulva drága halottai mellett, a fák alatt, a puskaapor kesernyés füstjében.

De a félszemű türelmetlenkedett. Megtaszította Mourgue-ot, aki vonszoltatta magát. Rámordult:

- Gyerünk már! Nem akarok itt aludni.

Silvère megbotlott. Lenézett a lába elé. Koponyatöredék fehérlett a fűben. És mintha hangokkal telt volna meg a szűk sikátor. A holtak szólongatták, a hajdani holtak, akiknek forró lehelete a júliusi éjeken olyan furcsán megzavarta őket, őt és kedvesét. Felismerte halk suttogásukat. Vidámak voltak, hívták, hogy jöjjön, megígérték, hogy visszaadják neki Miette-et a föld alatt, még rejtettebb bűvőhelyen, mint az ösvénynek a zuga. Álmodott a temető, amely bódító illataival, sötét növényzetével mohó vágyakat oltott a gyermekek szívébe, és szeretettel terítette eléjük puha fűágát, de mégsem tudta őket egymás karjába taszítani; most arról álmodott, hogy beissza Silvère meleg véré. Két nyár múlt el, amióta a fiatal párra vár.

- Itt lesz? - kérdezte a félszemű.

A fiú maga elé nézett. Elért a sikátor végére. Észrevette a sírkövet, és összerezett. Miette igazat mondott, az ő sírköve ez. *Itt nyugszik... Marie... megholt...* Meghalt. Rágördült a kötömb. Silvère-t ekkor elhagyta az ereje, rátámaszkodott a fagyos köre. Milyen meleg volt valaha e kő, amikor a sarkán ülve hosszú estéken át csacsogtak! Erre járt át Miette, kikoptatta a kő egyik sarkát: odalépett, valahányszor leszállt a falról. Megmaradt valami kevés belőle, az ő hajlékony testéből ebben a lábnyomban. S a fiú elgondolta, hogy milyen végzetszerű minden: azért fekszik itt ez a kő, hogy ő eljöhessen meghalni ide, ahol szeretett.

A félszemű megtöltötte a pisztolyait.

Meghalni, meghalni, ez a gondolat ragadta el Silvère-t. Ide vezették hát azon a hosszú fehér úton, Sainte-Roure-tól Plassans-ig. Ha tudta volna, jobban igyekezett volna. Meghalni ezen a kövön, meghalni e szűk sikátor végében, meghalni ebben a levegőben, ahol szinte érzi még Miette leheletét - soha nem remélte volna, hogy fájdalmában ilyen vigasztalást nyerjen. Az ég kegyelmes.

Silvère tétova mosollyal várakozott.

Közben Mourgue meglátta a pisztolyokat. Mindeddig bambán tűrte, hogy hurcolják, most azonban megrémült, és kétségbeesett hangon mondogatta:

- Poujols-i vagyok, poujols-i vagyok.

Levetette magát a földre, ott fetrengett a csendőr lába előtt, rimánkodott, nyilván azt hitte, hogy összetévesztik valakivel.

- Mit bánom én, hogy poujols-i vagy - morogta Rengade.

A szerencsétlen reszketett, sírt félelmében, nem értette, miért kell meghalnia, kinyújtotta reszkető kezét, otromba, eldurvult, szegény munkáskezét, és mondta, mondta a maga tájnyelvén, hogy ő nem tett semmit, bocsássanak meg neki. Közben a félszemű türelmetlen lett, hogy a pisztoly csövét nem tudja odanyomni a halántékához, annyit mozog.

- Elhallgatsz már! - rivallt rá.

Ekkor a rémülettől tébolyodott Mourgue, nem akarván meghalni, állati üvöltésbe kezdett, visított, mint a disznó, ha ölik.

- Hallgatsz el, gazfickó! - ismételte a csendőr, és főbe lőtte. A paraszt felbukott, mint egy zsák. Teteme egy deszkarakás tövébe hengeredett, s ott maradt összerándulva. A zuhanás olyan heves volt, hogy elszakadt a kötél, amely a társához kötötte. Silvère térdre bukott a sírkő előtt.

Rengade kiszámított bosszúból ölte meg Mourgue-ot elsőnek. Ját szadozott a második pisztollyal, lassan felemelte, élvezte Silvère halálos kínját. Silvère nyugodtan ránézett. A félszemű láttán rosszullet fogta el, égette annak vad tekintete. Elfordította a szemét, félt, hogy gyáván hal meg, ha tovább nézi ezt a láztól didergő, véres bajuszú embert, mocskos kötésével. De amint fölpillantott, észrevette Justin arcát a fal tetején, ott, ahol Miette szokott átugrani.

Justin ott volt a Római-kapunál a tömegben, amikor a csendőr elvitte a két foglyot. Nyakába szedte a lábát, és a Jas-Meiffrenen át körbe futott, nehogy elszalassza a kivégzés látványosságát. Űzte a gondolat, hogy a külvárosi tekergők közül egyedül ő látja majd a színjátékot, olyan kényelmesen, mintha erkélyről szemlélné. Kétszer el is esett nagy siettségben. Bár rohant, mint a bolond, az első pisztolylövésről mégis lekésett. Elkeseredve kapaszkodott föl a falra. Látva, hogy Silvère hátra van még, elvigyorodott. A katonáktól már megtudta unokahúga halálát, a kerékgyártó legyilkolása betetőzte az örömét. Kéjjel várta a lövést, ahogy a mások szenvedését mindig kéjesen élvezte, de ezt most még megtízszerezte a jelenetnek fölségesen borzongató iszonyata.

Silvère felismerte azt a fejet ott a fal tetején, ezt az undok fickót, sápadt és elragadtatott képével s a homlokán kissé felágaskodó hajával; felismerte, és tompa düh fogta el. Élni akart. Ez volt a vére utolsó fellobbanása, egy pillanatnyi lázadás csupán. Újból térdre hullott, és előrenézett. A búskomor alkonyatban végső látomás tűnt fel. A sikátor végében, ott, ahol az a Saint-Mittre közbe torkollik, mintha Dide anyót látta volna: fehérén, mereven állt ott, mint egy kőszent, aki távolról figyelni haláltusáját.

Ekkor megérezte a halántékán a pisztoly hidegét. Justin sápadt képe vigyorgott. Silvère lehunyta a szemét, hallotta, amint a hajdani holtak szenvedélyesen szólongatják. A sötétben csupán Miette-et látta a fák alatt, zászlóba takarva, levegőbe meredő szemmel. Aztán a félszemű lőtt, és mindennek vége lett. A gyerek koponyája szétloccsant, mint egy érett gránátalma. Arccal újra a kötömbre bukott, rátapadt arra a helyre, amelyet Miette lába koptatott, arra a langyos helyre, ahol szerelmes testéből megmaradt valami.

Rougonéknál pedig este, a csemegénél, kacajok szálltak az asztal fülledt melegében, a vacsora ronc sai fölött. Végre belekóstolhatnak a gazdagok gyönyöreibe! Harmincévi visszafojtott vágyakozás után acsarkodva, mohón vájták bele a fogukat. Ezek a kiéhezett, zörgő csontú ragadozók, alighogy rászabadultak az élvezetekre, ujjongva ünnepelték bölcsőjében a császár-

ságot, a koncosztás uralmát. Az államcsíny feltámasztotta a Bonaparték szerencsáját, s megalapozta a Rougonékét.

Pierre fölállt, s poharát magasra emelve kiáltotta:

- Ürítem poharam Lajos hercegnek, a császárnak egészségére!

Az urak, akik pezsgőbe fojtották irigységüket, valamennyien fölálltak, és fülsiketítő kiáltozás közepette koccintottak. Remek látvány volt. A plassans-i nyárspolgárok, Roudier, Granoux, Vuillet s a többiek sírva ölelkeztek a köztársaság alig hült teteme fölött. Sicardot-nak remek ötlete támadt. Kivette Félicité hajából azt a rózsaszínű selyemcsokrot, amelyet az öregasszony díszül a jobb füle mellé tűzött, a csemegés késsel levágott egy darabkát a szalagból, s ünnepélyesen Rougon gomblyukába tűzte. Pierre szerénykedett. Ellenkezett, de sugárzott az arca, s közben ezt motyogta:

- Ne, könyörgök, ne, korai még. Meg kell várni, míg a rendelet megjelenik.

- Lárifári! - tört ki Sicardot. - Nem hagyja ott mindjárt?! Napóleon vén katonája tünteti ki önt.

A sárga szalonban kitört a taps. Félicité ájuldozott. A máskor néma Granoux lelkesedésében egy székre állt, s a szalvétájával hadonászva szónokolt; szava elveszett a z sivajban. A sárga szalon diadalt ült, tobzódott.

Ám nem a Pierre gomblyukába tűzött selyemszalag volt az egyetlen vörös folt a Rougonék diadalünnepén. Elfelejtve hevert még a szomszéd szobában, az ágy alatt egy véres sarkú cipő. Az a gyertya, amely Peirotte úr mellett égett, az utca túlsó oldalán, nyílt seb gyanánt vérzett a sötétben. És a távolban, a Saint-Mitre telkének végében, vértócsa száradt a sírkövön.

-&-